นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ปโยคสิทฺธิปาฬิ

๑. สญฺญาทิกณฺฑ

สิทฺธ-มฺพตฺถุํ สมฺมา วเนฺท

คนฺถารมฺภกถา

สิทฺธ+มิฎฺฐทฺทํ พุทฺธํ, ธมฺมํ มณิํว สุวตฺถทํ;
สงฺฆญฺจ สาทรํ นตฺวา, ปโยคสิทฺธิ วุจฺจเตฯ

ปภาโว โมคฺคลฺลานสฺส, พฺยากรเณ จ เปฎเก;
นิเสฺสเสว กพฺพาติโตฺต, อโห อจฺฉริโย วตฯ

วุตฺตญฺหิ ปุพฺพสีหฬาจริย+ปาจริเยหิ –

ยา สตฺติ ปาณิเน ยา จ, จนฺทฺร+กาตฺยายนาทิสุ;
สา+ยํ มุตฺติมตี มเญฺญ, โมคฺคลฺลายนรูปินี-ติฯ

สุตฺตํ วุตฺติ จ เตเนว, กตา เอเกน ปญฺจิกา;
ตสฺมา+สฺส สตฺถ+มเญฺญหิ, สุปสฎฺฐํ+ติสุนฺทรํฯ

ตมฺหิ จ ทุพฺพิธํ เญยฺยํ, สุตฺตํ กมฺมตฺถเภทโต;
เตสฺวา+ทิ มีติสเทฺทน, ทุติยํ ติปฺปการโตฯ

สุวิสทํ ปกาเสตฺวา, สุโพธ+มากุมารกํ;
พฺยาปิกาวฬิยา กสฺสํ, ตํ สุณาถ สมาหิตาติฯ

๑. ออาทโย ติตาลีส วณฺณา

อการาทโย นิคฺคหีตนฺตา เตจตฺตาลีสกฺขรา วณฺณา นาม โหนฺติฯ ตํ ยถา อ, อา, อิ, อี, อุ, อู, เอ, ไอ, โอ, เอา, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ลว ส ห ฬ อํฯ เตน กฺวโตฺถ ‘‘เอ โอน+ม วเณฺณ’’ติฯ ติตาลีสาติ วจนํ กตฺถจิ วณฺณโลปํ ญาเปติ, เตน ‘‘ปฎิสงฺขา โยนิโส’’ติอาทิ สิทฺธํฯ

อกาโร อาทิ มริยาทภูโต เยสํ เต ออาทโยฯ ตโย จ จตฺตาลีส เจติ ติตาลีส, อิมินา นิปาตเนน วา จตภาคโลโปฯ วณฺณียติ อโตฺถ เอเตหีติ วณฺณาฯ

เอตฺถา+ห – ‘‘กสฺมา อาจริยกจฺจายนาทีหิ วิย เอกจตฺตาลีสกฺขราน+มกฺขรสญฺญ+มกตฺวา ติตาลีสกฺขรานํ วณฺณสญฺญา กตา’’ติฯ วุจฺจเต –

สา มาคธี มูลภาสา, นรา ยายา+ทิกปฺปิกา;

พฺรหฺมาโน จา-สฺตาลาปา, สมฺพุทฺธา จาปิ ภาสเรติ –

วจนโต มาคธิกานํ เอตฺถ, เสโยฺย, โอโฏฺฐ, โสตฺถิ-ตฺยาทีสฺปิ อเสสพฺยาปิกานํ ติตาลีสกฺขรานํ ว อุชุกานุวตฺตปฺปกฺขรคุณิกา, เนว ปน ‘รุกฺขา วนํ’ตฺยาโท วิย อวยเว สมุทายโวหาโร, ‘สมฺโทฺท มยา ทิโฏฺฐ’ตฺยาโท วิย จ สมุทาเย อวยวโวหาโรติ ทเสฺสตุํ ปเจฺจกํ วณฺณสญฺญา กตาติฯ

‘‘สกฺกจฺจสวนํ พุทฺธสาสนสมฺปตฺตี’’ติ ‘‘สิถิลธนิตาทิ อกฺขรวิปตฺติยญฺหิ อตฺถสฺส ทุนฺนยตา โหตี’’ติ จ ยสฺมา วุตฺตํฯ

ตสฺมา อกฺขรโกสลฺลํ, สมฺปาเทยฺย วิจกฺขโณ;
อุปฏฺฐหํ ครุํ สมฺมา, อุฎฺฐานาทีหิ ปญฺจหิฯ

ตตฺถ อการาทีน+มนุกฺกโม ปเน+ส ฐานาทิกฺกมสนฺนิสฺสิโตฯ ตถา หิ ฐาน+กรณ+ปยตเนหิ วณฺณา ชายนฺติฯ ตตฺถ ฉ ฐานานิ กณฺฐ+ตาลุ+มุทฺธ+ทนฺต+โอฏฺฐ+นาสิกาวเสนฯ

ตตฺถ อวณฺณ+กวคฺค+หานํ กโณฺฐ ฐานํ, อิวณฺณ+จวคฺค+ยานํ ตาลุ, ฏวคฺค+ร+ฬานํ มุทฺธา, ตวคฺค+ล+สานํ ทนฺตา, อุวณฺณ+ปวคฺคานํ โอโฏฺฐ, เอ วณฺณสฺส กณฺฐตาลู, โอ วณฺณสฺส กโณฺฐ+ฏฺฐา, วการสฺส ทโนฺต+ฏฺฐา, นิคฺคหีตสฺส นาสิกา, ง, ญ, ณ, น, มานํ สกฐานํ นาสิกา จฯ เอตฺถ จ –

หกาโร ปญฺจเมเหว, อนฺตฏฺฐาหิ จ สํยุโต;
โอรโส อิติ วิเญฺญโยฺย, กณฺฐโช ตทสํยุโตฯ

ยถา อวโงฺหติ (อวง โหติ., ตณฺหิ, ตณฺหา, ปุพฺพโณฺห, อเมฺห, คุยฺหํ, คารยฺหา, อารุโฬฺห, พหฺวกฺขรนฺติฯ

กรณํ –

ชิวฺหามชฺฌํ ตาลุชานํ,
ชิโวฺหปคฺคํ มุทฺธชานํ,
ชิวฺหคฺคํ ทนฺตชานํ เส-
สา สกฐานกรณาฯ

วณฺณานํ อุจฺจารณุสฺสาโห ปยตนํ, ตํ กึ – สํวุตาทิกรณวิเสโส, สํวุตตฺต+มการสฺส, วิวฏตฺตํ เสสสรานํ สการ+หการานญฺจ, ผุฏฺฐตฺตํ วคฺคานํ, อีสํผุฏฺฐตฺตํ ย+ร+ล+วานํฯ

เอวํ ฐาน+กรณ+ปยตน+สุติ กาลภิเนฺนสุ อกฺขเรสุ สรา นิสฺสยา, อิตเร นิสฺสิตาฯ ตตฺถ –

นิสฺสยา+โท สรา วุตฺตา, นิสฺสิตา พฺยญฺชนา ตโต;
วเคฺค+กชา พหุตฺตา+โท, ตโต ฐาน+ลหุกฺกมาฯ

‘‘ออาทโย’’ติ วตฺตเต ยาว ‘‘พินฺทุ นิคฺคหีต’’นฺติฯ ตญฺจ โข ‘‘อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม’’ติ สตฺตมฺยนฺต+มภิสมฺพนฺธียเต, ‘‘วณฺณา’’ติ วตฺตเต –

๒. ทสา+โท สรา

ออาทีสฺวา+ทิมฺหิ นิทฺทิฎฺฐา โอทนฺตา ทส วณฺณา สรา นาม โหนฺติฯ ยถา อ อา, อิ อี, อุ อู, เอ ไอ, โอ เอาฯ สรนฺติ=สปฺปธานภาเวน ปวตฺตนฺติ, พฺยญฺชเน วา สาเรนฺตีติ สราฯ

‘‘ทสา+โท สรา’’ติ วตฺตเตฯ

๓. เทฺว เทฺว สวณฺณา

ออาทีสฺวา+ทิเมสุ ทสสุ เทฺว เทฺว สวณฺณา นาม โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ยถา อ อาอิติ, อิ อีอิติ, อุ อู อิติ, เอ เออิติ, โอ, โออิติฯ สมานา สทิสา วณฺณา สวณฺณา, สมานตฺตญฺจ ฐานโตฯ ‘‘เทฺว เทฺว’’ติ วตฺตเต วกฺขมาเนสุ ทฺวีสุฯ

๔. ปุํโพฺพ รโสฺส

เตเสฺวว ทสสุ เย เทฺว เทฺว สวณฺณา, เตสุ โย โย ปุํโพฺพ, โส โส รสฺสสโญฺญ โหติฯ ยถา อ อิ อุ เอ โอฯ เตสุ ‘สํโยคโต ปุพฺพาว ทิสฺสนฺติ เทฺว ปนนฺติมา’ต ทเสฺสตุํ ตตฺถ สาธุตฺตา เต สมฺปิ อิธ สงฺคโห, ยถา เอตฺถ เสโยฺย โอโฎฺฐ โสตฺถิฯ รสฺสกาลโยคา ตพฺพนฺตตาย วา รสฺสาฯ รสฺสกาโล นาม อจฺฉราสงฺฆาโต อกฺขินิมฺมิลนสงฺขาโต วา กาโล, เตน เอกมโตฺต รโสฺส, ทฺวิมโตฺต ทีโฆ, อฑฺฒมโตฺต พฺยญฺชโนฯ ฉนฺทสิ ทิยฑฺฒมตฺตมฺปิ รสฺสนฺติ คณฺหนฺติ อาจริยาฯ

๕. ปโร ทีโฆ

ออาทีสฺวา+ทิภูเตสุ ทสสุ เย เทฺว เทฺว สวณฺณา, เตสุ โย โย ปโร, โส โส ทีฆสโญฺญ โหติฯ ตํ ยถา อา อี อู เอ โอฯ ทีฆกาลโยคา ตพฺพนฺตตาย วา ทีฆาฯ

๖. กาทโย พฺยญฺชนา

ออาทีสุ กาทโย นิคฺคหีตปริยนฺตา เตตฺตึส พฺยญฺชนา นาม โหนฺติฯ ยถา ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฎ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ลว ส ห ฬ อํ อิติฯ พฺยญฺชียติ อโตฺถ เอเตหีติ พฺยญฺชนาฯ กการาทีสฺว+กาโร อุจฺจารณโตฺถฯ

‘‘กาทโย’’ติ วตฺตเตฯ

๗. ปญฺจปญฺจกา วคฺคา

ออาทีสุ กการาทโย มการนฺตา ปญฺจปญฺจกา วคฺคา นาม โหนฺติฯ ยถา ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฎ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม อิติฯ ปญฺจ ปญฺจ ปริมาณ+เมสํ ปญฺจปญฺจกาฯ วเชฺชนฺติ ยการาทโยติ วคฺคาฯ เต ปน ปฐมกฺขรวเสน กวคฺค+จวคฺคาทิโวหารํ คตา กุสลตฺติกาทโย วิยฯ

๘. พินฺทุ นิคฺคหีตํ

อการาทีสฺว+ยํ วโณฺณ พินฺทุมโตฺต, โส นิคฺคหีตสโญฺญ โหติฯ รสฺสสรํ นิสฺสาย คหิต+มุจฺจาริตํ นิคฺคหีตํ, กรณํ นิคฺคเหตฺวา วาฯ

กรณํ นิคฺคเหตฺวาน, มุเขนา+วิวเฏน ยํ;
วุจฺจเต นิคฺคหีตนฺติ, วุตฺตํ พินฺทุ สรานุคํฯ

พหฺวกฺขรสญฺญากรณํ อนฺวตฺถสญฺญตฺถํ, ฌ+ลาทโย ตุ รุฬฺหีสญฺญาฯ

วณฺณา สรา สวณฺณา จ, รสฺสา ทีฆา จ พฺยญฺชนา;
วคฺคา จ นิคฺคหีตนฺติ, โหติ สญฺญาวิธิกฺกโมฯ

(สญฺญาวิธานํฯ)

สนฺธิ วุจฺจเต –

โลก อคฺคปุคฺคโล, ปญฺญา อินฺทฺริยํ, ตีณิ อิมานิ, โน หิ เอตํ, ภิกฺขุนี โอวาโท, มาตุ อุปฏฺฐานํ, สเมตุ อายสฺมา, อภิภู อายตนํ, ธนํ เม อตฺถิ, สเพฺพ เอว, ตโย อสฺสุ ธมฺมา, อสโนฺต เอตฺถ น ทิสฺสนฺติ อิตี+ธ สรสญฺญายํ –

๒๖. สโร โลโป สเร

สเร สโร โลปนีโย โหติฯ สโรติ การิยีนิเทฺทโส, โลโปติ การิยนิเทฺทโสฯ โลโป= อทสฺสนํ อนุจฺจารณํ , สโรติ ชาเตฺยกวจนวเสน วุตฺตํ, สเรติ โอปสิเลสิกาธารสตฺตมี, ตโต วณฺณกาล พฺยวธาเน การิยํ น โหติ, ตฺว+มสิ, กตมา จานนฺท อนิจฺจสญฺญาติฯ เอวํ สพฺพสนฺธีสุฯ

วิธีติ วตฺตเตฯ

๑๔. สตฺตมิยํ ปุพฺพสฺส

เถรยฏฺฐินฺยาเยน ปวตฺตเต ปริภาสา ทุพฺพลวิธิโน ปติฏฺฐาภาวโตฯ สตฺตมีนิเทฺทเส ปุพฺพเสฺสว วิธีติ ปุพฺพสรโลโปฯ โลกคฺคปุคฺคโล, ปญฺญินฺทฺริยํ, ตีณิมานิ, โน เหตํ, ภิกฺขุโนวาโท, มาตุปฏฺฐานํ, สเมตายสฺมา, อภิภายตนํ, ธนํมตฺถิ, สเพฺพว, ตยสฺสุ ธมฺมา, อสเนฺต+ตฺถ น ทิสฺสนฺติฯ ปุพฺพสฺส การิยวิธานา สตฺตมีนิทฺทิฏฺฐสฺส ปรตา+ว คมฺยเตติ ปเรติ ปรวจนมฺปิ ฆฏเตฯ

ยสฺส อิทานิ, สญฺญา อิติ, ฉายา อิว, อิติ อปิ, อสฺสมณี อสิ, จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อกตญฺญู อสิ, อากาเส อิว, เต อปิ, วเนฺท อหํ, โส อหํ, จตฺตาโร อิเม, วสโล อิติ, โมคฺคลฺลาโน อสิ พีชโก, กถา เอว กา, ปาโต เอวาตี+ธ ปุพฺพสฺสรโลเป สมฺปเตฺต ‘‘สโร โลโป สเร’’ เตฺววฯ

๒๗. ปโร กฺวจิ

สรมฺหา ปโร สโร กฺวจิ โลปนีโย โหติฯ ยสฺส ทานิ, สญฺญาติ, ฉายาว, อิติปิ, อสฺสมณีสิ, จกฺขุนฺทฺริยํ, อกตญฺญูสิ, อากาเสว, เตปิ, วเนฺทหํ, โสหํ, จตฺตาโรเม, วส- โลภิ , โมคฺคลฺลาโนสิ พีชโก, กถาว กา, ปาโตวฯ กฺวจีติ กึ, ปญฺญินฺทฺริยํ, ปญฺจินฺทฺริยานิ, สตฺตุตฺตโม, เอกูนวีสติ, ยเสฺสเต, สฺคโตวาโท, ทิฏฺฐาสโว, ทิโฏฺฐโฆ, จกฺขายตนํ, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภาฯ ‘‘วิวกฺขาโต สนฺธโย ภวนฺตี’’ติ ญายา วตฺติจฺฉาปิ อิธ สิชฺฌติฯ กฺวจีตฺย+ธิกาโร สพฺพสนฺธีสุ, เตน นาติปฺปสโงฺคฯ (โลปสนฺธิ)ฯ

สโร ปโร เวติ จ วตฺตเตฯ

ตสฺส อิทํ, วาต อีริตํ, น อุเปติ, วาม อูรุ, อติ อิว อเณฺณหิ, วิ อุทกํ อิตีธ ปุพฺพสฺสรโลเป –

๒๙. ยุวณฺณานเมโอ ลุตฺตา

ลุตฺตา สรา ปเรสํ อิวณฺณุวณฺณานํ เอ+โอ โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ ยถาสํขฺยานุเทฺทโส สมานานํฯ

๒๘. วณฺณปเรน สวโณฺณปิ

วณฺณสโทฺท ปโร ยสฺมา, เตน สวโณฺณปิ คยฺหติ สยญฺจ รูปํติ อีอูนมฺปิ เอ+โอฯ สพฺพตฺถ รสฺสสฺส ชาตินิเทฺทเส ทีฆสฺสาปิ คหณตฺถํ อิท+มารทฺธํฯ ตเสฺสทํ, วาเตริตํ, โนเปติ, วาโมรุ, อ เตวเณฺณหิ, โวทกํฯ อิทญฺจ ปจฺฉิโมทาหรณทฺวยํ ‘‘อวเณฺณ ลุเตฺต เอว เอ+โอ โหนฺตี’’ติ คาหสฺส นิเสธนตฺถํฯ วาเตฺวว, ตสฺสิทํฯ กถํ ‘‘ปโจฺจรสฺมิ’’นฺติ, โยควิภาคาฯ ปติ อุรสฺมินฺติ วิภชฺช ‘‘ยวา สเร’’ติ ยกาเร ‘‘ตวคฺควรณา’’ทินา โจ, ‘‘วคฺคลเสหิ เต’’ติ ปุพฺพรูปญฺจ, ‘‘ยุวณฺณาน+เมโอ’’ติ (โยควิภาคา) อุสฺส โอ จฯ ลุตฺตาติ กึ, ทส อิเม ธมฺมา, ยถา อิทํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทาฯ อติปฺปสงฺคพาธกสฺส กฺวจิสทฺทสฺสานุวตฺตนโต น วิกปฺปวิธิ นิยตา, เตน อุเปโต, อเวจฺจาติ เอวมาทีสุ วิกโปฺปฯ ตารกิตา, ยสฺสินฺทฺริยานิ, มหิทฺธิโก, สพฺพีติโย, เตนุปสงฺกมิ, โลกุตฺตโรติอาทีสุ วิธิ จ น โหติฯ

ปฏิสนฺถารวุตฺติ อสฺส, สพฺพวิตฺติ อนุภูยเต, วิ อญฺชนํ, วิ อากโต, ทาสี อหํ, อหุวา ปุเร, อนุ อทฺธมาสํ, อนุ เอติ, สุ อาคตํ, สุ อากาโร, ทุ อากาโร, จกฺขุ อาปาถํ, พหุ อาพาโธ, ปาตุ อกาสิ, น ตุ เอว, ภู อาปนลานิลํ อิตี+ธ ‘‘ยุวณฺณานํ’’ ‘‘เว’’ติ จ วตฺตเต,

๓๐. ยวา สเร

สเร ปเร อิวณฺณุวณฺณานํ ยการ+วการา โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส, สพฺพวิตฺยนุภูยเต, พฺยญฺชนํ, พฺยากโต ‘‘พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา’’ติ ทีเฆ ทาสฺยาหํ, อหาปุเร, อนฺวทฺธมาสํ, อเนฺวติ, สฺวาคตํ, สฺวากาโร, ทฺวากาโร, จกฺขฺวาปาถํ, พหฺวาพาโธ, ปาตฺวากาสิ, น เตฺวว, ภฺวาปนลานิลํฯ วาเตฺวว, วิอากโต, สาคตํฯ

อธิคโต โข เม อยํ ธโมฺม, ปุโตฺต เต อหํ, เต อสฺส ปหีนา ปญฺจ, เต อหํ, เย อสฺส, เต อชฺช, ยาวตโก อสฺส กาโย, ตาวตโก อสฺส พฺยาโม, โก อโตฺถ, อถ โข อสฺส, อหํ โข อชฺช, โส อหํ, โส อชฺช, โส เอว, ยโต อธิกรณํ, โส อหํ อิตี+ธ ‘‘ยวา สเร’’ ‘‘เว’’ติ จ วตฺตเต,

๓๐. เอโอนํ

เอโอนํ ยการ+วการา โหนฺติ วา สเร ปเร ยถากฺกมํฯ ‘‘พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา’’ติ ทีเฆ อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม, ปุโตฺต ตฺยาหํ, ตฺยาสฺส ปหีนา ปญฺจ, ตฺยาหํ, ยฺยสฺส, ตฺยชฺช, ยาวตกฺวสฺส กาโย, ตาวตกฺวสฺส พฺยาโม, กฺวโตฺถ, อถ ขฺวสฺส, อหํ ขฺวชฺช, สฺวาหํ, สฺวชฺช, เสฺวว, ยตฺวาธิกรณํ, สฺวาหํฯ วาเตฺวว, เตชฺช, โสหํฯ กฺวจิ เตฺวว, ธนมตฺถิ, ปุตฺตามตฺถิ, เต นาคตา, อสเนฺตตฺถ, จตฺตาโร อิเมฯ

โค เอฬกํ, โค อสฺสํ, โค อชินํ อิตี+ธ ‘‘สเร’’ติ วตฺตเตฯ

๓๒. โคสฺสา+วง

สเร ปเร โคสฺส อววาเทโส โหติฯ ส จ ‘‘ฎานุพนฺธาเนกวณฺณา สพฺพสฺสา’’ติ สพฺพสฺส ปสเงฺค ‘อนฺตสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๘. ง+นุพโนฺธ

ง-กาโร อนุพโนฺธ ยสฺส, โส อเนกวโณฺณปิ อนฺตสฺส โหตีติ โอการเสฺสว โหติฯ ‘‘สํเกโต+นวยโว+นุพโนฺธ’’ติ วจนา ง-การสฺสา+ปฺปโยโคฯ อุจฺจาริตานนฺตรปฺปธํสิโน หิ อนุพนฺธา, ปโยชนํ อนุพโนฺธติ สํเกโตฯ คเวฬกํ, ควาสฺสํ, ควาชินํฯ

อิติ เอวา+ตี+ธ –

๓๖. วี+ติเสฺส+เว วา

เอวสเทฺท ปเร อิติสฺส โว โหติ วาฯ ส จ –

๑๗. ฉฎฺฐิยนฺตสฺส

ฉฎฺฐีนิทฺทิฎฺฐสฺส ยํ การิยํ, ต+ทนฺตสฺส วิเญฺญยฺยนฺติ อิการสฺสา+เทโสฯ อาเทสิฎฺฐาเน อาทิสฺสตีติ อาเทโสฯ อิเตฺววฯ อญฺญตฺร ยาเทโส, ‘‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’’ติ ตสฺส โจ, ‘‘วคฺคลเสหิ เต’’ติ ยสฺส จกาโร, อิเจฺจวฯ เอเวติ กึ, อิจฺจาหฯ (อาเทสสนฺธิ)ฯ

ติ องฺคุลํ,ติ องฺคิกํ, ภู อาทโย, มิคี ภนฺตา อุทิกฺขติตฺยาทิสนฺธโย วุจฺจเนฺตฯ ‘‘มยทา สเร’’ติ วตฺตเตฯ

๔๕. วนตรคา จา+คมา

เอเต มยทา จ อาคมา โหนฺติ วา สเร กฺวจิฯ อาคมิโน อนิยเมปิ –

> สโรเยวา+คมิ โหติ, วนาทินนฺตุ ญาปกา;
> อญฺญถา หิ ปทาทีนํ, ยุกวิธาน+มนตฺถกํฯ

เอตฺถา+คมา อนิยตาคมีนเมว ภวนฺติ เจ, ยการาคเมเนว ‘‘นิปชฺช’’นฺติ สิเทฺธ ‘‘ปทาทีนํ กฺวจี’’ติ พฺยญฺชนสฺส ยุกา+คโม นิรตฺถโกติ อธิปฺปาโยฯ ติวงฺคุลํ, ติวงฺคิกํ, ภูวาทโย, มิคี ภนฺตา วุทิกฺขติ, ปวุจฺจติ, ปาคุญฺญวุชุตาฯ อิโต นายติ, จินิตฺวาฯ ยสฺมาติห, ตสฺมาติห, อชฺชตเคฯ นิรนฺตรํ, นิราลโย, นิรินฺธโน, นิรีหกํ, นิรุตฺตโร, นิโรชํ, ทุรติกฺกโม, ทุราคตํ, ทุรุตฺตรํ, ปาตุรโหสิ, ปุนราคเจฺฉยฺย, ปุนรุตฺตํ, ปุนเรว, ปุนเรติ, ธีรตฺถุ, ปาตราโส, จตุรงฺคิกํ, จตุรารกฺขํ, จตุริทฺธิปาทปฎิลาโภ, จตุโรฆนิตฺถรณตฺถํ, ภตฺตุรเตฺถ, วุตฺติเรสา, ปถวีธาตุเรเวสา , นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ, วิชฺชุริวพฺภกูเฎ, อารเคฺคริว สาสโป, อุสโภริว, สพฺภิเรว สมาเสถฯ ปุถเคว, รเสฺส ปเคว ลหุเมสฺสติ, คุรุเมสฺสติ, อิธมาหุ, เกน เต อิธ มิชฺฌติ, ภโทฺร กสามิว, อากาเส มภิปูชเย, เอกเมกสฺส, เยน มิเธกเจฺจฯ ภาติเยว, โหติเยว, ยถายิทํ, ยถาเยว, มายิทํ, นยิทํ, นยิธ, ฉยิมานิ, นวยิเม ธมฺมา, โพธิยาเยว, ปถวีเยว ธาตุ, เตสุเยว, เตเยว, โสเยว,

ปาฏิเยกฺกํ, วิยญฺชนํ, วิยากาสิ, ปริยนฺตํ, ปริยาทานํ, ปริยุฏฺฐานํ, ปริเยสติ, ปริโยสานํ, นิยาโย โคฯ อุทโคฺค, อุทโย, อุทาหฏํ, อุทิโต, อุทีริตํ, อุเทติ, สกิเทว, กิญฺจิเทว, เกนจิเทว, กิสฺมิญฺจิ เทว, โกจิเทว, สมฺมทโตฺต, สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ, สมฺมเทว, ยาวทตฺถํ, ยาวทิจฺฉกํ, ยาวเทว, ตาวเทว, ปุนเทว, ยทตฺถํ, ยทนฺตรํ, ตทนฺตรํ, ตทงฺควิมุตฺติ, เอตทตฺถํ, อตฺตทตฺถํ, ตทตฺถํ, สทตฺถปสุโต สิยา, อญฺญทตฺถุ, มนสาทญฺญา วิมุตฺตานํ, พหุเทว รตฺติฯ วาเตฺวว, อตฺตอตฺถํ, ทฺวาธิฏฺฐิตํ, ปาตุอโหสิฯ ววตฺถิตวิภาสตฺตา วาธิการสฺส พฺยญฺชนโตปิ, ภิกฺขุนีนํ วุฏฺฐาเปยฺย, จิรํ นายติ, ตํเยวฯ

ฉ อภิญฺญา, ฉ องฺคํ, ฉ อสีติ, ฉ อํสา, ฉ อายตนํ อิตี+ธ ‘‘วา สเร’’ ‘‘อาคโม’’ติ จ วตฺต เตฯ

๔๙. ฉา โฬ

ฉสทฺทา ปรสฺส สรสฺส ฬกาโร อาคโม โหติ วาฯ ฉาติ อนุกรณตฺตา เอกวจนํฯ ฉฬภิญฺญา, ฉฬงฺคํ, ฉฬสีติ, ฉฬํสา, ฉฬายตนํฯ วาเตฺวว, ฉอภิญฺญาฯ (อาคมสนฺธิ)ฯ

> โลโป อทสฺสนํ, ฐานิํ, ย+มามทฺทิย ทิสฺสติ;
> อาเทโส นาม โส ยา ตุ, อสนฺตุปฺปตฺติ อาคโมฯ

สรสนฺธิฯ

กญฺญา อิว, กญฺญาว อิจฺจาทิ สรสนฺธินิเสโธ วุจฺจติ, ปสงฺคปุพฺพโก หิ ปฏิเสโธฯ ปุพฺพส รานํ โลเป สมฺปเตฺต ‘‘สโร’’ ‘‘เว’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๘. น เทฺว วา

ปุพฺพปรสฺสรา เทฺวปิ วา กฺวจิ น ลุปฺยเนฺตฯ กญฺญา อิว, กเญฺญว, กญฺญาวฯ

สาริปุตฺต อิเธกโจฺจ, เอหิ สิวก อุเฏฺฐหิ, อายสฺมา อานโนฺท, คาถา อภาสิ, เทวา อาภสฺส รา ยถา, เตวิชฺชา อิทฺธิปตฺตา จ, ภควา อุฏฺฐายาสนา, ภควา เอต+ทโวจ, อภิวาเทตฺวา เอ กมนฺตํ อฎฺฐาสิ, คนฺตฺวา โอโลเกโนฺต, ภูตวาที อตฺถวาที, ยํ อิตฺถี อรหํ อสฺส, สามาวตี อาห, ปาปการี อุภยตฺถ ตปฺปติ, นที โอตฺถรติ, เย เต ภิกฺขู อปฺปิจฺฉา, ภิกฺขู อามเนฺตสิ, ภิกฺขู อุชฺฌายิํสุ, ภิกฺขู เอว+มาหํสุ, อิมสฺมิํ คาเม อารกฺขกา, สเพฺพ อิเม, กตเม เอกาทส, คมฺภีเร โอทกนฺติเก, อปฺปมาโท อมตํ ปทํ, สโงฺฆ อาคจฺฉตุ, โก อิมํ ปถวิํ วิเจสฺสติ, อาโลโก อุท ปาทิ, เอโก เอกาย, จตฺตาโร โอฆา, อเร อหมฺปิ, สเจ อิมสฺส กายสฺส, โน อติกฺกโม, อโห อจฺฉริโย, อโถ อโนฺต จ, อถ โข อายสฺมา, อโถ โอฏฺฐว+จิตฺตกา, ตโต อา- มนฺตยิ สตฺถาติ เอวมาทโย อิธ กาลพฺยวธาเนเนว สิชฺฌนฺติฯ กฺวจีติ กิํ, อาคตา+ตฺถ, อาคตา+มฺหา, กตม+สฺส วาโร, อปฺปสฺสุตา+ยํ ปุริโส, จมรี+ว, สเพฺพ+ว, เสฺว+ว, เอเส+ว นโย, ปริสุเทฺธ+ตฺถา+ยสฺมโน ต, เน+ตฺถ, กุเต+ตฺถ ลพฺภา, สเจ+ส พฺราหฺมณ, ตถู+ปมํ, ยถา+ห, ชีวฺหา+ยตนํ, อวิโชฺช+โฆ, อิตฺถินฺทฺริยํ, อภิภา+ยตนํ, ภยตู+ปฏฺฐานํ, สทฺธี+ธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฎฺฐํฯ (สรสนฺธินิเสโธ)

ตตฺร อภิรติ, ตตฺร อยํ, พุทฺธ อนุสฺสติ, ส อตฺถิกา, สญฺญาวา อสฺส, ตทา อหํ, ยานิ อิธ ภู ตานิ, คจฺฉามิ อิติ, อติ อิโต, กิกี อิว, พหุ อุปการํ, มธุ อุทกํ, สุ อุปธาริตํ, โสปิ อยํ, อิทานิ อหํ, สเจ อยํ, อปฺปสฺสุโต อยํ, อิตร อิตเรน, สทฺธา อิธ วิตฺตํ, กมฺม อุปนิสฺสโย, ตถา อุปมํ, รตฺติ อุ

ปรโต, วิ อุปสโม, โลกสฺส อิติ, เทว อิติ, วิ อติปตนฺติ, วิ อตินาเมนฺติ, สงฺฆาฏิ อปิ, ชีวิตเหตุ อปิ, วิชฺชุ อิว, กึสุ อิธ วิตฺตํ, สาธุ อิติ, เต อสฺส ปหีนา, โส อสฺส, มธุวา มญฺญติ พาโล, เอวํ คาเม มุนิ จเร, ขนฺติ ปรมํ ตโป ติติกฺขา, น มํกุ ภวิสฺสามิ, สุ อกฺขาโต, โย อหํ, โส อหํ, กามโต ชายติ โสโก, กามโต ชายติ ภยํ, สโกฺก อุชุ จ สุหุชุจ, อนุปฆาโต, ทุรกฺขํ, ทุรมํ, ทุภรตาฯ ยิฏฺฐํ วา หุตํ วา โลเก, ยทิ วา สาวเก, ปุคฺคลา ธมฺมทสา เต, โภวาที นาม โส โหติ, ยถาภาวี คุเณน โส, ยถา อิทํ, สมฺมา ทกฺขาโต, ปรา กโม, ตณฺหา กฺขโย, ฌานสฺส ลาภี อมฺหิ, ถุลฺลจฺจ โย อิตี+ธ –

๓๓. พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา

รสฺส+ทีฆานํ กฺวจิ ทีฆ+รสฺสา โหนฺติ พฺยญฺชเนฯ ตตฺราภิรติ, ตตฺรายํ, พุทฺธานุสฺสติ, สาตฺถิกา, สญฺญาวา+สฺส, ตทาหํ, ยานี+ธ ภูตานิ, คจฺฉามีติ, อตีโต, กิกีว, พหูปการํ, มธูทกํ, สูปธาริตํ, โสปายํ, อิทานาหํ, สจายํ, อปฺปสฺสุตายํ, อิตรีตเรน, สทฺธีธ วิตฺตํ, กมฺมูปนิสฺสโย, ตถูปมํ, รตฺตูปรโต, วูปสโม, โลกสฺสาติ, เทวาติ, วีติปตนฺติ, วีตินาเมนฺติ, สงฺฆาฏีปิ, ชีวิตเหตูปิ, วิชฺชูว, กึสูธ วิตฺตํ, สาธูติ, ตฺยาสฺส ปหีนา, สฺวาสฺส, มธุวา มญฺญตี พาโล, เอวํ คาเม มุนี จเร, ขนฺตี ปรมํ ตโป ติติกฺขา, น มํกู ภวิสฺสามิ, สฺวากฺขาโต, ยฺวาหํ, สฺวาหํ, กามโต ชายตี โสโก, กามโต ชายตี ภยํ, สโกฺก อุชู จ สุหุชู จ, อนูปฆาโต, ทูรกฺขํ, ทูรมํ, ทูภรตาฯ ยิฏฺฐํว หุตํว โลเก, ยทิว สาวเก, ปุคฺคล ธมฺมทสา เต, โภวาทิ นาม โส โหติ, ยถาภาวิ คุเณน โส, ยถยิทํ, สมฺมทกฺขาโต, ปรกฺกโม, ตณฺหกฺขโย, ฌานสฺส ลาภิมฺหิ, วสิมฺหิ, ถุลฺลจฺจโยฯ กฺวจีติ กึ, ตฺยชฺช, สฺวสฺส, ปติลิยตีติ ทีฆนิเสโธ, มายิทํ, มนสาทญฺญา วิมุตฺตานํ, ยถากฺกมํ, อารกฺขาตีตํ, ทียติ, สูยตีติ รสฺสการิยนิเสโธฯ กถํ ยานิว อนฺตลิเกฺขติ, ‘‘ทีฆรสฺสา’’ติ โยควิภาคาฯ (ทีฆ+รสฺสสนฺธิ)ฯ

พฺยญฺชเนติ วตฺตเตฯ

๓๔. สรมฺหา เทฺว

สรมฺหา ปรสฺส พฺยญฺชนสฺส กฺวจิ เทฺว รูปานิ โหนฺติฯ เอตฺถ จ อาวุตฺติทฺวิวจนํ ฐาเนทฺวิวจนนฺติ ทฺวีสุ ฐาเนทฺวิวจนํ เวทิตพฺพํฯ

ตานิ จ ป+ปติ+ปฏิ+กม+กุส+กุธ+กี+คห+ชุต+ญา+สิ+ สุ+สู+สมฺภู+สร+สสาทีนมาทิพฺยญฺชนานญฺจ โหติฯ อิธ ปมาโท=อิธปฺปมาโท, เอวํ อปฺปมาโท, วิปฺปยุโตฺต, สุปฺปสโนฺน, สมฺมา ปธานํ=สมฺมปฺปธานํ รสฺสตฺตํฯ อปฺปติวตฺติโย, อธิปฺปติปจฺจโย, สุปฺปติฏฺฐิโต,ฯ อปฺปฏิปุคฺคโล, วิปฺปฏิสาโร, สุปฺปฏิปตฺติฯ ปกฺกโม, ปฏิกฺกโม, เหตุกฺกโม, อากมติ=อกฺกมติ, เอวํ ปกฺกมติ, ยถากฺกมํฯ อโกฺกสติ, ปฏิโกฺกสติ, อนุโกฺกสติ, อาโกสติ=อโกฺกสติฯ อกฺกุโทฺธ, อภิกฺกุโทฺธฯ ธนกฺกีโต, วิกฺกโย, อนุกฺกโยฯ ปคฺคโห, วิคฺคโห, อนุคฺคโห, จนฺทคฺคาโห, ทิฏฺฐิคฺคาโหฯ ปโชฺชโต, วิโชฺชโต, อุโชฺชโตฯ กตญฺญู, วิญฺญู, ปญฺญาณํ, วิญฺญาณํ, อนญฺญาณํฯ อวสฺสโย, นิสฺสโย, สมุสฺสโยฯ อปฺปสฺสุโต, วิสฺสุโต, พหุสฺสุโตฯ อาสวา=อสฺสวาฯ ปสฺสเมฺภโนฺต, วิสฺสเมฺภโนฺตฯ อฏฺฏสฺสโร, วิสฺสรติ, อนุสฺสรติ, อนุสฺสติฯ ปสฺสสโนฺต, วิสฺสสโนฺต, มุหุสฺสสโนฺต, อาสาโส=อสฺสาโสฯ อาทิสเทฺทน อวิสฺสเชโนฺต, วิสฺสเชโนฺต, อภิกฺกนฺตตโร, ปริจฺจเชโนฺต, อุปทฺทโว, อุปกฺกิเลโส, มิตฺตทฺทุโน, อายพฺพโย, อพฺพหิ อิจฺจาทิฯ

ติก+ตย+ติํส+วตาทีน+มาทิพฺยญฺชนสฺส จฯ กุสลตฺติกํ, ปีติตฺติกํ, เหตุตฺติกํฯ โลกตฺตยํ, โพธิตฺตยํ, วตฺถุตฺตยํฯ เอกตฺติํส, ทฺวตฺติํส, เตตฺติํส, จตุตฺติํสฯ สีลพฺพตํ, สุพฺพโตฯ สปฺปีติโก, สมนฺนาคโต, ปุนปฺปุนํ อิจฺจาทิฯ

วตุ+วฏ+ทิสาน+มเนฺต, ยถา วตฺตติ, วฏฺฏติ, ทสฺสนํ, ผโสฺส อิจฺจาทิฯ

อุ+ทุ+นิอุปสคฺค+ต+จตุ+ฉ+สนฺตสทฺทาเทสาทีหิ ปเรสญฺจฯ อุกํโส=อุกฺกํโส, เอวํ ทุกฺกรํ, นิกฺกโงฺข, อุคฺคตํ, ทุจฺจริตํ, นิชฺชฏํ, อุชฺชหํ, อุจฺจงฺคํ, อุนฺนมติ, ทุกฺกโร, นิทฺทโร, อุนฺนโต, ทุปฺปโญฺญ, นิมฺมโล, อุยฺยุโตฺต, ทุลฺลโภ, นิพฺพโตฺต, อุสฺสาโห, นิสฺสาโรฯ ตกฺกโร, ตโชฺช, ตนฺนิโนฺน, ตปฺปภโว, ตมฺมโย, จตุกฺกํ, จตุทฺทิสํ, จตุปฺปโท, จตุพฺพิธํ, จตุสฺสาลํ, ฉกฺกํ, ฉนฺนวุติ, ฉปฺปทิโก, ฉพฺพสฺสานิฯ สกฺกาโร, สคฺคุโณ, สนฺทิฏฺฐิ, สปฺปุริโส, มหพฺพโลฯ

อปทนฺตอาการวชฺชิตทีฆโต ยการสฺส จ, นิยฺยาติ, สุยฺยติ, อภิภุยฺย, วิเจยฺย, วิเนยฺย, เธยฺยํ, เนยฺยํ, เสโยฺย, เชโยฺย, เวยฺยากรโณฯ อาการวชฺชิตนฺติ กิํ, มาลาย, โทลาย, สมาทายฯ

ฉนฺทานุรกฺขเณ-นปฺปชเห วณฺณพลํ ปุราณํ, อุชฺชุคเตสุ เสโยฺย, คจฺฉนฺติ สุคฺคติํฯ สรมฺหาติ กิํ, ญาโย, ตํขณํฯ กฺวจิเตฺวว, นิกาโย, นิทานํ, นิวาโส, ตโต, ฉสฏฺฐิ, อุปนียติ, สูยติฯ

๓๕. จตุตฺถทุติเยเสฺว+สํ ตติยปฐมา

จตุตฺถทุติเยสุ ปเรเสฺว+สํ จตุตฺถทุติยานํ ตพฺพเคฺค ตติยปฐมา โหนฺติ ปจฺจาสตฺยาฯ วเคฺค ฆ+ฌ+ฒ+ธ+ภา จตุตฺถา, ข+ฉ+ฐ+ถ+ผา ทุติยา, ค+ช+ฑ+ท+พา ตติยา, ก+จ+ฏ+ต+ปา ปฐมาฯ ป+อุ+ทุ-นิอาทีหิ ปเรสํ ฆาทีนํ ทฺวิภาเว ตติยปฐมา โหนฺติฯ ปครติ=ปคฺฆรติ, เอวํ อุคฺฆรติ, นิโคฺฆโส, อุคฺฆาเฏติฯ เอโสว ตชฺฌานผโล, ปฐมชฺฌานํ, อภิชฺฌา-ยติ , อุชฺฌายติฯ ทโฑฺฒ, พุโฑฺฒฯ วิทฺธํเสติ, อุทฺธํสิโต, อุทฺธาโร, นิทฺธโน, นิทฺธุโตฯ วิพฺภโนฺต, อุพฺภโนฺต, สมฺพฺภโนฺต, ทุพฺภิกฺขํ, นิพฺภยํ, ตพฺภาโว, จตุพฺภิฯ สทฺธา, สทฺธโมฺมฯ มหพฺภยํฯ

รสฺสสเรหิ ปเรสํ วคฺคทุติยานํ ทฺวิภาโว เจ, ปฐมาฯ ปญฺจกฺขนฺธา, เอวํ รูปกฺขโนฺธ, อกฺขโม, อภิกฺขณํ, อวิเกฺขโป, ชาติเกฺขตฺตํ, ธาตุโกฺขโภ, อายุกฺขโยฯ เสตจฺฉตฺตํ, เอวํ สพฺพจฺฉนฺนํ, วิจฺฉนฺนํ, โพธิจฺฉายา, ชมฺพุจฺฉายา, สมุเจฺฉโทฯ ตตฺร ฐิโต=ตตฺรฏฺฐิโต, เอวํ ถลฏฺฐํ, ชลฏฺฐํ, อฏฺฐิตํ, นิฏฺฐิตํ, จตฺตาริฏฺฐานานิ, ครุฏฺฐานิโย, สมุฏฺฐิโตฯ สพฺพตฺถาเมน, ยสเตฺถโร, ปตฺถรติ, วิตฺถาโร, อภิตฺถุโต, วิตฺถมฺภิโต, อนุตฺถุนํฯ ปโปฺผเฏติ, มหปฺผลํ, อนิปฺผลํ, วิปฺผาโร, ปริปฺผุเฏยฺย, มธุปฺผาณิตํฯ อาการโต, อาขาโต=อกฺขาโต, เอวํ ตณฺหากฺขโย, อาณาเกฺขตฺตํ, สญฺญากฺขโนฺธฯ อาฉาทยิ=อจฺฉาทยิ, เอวํ อจฺฉินฺทติ, นาวฏฺฐํ, อตฺถรติ, อโปฺผเฏติฯ กฺวจิ เตฺวว, ปุวขชฺชกํ, ตสฺส ฉวิอาทีนิ ฉินฺทิตฺวา, ยถาฐิตํ, กมฺมผลํ, สีลํ ตสฺส ฌายิโน, เย ฌานปฺปสุตา ธีรา, นิธนํ, มหาธนํฯ (ทฺวิภาวสนฺธิ)ฯ

อกรมฺห เส เต, โส โข พฺยนฺติ กาหิติ, โส คจฺฉํ น นิวตฺตติ, เอโส อโตฺถ, เอโส อาโภโค, เอโส อิทานิ อิตี+ธ ‘‘เว’’ติ วตฺตเตฯ

๓๗. เอโอน+ม วเณฺณ

เอโอนํ วเณฺณ กฺวจิ อ โหติ วาฯ อกรมฺห ส เต, อกรมฺห เส เต, เอวํ ส โข พฺยนฺติ กาหิติ, ส คจฺฉํ น นิวตฺตติ, เอส อโตฺถ , เอส อาโภโค, เอส อิทานิฯ วเณฺณติ กึ, อโมฆวจโน จ โส, คนฺธพฺพานํ อธิปติ, มหาราชา ยสสฺสิ โสติฯ ‘‘น สนฺธิสมาสา วทฺธสฺสา’’ติ วุตฺตตฺตา คาถาม เชฺฌ สนฺธิ น โหตีติ ‘‘ติวิธสฺสา’’ติ วุตฺตติมฺหิ ปเรปิ วโณฺณ ปโร นาม น อิติฯ (สรพฺยญฺชน สนฺธิ)ฯ

อต ยนฺตํ, ตถ ยํ, มท ยํ, พุธ ยติ, ธน ยํ, เสว โย, ปร เยสนา, โปกฺขรณ โย อิตี+ธ –

๔๘. ตวคฺควรณานํ เย จวคฺค พยญา

ตวคฺควรณานํ จวคฺคพยญา โหนฺติ ยถากฺกมํ ยกาเรฯ ‘‘วคฺคลเสหิ เต’’ติ ปุพฺพรูปํฯ อจฺจนฺตํ, ตจฺฉํ, มชฺชํ, พุชฺฌติ, ธญฺญํ, เสโพฺพ, ปเยฺยสนา, โปกฺขรโญฺญฯ อปุจฺจณฺฑกายํ, ชจฺจโนฺธ, ยเชฺชวํ, อชฺฌคมา, อชฺฌตฺตํ, อชฺฌุปคโต, อโชฺฌคาเหตฺวา, ทิพฺพํฯ กฺวจิเตฺวว, รตฺยาฯ

สก ยเต, รุจ ยเต, ปจ ยเต, อฏ ยเต, ลุป ยเต, กุป ยเต, สล ยเต, ผล ยเต, ทิส ยเต, อส ยเต อิตี+ธ ‘‘เย’’ติ วตฺตเต วกฺขมาเนสุ ทฺวีสุฯ

๔๙. วคฺคลเสหิเต

วคฺคลเสหิ ปรสฺส ยการสฺส กฺวจิ เต วคฺคลสา โหนฺติฯ สกฺกเต, รุจฺจเต, ปจฺจเต, อฏฺฏเต, ลุปฺปเต, กุปฺปเต, สลฺลเต, ผลฺลเต, ทิสฺสเต, อสฺสเตฯ กฺวจิเตฺวว, กฺยาหํฯ

มุห ยติ, คุห ยติ อิตี+ธ –

๕๐. หสฺส วิปลฺลาโส

หสฺส วิปลฺลาโส โหติ ยกาเรฯ มุยฺหติ, คุยฺหติฯ

พหุ อาพาโธ อิตี+ธ อุสฺสวกาเร ‘‘หสฺส วิปลฺลาโส’’ติ วตฺตเตฯ

๕๑. เว วา

หสฺส วิปลฺลาโส โหติ วา วกาเรฯ พวฺหาพาโธฯ วาเตฺวว, พหฺวาพาโธฯ

๕๒. ตถนรานํ ฏฐณลา

ตถนรานํ ฏฐณลา โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ ทุกฺกตํ=ทุกฺกฏํ, เอวํ สุกฏํ, ปตฺถโฏ, ปตโฏ, อุทฺธโฏ, วิสโฏฯ อฏฺฐกถาฯ ปณิธานํ, ปณิปาโต, ปณาโม, ปณีตํ, ปริณโต, ปริณาโม, ทุณฺณโย, นิณฺณโย, โอณโตฯ ปริปโนฺน=ปลิปโนฺน, เอวํ ปลิโพโธ, ปลฺลงฺกํ, ตลุโน, มหาสาโล, มาลุโต, สุขุมาโลฯ (พฺยญฺชนสนฺธิ)ฯ

จกฺขุ อุทปาทิ, อกฺขิ รุชติ, ปุริม ชาติ, อณุ ถูลานิ, กตฺตพฺพ กุสลํ พหุํ, ต สมฺปยุตฺตา, ตต สภาวโต อิตี+ธ ‘‘เว’’ติ วตฺตเต ยาว ‘‘มยทา สเร’’ติฯ

๓๘. นิคฺคหีตํ

นิคฺคหีตาคโม โหติ วา กฺวจิฯ สามตฺถิเยนา+คโมว, ส จ รสฺสสฺสรเสฺสว โหติ… ตสฺส รสฺสสรานุคตตฺตาฯ ฐานีน+มาลิงฺฆิย คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อาคโมฯ จกฺขุํ อุทปาทิ, อกฺขิํ รฺชติ, ปุริมํ ชาติ, อณุํ ถูลานิ, กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ, ตํสมฺปยุตฺตา, ตํตํสภาวโตฯ วาคฺคหเณน จกฺขุ อุทปาทิ อิจฺจาทิฯ อวํสิโร, ยาวญฺจิทํติอาทิ นิจฺจํ… ววตฺถิตวิภาสตฺตา วาธิการสฺส, ววตฺถิตสฺส ลกฺขณสฺสา+นุโรเธน ลกฺขเณ ปวตฺติตา วิภาสา ววตฺถิตวิภาสาฯ วาสโทฺท หิ อตฺถทฺวเย วตฺตเต กตฺถจิ วิกเปฺป, กตฺถจิ ยถาววตฺถิตรูปปริคฺคเหติฯ ยทา ปจฺฉิเม, ตทา นิจฺจ+มนิจฺจ+มสนฺตญฺจ วิธิํ ทีเปติฯ เอตฺถ ปน กฺวจิสทฺทสฺสา+นุวตฺตนา เตเนวา+สนฺตวิธิ สิโทฺธติ วาสเทฺทนิ+ตรทฺวยํฯ กฺวจิ เตฺวว, น หิ เอเตหิ, อิธ เจวฯ

สํ รโมฺภ, สํ รโตฺต, สํ ราโค, ตาสํ อหํ สนฺติเก, เอวํ อยํ, ปุํ ลิงฺคํ, กิํ อหํ, ตสฺส อทาสิํ อหํ อิตี+ธ ‘‘นิคฺคหีตา’’ธิกาโร อา ‘‘มยทา สเร’’ติฯ

๓๙. โลโป

นิคฺคหีตสฺส โลโป โหติ วา กฺวจิฯ ทีฆํ สารโมฺภ สํรโมฺภ, สารโตฺต สํรโตฺต, สาราโค สํราโค, ปุพฺพสฺสรโลเป ตาสาหํ สนฺติเก, เอวายํ, ทฺวิเตฺต ปุลฺลิงฺคํ ปุํลิงฺคํ, กฺยาหํ, ตสฺส อทาสหํฯ ปฏิสลฺลาโน, สเลฺลโข, ปาตุกาโม, คนฺตุมโน, อริยสจฺจาน ทสฺสนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสนํ, อวิสาหาโร, จิรปฺปวาสินฺติอาทีสุ นิจฺจํฯ กฺวจีติ กิํ, เอว+มยํ, กิ+มหํ, เอตํ มงฺคล+มุตฺตมํฯ

กตํ อิติ, อภินนฺทุํ อิติ, อุตฺตตฺตํ อิว, จกฺกํ อิว, กลิํอิว, หลํ อิทานิ, กิํ อิทานิ, ตฺวํ อสิ, อิทํ อปิ, อุตฺตริํ อปิ, ทาตุํ อปิ, สทิสํ เอว อิตี+ธ –

๔๐. ปรสรสฺส

นิคฺคหีตมฺหา ปรสรสฺส โลโป โหติ วา กฺวจิฯ กตนฺติ, อภินนฺทุนฺติ, อุตฺตตฺตํว, จกฺกํว, กลิํว, หลํทานิ, กิํทานิ, ตฺวํสิ, อิทมฺปิ, อุตฺตริมฺปิ, ทาตุมฺปิ, สทิสํวฯ วาติ กิํ, กตํอิติ, กิมิติ, ทาตุมปิ, สทิสํ เอวฯ

ปฺปุผํ อสฺสา อุปฺปชฺชติ, เอวํ อสฺส เต อาสวา อิตี+ธ ปรสฺสรโลเป –

๕๓. สํโยคาทิโลโป

อพฺยวหิตานํ ทฺวินฺนํ พฺยญฺชนานํ เอกตฺร ฐิติ สํโยโค, ตสฺมิํ สํโยเค โย อาทิภูตาวยโว, ตสฺส วา กฺวจิ โลโป โหตีติอาทิพฺยญฺชนสฺส โลโปฯ ปุปฺผํสา อุปฺปชฺชติ, เอวํส เต อาสวาฯ ติณฺณํ สํโยคานํ วิสเย อคฺยาคารํ, วุตฺยสฺส อิติ โหติฯ

ตํ กโรติ, ตํ ขณํ, สํ คโต, ตํ ฆตํ, ธมฺมํ จเร, ตํ ฉนฺนํ, ตํ ชาตํ, ตํ ฌานํ, ตํ ญาณํ, ตํ ฐานํ, ตํ ฑหติ, ตํ ตโนติ, ตํ ถิรํ, ตํ ทานํ, ตํ ธนํ, ตํ นิจฺจุตํ, ตํ ปโตฺต, ตํ ผลํ, เตสํ โพโธ, สํ ภูโต, ตํ มิตฺตํ, กิํ กโต, ทาตุํ คโต อิตี+ธ –

๔๑. วเคฺค วคฺคโนฺต

นิคฺคหีตสฺส โข วเคฺค วคฺคโนฺต วา โหตีติ นิมิตฺตานุสฺสรานํ ปจฺจาสตฺยา ตพฺพคฺคปญฺจโม โหติฯ ปจฺจาสตฺติ นาม ฐานโต อาสนฺนตา คุณโต วา, คุณโตติ วณฺณสญฺญาทิคุณโตฯ

นิคฺคหีตสฺส อนุสรียตีติ ปจฺฉา กตฺวา สรียตีติ อนุสฺสโรติปิ วุจฺจติฯ ตงฺกโรติ=ตํ กโรติ, เอวํ ตงฺขณํ, สงฺคโต, ตงฺฆตํฯ ธมฺมญฺจเร, ตญฺฉนฺนํ, ตญฺชาตํ, ตญฺฌานํ, ตญฺญาณํฯ ตณฺฐานํ, ตณฺฑหติฯ ตนฺตโนติ, ตนฺถิรํ, ตนฺทานํ, ตนฺธนํ, ตนฺนิจฺจุตํ, ตมฺปโตฺต, ตมฺผลํ, เตสโมฺมโธ, สมฺภูโต, ตมฺมิตฺตํฯ กิงฺกโต, ทาตุงฺคโต, ตญฺหงฺกโร, รณญฺชโห, สณฺฐิโต, ชุตินฺธโร, สมฺมโตติอาทีสุ นิจฺจํฯ

อานนฺตริกํ ย+มาหุ, ยํ ยเทว, ปจฺจตฺตํ เอว, ตํ หิอิตี+ธ –

๔๒. เยวหิสุ โญ

ย+เอว+หิสเทฺทสุ นิคฺคหีตสฺส วา โญ โหติฯ ‘‘วคฺคลเสหิ เต’’ติ ยสฺส ญกาโรฯ อานนฺตริกญฺญ+มาหุ=อานนฺตริกํ ย+มาหุ, ยญฺญเทว=ยํยเทว, ญสฺส ทฺวิเตฺต ปจฺจตฺตเญฺญว, ปจฺจตฺตํ เอว, ตญฺหิ, ตญฺหิฯ ‘‘อพฺยภิจารินา พฺยภิจารี นิยมฺยเต’’ติ ญายา เอวสทฺทสหจริยา ‘‘ย’’ อิติ สพฺพาทิยสทฺทเสฺสว คหณํฯ

สํโยโค, สํโยชนํ, สํยโต, สํยาจิกาย อิตี+ธ –

๔๓. เย สํสฺส

สํสทฺทสฺส ยํ นิคฺคหีตํ, ตสฺส วา โญ โหติ ยกาเรฯ สโญฺญโค=สํโยโค, เอวํ สํโยชนํ, สญฺญโต, สญฺญาจิกายฯ อิธ ยการมโตฺตว คยฺหเตฯ สํสฺสาติ กึ, เอตํ โยชนํ, ตํ ยานํ, ตํ สรณํ ยนฺติฯ

ตํ เอว, ตํ อหํ พฺรูมิ, ยํ อาหุ, ธนํ เอว, กึ เอตํ, นินฺทิตุํ อรหติ, ตํ อิทํ, ยํ อนิจฺจํ, ตํ อนตฺตา, เอตํ อโวจ, เอตํ เอว อิตี+ธ –

๔๔. มยทา สเร

นิคฺคหีตสฺส ม ย ทา โหนฺติ วา สเร กฺวจิฯ ตเมว ตํ เอว, ตมหํ พฺรูมิ=ตํ อหํ พฺรูมิ, ยมาหุ, ธนเมว, กิเมตํ, นินฺทิตุมรหติฯ ตยิทํฯ ยทนิจฺจํ, ตทนตฺตา, เอตทโวจ, เอตเทวฯ ‘‘มยทา’’ติ โยควิภาคา พุทฺธม สรณม อิจฺจาทิ ภวติฯ

๔๗. ตทมินาทีนิ

ตทมินาทีนิ นิปฺปชฺชนฺติฯ ‘‘ย+ทลกฺขณิกํ, ตํ นิปาตนา’’ติ ญายา ลกฺขณนฺตเรน อวิหิตาเทส+โลปา+คม+วิปลฺลาสา, สพฺพตฺถ อิมินาว ทฏฺฐพฺพาฯ อิทญฺจ ปเรสํ ปิโสทราทิมิว ทฏฺฐพฺพํฯ ผุสิตํ=ชลพินฺทุ, ผุสิต+มุทร+มสฺส ปิโสทรํฯ อิสฺส อกาเร ตํ อิมินา=ตทมินา, สกึ อาคามี=สกทาคามี, ธสฺส ทกาเร เอกํ อิธ อหํ=เอก+มิทา+หํ, วิธสฺส วิทาเทโส สํวิธาย อวหาโร=สํวิทาวหาโร, วาริสทฺทสฺส วกาเร, หสฺส ลกาเร จ กเต วาริวาหโก=วลาหโก, ชีวนสฺส ชีอาเทโส, ชีวนสฺส มุโต=ชีมูโตฯ ฉวสฺส สุอาเทเส, สยนสฺส สานาเทเส จ กเต ฉวสฺส สยนํ=สุสานํฯ อุทฺธสฺส อุทฺอาเทเส, ขสฺส ขลอาเทเส จ ‘‘สรมฺหา เทฺว’’ติ ทฺวิตฺตาทิมฺหิ จ กเต อุทฺธํ ขํ อสฺส อุทุกฺขลํฯ ปิสิตสฺส ปิอาเทเส, อสสฺส สาจาเทเส จ กเต ปิสิตาโส=ปิสาโจฯ

มหีสทฺทสฺส มยูอาเทเส, รวติสฺส ราเทเส จ กเต มหิยํ รวตีติ มยูโร๚ เอว+มเญฺญปิ ปโยคโต+นุคนฺตพฺพา๚ เอตฺถ จ –

วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโย,
เทฺว จา+ปเร วณฺณวิการ+นาสา;
ธาตุสฺส อตฺถาติสเยน โยโค,
ต+ทุจฺจเต ปญฺจวิธํ นิรุตฺตํติ๚

ยถา ทฺวาเร นิยุโตฺต=โทวาริโกติ โอกอาคโม๚ หึสสทฺทสฺส สีโหติ วิปลฺลาโส๚ นิชโก=นิยโกติ วิกาโร๚ เมหนสฺส ขสฺส มาลา เมขลาติ วณฺณโลโป, ห+น+มการานํ โลโป๚ มยูโรติ อเตฺถ รวติสฺส อติสฺสยโยโคติ๚

ยถริว ตถริเวติ นิปาตาว๚ ‘‘ชรคฺควา วิจินฺตสฺ, วร+มฺหากํ ภุสามิเว’’ติ เอตฺถ อิวสโทฺท เอวการโตฺถ๚ นิคฺคหีตสนฺธิ๚

สนฺธิสฺสรานํ ปฏิเสธสนฺธิ,
อโถ พฺยญฺชน+สรพฺยญฺชนานํ;
สนฺธิ จ+โถ นิคฺคหีตสฺส สนฺธิ,
ภวนฺติ สนฺธิ ปน ปญฺจธา เว๚

อิติ ปโยคสิทฺธิยํ สนฺธิกโณฺฑ ปฐโม๚

๒. นามกณฺฑ

อถ นามานิ วุจฺจเนฺตฯ ตํ อตฺถาภิมุขํ นมนโต, อตฺตนา จ+ตฺถสฺส นามนโต นามํ, ทพฺพาภิธานํฯ ตํ ทุวิธํ สลิงฺคา+ลิงฺคโต, อนฺวตฺถรุฬฺหิโต จ, ติวิธํ ปุมิ+ตฺถิ+นปุํสกลิงฺคโต, รุโกฺข, ลตา, วนนฺติฯ จตุพฺพิธํ สามญฺญ+คุณ+กฺริยา+ยทิจฺฉานามโต, รุโกฺข, นีโล, ปาจโก, สิริวโฑฺฒติฯ อฏฺฐวิธํ อวณฺณิ+วณฺณุ+วโณฺณ+การ+นิคฺคหีตนฺตปกติเภทโต, เอตฺถ กิํสโทฺท นิคฺคหีตโนฺตฯ ปจฺจยา ปฐมํ กรียตีติ ปกติ, สโทฺท, ธาตุ จฯ

ตตฺถ สลิเงฺคสุ ตาว อการนฺตโต ปุลฺลิงฺคา สุคตสทฺทา สตฺต วิภตฺติโย ปรา โยชียเนฺตฯ สุคตอิติ ฐิเต –

๑. เทฺว เทฺว+กาเนเกสุ นามสฺมา สิโย อํโย นา หิ ส นํ สฺมา หิ ส นํ สฺมิํ สุ

เอเตสํ เทฺว เทฺว โหนฺติ เอกาเนกเตฺถสุ วตฺตมานโต นามสฺมา ยถากฺกมํฯ ยโต อิเม สตฺตทุกา โหนฺติ, ‘‘อตฺถวนฺต+มธาตุก+มปจฺจยํ ปาฏิปทิกํ กิตก+ตทฺธิต+สมาสา เจ’’ติ วุตฺตตฺตา ตํ นามํ ปาฏิปทิกํ นามฯ เกจิ สกตฺถ+ทพฺพ+ลิงฺค+สงฺขฺยา+กมฺมาทิปญฺจกํ ปาฏิปทิกนฺติ วทนฺติฯ เตเน+ตํ วุจฺจติ –

> สกตฺถ+ทพฺพ+ลิงฺคานิ, สทฺทตฺถ+มพฺรวุํ ปเร;
> สงฺขฺยา+กมฺมาทิกานนฺตุ, วิภตฺติ วาจกา มตาฯ
>
> สกตฺถ+ทพฺพ+ลิงฺคานิ, สงฺขฺยา+กมฺมาทิปญฺจกํ;
> สทฺทตฺถ+มพฺรวุํ เกจิ, วิภตฺติ ปน โชตกาติ จฯ

ตโต เอกมฺหิ วตฺตเพฺพ เอกวจนํ พหุมฺหิ วตฺตเพฺพ พหุวจนญฺจาติ อนิยเมน ปสเงฺค ‘‘นามสฺมา’’ติ อธิกาโรฯ

๓๗. ปฐมา+ตฺถมเตฺต

นามสฺสา+ภิเธยฺยมเตฺต ปฐมาวิภตฺติ โหตีติ วตฺติจฺฉาวสา ปฐมาเย+กวจนพหุวจนานิฯ สิ โยอิติ ปฐมาฯ สิสฺสิ+การสฺสา+นุพนฺธตฺตา อปฺปโยโคฯ ปโยชนํ ‘‘กิ+มํสิสู’’ติ สํเกโต, ตถา อํวจนสฺสา+การสฺสฯ เอตฺถ ตถาติ วุตฺตสฺสาติเทโส อญฺญทียธมฺมาน+มญฺญตฺถปาปน+มติเทโสฯ เอกมฺหิ วตฺตเพฺพ ปฐเมกวจนํ สิฯ

อโตติ วตฺตเต, อโตติ นามวิเสสนตฺตา ‘‘วิธิพฺพิเสสนนฺตสฺสา’’ติ ปริภาสโต อการนฺตโต นามสฺมา วิธิฯ

๑๐๙. สิโสฺส

อการนฺตโต นามสฺมา สิสฺส โอ โหติฯ ปุพฺพสรโลเป สุคโต ติฏฺฐติฯ พหุมฺหิ วตฺตเพฺพ พหุวจนํ โยฯ เอวํ อุปริปิ โยเชตพฺพํฯ

๔๑. อโต โยนํ ฏาเฏ

อการนฺตโต นามสฺมา ปฐมาทุติยาโยนํ ฎาเฎ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ฎการานุพนฺธตฺตา ‘‘ฎานุพนฺธา+เนกวณฺณา สพฺพสฺสา’’ติ สพฺพาเทโสฯ สุคตา ติฎฺฐนฺติฯ

‘‘ปฐมา+ตฺถมตฺเต’’ติ วตฺตเตฯ

๓๘. อามนฺตเณ

อามนฺตณาธิเก อตฺถมตฺเต ปฐมาวิภตฺติ โหตีติ เอกสฺมิํ เอกวจนํ สิฯ

๑๑๒. โค สฺยา+ลปเน

อาลปเน สิ คสญฺโญ โหติฯ

‘‘โลโป’’ติ วตฺตเตฯ

๑๑๗. คสีนํ

นามสฺมา ค+สีนํ โลโป โหติฯ โภ สุคต จิรํ ติฏฺฐฯ

‘‘เค’’ติ วตฺตเตฯ

๕๙. อยุนํ วา ทีโฆ

ออิอุอิเจฺจเตสํ วา ทีโฆ โหติ เค ปเร ติลิเงฺค+ติ ทีเฆ โภ สุคต สุคตา จิรํ ติฏฺฐฯ สกฺกเต สุคตาติ ทีฆํ ทูราลปเนเยวิ+จฺฉนฺติ, สมีปาลปเนปิ ทสฺสนโต ตํ น คเหตพฺพํฯ พหุวจเน โยสฺส ฎา, สุคตา จิรํ ติฏฺฐถฯ

๒. กเมฺม ทุติยา

ตสฺมิํ กมฺมการเก ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ อํโยอิติ ทุติยาฯ เอตฺถ ทุติยาตติยาทิภาโว วิภตฺติสุเตฺต สิโย อิติ ปฐมาวิภตฺยาทีนิ+มุปาทาย วุจฺจติ, ตํ ตํ อุปาทาย ปญฺญตฺตตฺตาฯ ทุติเยกวจนํ อํ, อการสฺสา+ปโยโคฯ สุคตํ ปสฺสฯ ทุติยาพหุวจนํ โย, ตสฺส เฎ, สุคเต ปสฺสฯ

๑๙. กตฺตุกรเณสุ ตติยา

ตสฺมิํ กตฺตริ กรเณ จ การเก ตติยาวิภตฺติ โหติฯ นา+หิอิติ ตติยาวิภตฺติฯ ตติยาเอกวจนํ นาฯ

‘‘นาสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๐๘. อเต+น

อการนฺตโต นามสฺมา ปรสฺส นาวจนสฺส เอนาเทโส โหติ นิจฺจํฯ สุคเตน กตํฯ

๙๘. สุหิสฺว+เสฺส

อการนฺตสฺส สุหิเสฺว+โหติฯ สุคเตหิฯ

‘‘เว’’ติ วตฺตเตฯ

๙๕. สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ

นามสฺมา ปเรสํ สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ โหนฺติ ยถากฺกมํติ หิสฺส ภิอาเทเส สุคเตภิฯ กรเณ สุคเตน โลโก ปุญฺญํ กโรติ, สุคเตหิ สุคเตหิ วาฯ

๒๔. จตุตฺถี สมฺปทาเน

ตสฺมึ สมฺปทานการเก จตุตฺถี สิยาฯ ส+นํอิติ จตุตฺถีฯ จตุเตฺถ+กวจนํ สฯ วิภตฺติสุเตฺต สฺส+นํติ ทีฆปาเฐน สุคตสฺสาติ สิเทฺธปิ ‘‘ฌลา สสฺส โน’’ ตฺยาทิการิยสุเตฺตสุ สฺสสฺสาติ อกฺขรคารวตา โหตีติ ลาฆวตฺถ+มิท+มารทฺธํ –

๕๑. สฺญ สสฺส

นามสฺมา ปรสฺส สสฺส สฺญาคโม โหติฯ ส จ ‘‘ฉฏฺฐิยา’’ติ วตฺตมาเน –

๑,๒๐. ญากานุ พนฺธา+ทฺยนฺตา

ฉฏฺฐีนิทฺทิฏฺฐสฺส ญานุพนฺธ+กานุพนฺธา อาทฺยนฺตาโหนฺตีติ อาทฺยวยโวฯ อุกาโร อุจฺจารณโตฺถ, ญฺญกาโร อสฺมึ สุเตฺต สํเกตโตฺถฯ สุคตสฺส ทานํ เทติฯ

๑,๕๘. ‘‘พหุลํ’’ตฺย+ธิกาโร

พหุลาธิการํ กปฺปทุมมิว มญฺญนฺติ สทฺทิกาฯ ตญฺจ –

> กฺวจิ ปวตฺตฺย+ปวตฺติ, กฺวจ+ญฺญํ กฺวจิ วา กฺวจิ;
> สิยา พหุลสเทฺทน, วิธิ สพฺพ ยถาคมํติ –

จตุพฺพิธํ พหุลํ สมิกฺขนฺติฯ

‘‘อโต วา’’เตฺวว,

๔๔. สสฺสาย จตุตฺถิยา

อการนฺตโต ปรสฺส จตุตฺถิยา สสฺส อาโย โหติ วา พหุลํฯ สุคตายฯ เยภุเยฺยน ตาทเตฺถเยวา+ย+มาโย ทิสฺสตีติ อิโต ปรํ โน+ทาหรียเตฯ จตุตฺถีพหุวจนํ นํ,

‘‘ทีโฆ’’ติ วตฺตเตฯ

๘๙. สุนํหิสุ

นามสฺส ทีโฆ โหติ สุนํหิสุฯ สุคตานํฯ

๒๙. ปญฺจมฺย+วธิสฺมา

เอตสฺมา อวธิการกา ปญฺจมีวิภตฺติ โหติฯ สฺมา+หิอิติ ปญฺจมีฯ ปญฺจเมฺยกวจนํ สฺมา,

“อโต” “ฎาเฎ” “เว”ติ จ วตฺตเตฯ

๔๓. สฺมา+สฺมิํนํ

อการนฺตโต นามสฺมา ปเรสํ สฺมา+สฺมิํนํ ฎา+เฎ โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ สุคตา อเปหิ สุคต มฺหา สุคตสฺมา วาฯ ปญฺจมีพหุวจนญฺหิ, สุคเตภิ สุคเตหิฯ

๓๙. ฉฏฺฐี สมฺพเนฺธ

การเกหิ อโญฺญ สมฺพโนฺธ, ตตฺร ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติฯ ส+นํอิติ ฉฏฺฐี, ฉเฏฺฐกวจนํ ส, สุคต สฺส วิหาโร, ฉฏฺฐีพหุวจนํ นํ, สุคตานํฯ

๑๔. สตฺตมฺยา+ธาเร

อาธารการเก สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ สฺมิํ+สุอิติ สตฺตมีฯ สตฺตเมฺยกวจนํ สฺมิํ, สุคเต ปติฏฺฐิตํ สุคตมฺหิ สุคตสฺมิํ วาฯ สตฺตมีพหุวจนํ สุ, “สุ+หิสฺว+เสฺส”ติ เอ, สุคเตสุฯ

สุคโต, สุคตาฯ โภ สุคต, โภ สุคตา, ภวโนฺต สุคตาฯ สุคตํ, สุคเตฯ สุคเตน, สุคเตภิ , สุ คเตหิฯ กรเณ สุคเตน, สุคเตภิ, สุคเตหิฯ สุคตสฺส, สุคตาย, สุคตานํฯ สุคตา, สุคตมฺหา, สุคตสฺมา, สุคเตภิ, สุคเตหิฯ สุคตสฺส, สุคตานํฯ สุคเต, สุคตมฺหิ, สุคตสฺมิํ, สุคเตสุฯ

สุคโต สุคโตฯ สุคตํ นมติฯ สุคเตน กโตฯ สุคเตน ชิโตฯ สุคตสฺส ทเทฯ สุคตา วิคโตฯ สุคตสฺส สุโตฯ สุคเต รมเตฯ เอวํ –

สูรา+สุร+นโร+รค+นาค+ยกฺขา,
คนฺธพฺพ+กินฺนร+มนุสฺส+ปิสาจ+เปตา;
มาตงฺค+ชงฺคม+ตุรงฺค+วราห+สีหา,
พฺยคฺฆ+จฺฉ+กจฺฉป+ตรจฺฉ+มิค+สฺส+โสณาฯ

อาโลก+โลก+นิลยา+นิล+จาค+โยคา,
วายาม+คาม+นิคมา+คม+ธมฺม+กามา;
สโงฺฆ+ฆ+โฆส+ปฎิฆา+สว+โกธ+โลภา,
สารมฺภ+ถมฺภ+มท+มาน+ปมาท+มกฺขาฯ

ปุนฺนาค+ปูค+ปนสา+สน+จมฺปก+มฺพ-
หินฺตาล+ตาล+วกุล+ชฺชุน+กิํสุกา จ;
มนฺทาร+กุนฺท+ปุจิมนฺท+กรญฺช+รุกฺขา,
เญยฺยา มยูร+สกุณ+ณฺฑช+โกญฺจ+หํสาฯ

สุคตสโทฺทว, ยโต สโพฺพ สโทฺท, น สทฺทตาลิตโตฺถว, อถ โข สํโยคาทิวเสนปิ อตฺถํ ว ทนฺติฯ เตเน+ตํ วุจฺจติ –

สํโยคา วิปฺปโยคา จ, สาหจริยา+วิโรธโต;
อตฺถา ปกรณา ลิงฺคา, สทฺทนฺตรสมีปโตฯ

สามโตฺถฺย+จิตฺร+เทเสหิ , กาล+พฺยตฺตา+นุรูปโต;
อุปจาร+กากุเภท, สมฺพเนฺธหุ+ปลกฺขณาฯ

วจนา จ ตทงฺคตฺตา, ปธานตฺตาติอาทิหิ;
สทฺท+ตฺถา ปวิภชฺชเนฺต, น สทฺทาเทว เกวลาติฯ

เอตฺถ สํโยคโต ตาว, ‘‘สกิโสรา เธนุ ทียตู’’ติ, กิโสโร อสฺสโปตโก, ตํสํโยคโต วฬวา เอว ปตียเตฯ

วิปฺปโยคโต – ‘‘อกิโสรา อานียตู’’ติ ตปฺปฏิเสธา วฬวา เอว ปตียเตฯ

สหจรณโต – ‘‘ราม+ลกฺขณ’’อิติ อภินฺนํ สหจรเณน ราโมติ ทาสรถิ เอว ราโม, น อญฺญาภิธาโน ชามทคฺนฺยาทิฯ ลกฺขโณปิ โสมิตฺติ เอว, น ตุ โย โกจิ ลกฺขโณฯ

วิโรธโต – ‘‘ราม+ชฺชุนา’’ อิติ ภคฺคโว สหสฺสพาหุ จ อญฺญมญฺญวิรุทฺธาติ เต เอว ปตียเนฺต, น ทาสรถิ สพฺยสาจิ จฯ

อตฺถโต – ‘‘สินฺธว+มานย, ปวิสามิ รณงฺคณ’’มิติ รณงฺคณปเวโส วาหนวิเสเสน โหตีติ อตฺถโต ตุรงฺคปตีติ, น ตุ ลวณวิเสสํฯ

ปกรณโต-โภชนวิธิมฺหิ อุปสงฺขริยมาเน ‘‘สินฺธว+มานเย’’ติ, อตฺร หิ สทฺทนฺตรสฺสา+ภาเวปิ โภชโนปกรณสมวาย+มาโลกิตภาวโต ลวเณ ปฏิปตฺติ, ตาทิโส หิ ปตฺถาโวติฯ

ลิงฺคโต – ‘‘เทวทตฺตํ ปฐม+มุปเวสย สมาราธิตคุรุํ’’ติ, อตฺร สมาราธิตคุรุเตฺตน ลิเงฺคน ตสฺส พาหุสฺสจฺจ+มวคมฺยเต, น ตุ โย โกจิ เทวคุโณฯ

สนฺนิธานโต – ‘‘อชฺชุโน กตวีริโยติ’’ ปตียเต, โน อกตวีริโย อชฺชุโนติฯ

สามตฺถิยโต – ‘‘อนุทรา กญฺญา’’ติ อุทเร อสติ กญฺญา เอว นตฺถีติ ตสฺสา กิสางฺคิยา มชฺฌปเทโสติ ปตียเตฯ

โอจิตฺรโต – ‘‘รามสทิโส+ยํ’’ อิติ, อตฺร หิ ราโม ปยุตฺตทาสรถิสฺมิํ ภิโยฺย สาธารโณ ปริจโยติ ทาสรถิ เอว ปตียเต, น ภคฺควราโมฯ

เทสโต – ‘‘โปฏฺฐปา’’ อิติ กิสฺมิญฺจิ เทเส ปสํสาวจนํฯ กิสฺมิญฺจิ อโกฺกสวจนํฯ

กาลโต – ‘‘ปเจ’’ติ ทกฺขิณาปเถ กตฺถจิ ปุพฺพเณฺห ยาคุปาเก, สายเณฺห ตุ โอทนปาเกฯ

พฺยตฺติโต – ‘‘คามสฺส อทฺธ’’ มิติ สมภาเค, นปุํสกตฺตาฯ ‘‘คามสฺส อโทฺธ’’ติ ปุมเตฺตน ตุ อสมภาเคฯ

อนุรูปโต – ‘‘นรปติ สาธุ รกฺขติ โคมณฺฑล’’มิติ มหีมณฺฑลปาลนํ ราชิโน+นุรูป+มิติ มหีมณฺฑลปาลเนว ปตีติ, น ตุ โคยูถรกฺขเนฯ

อุปจารโต – อตํสภาเว ตํสภาวาโรปน+มุปจาโร, ส จ ตทโฎฺฐ, ตทฺธโมฺม, ตํสหจริโย, ตํสมีโปติ จตุพฺพิโธ , ตตฺถ ยถากฺกมํ มญฺจา อุโกฺกสนฺติ, อคฺคิ มาณโว, ยฎฺฐึ ปเวสย, คงฺคายํ วโชติฯ

กากุโต-กากุสโทฺท อิตฺถิยํ, ส จ วิการ+โสก+ภีติ+ธนิรูเปสุ ทิสฺสติ, วตฺตุ กายวิการา กถญฺจิ ตํ อกตวาอปิ เกนจิ อเญฺญน ‘‘กึ ตุวํ ตํ อกาสิ ‘‘อิติ ปุโฎฺฐ โกเปน ภมุเภทา ‘‘อหํ กตวา อมฺหี’’ติ กเถติ, ตสฺส ภมุเภทกฺริยา อกฺริยาปฏิญฺญํ สูจยติฯ

สมฺพนฺธ โต – ‘‘มาตริ สมฺมา วตฺติตพฺพํ, ปิตริ สุสฺสูยิตพฺพํ’’ อิติ, อตฺร หิ สมาตริ สปิตรีติ สมฺพนฺธิสทฺทาภาเวปิ สา มาตา โส ปิตา จ อสฺส ปุตฺตสฺสาติ ปตียเตฯ

อุปลกฺขณโต – ‘‘กาเกหิ รกฺขิตพฺพํ ทธี’’ติ กากสโทฺท สเพฺพส+มุปฆาตกานํ สามญฺญํ อุปลเกฺขตีติ สุนขาทิสเพฺพหิปิ นิวารียเตฯ

วจนโต – ‘‘ทารา’’อิติ ทารสโทฺท กลเตฺต พหุวจนโนฺต, อญฺญตฺถ อนิยตวจโนฯ

ตทงฺคตฺตา – ‘‘สชฺชิตํ โภชน’’มิติ วุเตฺต ตปฺปริกฺขารตฺตา ตทุปกรณ อาสน, ปาติ, พฺยญฺชนาทีนํ สมฺปาทนมฺปิ ปตียเตฯ

ปธานภาวโต – ‘‘นิคฺคจฺฉติ อวนินาโถ’’ติ รโญฺญ นิคฺคมเนน ตทุปชีวีนมฺปิ นิคฺคมนํ วิญฺญายติฯ

วุตฺตญฺจ –

เนยฺยนีตตฺถสุเตฺตสุ , เญยฺยํ สทฺทตฺถมตฺตกํ;
เน+ตฺถ วตฺตพฺพอเตฺถน, สุตฺตํ นีตตฺถกํ ภเวติฯ

เอว+มเญฺญสมฺปิ อการนฺตานํ ปุลฺลิงฺคานํ สทฺทานํ รูปนโย กฺริยา+ภิสมฺพโนฺธ จฯ สุคต สทฺทโต ยสฺส สทฺทสฺส วิเสโส อตฺถิ, ตํ วกฺขามฯ อิโต ปรํ ฉฎฺฐิยา จตุตฺถีสมตฺตา ปญฺจมีพหุวจนสฺส จ ตติยาพหุวจเนน สมตฺตา น ตา ทสฺสิยเนฺตฯ

คุมฺพ สิ, ‘‘อโต’’ ‘‘สิสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๑๐. กฺวเจ+วาฯ

อการนฺตโต นามสฺมา ปรสฺส สิสฺส เอ โหติ วา กฺวจิฯ คุเมฺพ คุโมฺพ, คุมฺพาฯ โภ คุมฺพ คุมฺพา, ภวโนฺต คุมฺพา อิจฺจาทิ สุคตสมํฯ เอวํ ผุสฺสิตเคฺค ผุสฺสิตโคฺค, วตฺตเพฺพ วตฺตโพฺพ อิจฺจาทิฯ สิโสฺส+การสฺส นิจฺจตฺตา กตฺถจิ ปเกฺข เอการตฺต+มิท+มารทฺธนฺติ สิโสฺส+การปเกฺข เอว ภวตีติ ‘‘อํ นปุํสเก’’ติ อ+มาเทเสน เอการสฺส นปุํสกวิสเย พาธิตตฺตา ‘‘พหุลํ’’ วิธานา นปุํสเกปิ สุเข ทุเกฺขติ กฺวจิ โหเตวฯ

‘‘โยสฺส’’ ‘‘เฎ’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๓๕. เอกจฺจาทีห+โต

อการเนฺตหิ เอกจฺจาทีหิ โยนํ เฎ โหติฯ เอกโจฺจ, เอกเจฺจฯ โภ เอกจฺจ เอกจฺจา, เอกเจฺจฯ เอกจฺจํ, เอกเจฺจฯ เอวํ เอส+ส+ปฐมสทฺทานํฯ

โกโธ , โกธาฯ โภ โกธ โกธา, โกธาฯ โกธํ, โกเธฯ

''นาสฺส'' ''สา''ติ จ วตฺตเตฯ

๑๐๗. โกธาทีหิ

โกธาทีหิ นาสฺส สา โหติ วาฯ โกธสา โกเธนฯ อตฺถสา อเตฺถนฯ ''เย อุตฺตมตฺถานิ ตยิ ลภิมฺหา''ติ อตฺถสโทฺท นปุํสกลิโงฺคปิ ทิสฺสติฯ

''สฺมิโน ฎี''ติ จ วตฺตเตฯ

๑๗๕. ทิวาทิโต

ทิวาทีหิ นาเมหิ สฺมิโน ฎิ โหติ นิจฺจํฯ ทิวิ, เอวํ ภุวิฯ เอตฺถฎิมฺหิ นิจฺจํ วการาคโม รโสฺส จฯ เอตฺถ ภูสโทฺท วธูสทฺทสมํฯ

''เว''ติ วตฺตเตฯ

๑๔๔. มนาทีหิ สฺมิํ+สํ+นา+สฺมานํ สิ+โส+โอ+สา+สา

มนาทีหิ สฺมิ+มาทีนํ สิ+โส+โอ+สา+สา โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ มโน, มนาฯ โภ มน มนา, มนาฯ มโน, มนํ, มเนฯ มนสา มเนน, มเนหิ มเนภิฯ มนโส มนสฺส, มนานํฯ มนสา มนา มนมฺหา มนสฺมา, มเนหิ มเนภิฯ มนสิ มนมฺหิ มนสฺมิํ, มเนสุฯ

> เอวํ วโจ ปโย เตโช,
> ตโป เจโต ตโม ยโสฯ
>
> อโย วโย สิโร สโร,
> อุโร+เตฺย+เต มนาทโยฯ

รูปสิทฺธิยํ อห+รหสทฺทา มนาทีสุ ปฐิตาฯ อหสฺส อาปาทิตฺตา รโหติ นิปาตตฺตา รหสีติ วิภตฺยนฺตปฏิรูปกนิปาตตฺตา อิธ น คหิตาฯ

คจฺฉนฺต สิ, ''สิสฺส'' ''เว''ติ จ วตฺตเตฯ ปรโต ภิโยฺย นานุวตฺตยิสฺสาม, วุตฺติยา เอว อนุวตฺตสฺส คมฺยมานตฺตาฯ

๑๔๘. นฺตสฺสํ

สิมฺหิ นฺตปจฺจยสฺส อํ โหติ วาฯ ''สุตานุมิเตสุ สุตสมฺพโนฺธว พลวา''ติ ญายา ''นฺตสฺสา''ติ สุตตฺตา นฺตเสฺสว อํ, น ตทนฺตสฺส อนุมิตสฺส สทฺทสฺสฯ เอว+มุปริปิ นฺต+นฺตูนํ อาเทส

วิธานฏฺฐาเนสุฯ ‘‘คสินํ’’ติ สิโลโปฯ คจฺฉํ คจฺฉโนฺตฯ

๒๑๕. นฺต+นฺตูนํ โนฺต โยมฺหิ ปฐเม

ปฐเม โยมฺหิ นฺต+นฺตูนํ สวิภตฺตีนํ โนฺตอิจฺจาเทโส โหติ วาฯ ส จ พหุลาธิการา ปุเมว, คจฺฉโนฺต คจฺฉนฺตาฯ

๒๑๘. ฎ+ฎา+อํ เค

เค ปเร นฺต+นฺตูนํ สวิภตฺตีนํ ฎ+ฎา+อํอิจฺจาเทสา นิจฺจํ โหนฺติ พหุลํฯ โภ คจฺฉ คจฺฉา คจฺฉํ, คจฺฉโนฺต คจฺฉนฺตาฯ

๙๒. นฺตสฺส จ ฎ วํ+เส

อํเสสุ นฺตปจฺจยสฺส ฎ โหติ วา นฺตุสฺส จฯ ววตฺถิตวิภาสา+ยํฯ คจฺฉํ คจฺฉนฺตํ, คจฺฉเนฺตฯ

๒๑๗. โต+ตา+ติ+ตา ส+สฺมา+สฺมึ นาสุ

ส+สฺมา+สฺมึ+นาสุ นฺต+นฺตูนํ สวิภตฺตีนํ โต+ตา+ติ+ตา โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ คจฺฉตา คจฺฉเนฺตน, คจฺฉเนฺตหิ คจฺฉเนฺตภิฯ คจฺฉโต คจฺฉสฺส คจฺฉนฺตสฺสฯ

๒๑๖. ตํ นํมฺหิ

นํมฺหิ นฺต+นฺตูนํ สวิภตฺตีนํ ตํ วา โหติฯ คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํฯ คจฺฉตา คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตมฺหา คจฺฉนฺตสฺมาฯ คจฺฉติ คจฺฉเนฺต คจฺฉนฺตมฺหิ คจฺฉนฺถสฺมึ, เจฺฉเนฺตสุฯ

เอวํ มหํ จรํ ติฏฺฐํ, ททํ ภุญฺชํ สุณํ ปจํ;
ชยํ ชีรํ วจํ ปียํ, สรํ กุพฺพํ ชปํ วชํฯ

อิจฺจาทโยฯ

ภวนฺต สิ,

๑๔๙. ภูโต

นิยมสุตฺต+มิทํฯ ภูธาตุโต นฺตสฺส อํ โหติ สิมฺหิ นิจฺจํ ปุนพฺพิธานาฯ ภวํฯ

๑๔๖. ภวโต วา โภโนฺตค+โย+นา+เส

ภวนฺตสทฺทสฺส โภนฺตาเทโส วา โหติ ค+โย+นา+เสฯ โนฺตอาเทโส, โภโนฺต โภนฺตา ภวโนฺต ภวนฺตาฯ เค ปน โภ โภนฺต โภนฺตา ภว ภวา ภวํ, โภโนฺต โภนฺตา ภวโนฺต ภวนฺตาฯ โภนฺตาเทสปเกฺข ฎ+ฎา+อํอาเทสา พหุลาธิการา น โหนฺติฯ ภวํ ภวนฺตํ, โภเนฺต ภวเนฺตฯ โภตา โภเนฺตน ภวตา ภวเนฺตน, ภวเนฺตหิ ภวเนฺตภิฯ โภโต โภนฺตสฺส ภวโต ภวสฺส ภวนฺตสฺส, ภวตํ ภวนฺตานํฯ ภวตา อิจฺจาทิ คจฺฉนฺตสมํฯ

โภอิติ อามนฺตเณ นิปาโต, ‘‘กุโต นุ อาคจฺฉถ โภ ตโย ชนา’’ติ พหุวจเนปิ ทสฺสนโตฯ เอวํ ภเนฺตติฯ ภเทฺทติ ภทฺทสทฺทนฺตเรน สิทฺธํฯ ภทฺทนฺตอิติ ทสฺส ทฺวิภาเวนฯ

สํ สโนฺต, สโนฺต สนฺตาฯ โภ ส สา สํ, สโนฺต สนฺตาฯ สํ สนฺตํ ‘‘สํโยคาทิโลโปติ นสฺส โลเป ‘‘ยํ ยญฺหิ ราช ภชติ, สนฺตํ วา ยทิ วา อสํ’’, สเนฺตฯ สตา สเนฺตนฯ

๑๔๕. สโต สพ เภ

สนฺตสทฺทสฺส สพ ภวติ ภกาเรฯ สพฺภิ สเนฺตหิฯ นิจฺจตฺตา สเนฺตภีติ น โหติฯ สโต สสฺส สนฺตสฺส อิจฺจาทิ คจฺฉนฺตสมํฯ

๑๕๐. มหนฺตา+รหนฺตานํ ฏา วา

สิมฺหิ มหนฺตา+รหนฺตานํ นฺตสฺส ฏา วา โหติฯ มหา มหํ มหโนฺต, มหโนฺต มหนฺตาฯ อรหา อรหํ, อรหโนฺต อรหนฺตา อิจฺจาทิ คจฺฉนฺตสมํฯ

อสฺม สิ,

๑๕๔. ราชาทียุวาทิตฺวา

ราชาทีหิ ยุวาทีหิ จ ปรสฺส สิสฺส อา โหติฯ อสฺมา,

๑๕๖. โยน+มาโน

ราชาทีหิ ยุวาทีหิ จ โยน+มาโน วา โหติฯ อสฺมาโน อสฺมาฯ โภ อสฺม อสฺมา, อสฺมาโน อสฺมาฯ

๑๕๕. วา+มฺหา+นง

ราชาทีนํ ยุวาทีนญฺจ อานง โหติ วา อํมฺหิฯ อสฺมานํ อสฺมํ, อสฺมาโน อเสฺมฯ

๘๐. นาเสฺส+โน

กมฺมาทิโต นาวจนสฺส เอโน วา โหติฯ อเสฺมน อสฺมนา, อเสฺมหิ อเสฺมภิฯ อสฺมสฺส, อสฺมานํฯ อสฺมา อสฺมมฺหา อสฺมสฺมา อิจฺจาทิฯ

๗๙. กมฺมาทิโต

กมฺมาทิโต สฺมิโน นิ โหติ วาฯ อสฺมนิ อเสฺม อสฺมมฺหิ อสฺมสฺมึ, อเสฺมสุฯ กมฺม จมฺม เวสฺม ภสฺม พฺรหฺม อตฺต อาตุม ฆมฺม มุทฺธอิติ กมฺมาทโยฯ มุทฺธ คณฺฑิวธนฺว อณิม ลฆิมาทโย อสฺมสมาฯ ราช พฺรหฺม สข อตฺต อาตุม คณฺฑิวธนฺว อสฺม อณิม ลฆิมาทโย ราชาทโยฯ

‘‘ธโมฺม วา+ญฺญเตฺถ’’ติ คณสุเตฺตน ราชาทีสุ ปฏฺฐิตตฺตา ทฬฺหธโมฺม ทฬฺหธมฺมาติ วา โหติฯ ยุว สา สฺวา มฆว ปุม วตฺตหาติ ยุวาทโยฯ ราชา, ราชาโน ราชาฯ โภราช ราชา, ราชาโน ราชาฯ ราชานํ ราชํ, ราชาโน ราเชฯ

๑๒๓. ราชสฺสิ นามฺหิ

‘‘สพฺพทเตฺตน ราชินา’’ติ ปาฐมฺปติ อิท+มารทฺธํฯ ราชสฺสิ วา โหติ นามฺหิฯ ราชินาฯ

๒๒๒. นา+สฺมาสุ รญฺญา

นา+สฺมาสุ ราชสฺส สวิภตฺติสฺส รญฺญา โหติ นิจฺจํฯ อเนกวณฺณตฺตา สพฺพสฺสฯ รญฺญาฯ

๑๒๔. สุ+นํ+หิสู

ราชสฺส อู โหติ วา สุ+นํ+หิสุฯ ‘‘ฉฏฺฐิยนฺตสฺสาติ อนฺตสฺส โหติฯ ราชูหิ ราเชหิ ราชูภิ ราเชภิฯ

๒๒๓. รโญฺญ+รญฺญสฺส+ราชิโน เส

เส ราชสฺส สวิภตฺติสฺส เอเต อาเทสา โหนฺติฯ รโญฺญ รญฺญสฺส ราชิโน, ราชูนํฯ

๒๒๑. ราชสฺส รญฺญํ

นํมฺหิ ราชสฺส สวิภตฺติสฺส รญฺญํ วา โหติฯ รญฺญํฯ รญฺญา, ราชูหิ ราเชหิ ราชูภิ ราเชภิฯ

๒๒๔. สฺมิมฺหิ รเญฺญ+ราชินิ

สฺมิมฺหิ ราชสฺส สวิภตฺติสฺส รเญฺญ+ราชินิ โหนฺติ นิจฺจํฯ รเญฺญ ราชินิ, ราชูสุ ราเชสุฯ

๒๒๕. สมาเส วา

อิติ คณสุเตฺตน ราชสฺส นา+สฺมา+สฺมึสุ ยํ วุตฺตํ, ตํ วา โหติฯ กาสิรญฺญา กาสิราชินา กาสิราเชน, กาสิราชูภิ กาสิราเชภิ กาสิราชูหิ กาสิราเชหิฯ กาสิรโญฺญ กาสิรญฺญสฺส กาสิราชิโน กาสิราชสฺสฯ กาสิรญฺญา กาสิราชสฺมาฯ กาสิราชูนํ กาสิราชานํฯ กาสิรเญฺญ กาสิราชินิ กาสิราเช กาสิราชมฺหิ กาสิราชสฺมึ, กาสิราชูสุ กาสิราเชสุฯ

อทฺธา, อทฺธาโน อทฺธาฯ โภ อทฺธ อทฺธา, อทฺธาโน อทฺธาฯ อทฺธานํ อทฺธํ, อทฺธาโน อเทฺธฯ

๑๙๒. ปุม+กมฺม+ถาม+ทฺธานํ ส+สฺมาสุ จ

ปุมาทีน+มุ โหติ วา ส+สฺมาสุ นามฺหิ เจ+ติ อุเตฺต อทฺธุนา, กมฺมาทิตฺตา ‘‘นา เสฺส+โน’’ติ วา เอโน, อเทฺธน อทฺธนา, อเทฺธหิ อเทฺธภิฯ เส อุการเร จ –

๑,๙. อิยุวณฺณา ฌลา นามสฺส+เนฺต

นามํ ปาฏิปทิกํ, ตสฺส อเนฺต วตฺตมานา อิวณฺณุวณฺณา ฌลสญฺญา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ อิ จ อุ จ อิยุ, อิยุ จ เต วณฺณา เจติ อิยุวณฺณา, ‘‘ทฺวนฺทเนฺต สูยมานํ ปเจฺจก+มภิสมฺพนฺธิยเต’’ติ วุตฺตตฺตา วณฺณสทฺทํ ปเจฺจก+มภิสมฺพนฺธิย ‘‘อิวณฺณุวณฺณา’’ติ วุตฺตํฯ

๘๑. ฌลา สสฺส โน

ฌลโต สสฺส โน วา โหติฯ อทฺธุโน อทฺธุสฺส อทฺธสฺส, อทฺธานํฯ

๘๒. นา สฺมาสฺส

ฌลโต สฺมาสฺส นา โหติ วา, อทฺธุนา อทฺธุมฺหา อทฺธุสฺมา อทฺธา อทฺธมฺหา อทฺธสฺมาฯ ‘‘กมฺมาทิโต’’ติ สฺมิโน นิ, อทฺธนิ อเทฺธ อทฺธมฺหิ อทฺธสฺมิํ, อเทฺธสุฯ อทฺธสโทฺท เจ+ตุ ถกาล+ทฺธานวาจิ, น ภาควาจีฯ

อตฺตา, อตฺตาโน อิจฺจาทิ ยาว ทุติยา ราชาว, กมฺมาทิตฺตา เอเน อเตฺตน อตฺตนาฯ

๑๙๕. สุ+หิสุ นก

อตฺต+อาตุมานํ สุ+หิสุ นกาคโม โหติฯ ‘‘ญกานุพนฺธา+ทฺยนฺตา’’ติ ปริภาสโต กกาโร อนฺตาวยวโตฺถ, อตฺตเนหิ อเตฺถหิ อตฺตเนภิ อเตฺตภิฯ

๑๙๔. โน+ตฺตาตุมา

อตฺต+อาตุเมหิ สสฺส โน วา โหติฯ อตฺตโน อตฺตสฺส, อตฺตานํฯ

๑๙๖. สฺมาสฺส นา พฺรหฺมา จ

พฺรหฺมา อตฺต+อาตุเมหิ จ ปรสฺส สฺมาสฺส นา โหติ นิจฺจํฯ อตฺตนาฯ สฺมิมฺหิ กมฺมาทิตฺตา นิ, อตฺตนิ อเตฺต อตฺตมฺหิ อตฺตสฺมิํ, อตฺตเนสุ อเตฺตสุฯ อาตุมา อตฺตาวฯ

พฺรหฺมา, พฺรหฺมาโน พฺรหฺมา, ‘‘พฺรหฺมสฺสุ วา’’ติ สุเตฺต ‘‘พฺรหฺมสฺสู’’ติ โยควิภาคา อาโนมฺหิ พฺรหฺมสฺส อุ, ปรสฺสรโลเป พฺรหฺมุโนติปิ สิชฺฌติฯ อยญฺจ พฺรหฺมสํยุเตฺต ทิสฺสติฯ พฺรหฺมา เค-

๖๐. ฆ+พฺรหฺมาทิเต

อากติคโณ+ยํ , อากตีติ ชาติ, ชาติปธานคโณตฺย+โตฺถฯ ฆสญฺญโต พฺรหฺม+กตฺตุ+อิสิ+สขาทีหิ จ คเสฺส+วา โหติฯ โภ พฺรเหฺม พฺรหฺมา, พฺรหฺมาโน พฺรหฺมาฯ พฺรหฺมานํ พฺรหฺมํ, พฺรหฺมาโน พฺรเหฺมฯ

๑๙๑. นามฺหิ

พฺรหฺมสฺสุ โหติ นามฺหิ นิจฺจํฯ พฺรหฺมุนา, พฺรเหฺมหิ พฺรเหฺมภิฯ

๑๙๐. พฺรหฺมสฺสุ วา

พฺรหฺมสฺสุ วา โหติ ส+นํสุฯ ‘‘ฌลา สสฺส โน’’ติ โนฯ พฺรหฺมุโน พฺรหฺมุสฺส พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมูนํ พฺรหฺมานํฯ ‘‘สฺมาสฺส นา พฺรหฺมา เจ’’ติ สฺมาสฺส นา, อุกาเร พฺรหฺมุนาฯ ‘‘อมฺพุวา

ทีหิ’’ติ สฺมิโน นิ, อิมสฺส อากติคณตฺตา พฺรหฺมสฺส กมฺมาทิเตฺตปิ เอตฺถ วุตฺตาฯ พฺรหฺมนิ พฺรเหฺม พฺรหฺมมฺหิ พฺรหฺมสฺมึ, พฺรเหฺมสุฯ

สขา, ราชาทิตฺตา อาฯ

๒,๑๕๗. อาโย โน จ สขา

สขโต โยน+มาโย โน โหนฺติ วา อาโน จฯ สขาโย สขาโนฯ

๑๕๙. โน+นา+เสสฺวิ

สขสฺส อิ โหติ นิจฺจํ โน+นา+เสสุฯ สขิโนฯ

๑๖๑. โย+สฺวํ+หิสุ จา+รง

สขสฺส วา อารง โหติ โย+สฺวํ+หิสุ สฺมา+นํสุจฯ

๑๗๑. อารงสฺมา

อารวาเทสโต ปเรสํ โยนํ โฏ โหติฯ สขาโร สขาฯ เค ตุ ‘‘ฆ+พฺรหฺมาทิเต’’ติ เอ, สเข สข สขาฯ พหุวจนํ ปฐมา วิยฯ อํมฺหิ ‘‘วา+มฺหา+นง’’ติ อานง, สขานํ สขารํ สขํ, สขาโย สขาโน สขิโนฯ

๑๗๒. โฏ เฏ วา

อารวาเทสมฺหา โยนํ โฏ เฏ วา โหนฺติ ยถากฺกมํติ เฏฯ อญฺญตฺถ ‘‘อารงสฺมา’’ติ โฏฯ สขาเร สขาโร สเขฯ โฏคฺคหณํ ลาฆวตฺถํฯ สขินา, สขาเรหิ สเขหิฯ ‘‘ฌลา สสฺส โน’’ติ ฌโต สสฺส โน, สขิโน สขิสฺส, สขารานํฯ

๑๖๐. สฺมา+นํสุ วา

สขสฺส วา อิ โหติ สฺมา+นํสุฯ สขีนํ สขานํฯ

๑๗๑. ฏา นา+สฺมานํ

อารวาเทสมฺหา นา+สฺมานํ ฏา โหติ นิจฺจํฯ สขารา, พหุลาธิการา สขารสฺมาฯ ‘‘นา สฺมาสฺสา’’ติ นา, สขินา สขิสฺมา สขา สขมฺหา สขสฺมาฯ

๑๕๘. เฏ สฺมิโน

สขโต สฺมิโน เฏ โหติ นิจฺจํฯ สเข, สขาเรสุ สเขสุฯ สขิ สขีติ อิตฺถิยํเยว ปโยโค ทิสฺสติ, ตสฺมา ‘‘นทาทิโต งี’’ติ งีมฺหิ อาลปนตฺตา วา รสฺสฯ

ยุวาทิตฺตา อา, ยุวาฯ

๑๘๑. โยนํ โน+เน วา

ยุวาทีหิ โยนํ โน+เน วา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ‘‘โยน+มาโน’’ติ อาโนมฺหิ สิเทฺธปิ ‘‘ทุติยสฺส เน’’ติ คนฺถคารโว โหตีติ ยถากฺกมํปติ ลาฆวตฺถํ โนคฺคหณํฯ

๑๗๙. โน+นา+เนสฺวา

โน+นา+เนสุ ยุวาทีน+มา โหติฯ ยุวาโน ยุวาฯ โภ ยุว ยุวา, ยุวาโน ยุวาฯ ยุวานํ ยุวํ, ยุวาโน ยุวาเน ยุเวฯ ยุวานาฯ

๑๗๘. ยุวาทีนํ สุ+หิสฺวา+นง

สุ+หิสุ ยุวาทีน+มานง โหติฯ ยุวาเนหิ ยุวาเนภิฯ

๑๙๓. ยุวา สสฺสิ+โน

ยุวา สสฺส วา อิโน โหติฯ ยุวิโน ยุวสฺส, ยุวานํฯ

๑๘๐. สฺมา+สฺมึนํ นา+เน

ยุวาทหิ สฺมา+สฺมึนํ นา+เน นิจฺจํ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ยุวานา, ยุวาเนหิ ยุวาเนภิฯ ยุวาเน, ยุวาเนสุฯ มฆว+ปุม+วตฺตหสทฺทา ยุวสทฺทสมาฯ อยํ วิเสโส –

๑๘๗. คสฺสํ

ปุมสทฺทโต คสฺส อํ วา โหติฯ ปุมํ ปุม ปุมา, ปุมาโน ปุมาฯ ปุมานํ ปุมํ, ปุมาโน ปุมาเน ปุเมฯ

๑๘๕. นามฺหิ

ปุมสฺสา โหติ นามฺหิฯ ปุมานาฯ ‘‘ลกฺขณิกปฏิปโทเตฺตสุ ปฏิปโทตฺตเสฺสว คหณํ, น ลกฺขณิกสฺสา’’ติ ญายา ปฏิปโทตฺตนาวิภตฺติ เอว คยฺหติ, น นาสฺมาสฺส, กตลกฺขณิกตฺตาฯ ปฏิปทนฺติ จ ‘‘นามฺหี’’ติ นาวิภตฺติยา ปฏิปทภูโต อนุกรณสโทฺทฯ น ลกฺขณิโก นาฯ ‘‘ปุม+กมฺม+ถาม+ทฺธานํ วา ส+สฺมาสุ เจ’’ติ วา อุเตฺต ปุมุนา ปุเมนฯ ปุมุโน ปุมุสฺส ปุมสฺสฯ ปุมุนา ปุมาฯ

๑๘๔. ปุมาติ

สฺมิโน เน วา โหติฯ ปุมาเน ปุเม ปุมมฺหิ ปุมสฺมิํฯ

๑๘๖. สฺมฺหา จ

ปุมสฺส สฺมฺหิ ปุมาทีนํ ยํ นิจฺจํ วุตฺตํ, ตํ วา โหตีติ อานง วา โหติ อา จฯ ปุมาเนสุ ปุมาสุ ปุเมสุฯ วตฺตหา, วตฺตหาโน วตฺตหา อิจฺจาทิ ยุวสทฺทสมํฯ

๑๘๙. วตฺตหา ส+นํนํ โน+นานํ

วตฺตหา สนํนํ โนนานํ นิจฺจํ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ วตฺตหาโน วตฺตหานานํฯ

อการนฺตํฯ

สา สิ,

๖๔. เอกวจน+โยสฺว+โฆนํ

โฆ จ โอ จ โฆ, น โฆ อโฆฯ ‘‘อโฆนํ’’ติ ฆปฺปฏิเสเธ อกเต สฺส+มาทีสุ ปเรสุ ฆสฺส วิกเปฺปน รโสฺส, เอกวจนาทีสุ โยสุ จ ปเรสุ ฆสฺส นิเจฺจน รโสฺสติ วิรุทฺธตฺถคหณนิวตฺตนโตฺถ ฆปฏิเสโธฯ โอคฺคหณ+มุตฺตรตฺถํฯ เอกวจเน โยสุ จ ฆ+โอการนฺตวชฺชิตานํ นามานํ รโสฺส โหติ ติลิเงฺคติ รเสฺส สมฺปเตฺต –

๖๖. สิสฺมิํ นา+นปุํสกสฺสติ

อนปุํสกสฺส รโสฺส น โหตีติ สิมฺหิ ตุ น รโสฺสฯ สาฯ ‘‘ปชฺชุโนฺนว ลกฺขณปวุตฺติ ชเลปิ วสฺสติ, ถเลปิ วสฺสตี’’ติ ญายา ยุวาทิตฺตา สิสฺส อาฯ โยสุ รเสฺส ‘‘โยนํ โน+เน วา’’ติ โยสฺส โนฯ ‘‘โน นาเนสฺวา’’ติ อา, สาโนฯ โนตฺตาภาวปเกฺข ‘‘โยน+มาโน’’ติ วาธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา นิจฺจ+มาโน, ตสฺมา โน+เนอภาวปเกฺข สา, เสติ รูปปสโงฺค น โหติฯ สาโนฯ ตถา เนตฺตาภาวปเกฺขฯ

๑๘๘. สาสฺสํ+เส จา+นง

สาสทฺทสฺส อานง โหติ อํ+เส เค จ นิจฺจํฯ โภ สาน สานา, สาโนฯ สานํ, สาเน สาโนฯ สานา, สาเนหิ สาเนภิฯ สานสฺส, สานํฯ สานา, สาเนหิ สาเนภิฯ สาเน, สาเนสุฯ

สฺวา ยุวาวฯ ‘‘เอกวจนโยสฺว+โฆนํ’’ติ รสฺสตฺตํ วิเสโสฯ เค ตุ –

๑๓๐. เค วา

อโฆนํ เค วา รโสฺส โหติ ติลิเงฺคฯ โภ สฺว สฺวาฯ

อาการนฺตํฯ

มุนิ สิโลโปฯ เฌ กเต –

๙๓. โยสุ ฌิสฺส ปุเม

ฌสญฺญสฺส อิสฺส โยสุ วา ฏ โหติ ปุลฺลิเงฺคฯ มุนโย, ฌคฺคหณํ กิํ, อิการนฺตสมุทายสฺส มา สิยาฯ อิคฺคหณํ กิํ, อีการสฺส วาติฯ อโตติ สามญฺญนิเทฺทสา ลกฺขณิกอการโต โยนํ ฏาเฏ สมฺปตฺตาปิ อวิธานสามตฺถิยา น โหนฺติฯ สามตฺถิยญฺจ อญฺญถา อนุปปตฺติฯ

๑๑๔. โลโป

ฌลโต โยนํ โลโป โหตีติ โยโลเป –

๘๘. โยโลป+นิสุ ทีโฆ

โยนํ โลเปนิสุ จ ทีโฆ โหติฯ มุนิฯ มุนโยติ เอตฺถ โยโลโป กิมตฺถํ น โหติ, อเกฺกน ฌตฺตสฺส นาสิตตฺตาฯ กินฺติ ปฐมํ น โหติ, อนฺตรงฺคตฺตา ฌตฺตสฺสฯ โภ มุนิ มุนี, มุนโย มุนีฯ มุนิํ, มุนโย มุนีฯ มุนินา, มุนีหิ มุนีภิฯ ‘‘โยโลปนิสุ’’ ‘‘วีมนฺตฺวนฺตูน’’ มิจฺจาทิญาปกา อิการุการานํ สุนํหิสุ ทีฆสฺสา+นิจฺจตฺตา มุนิหิ มุนินํ มุนิสุ อิติปิ โหติฯ ‘‘ฌลา สสฺส โน’’ติ โน, มุนิโน มุนิสฺส, มุนีนํฯ ‘‘นาสฺมาสฺสา’’ติ นา, มุนินา มุนิมฺหา มุนิสฺมาฯ มุนิมฺหิ มุนิสฺมิํ, มุนีสุฯ ‘‘อิโต กฺวจิ สสฺส ฏานุพโนฺธ’’ (คณสุตฺต)ติ พฺรหฺมาทีสุ ปาฐา ‘‘โย จ สิโสฺส มหามุเน’’ติ เอตฺถ ‘‘ฆ+พฺรหฺมาทิเต’’ติ สสฺส เอฏฯ

เอวํ –

โชติ ปาณิ คณฺฐิ มุฏฺฐิ, กุจฺฉิ วตฺถิ สาลิ วีหิ;
พฺยาธิ โอธิ โพธิ สนฺธิ, ราสิ เกสิ สาติ ทีปิฯ

อิสิ คินิ มณิ ธนิ, คิริ รวิ กวิ กปิ;
อสิ มสิ นิธิ วิธิ, อหิ กิมิ ปติ หริฯ

อริ ติมิ กลิ พลิ, ชลธิ จ คหปติ;
อุรมิติ วรมติ, นิรุปธิ อธิปติ;
อญฺชลิ สารถิ อติถิ, สมาธิ อุทธิปฺปภุตโยฯ

อคฺคิ+อิสีนํ อยํ วิเสโส –

๑๔๗. สิสฺสา+คฺคิโต นิ

อคฺคิสฺมา สิสฺส นิ โหติ วาฯ อคฺคินิ อคฺคิ, อคฺคโย อิจฺจาทิ มุนิสทฺทสมํฯ

๑๓๓. เฏ สิสฺสิ+สิสฺมา

อิสิสฺมา สิสฺส เฏ วา โหติฯ อิเส อิสิฯ ‘‘ฆ+พฺรหฺมาทิเต’’ติ คสฺส เอ วา, โภ อิเส อิสิ, อิสโย อิสีฯ อิสิํฯ

๑๓๔. ทุติยสฺส โยสฺส

‘‘ทุติยา โยสฺสา’’ติ อวตฺวา ‘‘ทุติยสฺส โยสฺสา’’ติ วิสุํ กรณํ ‘‘เอกโยคนิทฺทิฏฺฐาน+มเปฺย+กเทโส+นฺวตฺตเต, น เตฺว+กวิภตฺติยุตฺตานํ’’ติ ญายา ทุติยาโยสฺสาติ นานุวตฺติย โยสฺสาติ สามเญฺญน อนุวุตฺติย เอกจฺจาทิโต ปฐมา โยสฺสาปิ เฏวิธานตฺถํฯ อิสิสฺมา ปรสฺส ทุติยา โยสฺส เฏ วา โหติฯ อิเส อิสโย อิสี, เสสํ มุนิสมํฯ

อาทิ, อาทโย อิจฺจาทิ, สฺมิมฺหิ –

๕๕. รตฺยาทีหิ โฏ สฺมิโน

รตฺยาทีหิ สฺมิโน โฏ วา โหติฯ อาโท อาทิมฺหิ อาทิสฺมิํ, อาทีสุฯ

สมาเส อิการนฺตโต โย+สฺมิํสุ วิเสโสฯ

๑๘๒. อิโต+ญฺญเตฺถ ปุเม

อญฺญเตฺถ วตฺตมานโต อิการนฺตโต นามสฺมา โยนํ โน+เน วา โหนฺติ ยถากฺกมํ ปุลฺลิงฺเคฯ อริยวุตฺติโน อริยวุตฺตโย อริยวุตฺตีฯ โภ อริยวุตฺติ อริยวุตฺตี, อริยวุตฺติโน อริยวุตฺตโย อริยวุตฺตีฯ อริยวุตฺติํ, อริยวุตฺติโน อริยวุตฺตโย อริยวุตฺตีฯ อริยวุตฺตินา อิจฺจาทิ ตุ มุนิสทฺทสมํฯ

๑๘๓. เน สฺมิโน กฺวจิ

อญฺญเตฺถ อิการนฺตโต นามสฺมา สฺมิโน เน วา โหติ กฺวจิฯ อริยวุตฺติเน อริยวุตฺติมฺหิ อริยวุตฺติสฺมิํ, อริยวุตฺตีสุฯ เอวํ โตมรงฺกุสปาณิโน สารมติโน อิจฺจาทิฯ กฺวจิคฺคหณา น สพฺพตฺถ เนอาเทโสฯ

อิการนฺตํฯ

ทณฺฑี , สิโลโปฯ ‘‘เอกวจเน’’ จฺจาทินา รเสฺส สมฺปเตฺต อนปุํสกตฺตา ‘‘สิสฺมิํนา+นปุํสกสฺสา’’ติ นิเสโธฯ โยมฺหิ เอกวจเน จ สพฺพตฺถ รโสฺสฯ

๗๕. โยนํ โน+เน ปุเม

ฌสญฺญีโต โยนํ โน+เน วา โหนฺติ ยถากฺกมํ ปุลฺลิงฺเคฯ ทณฺฑิโนฯ

๑๑๕. ชนฺตฺเหตฺวีฆเปหิ วา

ชนฺตุ+เหตูหิ อีการเนฺตหิ ฆ+ปสเญฺญหิ จ ปเรสํ โยนํ วา โลโป โหติฯ ‘‘โยโลปนิสุ ทีโฆ’’ติ ทีเฆ ทณฺฑี ทณฺฑิโยฯ เค ตุ ‘‘เค วา’’ติ วา รโสฺสฯ โภ ทณฺฑิ ทณฺฑี, ทณฺฑิโน ทณฺฑี ทณฺฑิโยฯ

๗๔. นํ ฌีโต

ฌสญฺญีโต อํวจนสฺส นํ วา โหติฯ ทณฺฑินํ ทณฺฑิํ, ทณฺฑิเนฯ

๗๖. โน

ฌีโต โยนํ โน วา โหติ ปุลฺลิงฺเคฯ ทณฺฑิโน ทณฺฑี ทณฺฑิโยฯ ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิฯ ‘‘ฌลา สสฺส โน’’ติ โนมฺหิ กเต ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑีนํฯ ‘‘นา สฺมาสฺสา’’ติ สฺมาสฺส นา, ทณฺฑินา ทณฺฑิมฺหา ทณฺฑิสฺมาฯ

๗๗. สฺมิโน นิ

ฌีโต สฺมิํวจนสฺส นิ โหติ วาฯ ทณฺฑินิ ทณฺฑิสฺมิํ, ทณฺฑีสุ, พหุลาธิการา สฺมิมฺหิ คามณี+เสนานี+สุธีปภุตีนํ นิอาเทสาภาโว จ วิเสโสฯ เอวํ –

> ธมฺมี สงฺฆี ญาณี หตฺถี, จกฺกี ปกฺขี ทาฐี รฏฺฐี;
> ฉตฺตี มาลี จมฺมี โยคี, ภาคี โภคี กามี สามีฯ

ธชี คณี สสี กุฏฺฐี, ชฏี ยานี สุขี สิขี;
ทนฺตี มนฺตี กรี จาคี, กุสลี มุสลี พลี; (วาจี, รู)

ปาปการี สตฺตุฆาตี, มาลฺยการี ทีฆชีวี;
ธมฺมวาที สีหนาที, ภูมิสายี สีฆยายีฯ

อีการนฺตํฯ

ภิกฺขุ, สิโลโปฯ ลสญฺญายํ –

๘๓. ลา โยนํ โว ปุเม

ลโต โยนํ โว โหติ วา ปุลฺลิงฺเคฯ

๙๔. เว+โวสุ ลุสฺส

ลสญฺญสฺส อุสฺส เว+โวสุ ฎ โหติฯ เอตฺถ ''ปุมาลปเน เวโว'' ตฺย+ตฺร โวสฺส สหจริตญา ยา อนิสฺสิตตฺตา ชาติวเสน ''ลา โยนํ'' ตฺยาโท โว จ คยฺหติฯ ภิกฺขโวฯ อญฺญตฺร ''โลโป''ติ โยโลโปฯ ''โยโลปนิสุ ทีโฆ''ติ ทีเฆ ภิกฺขูฯ โภ ภิกฺขุ ภิกฺขูฯ

๙๖. ปุมา+ลปเน เวโว

ลสญฺญโต อุโต โยสฺสา+ลปเน เว+โว โหนฺติ วา ปุลฺลิงฺเคฯ ภิกฺขเว ภิกฺขโว ภิกฺขูฯ ภิกฺขุํ, ภิกฺขโว ภิกฺขูฯ ภิกฺขุนา , ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิฯ ''ฌลา สสฺส โน''ติ ลโต สสฺส โน วา, ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขูนํฯ ''นา สฺมาสฺสา''ติ ลโต วา สฺมาสฺส นา, ภิกฺขุนา ภิกฺขุมฺหา ภิกฺขุสฺมาฯ ภิกฺขุมฺหิ ภิกฺขุสฺมึฯ เอวํ –

เสตุ เกตุ ราหุ ภาณุ, สํกุ อุจฺฉุ เวฬุ มจฺจุฯ (ปงฺคุ, รู) สินฺธุ พนฺธุ เนรุ เมรุ, สตฺตุ การุ เหตุ ชนฺตุฯ รุรุ ปฏุ – อิจฺจาทโยฯ

ชนฺตุ+เหตูนํ โยสฺว+ยํ เภโทฯ ''ชนฺตุ+เหตฺวี+ฆ+เปหิ วา''ติ โยโลเป –

๘๔. ชนฺตฺวาทิโต โน จ

ชนฺตฺวาทิโต โยนํ โน โหติ โว จ ปุลฺลิงฺเคฯ ชนฺตุโน ชนฺตโว ชนฺตุโยฯ โภ ชนฺตุ ชนฺตู, ชนฺตุโน, ''ปุมาลปเน เวโว''ติ เว+โว, ชนฺตเว ชนฺตโว ชนฺตุโยฯ ชนฺตุํ, ชนฺตู ชนฺตุโน ชนฺตโว ชนฺตุโยฯ เสสํ ภิกฺขุสมํฯ

เหตุ, เหตู เหตโวฯ ''โยมฺหิ วา กฺวจี''ติ ลสญฺญสฺส อุสฺส วา ฎาเทโส, เหตโยฯ โยมฺหิ อนฺตรงฺคตฺตา ปฐมํ ฎาเทเส กเต ปจฺฉา โยโลปาภาโว, ตถา หิ อนฺตรงฺค+พาหิรงฺควิธา เนสฺว+นฺตรงฺควิธิเยว พลวาฯ เอตฺถ จ ปกตินิสฺสิต+มนฺตรงฺคํ, ปจฺจยนิสฺสิตํ พาหิรงฺคํฯ เหตุโยฯ โภ เหตุ, เหตู เหตเว เหตโว เหตโย เหตุโยฯ เสสํ ปุพฺพสมํฯ

พหุโต นํมฺหิ –

๔๘. พหุกตินุนํ

นํมฺหิ พหุโน กติสฺส จ นุก โหติ ติลิเงฺค฿ พหุนฺนํ฿ เสสํ ภิกฺขุสมํ฿

วตฺตุ สิ,

๕๗. ลุตุ+ปิตาทีน+มา สิมฺหิ

ลุตุปจฺจยนฺตานํ ปิตุ+มาตุ+ภาตุ+ธีตุ+ทุหิตุ+ชามาตุ+นตฺตุ+โหตุ+โปตูนญฺจา โหติ สิมฺหิ฿ วตฺตา฿ ‘‘กตฺตริ ลุตุ+ณกา’’ติ วิหิตลุตฺปจฺจยสฺส คหณา ยโต ธาตุโต หิ โส วิหิโต, ‘‘ปจฺจยคฺคหเณ ยสฺมา โส วิหิโต, ตทาทิโน ตทนฺตสฺส จ คหณํ’’ติ ญายา ตทวินาภาวโต ต ทนฺตธาตุโนปิ คหณํติ ลุตฺปจฺจยนฺตานํติ วุตฺตํ฿

๑๖๒. ลุตุ+ปิตาทีน+ม เส

ลุตุปจฺจยนฺตานํ ปิตาทีนญฺจา+รง โหติ สโต+ญฺญตฺร฿ ‘‘อารงสฺมา’’ติ โฎ, วตฺตาโร฿

๕๘. เค อ จ

เคลุตุ+ปิตาทีนํ อ โหติ อา จ฿ โภ วตฺต วตฺตา, วตฺตาโร฿ วตฺตารํ, วตฺตาเร วตฺตาโร฿ นาวจนสฺส ‘‘ฎา นาสฺมานํ’’ติ ฎา, วตฺตารา฿

๑๖๖. สุ+หิสฺวา+รง

สุ+หิสุ ลุตุ+ปิตาทีน+มารง วา โหติ฿ วตฺตาเรหิ วตฺตาเรภิ วตฺตูหิ วตฺตูภิ฿

๑๖๕. สโลโป

ลุตุ+ปิตาทีหิ สสฺส โลโป วา โหติ฿ วตฺตุ วตฺตุโน วตฺตุสฺส฿

๑๖๓. นํมฺหิ วา

นํมฺหิ ลุตุ+ปิตาทีน+มารง วา โหติ฿ วตฺตารานํ฿

๑๖๔. อา

นํมฺหิ ลุตุ+ปิตาทีน+มา วา โหติ฿ วตฺตานํ วตฺตูนํ฿ สฺมาสฺส ฎา, วตฺตารา฿

๑๗๔. ฎิ สฺมิโน

อารวา+เทสมฺหา สฺมิโน ฎิ โหติ฿

๑๗๖. รสฺสา+รง

สฺมิมฺหิ อาโร รโสฺส โหติ฿ วตฺตริ, วตฺตาเรสุ วตฺตูสุ วตฺตุสุ฿ เอวํ –

เอวํ ภตฺตุ กตฺตุ เนตุ, โสตุ ญาตุ เชตุ เฉตฺตุ;
เภตฺตุ ทาตุ ธาตุ โพทฺธุ, วิญฺญาเปตาทโยปิ จฯ

สตฺถุสทฺทสฺส ปน นามฺหิ พหุลาธิการา ''ลุตุ+ปิตาทีน+มเส''ติ วา อารวาเทเส สตฺถารา สตฺถุนาฯ เสสํ วตฺตุสมํฯ

สิมฺหิ อา, ปิตาฯ ''ลุตุ+ปิตาทีน+มเส''ติ อารวาเทเส –

๑๗๗. ปิตาทีน+มนตฺวาทีนํ

นตฺวาทิวชฺชิตานํ ปิตาทีน+มาโร รโสฺส โหติ สพฺพาสุ วิภตฺตีสุฯ ''ลุตุ+ปิตาทีน+มเส'' ''สุ+หิสฺวา+รง'' ''นํมฺหิ วา''ติ เอตฺถ วุตฺตวิภตฺตีสุ ปเรสุ อารง โหตีติ ตา วิภตฺติโย ปฏิจฺจ สพฺพาสูติ วุตฺตํฯ ปิตโรฯ โภ ปิต ปิตา, ปิตโรฯ ปิตรํ, ปิตเร ปิตโรฯ ปิตรา, ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิฯ ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส, ปิตรานํ ปิตูนํฯ ''ปิตุนฺนํ''ติ นํมฺหิ ทีฆ รสฺส+ทฺวิตฺตานีติ วุตฺตํฯ ''สานุวุตฺตํ สุตฺตํ''ติ ญายา ''พหุกตินฺนํ''ติ เอตฺถ นุก-อิติ โยควิภาเคนปิ สิชฺฌติ เอตฺถ อนฺวตฺติตนํมฺหิฯ ปญฺจมีฉฏฺฐี ตติยาจตุตฺถีสมํฯ ปิตริ, ปิตเรสุ ปิตูสุ, รสฺสาภาโวฯ นตฺตา, นตฺตาโรฯ โภ นตฺต นตฺตา, นตฺตาโร อิจฺจาทิ วตฺตุสมํฯ

คุณวนฺตุ สิ,

๑๕๑. นฺตุสฺส

สิมฺหิ นฺตุสฺส ฎา โหติฯ คุณวาฯ โยมฺหิ ''นฺตนฺตูนํ โนฺต โยมฺหิ ปฐเม''ติ สวิภตฺติสฺส นฺตุสฺส โนฺต โหติฯ เอตฺถ จ ''นฺตุ วนฺตุ+มนฺตา+วนฺตุ+ตวนฺตุสมฺพนฺธี''ติ ปริภาสโต นฺตุ จ วนฺตฺวาทิสมฺพนฺธีเยว คยฺหเต, น ชนฺตุ ตนฺตาทีนํฯ คุณวโนฺตฯ อญฺญตฺร –

๙๑. ยฺวาโท นฺตุสฺส

โยอาทีสุ นฺตุสฺส อ โหติฯ คุณวนฺตอิติ อการนฺตา ฎา+เฎอาเทสา โหนฺติ, คุณวนฺตาฯ ''ฎฏาอํ เค''ติ ฎาทโย , โภ คุณว คุณวา คุณวํ, คุณวโนฺต คุณวนฺตาฯ ''นฺตสฺส จ ฏ วํ+เส''ติ อํเสสุ นฺตสฺส โฏ วา, คุณวํ คุณวนฺตํ, คุณวเนฺตฯ ''โต+ตา+ติ+ตา ส+สฺมา+สฺมึ+นาสู''ติ ตาอาทโย โหนฺติ, คุณวตา คุณวเนฺตน, คุณวเนฺตหิ คุณวเนฺตภิฯ ''ลกฺขณิกปฏิปโทเตฺตสุ ปฏิปโทตฺตเสฺสว คหณํ, น ลกฺขณิกสฺสา''ติ ญายา ''น ลกฺขณิกสฺสา''ติ วุตฺตพฺยตฺติปกฺข+มนเปกฺขิตฺวา ''อโต''ติ รสฺสาการชาติยา เปกฺขิตตฺตา คุณวเนฺตนาติ ''อเตนา'' ตฺย+เนน สิชฺฌติฯ ชาติ=สามญฺญํ, พฺยตฺติ=วิเสโสฯ คุณวโต คุณวสฺส คุณวนฺตสฺส, ''ตํ นํมฺหิ''ติ นํมฺหี ตํ วา, คุณวตํ คุณวนฺตานํฯ คุณวตา คุณวนฺตา คุณวนฺตมฺหา คุณวนฺตสฺมาฯ คุณวติ คุณวเนฺต คุณวนฺตมฺหิ คุณวนฺตสฺมึ, คุณวเนฺตสุฯ ''นฺตสฺส จ ฏ วา''ติ โยควิภาคา โยสุ จ นฺตุสฺส วา ฎาเทเส กเต โยสฺส ฎา, ''จกฺขุมา อนฺธิตา โหนฺติ'', ''วคฺคุมุทาตีริยา ภิกฺขุ วณฺณวา'' อิจฺจาที โหนฺติฯ

เอวํ คณวา กุลวา ผลวา ยสวา ธนวา สุตวา ภควา หิมวา พลวา สีลวา ปญฺญวา อิจฺจาทีฯ

๑๕๓. หิมวโต วา โอ

หิมวโต สิมฺหิ นฺตุสฺส โอ วา โหติ, หิมวโนฺต หิมวาฯ เสสํ ปุริมสมํฯ

อายสฺมนฺตุสโทฺท กมฺมวาจาย กฺวจิ พหุลาธิการา ทฺวิวจเนน อายสฺมนฺตา, ติณฺณํ วจเนน อายสฺมโนฺตติ ทิสฺสติฯ

เอวํ สติมา ธิติมา คติมา มุติมา มติมา ชุติมา สิริมา หิริมา ถุติมา รติมา ยติมา สุจิมา กลิมา พลิมา กสิมา รุจิมา พุทฺธิมา จกฺขุมา พนฺธุมา เหตุมา เสตุมา เกตุมา ราหุมา ภาณุมา ขาณุมา วิชฺชุมา อิจฺจาทโยฯ

อุการนฺตํฯ

เวสฺสภู สิโลโปฯ เต จ รสฺสาภาโวว วิเสโสฯ ''เอกวจนโยสฺว+โฆนํ''ติ รเสฺส ''ลา โยนํ โว ปุเม''ติ โว, เวสฺสภุโว, ''เวโวสุ ลุสฺสา''ติ วุตฺตตฺตา น ฎาเทโส, ''โลโปติ โยโลเป เวสฺสภูฯ ''เค วา''ติ วา รเสฺส โภ เวสฺสภุ เวสฺสภู, เวสฺสภุโว เวสฺสภูฯ เวสฺสภุํ, เวสฺสภุโว เวสฺสภูฯ เวสฺสภุนา อิจฺจาทิ ภิกฺขุสมํฯ เอวํ สยมฺภู ปราภิภู อภิภูอาทโยฯ โคตฺรภู+สหภูสเทฺทหิ ปน โยนํ ''ชนฺตฺวาทิโต โน วา''ติ โน, โว วา, โคตฺรภุโน โคตฺรภุโว โคตฺรภูฯ สหภุโน สหภุโว สหภู, เสสํ เวสฺสภูสมํฯ

๘๕. กูโต

กูปจฺจยนฺตโต โยนํ โน วา โหติ ปุลฺลิเงฯ สพฺพญฺญุโนฯ อญฺญตฺร ''ลา โยนํ โว ปุเม''ติ น โว, ''กูโต''ติ ชนฺตฺวาทีหิ ปุถกฺกรณาฯ โยโลเป สพฺพญฺญูฯ โภ สพฺพญฺญุ สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญุโน สพฺพญฺญู อิจฺจาทิฯ

เอวํ มคฺคญฺญู ธมฺมญฺญู อตฺถญฺญู กาลญฺญู รตฺตญฺญู มตฺตญฺญู กตญฺญู กถญฺญู วิญฺญู วิทู อิจฺจาทโยฯ เอตฺถ ''วิทา กู'' ''วิโต ญาโต'' ''กมฺมา''ติ ตีสุ สุเตฺตสุ กูปจฺจยสฺส คหิตตฺตา เวทคูอาทโย รูปจฺจยนฺตา น คหิตาฯ

อูการนฺตํฯ

โค, สิ, สิโลโปฯ โคฯ

๖๗. โคสฺสา+ค+สิ+หิ+นํสุ คาว+ควา

ค+สิ+หิ+นํวชฺชิตาสุ วิภตฺตีสุ โคสทฺทสฺส คาว+ควา โหนฺติ นิจฺจํฯ

๑๗๐. อุภ+โคหิ โฎ

อุภ+โคหิ โยนํ โฎ โหติฯ คาโว คโวฯ โภ โค, คาโว คโวฯ

๗๒. คาวุ+มฺหิ

อํวจเน โคสฺส คาวุ วา โหติฯ คาวุํ คาวํ ควํ, คาโว คโวฯ

๗๑. นาสฺสา

โคโต นาสฺส อา โหติ วาฯ เอกวณฺณตฺตา น สพฺพาเทโสฯ ‘‘ปญฺจมิยํ ปรเสฺส’’ติ วตฺตเนฺต ‘‘อาทิสฺสา’’ติ นาสฺส อา โหติ, ปรโลโป, คาวา คาเวน ควา คเวน, โคหิ โคภิฯ

๖๙. ควํ เสน

โคสฺส เส วา ควํ โหติ สห เสนฯ ควํ คาวสฺส ควสฺสฯ กจฺจายเน ‘‘ควํ เจ ตรมานานํ’’ติ ปาฬึ ปฏิจฺจ นํมฺหิ พหุวจนเมว สาธิตํ, อิธ ‘‘ควํว สิงฺคิโน สงฺคํ’’ติ ทสฺสนโต เอกวจนญฺจฯ

๗๐. คุนฺนญฺจ นํนา

นํวจเนน สห โคสฺส คุนฺนํ โหติ ควญฺจ วาฯ คุนฺนํ ควํ โคนํฯ คาวา คาวมฺหา คาวสฺมา ควา ควมฺหา ควสฺมาฯ คาเว คาวมฺหิ คาวสฺมึ คเว ควมฺหิ ควสฺมึฯ

๖๘. สฺมฺหิ วา

สฺมฺหิ โคสฺส คาว+ควา โหนฺติ วาฯ คาเวสุ คเวสุ โคสุฯ โคสฺส โคณาเทโส น กโต, สทฺทนฺตรตฺตาฯ โคณสโทฺท หิ สตฺตสุ วิภตฺตีสุ ทิสฺสตีติฯ

อุสุ+ภูมิ+ปสุ+รํสิ-ทิสา+วาจา+มฺพุ+จกฺขุสุ;
ทสสฺว+เตฺถสุ โค วุโตฺต, ลเคฺค จ วชิเร อิติฯ

โอการนฺตํฯ

อิติ ปุลฺลิงฺคํฯ

กญฺญา, สิโลโปฯ

๑,๑๑. ฆา

อิตฺถิยํ วตฺตมานสฺส นามสฺส+เนฺต วตฺตมาโน อากาโร ฆสโญฺญ โหติฯ ‘‘ชนฺตุ+เหตุ วี+ฆ+เปหิ วา’’ติ โยโลโป วาฯ กญฺญา กญฺญาโยฯ ‘‘ฆ+พฺรหฺมาทิเต’’ติ คสฺส เอ วา, กเญฺญ กญฺญา, โยมฺหิ กญฺญา กญฺญาโยฯ ‘‘โฆ สฺสํ+สฺสา ยํ+ตึสู’’ติ อํมฺหิ รโสฺสฯ กญฺญํ, กญฺญา กญฺญาโยฯ

๔๕. ฆ+ปเต+กสฺมึ นาทีนํ ย+ยา

ฆปโต สฺมึวิภตฺติปริยนฺตานํ เอกเตฺต นาทีนํ ย+ยา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ กญฺญาย, กญฺญาภิ กญฺญาหิฯ กญฺญาย, กญฺญานํฯ

๑๐๓. ยํ

ฆปโต สฺมิโน ยํ วา โหติฯ กญฺญายํ กญฺญายฯ ‘‘ฆ+ ปเต+กสฺมึ นาทีนํ ย+ยา’’ ‘‘ยํ’’ติ จ อิเมสํ อปวาทาทีนํ วิสเย มฺหิสฺส อุสฺสคฺคตฺตา ปวตฺติ นตฺถีติ สฺมิโน พหุลาธิการา ‘‘สฺมา+หิ+สฺมินฺน’’ มิจฺจาทินา มฺหิกเต ‘‘ทสสหสฺสิมฺหิ ธาตุมฺหี’’ติ สิชฺฌติฯ กญฺญาสุฯ เอวํ –

สทฺธา เมธา ปญฺญา วิชฺชา, จินฺตา มนฺตา ตณฺหา วีณา;
อิจฺฉา มุจฺฉา เอชา มายา, เมตฺตา มตฺตา สิกฺขา ภิกฺขาฯ

ชงฺฆา คีวา ชิวฺหา วาจา, ฉายา อาสา คงฺคา นาวา;
คาถา เสนา เลขา สาลา, มาลา เวลา ปูชา ขิฑฺฑาฯ

ปิปาสา เวทนา สญฺญา, เจตนา ตสินา ปชา;
เทวตา วฏฺฏกา โคธา, พลากา ปริสา สภาฯ

อูกา เสผาลิกา ลงฺกา, สลากา วาลุกา สิขา;
วิสาขา วิสิขา สาขา, วาจา วณฺฌา ชฏา ฆฏาฯ

เชฏฺฐา โสณฺฑา วิตณฺฑา จ, กรุณา วนิตา ลตา;
กถา นิทฺทา สุธา ราธา, วาสนา สึสปา ปปาฯ

ปภา สีมา ขมา ฉายา, ขตฺติยา สกฺขรา สุรา;
โทลา ตุลา สิลา ลิลา, ลาเล+ลา เมขลา กลาฯ

วฬวา+ลมฺพุสา มูสา, มญฺชุสา สุลสา ทิสา;
นาสา ชุณฺหา คุหา อีหา, ลสิกา วสุธาทโยฯ

‘‘น+มฺมาทีหี’’ติ อมฺมา+อนฺนา+อมฺพาหิ คสฺส เอการา+ภาเว –

๖๒. รโสฺส วา

อมฺมาทีนํ เค รโสฺส วา โหติฯ อมฺม อมฺมา อิจฺจาทิฯ เสสํ กญฺญาวฯ เอวํ อนฺนา อมฺพาฯ สภาปริสาหิ สฺมิโน ‘‘ตึ สภาปริสายา’’ติ ตึ วา โหติฯ ‘‘โฆสฺส’’ มาทินา รเสฺส สภตึ สภายํ สภายฯ ปริสตึ ปริสายํ ปริสายฯ

อาการนฺตํฯ

มติ, โยมฺหิ –

๑,๑๐. ปิ+ตฺถิยํ

อิตฺถิยํ วตฺตมานสฺส นามสฺส+เนฺต วตฺตมานา อิวณฺณุ+วณฺณา ปสญฺญา โหนฺติฯ

๑๑๖. เย ปสฺสิ+วณฺณสฺส

ปสญฺญสฺส อิวณฺณสฺส โลโป โหติ วา ยกาเรฯ ‘‘ปโร กฺวจี’’ติ อนุวตฺติตกฺวจิคฺคหณา เย ปเร จ-การ+ปฺพฺพรูปา- นิ น โหนฺติฯ มโตฺยฯ อญฺญตฺร ‘‘ชนฺตฺวา’’ทินา โยโลโป, ทีโฆ, มตี มติโยฯ โภ มติ มตี, มโตฺย มตี มติโยฯ มตึ, มโตฺย มตี มติโยฯ มติยา, มตีหิ มตีภิฯ มตฺยา มติยา, มตีนํฯ สฺมิโน ยํ, มตฺยํ มติยํ มตฺยา มติยา, มตีสุฯ เอวํ –

ปตฺติ ยุตฺติ วุตฺติ กิตฺติ, มุตฺติ ติตฺติ ขนฺติ กนฺติ;

สนฺติ ตนฺติ สิทฺธิ สุทฺธิ, อิทฺธิ วุทฺธิ พุทฺธิ โพธิฯ

ภูมิ ชาติ ปีติ สุติ, นนฺทิ สนฺธิ โสณิ โกฏิ;
ทิฏฺฐิ วุฏฺฐิ ตุฏฺฐิ ยฏฺฐิ, ปาฬิ อาฬิ นาฬิ เกฬิฯ

สติ มุติ คติ จุติ, ธิติ ยุวติ วิกติ;
รติ รุจิ รสฺมิ อสนิ, วสนิ โอสธิ องฺคุลิ;
ธูลิ ทุทฺรภิ โทณิ, อฏวิ ฉวิ อิจฺจาทิฯ

๕๕. รตฺยาทีหิ โฏ สฺมิโน

รตฺยาทีหิ สฺมิโน โฏ วา โหติฯ รโตฺต รตฺยํ รตฺติยํ รตฺยา รตฺติยา, รตฺตีสุฯ เสสํ มติสมํฯ

อิการนฺตํฯ

ทาสี, สิโลโปฯ ‘‘เอกวจเน’’จฺจาทินา รโสฺสฯ ‘‘เย ปสฺสิ+วณฺณสฺสา’’ติ อีโลโป, ทาโสฺยฯ ‘‘ชนฺตฺวา’’ ทินา โยโลโปฯ ทาสี ทาสิโยฯ ‘‘เค วา’’ติ รโสฺสฯ โภ ทาสิ ทาสี, ทาโสฺย ทาสี ทาสิโยฯ

๗๓. ยํ ปีโต

ปสญฺญีโต อํวจนสฺส ยํ วา โหติฯ ทาสฺยํ ทาสิยํ ทาสึ, ทาโสฺย ทาสี ทาสิโยฯ ‘‘ฆปเตกา’’ทินา ยาฯ ทาสฺยา ทาสิยา , ทาสีหิ ทาสีภิฯ ทาสฺยา ทาสิยา, ทาสีนํฯ ทาสฺยํ ทาสิยํ ทาสฺยา ทาสิยา, ทาสีสุฯ เอวํ –

มหี เวตรณี วาปี, ปาฏลี กทลี ฆฏี;
นารี กุมารี ตรุณี, วารุณี พฺราหฺมณี สขีฯ

คนฺธพฺพี กินฺนรี นาคี, เทวี ยกฺขี อชี มิคี;
วานรี สูกรี สีหี, หํสี กากี จ กุกฺกุฏีฯ

อิจฺจาทโยฯ

เอตฺถ จ อีการโลเป ญฺญการปุพฺพรูโป, เวตรโญฺญ เวตรณิโยฯ เวตรญฺญํ เวตรณิยํ เวตรณึ, เวตรโญฺญ เวตรณิโย อิจฺจาทิฯ โยสุ –

๑๖๗. นชฺชา ธยาสฺวาม

โยสุ นทีสทฺทสฺส อาม วา โหติฯ สฺญ+นก+อาม อิตฺยาทิ ญฺญการ+กการ+มการา อาคมลิงฺคาฯ ส จ ‘‘มานุพโนฺธ สราน+มนฺตา ปโร’’ติ มานุพนฺธตฺตา สราน+มนฺตา ปโร โหตีติ อีการา ปโรฯ ‘‘ยวา สเร’’ติ เย ทสฺส โช, ยสฺส จ ปุพฺพรูปํ, นชฺชาโยฯ วา ป-โลป+โยโลเปสุ นโชฺช นที นทิโย อิจฺจาทิฯ

อีการนฺตํฯ

ยาคุ, ยาคู ยาคุโยฯ โภ ยาคุ, ยาคู ยาคุโยฯ ยาคุํ, ยาคู ยาคุโยฯ ยาคุยา, ยาคูหิ ยาคูภิฯ ยาคุยา, ยาคูนํฯ ยาคุยํ ยาคุยา, ยาคูสุฯ เอวํ ธาตุ+เธนุ+กาสุ+ททฺทุ+กณฺฑุ+กจฺฉุ+รชฺชุ+กเรณุ+สสฺสุ+ปิยงฺคุ อาทโยฯ

เอตฺถ ธาตุสทฺโท ‘‘มโนธาตุนา’’ติ อภิธมฺมาวตาเร วุตฺตตฺตา ปุลฺลิเงฺคปิ ทิสฺสติ, ตํ สกฺกฏมเตน วุตฺตนฺติ เกจิฯ

มาตา, มาตโรฯ โภ มาต มาตา, มาตโรฯ มาตรํ, มาตเร มาตโรฯ มาตรา, นาสฺส ยาเทเส ‘‘เย ปสฺสา’’ติ โยควิภาคา ปโลโป, อนุญฺญาโต อหํ มตฺยา, อญฺญตฺร มาตุยา, มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิฯ สโลเป มาตุ, ปสญฺญตฺตา ‘โน’ น โหติ, มตฺยา มาตุยา, มาตรานํ มาตานํ มาตูนํฯ ฉฏฺฐิวิสเย ‘‘มาตุสฺส สรตี’’ติปิ ทิสฺสติฯ มาตริ, มาตเรสุ มาตูสุฯ วิเสสา+ญฺญตฺร ปิตุสมํฯ เอวํ ธีตุ+ทุหิตุสทฺทาฯ

อุการนฺตํฯ

รสฺสนิเสเธ สิโลเป จ กเต ชมฺพูฯ ‘‘ชนฺตฺวา’’ทินา โยโลเป, ชมฺพู ชมฺพุโยฯ ‘‘เค วา’’ติ รเสฺส โภ ชมฺพุ, ชมฺพู ชมฺพุโยฯ ชมฺพุํ, ชมฺพู ชมฺพุโยฯ ชมฺพุยา, ชมฺพูหิ ชมฺพูภิฯ ชมฺพุยา, ชมฺพูนํฯ ชมฺพุยํ ชมฺพุยา, ชมฺพูสุฯ

เอวํ วธู จ สรภู, สรพู สุตนู จมู;
วามูรู นาคนาสูรู, สมานา ขลุ ชมฺพุยาฯ

อูการนฺตํฯ

โค, คาโว คโว อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

อิตฺถิลิงฺคํฯ

นปุํสก , สิ –

๑๑๑. อํ นปุํสเก

อการนฺตโต นามสฺมา สิสฺส อํ โหติ นปุํสเกฯ นปุํสกํฯ

๑๑๒. โยนํ นิ

อการนฺตโต โยนํ นิ โหติ นปุํสเกฯ นีนํ นิจฺจวิธาเนปิ ‘‘นินํ วา’’ติ ปเกฺข ฎาเฏ โหนฺติ, ทีเฆ นปุํสกา นปุํสกานิฯ โภ นปุํสก นปุํสกา, นปุํสกา นปุํสกานิฯ นปุํสกํ, นปุํสเก นปุํสกานิฯ นปุํสเกน, อิจฺจาทิ สุคตสทฺทสมํฯ เอวํ –

ปุญฺญ+ปาป+ผล+รูป+สาธนํ,
โสต+ฆาน+สุข+ทุกฺข+การณํ;
ทาน+สีล+ธน+ฌาน+โลจนํ,
มูล+กูล+พล+ชาล+มงฺคลํฯ

นพินฺ+ลิงฺค+มุข+งฺค+ชล+มฺพุชํ,
ปุลิน+ธญฺญ+หิรญฺญ+ผลา+มตํ;
ปทุม+ปณฺณ+สุสาน+วนา+ยุธํ,
หทย+จีวร+วตฺถ+กุลิ+นฺทฺริยํฯ

นยน+วทน+ยาโน+ทน+โสปาน+ปานํ,
ภวน+ภุวน+โลหา+ลาต+ตุณฺฑ+ณฺฑ+ปีฐํ,
กรณ+มรณ+ญาณา+รมฺมณา+รญฺญ+ตาณํ,
ตคร+นคร+ตีร+จฺฉตฺต+ฉิโทฺท+ทกานิฯอิจฺจาทิ;

เอกจฺจํ,

๑๓๖. น นิสฺส ฎา

เอกจฺจาทีหิ ปรสฺส นิสฺส ฎา น โหติ, เอกจฺจานิฯ โภ เอกจฺจ, เอกจฺจา เอกจฺจานิฯ เอกจฺจํ, เอกเจฺจ เอกจฺจานิฯ เสสํ นปุํสกํวฯ

เอวํ ปฐมํ, ปฐมานิ อิจฺจาทิฯ ปทํ, ปทา ปทานิ อิจฺจาทิ นปุํสกสมํฯ นาสฺมึสุ เภโทฯ

๑๐๖. นาสฺส สา

ปทาทีหิ นาสฺส สา โหติ วาฯ ปทสา ปเทนฯ

๑๐๕. ปทาทีหิ

ปทาทีหิ สฺมิโน สิ โหติ วาฯ ปทสิ ปเท ปทมฺหิ ปทสฺมึ, ปเทสุฯ เอวํ พิลสโทฺทฯ

กมฺมสทฺทโต นาสฺส ‘‘นาเสฺส+โน’’ติ เอโน วา, กเมฺมน, ‘‘ปุมกมฺมถามา’’ทินา อุเตฺต กมฺมุนา กมฺมนาฯ อิมินาว สสฺมาสุ อุตฺตํ, อุสฺส ลสญฺญายํ ส+สฺมานํ ยถาโยคํ โน+นา นิจฺจํ, ววตฺถิตวิภาสตฺตา วาธิการสฺสฯ กมฺมุโน กมฺมสฺสฯ กมฺมุนา กมฺมา กมฺมมฺหา กมฺมสฺมาฯ ‘‘กมฺมาทิโต’’ติ สฺมิโน วา นิมฺหิ กมฺมนิ กเมฺม กมฺมมฺหิ กมฺมสฺมึ, เสสํ นปุํสกสมํฯ จมฺม+เวสฺม+ภสฺมาทโย กมฺมสมา อุตฺตโต+ญฺญตฺรฯ

คจฺฉนฺต, สิฯ ‘‘นฺตสฺสํ’’ติ วา อํมฺหิ สิโลโป คจฺฉํฯ อญฺญตฺร สิสฺส ทํ, คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตานิฯ โภ คจฺฉ คจฺฉา คจฺฉํ, คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตานิฯ คจฺฉํ คจฺฉนฺตํ, คจฺฉเนฺต คจฺฉนฺตานิฯ คจฺฉตา คจฺฉเนฺตเน+จฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํฯ เอวํ ยชนฺต+วชนฺตาทโยฯ

อการนฺตํฯ

อฎฺฐิ , สิโลโปฯ

๑๑๓. ฌลา วา

ฌลโต โยนํ นิ โหติ วา นปุํสเกฯ อฎฺฐีนิฯ ‘‘โลโป’’ติ โยโลเป ทีโฆ, อฎฺฐีฯ โภ อฎฺฐิ อฎฺฐี, อฎฺฐีนิ อฎฺฐีฯ อฎฺฐึ, อฎฺฐีนิ อฎฺฐีฯ อฎฺฐินา อิจฺจาทิ มุนิสทฺทสมํฯ เอวํ

ปจฺฉิ+อกฺขิ+ทธิ+สตฺถิ+วาริ+อจฺจิอาทโยฯ

อิการนฺตํฯ

ทณฺฑิ, นปุํสกตฺตา ‘‘เอกวจเน’’จฺจาทินา รเสฺส สิโลโปฯ ทณฺฑีนิ ทณฺฑีฯ ‘‘เค วา’’ติ รเสฺส โภ ทณฺฑิ ทณฺฑี, ทณฺฑีนิ ทณฺฑีฯ ‘‘นํ ฌีโต’’ติ นํฯ ทณฺฑินํ ทณฺฑึ, ทณฺฑีนิ ทณฺฑีฯ เสสํ ปุลฺลิเงฺค ทณฺฑีสมํฯ เอวํ สุขการี+สีฆยายีอาทโยฯ

อีการนฺตํฯ

จกฺขุ, จกฺขูนิ จกฺขูฯ เสสํ อฏฺฐิสมํฯ เอวํ อายุ+วสุ+ธนุ+ทารุ+ติปุ+มธุ+สิงฺคุ+หิงฺคุ+วตฺถุ+ชตุ+อมฺพุ+ อสฺสุอาทีนิฯ อายุสทฺทโต นาสฺส โกธาทิตฺตา สาว วิเสโสฯ

อุการนฺตํฯ

โคตฺรภุ, รเสฺส สิโลโปฯ โคตฺรภูนิ โคตฺรภูฯ โภ โคตฺรภุ โคตฺรภู, โคตฺรภูนิ โคตฺรภูฯ โคตฺรภุํ, โคตฺรภูนิ โคตฺรภู อิจฺจาทิ ปุลฺลิเงฺค เวสฺสภูสมํฯ เอวํ สยมฺภู+อภิภู+ธมฺมญฺญู อาทโยฯ

อูการนฺตํฯ

วิสทา+วิสทาการ-โวหาโร+ภยมุตฺตโก ;
ปุมาทิชานเน เหตุ-ภาวโต ลิงฺค+มีริโตฯ

ถน+เกสาวตี นารี, มสฺสุวา ปุริโส สิยา;
อุภินฺน+มนฺตรํ เอตํ, อิตโร+ภยมุตฺตโกฯ

เอเส+สา เอต+มีติ จ,
ปสิทฺธิอเตฺถสุ เยสุ โลกสฺส;
ถี+ปุม+นปุํสกานี+ติ,
วุจฺจเนฺต ตานิ นามานิฯ

นปุํสกลิงฺคํฯ

อถ สพฺพาทีนํ รูปนโย นิทฺทิสิยเต,

สพฺพ กตร กตม อุภย อิตร อญฺญ อญฺญตร อญฺญตม, ปุพฺพ+ปรา+ปร+ทกฺขิณุ+ตฺตรา+ธรานิ ววตฺถาย+มสญฺญายํฯ ‘‘อูนปูรตฺถ+มธิกปโททาหรณ+มชฺฌาหาโร’’ติ ญายา สพฺพาทีสุ ปฐียเนฺตติ โยเชตพฺพํฯ ย ตฺย ต เอต อิม อมุ กึ เอก ตุมฺห อมฺห อิเจฺจเต สพฺพาทโยฯ กจฺจายเน อทสฺสิตสฺสาปิ ตฺยสทฺทสฺส –

ขิฑฺฑา ปณิหิตา ตฺยาสุ, รติ ตฺยาสุ ปติฏฺฐิตา;
พีชานิ ตฺยาสุ รุหนฺติ, ยทิทํ สตฺตา ปชายเรติ –

ปาฬิยํ ทิสฺสมานตฺตา อิธ สงฺคโหฯ

ตตฺถ สพฺพสโทฺท นิรวเสสโตฺถฯ กตร+กตมสทฺทา ปุจฺฉนตฺถาฯ อุภยสโทฺท ทฺวิอวยว สมุทายวจโนฯ อิตรสโทฺท วุตฺตปฏิโยคีวจโนฯ อญฺญสโทฺท อธิกตาปรวจโนฯ อญฺญ-ตร+อญฺญตมสทฺทา อนิยมตฺถาฯ ปุพฺพาทโย ทิสาทิววตฺถาวจนาฯ ยสโทฺท อนิยมโตฺถฯ ตฺย+ตสทฺทา ปรมฺมุขวจนาฯ เอต+อิม+อมุ+กึ อิเจฺจเต สมีป+อจฺจนฺตสมีป+ทูร+ปุจฺฉนตฺถว จนาฯ เอกสโทฺท สํขฺยาทิวจโนฯ ตุมฺห+อมฺหสทฺทา ปร+อตฺต นิเทฺทสวจนาฯ

สโพฺพ, สิสฺส โอ,

๑๓๘. โยน+เมฏ

อการเนฺตหิ สพฺพาทีหิ โยนํ เอฏ โหติ นิจฺจํฯ สเพฺพฯ โภ สพฺพ สพฺพา, สเพฺพฯ สพฺพํ, ส เพฺพฯ สเพฺพน, สเพฺพหิ สเพฺพภิฯ เอวํ กรเณฯ สพฺพสฺสฯ

๙๙. สพฺพาทีนํ นํมฺหิ จ

อการนฺตานํ สพฺพาทีนํ เอ โหติ นํมฺหิ สุ+หิสุ จฯ เอตฺถ อาทิสโทฺท อวยเว, วุตฺตญฺหิ –

มริยาทายํ ปกาเร จ, สมีเป+วยเว ตถา;
จตูสฺว+เตฺถสุ เมธาวี, อาทิสทฺทํ ปกาสเยติฯ

๑๐๐. สํ+สานํ

สพฺพาทิโต นํวจนสฺส สํ+สานํ โหนฺติฯ สเพฺพสํ สเพฺพสานํฯ สพฺพา สพฺพมฺหา สพฺพสฺมาฯ สเพฺพ สพฺพมฺหิ สพฺพสฺมึ, สเพฺพสุฯ

อิตฺถิยํ ‘‘อิตฺถิย+มตฺวา’’ติ อาปจฺจเย ตสฺส ฆสญฺญาฯ เสสํ กญฺญาวฯ สพฺพา, สพฺพา สพฺพาโยฯ โภ สเพฺพ, สพฺพา สพฺพาโยฯ ‘‘โฆ สฺสํ+สฺสา+สฺสายํ+ตึ สู’’-ติ รเสฺส สพฺพํ, สพฺพา สพฺพาโยฯ สพฺพาย, สพฺพาหิ สพฺพาภิฯ

๑๐๑. ฆปา สสฺส สฺสา วา

สพฺพาทีนํ ฆปโต สสฺส สฺสา วา โหติฯ อมุสฺสาติ รูปสฺส ‘‘สฺสา วา เต+ติ+มา+มูหี’’ติ สฺสาเทเสน สิทฺธตฺตา วาคฺคหณ+มุตฺตรตฺถํฯ รเสฺส สพฺพสฺสา สพฺพาย, สพฺพาสํ สพฺพาสานํฯ ปญฺจมิยํ สพฺพายฯ

๑๐๒. สฺมิโน สฺสํ

สพฺพาทีนํ ฆปโต สฺมิโน สฺสํ วา โหติฯ สพฺพสฺสํ สพฺพายํ สพฺพาย, สพฺพาสุฯ

นปุํสเก สพฺพํฯ ‘‘โยนํ นี’’ติ นปุํสเก โยสฺส นิมฺหิ –

๑๓๗. สพฺพาทีหิ

สพฺพาทีหิ ปรสฺส นิสฺส ฏา น โหติฯ ทีเฆ สพฺพานิฯ โภ สพฺพ สพฺพา, สพฺพานิฯ สพฺพํ, สเพฺพ สพฺพานิฯ นาทีสุ ปุเมวฯ กตรกตมอุภยา ตีสุ ลิเงฺคสุ สพฺพสมาฯ เอวํ อิตรอญฺญสทฺ

ทาฯ สฺสา+สฺสํสฺ วิเสโสฯ

๕๒. สฺสํ+สฺสา+สฺสาเยสฺวิ-ตเร+ก+เญฺญ+ติ+มาน+มิ

สฺสมาทีสุ อิตร+เอก+อญฺญ+เอต+อิม อิเจฺจเตสํ อิ โหติ นิจฺจํฯ อิตริสฺสา อิตราย, อญฺญิสฺสา อญฺญาย, อญฺญาสํ อญฺญาสานํฯ อญฺญิสฺสํ อญฺญายํ อญฺญายฯ อญฺญตร+ญฺญ ตมา ลิงฺคตฺตเย สพฺพสมาฯ

ปุโพฺพ,

๑๔๓. ปุพฺพาทีหิ ฉหิ

เอเตหิ ฉหิ สวิสเย เอฎ วา โหตีติ โยสฺส เอฎ, ปุเพฺพ ปุพฺพาฯ โภ ปุพฺพ ปุพฺพา, ปุเพฺพ ปุพฺพาฯ ปุพฺพํ, ปุเพฺพฯ ปุเพฺพนฯ เสสํ สพฺพลิเงฺค สพฺพสมํฯ เอวํ ปราทโย ปญฺจฯ

๑๓๙. นา+ญฺญญฺจ นาม+ปฺปธานา

ตํนามภูเตหิ อปฺปธาเนหิ จ สพฺพาทีหิ สพฺพาทิการิยํ น โหติฯ เต สพฺพา, สพฺพนามา เตติ อโตฺถฯ เต ปิยสพฺพา, เต อติสพฺพาฯ นามภูเต จ อญฺญปทตฺถาโท อปฺปธานวิสเย จ สพฺพาทิการิยนิเสเธน ‘‘ปรมสเพฺพ ติฎฺฐนฺติ’’ ตฺยาทิโต ปธานปทนฺตโต เอฎอาทโย โหนฺติ, วิเสสนสมาสสฺส อุตฺตรปทตฺถปธานตฺตาฯ

๑๔๐. ตติยตฺถโยเค

ตติยเตฺถน โยเค จ สพฺพาทิการิยํ น โหติฯ มาเสน ปุพฺพา มาสปุพฺพา อิจฺจาทิฯ

๑๔๑. จตฺถสมาเส

จตฺถสมาสวิสเย สพฺพาทิการิยํ น โหติฯ ทกฺขิณุตฺตรปุพฺพานนฺติอาทิฯ

๑๔๒. เว+ฎ

อิติ จตฺถสมาเส สพฺพาทิการิยํ น โหติ, นิเจฺจน เอฎอาเทสปฺปสเงฺค อยํ สมฺปตฺตวิภาสาฯ ปุพฺพุตฺตเร ปุพฺพุตฺตราฯ เสสํ สุคตสมํฯ

โย, เยฯ ยา, ยาโยฯ ยํ, ยานิ อิจฺจาทิ สพฺพสมํฯ ยาทีน+มาลปเน รูปํ น สมฺภวติฯ

ตฺย สิ –

๑๒๘. ตฺย+เต+ตานํ ตสฺส โส

ตฺย+เต+ตาน+มนปุํสกานํ ตสฺส โส โหติ สิมฺหิฯ โสฺย, เตฺยฯ สฺยา, ตฺยา, ตฺยาโยฯ ตฺยํ, ตฺยานิ อิจฺจาทิ สพฺพสมํฯ

โส,

๑๓๑. ตตสฺส โน สพฺพาสุ

ตสทฺทสฺส ตสฺส โน วา โหติ สพฺพาสุ วิภตฺตีสุฯ ‘‘ตฺย+เต+ตานํ ตสฺสา’’ติ จ เอตฺถ ตฺยาทีนํ ตการคฺคหณํ สฺยา สา เอสา นาโยติ อิตฺถิยํ สพฺพสมา โหตีติฯ เน เตฯ นํ ตํ, เน เตฯ เนน เตเน, เนหิ เนภิ เตหิ เตภิฯ

๑๓๒. ฏ สสฺมาสฺมึสฺสายสฺสํสฺสาสํมฺหามฺหิสฺวิ+มสฺส จ

‘‘ฏ ส+สฺมา+สฺมึ+นํสฺมิ+มสฺส จา’’ติ วุเตฺตปิ เตสํ วิภตฺตีนํ อาเทเสสุ สฺสายาทีสุ ปเรสุ ‘‘ตทาเทสา ตทิว ภวนฺตี’’ติ ญายา ฏาเทเส สิเทฺธปิ ยาทิอาเทสนฺตเร ปเร นิวตฺตนตฺถํ สฺสาทีนํ คหณํฯ

สาทีสฺวิ+มสฺส ตสทฺทตการสฺส จ โฏ วา โหติฯ ปุพฺพสฺสรโลโปฯ เอว+มฺปริปิฯ อสฺส นสฺส ตสฺส, เนสํ เนสานํ เตสํ เตสานํฯ อมฺหา อสฺมา นมฺหา นสฺมา ตมฺหา ตสฺมาฯ อมฺหิ อสฺมึ นมฺหิ นสฺมึ ตมฺหิ ตสฺมึ, เนสุ เตสุฯ

อิตฺถิยํ สา, นา นาโย ตา ตาโยฯ นํ ตํ, นา นาโย ตา ตาโยฯ นามฺหิ –

๔๖. สฺสา วา เต+ติ+มา+มูหิ

ฆปสเญฺญหิ ต+เอต+อิม+อมูหิ เอกเตฺต นาทีนํ สฺสา วา โหติฯ อนุตสฺสรานํ ฆปโวหาเรน ตํสหจริตาปิ สทฺทา ‘‘กุเนฺต ปเวสยา’’ติ ญายา คยฺหนฺตีติ ‘‘ฆปสเญฺญหิ ต+เอต+อิม+อมูหี’’ติ วุตฺตํฯ วาฏาเทเส อสฺสา นสฺสา นายฯ

๕๓. ตาย วา

สฺสํสฺสาสฺสา เยสุ ตสฺส วา อิ โหติฯ ติสฺสา ตสฺสา ตาย, นาหิ นาภิ ตาหิ ตาภิฯ สสฺส วา สฺสามฺหิ อสฺสา นสฺสา ติสฺสา ตสฺสาฯ

๕๔. เต+ติ+มาโต สสฺส สฺสาย

ตา+เอตา+อิมาโต สสฺส สฺสาโย โหติ วาฯ อสฺสาย นสฺสาย ติสฺสาย ตสฺสาย, ‘‘ฆปเต’’จฺจาทินา ยาเทเส นาย ตายฯ นํวจนสฺส ส+มาเทเส ตการสฺส จ วา ฏาเทเส อาสํ นาสํ นาสานํ ตาสํ ตาสานํฯ สตฺตมิยํ อสฺสํ อสฺสา นสฺสํ นสฺสา นายํ นาย ติสฺสํ ติสฺสา ตสฺสํ ตสฺสา ตายํ ตาย, นาสุ ตาสุฯ

นปุํสเก นํ ตํ, นานิ ตานิฯ นํ ตํ, เน นานิ เต ตานิฯ เสสํ ปุเมวฯ

‘‘ยํตํสทฺทา นิจฺจสมฺพนฺธา’’ติ ญายา ยํสเทฺทน อนิยมิตตฺถํ ตํสโทฺท นิยเมติฯ

ปสิเทฺธ อนุภูตเตฺถ, ปกฺกนฺตวิสเย ตถา;
ยํสทฺท+มนเปเกฺขว, ตํสโทฺท ยุชฺชเต สทาติ –

วุตฺตตฺตา เอเตฺถว ตํสโทฺท ยํสทฺทํ นาเปกฺขติฯ ยถากฺกมํ ตตฺริ+ท+มุทาหรณํ –

(ฯ) ‘‘นโม ตสฺสา’’ติ จ, (ฯ) ‘‘อคฺคิมฺป+กฺขินา…เป…. ญาตการี หิ โส ชิโน’’ติ จ, (ฯฯ) ปุริมคาถาย วุตฺตมุนิสทฺท+มเปกฺขิตฺวา ‘‘สวาสเน กิเลเส โส’’ติ จฯ

เอโส, เอเตฯ เอสา, เอตา เอตาโย, เอตํ, เอตานิ อิจฺจาทิ ฎ+นาเทสาภาโวว วิเสโสฯ

อิม สิ,

๑๒๗. สิมฺห+นปุํสกสฺสา+ยํ

อิมสทฺทสฺส อนปุํสกสฺส อยํ โหติ สิมฺหิฯ อยํ, อิเมฯ อิมํ, อิเมฯ

๑๒๖. นามฺห+นิ+มิ

อิมสทฺทสฺส อนิตฺถิยํ นามฺหิ อน+อิมิอิจฺจาเทสา โหนฺติฯ ‘‘อเต+นา’’ติ เอเน อเนน อิมินาฯ หิมฺหิ –

๑๒๕. อิมสฺสา+นิตฺถิยํ เฏ

อิมสฺสา+นิตฺถิยํ เฏ โหติ วา สุ+นํ+หิสุฯ ‘‘นามคฺคหเณ ลิงฺควิสิฏฺฐสฺสาปิ คหณํ’’ติ ญายา ‘อนิตฺถิยํ’ติ อิตฺถิลิงฺคนิเสธา อิมสฺสาติ นามคฺคหณวิสเย ลิงฺควิเสสิตสฺส อิมสทฺทสฺสาปิ คหณํฯ ตสฺส ผลํ ‘‘ตตสฺส โน สพฺพาสุ’’ ตฺยาโท ลิงฺคตฺตเย การิยสิทฺธิฯ เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิฯ ‘‘ฎ สสฺมาสฺมิ’’มิจฺจาทินา สพฺพสฺสิ+มสฺส วา ฎาเทเส อสฺส อิมสฺส, วา เฏ เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํฯ อมฺหา อสฺมา อิมมฺหา อิมสฺมาฯ อมฺหิ อสฺมิํ อิมมฺหิ อิมสฺมิํ, เอสุ อิเมสุฯ

อิตฺถิยํ อยํ, อิมา อิมาโยฯ อิมํ, อิมา อิมาโยฯ นา ‘‘สฺสา วา เต+ติ+มา+มูหี’’ติ สฺสา วา, วา ฎาเทเส ‘‘สฺส’’ มิจฺจาทินา อิอาเทเส จ กเต อสฺสา อิมิสฺสา อิมาย, อิมาหิ อิมาภิฯ อสฺสา อิมิสฺสา อสฺสาย อิมิสฺสาย อิมายฯ นํวจนสฺส ส+มาเทเส อิมสฺส จ วา ฎาเทเส อสฺส ‘‘สุนํหิสู’’ติ ทีเฆ จ กเต อาสํ, อญฺญตฺร อิมาสํ อิมาสานํฯ สตฺตมิยํ อสฺสํ อิมิสฺสํ อสฺสา อิมิสฺสา อิมายํ อิมาย, อิมาสุฯ

นปุํสเก –

๒๐๑. อิมสฺสิ+ทํ วา

อํสิสุ สห เตหิ อิมสฺสิ+ทํ โหติ วา นปุํสเกฯ อิทํ อิมํ, อิเม อิมานิฯ อิทํ อิมํ, อิเม อิมานิฯ อเนน อิมินา อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

๑๙๗. อิเม+ตาน+เมนา+นฺวาเทเส ทุติยายํ

อิมเอตสทฺทานํ กถิตานุกถนวิสเย ทุติยาย+เมนาเทโส โหติฯ อิมํ ภิกฺขุํ วินย+มชฺฌาปย, อโถ เอนํ ธมฺม+มชฺฌาปยฯ อิเม ภิกฺขู วินย+มชฺฌาปย, อโถ เอเน ธมฺม+มชฺฌาปยฯ เอว+เมตสฺส จ โยชนียํฯ

อมุ สิ,

๑๒๙. มสฺสา+มุสฺส

อนปุ๋สกสฺสา+มุสฺส มการสฺส โส โหติ สิมฺหิฯ อสุ, โย –

๘๖. โลโป+มุสฺมา

นิยมสุตฺต+มิทํ, อมุสทฺทโต โยนํ โลโป โหติ นิจฺจํ ปุลฺลิเงฯ ทีเฆ อมูฯ ฌลโต โยนํ “โลโป”ติ โลเป สิเทฺธปิ โว+ปวาโท+ย+มารโมฺภฯ

> อารโมฺภ วจนมฺปตฺติ, ลกฺขณํ โยคลกฺขณํ;
> วากฺยํ สตฺถญฺจ อิจฺจาทิ, สุตฺตาน+มภิธายกาฯ

อมุํ, อมูฯ อมุนา, อมูหิ อมูภิฯ

๘๗. น โน สสฺส

อมุสฺมา สสฺส โน น โหติฯ อมุสฺส, อมูสํ อมูสานํฯ “นาสฺมาสฺสา”ติ ลโต สฺมาสฺส นา, อมุนา อมุมฺหา อมุสฺมาฯ อมุมฺหิ อมุสฺมิํ, อมูสุฯ

อิตฺถิยํ อสุ, อมู อมุโยฯ อมุํ, อมู อมุโยฯ นา, “สฺสา วา เต+ติ+มา+มูหี”ติ นาเทฺยกว จนานํ สฺสา วา, อมุสฺสา อมุยา, อมูหิ อมูภิฯ อมุสฺสา อมุยา, อมูสํ อมูสานํฯ สตฺตมิยํ อมุสฺสํ อมุสฺสา อมุยํ อมุยา, อมูสุฯ

นปุํสเก –

๒๐๒. อมุสฺสา+ทุํ

อํสิสุ สห เตหิ อมุสฺส อทุํ โหติ วา นปุํสเกฯ อทุํ, สิโลโป, อมุํฯ “ฌลา วา”ติ วานิอาเท เส อมูนิ อมูฯ อทุํ อมุํ, อมูนิ อมูฯ อมุนา อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

“สกเตฺต”ติ กปจฺจเย –

๑๓๐. เก วา

อมุ เอว อมุโกติ สกเตฺถ กปจฺจเย ตทฺธิตวุตฺติตฺตา “เอกตฺถตายํ”ติ สิโลเป จ กเต “นิ มิตฺตาภาเว เนมิตฺติกสฺสาภาโว”ติ ญายา นิมิตฺตภูตสฺส สิสฺสา+ภาเว เนมิตฺติกสฺส “มสฺ สา+มุสฺสา”ติ กตฺตพฺพสฺส สการสฺส นิวุตฺตีติ ‘เก วา’ติ วิกเปฺปน มสฺส สการตฺถ+ มิท+มารทฺธํ ฯ อมุสฺส มสฺส เก ส โหติ วาฯ อสุโก อมุกา, อสุกา อมุกาฯ อสุกํ อมุกํ อิจฺจาทิฯ

กิํ สิฯ

๑๙๘. กิสฺส โก สพฺพาสุ

สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ กิสฺส โก โหติฯ สิโสฺส, โก, เกฯ กํ, เกฯ เกน, เกหิ เกภิฯ

๑๙๙. กิ สสฺมิํสุ วา นิตฺถิยํ

อนิตฺถิยํ กิสฺส กิ วา โหติ สสฺมึสุฯ กิสฺส กสฺส, เกสํ เกสานํฯ กมฺหา กสฺมาฯ กิมฺหิ กิสฺมึ กมฺหิ กสฺมึ, เกสุฯ

อิตฺถิยํ วิภตฺตีสุ ปเรสุ กาเทเส กเต อการนฺตตฺตา มเชฺฌ อาปจฺจยกรณ+มวิรุทฺธนฺติ อา, กา, กาโยฯ กํ, กา กาโย อิจฺจาทิ สพฺพาวฯ

นปุํสเก –

๒๐๐. กิ+มํสิสุ สห นปุํสเก

อํสิสุ สห เตหิ กึ สทฺทสฺส กึโหติ นปุํสเกฯ กาเทสสฺส สามญฺญตฺตา ‘‘วิเสสวิหิตา วิธโย สามญฺญวิธโย นิเสเธนฺตี’’ติ ญายา กึอาเทเสน กาเทสนิวุตฺติฯ กึ, กานิฯ กึ, เก กานิฯ เกเน+จฺจาทิ ปุเพฺพวฯ

เอกสโทฺท สํขฺยา+ตุลฺย+ญฺญ+สหายวจโนฯ ยทา สํขฺยาวจโน, ตทา เอกวจนโนฺต, อตฺร เอกสโทฺท สํเขฺยยฺยวาปีฯ อญฺญตฺร ตุลฺยาทีสุ พหุวจนโนฺตปีฯ เอโก, เอเกฯ เอกา, เอกา เอกาโยฯ เอกํ, เอกานิ+จฺจาทิ สพฺพสมํ ติลิเงฺคฯ

ตุเลฺย เอโก วิลาโส ทฺวินฺนํ กุมารานํ, เอเก วณฺณสทฺทา ทฺวินฺนํ กุมารานํฯ อญฺญเตฺถ เอโก อาจริโย เอว+มาห, เอเก อาจริยา เอว+มาหํสุฯ อสหายเต เอโกว อรญฺญํ ปวิสิตฺวาฯ

เอโก, เอเกฯ เอกา, เอกา เอกาโยฯ เอกํ เอกานิ+จฺจาทิ สพฺพสมํ ติลิเงฺคฯ สฺสา+สฺสํสุ ปน ‘‘สฺส’’มาทินา อิ, เอกิสฺสา เอกาย, เอกิสฺสํ เอกายํ เอกายฯ

อิธ อตฺตปรคารววเสน เอกสฺสาปิ ‘‘อมฺหากํ รโญฺญ’’ติปิ ‘‘เอเก อาจริยา’’ติปิ พหุวจนสฺส โลเกน อิจฺฉิตตฺตา พหุลวิธานา พหุวจเนเนว สิชฺฌติฯ

ตุมฺห+อมฺหสทฺทา อลิงฺคา, ตถา อุภ+กติ+ทฺวิสทฺทา, ปญฺจาทโย อฏฺฐารสนฺตา จฯ ตุมฺห สิ, อมฺห สิฯ

๒๑๒. ตุมฺหสฺส ตุวํตฺว+มมฺหิ จ

อมฺหิ สิมฺหิ จ ตุมฺหสฺส สวิภตฺติสฺส ตุวํ+ตฺวํ โหนฺติฯ ตุวํ ตฺวํฯ

๒๑๑. สิมฺห+หํ

สิมฺหิ อมฺหสฺส สวิภตฺติสฺส อหํ โหติฯ อหํ, เยวเสฺว+ฏ, ตฺ เมฺหฯ

๒,๒๐๙. มย+มสฺมา+มฺหสฺส

โยสฺว+มฺหสฺส สวิภตฺติสฺส มย+มสฺมา วา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ มยํ อเมฺหฯ

๒๒๗. อํมฺหิ ตํ+มํ+ตวํ+มมํ

อํมฺหิ ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ตํ+มํ+ตวํ+มมํ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ตํ, มํ, ตวํ, มมํฯ

๒๓๑. ทุติยา โยมฺหิ วา

ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปเจฺจกํ งํ+งากํ วา โหนฺติ โยมฺหิ ทุติเย, ตุมฺหํ ตุมฺหากํ ตุเมฺห, อมฺหํ อมฺหากํ อเมฺหฯ

๒๒๘. นาสฺมาสุ ตยา+มยา

นาสฺมาสุ ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ตยา+มยา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ‘‘นาสฺมาสู’’ติ พหุวจเนสุปิ วิภตฺติกฺกม+มนเปกฺขิตฺวา สทฺทกฺกเมน ปเจฺจกํ เทฺว เทฺว โหนฺติฯ

๒๑๓. ตยาตยีนํ ตฺว วา ตสฺส

ตุมฺหสฺส ตยาตยีนํ ตการสฺส ตฺว โหติ วาฯ ตฺวยา ตยา, มยาฯ ตุเมฺหหิ ตุเมฺหภิ, อเมฺหหิ อเมฺหภิฯ

๒๒๙. ตว+มม+ตุยฺหํ+มยฺหํ เส

เส ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ สวิภตฺตีนํ เอเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ตว ตุยฺหํ, มม มยฺหํฯ

๒๑๑. นํเสสฺว+สฺมากํ+มมํฯ

นํเสสฺว+มฺหสฺส สวิภตฺติสฺส อสฺมากํ+มมํ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ มมํฯ

๒๓๐. งํ+งากํ นํมฺหิ

นํมฺหิ ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ สวิตตฺตีนํ งํ+งากํ โหนฺติ ปเจฺจกํฯ ตุมฺหํ ตุมฺหากํ อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํฯ กจฺจายเน เอกวจนสฺส อํวิธานตฺถํ สุตฺต+มารทฺธํ, เอตฺถ ปน อตฺตคารววเสน อํมฺหิ ตุมฺหํ อมฺหํภิ สิชฺฌนฺติ พหุลาธิการาฯ

๒๑๔. สฺมามฺหิ ตฺวมฺหา

สฺมามฺหิ ตุมฺหสฺส สวิตตฺติสฺส ตฺวมฺหา โหติ วาฯ ตฺวมฺหา ตฺวยา ตยา, มยาฯ

๒๒๖. สฺมิมฺหิ ตุมฺหมฺหานํ ตยิ+มยิ

สฺมิมฺหิ ตุมฺหอมฺหสทฺทานํสวิภตฺตีนํ ตยิ+มยิ โหติ ยถากฺกมํฯ ตฺวยิ ตยิ, มยิฯ ตุเมฺหสุฯ

๒๐๓. สฺมฺหา+มฺหสฺสา+สฺมา

อมฺหสฺส อสฺมา โหติ วา สฺมฺหิฯ อสฺมาสุ อเมฺหสุฯ สพฺพาทโย วุตฺต+มเปกฺขนฺตา วกฺขมานํ วาติ อิท+เมสํ ลกฺขณํฯ

๒๓๒. อปาทาโท ปทเต+กวาเกฺยติ

อธิกาโรฯ เอตฺถ ปาโท นาม คาถาย จตุตฺถํโส, ตสฺมา ‘‘ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปกํ’’ติ เอตฺถ โว น โหติฯ เอตฺถ ปทนฺติ วุตฺต สโทฺท สภาวโต –

อากาสวายุปฺปภโว สรีรา,
สมุจฺจรํ วตฺต+มุเปติ นาโท;
ฐานนฺตเร สุปฺปฏิหญฺญมาโน,
วณฺณตฺต+มาคจฺฉติ โส ตุ สโทฺทติ –

วุตฺตตฺตา เอเกโก วโณฺณ สโทฺท นาม, ตพฺพณฺณสมูโห ปทํ, ตปฺปทสมูโห วากฺยญฺจฯ ตถา หิ –

วิตฺตฺยนฺตํ ปทํ ตสฺส, จ โย วากฺยนฺติ มนฺวยํ;
อุปจารา วณฺณสทฺท-วาจฺจํ ตํ น ปริจฺจเชฯ

ตํ ปทญฺจ –

ปทํ จตุพฺพิธํ วุตฺตํ, นามา+ขฺยาโต+ปสคฺคชํ;
นิปาตชญฺจ ตญฺญู หิ, อโสฺส ขลฺวา+ภิธาวตีติฯ

ตํ วากฺยญฺจ –

เอกาขฺยาโต ปทจฺจโย, สิยา วากฺยํ สการโกติ –

วุตฺตํฯ ตสฺมา ‘‘วิภตฺยนฺตํ ปทํ, ปทสมูโห วากฺย’’นฺติ จ วุจฺจติฯ

๒๓๓. โยนํหิสฺว+ปญฺจมฺยา โว+โน

อปญฺจมิยาโยนํหิสฺว+ปาทาโท วตฺตมานานํ ปทสฺมา ปเรส+เมกวาเกฺย ฐิตานํ ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ สวิภตฺตีนํ โว+โน โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ คามํ โว คเจฺฉยฺยาถ, คามํ ตุเมฺห คเจฺฉยฺยาถฯ คามํ โน คเจฺฉยฺยาม, คามํ อเมฺห คเจฺฉยฺยามฯ ปหาย โว คมิสฺสามิ, มา โน วิกนฺติํสุฯ ทียเต โว, ทียเต ตุมฺหํฯ ทียเต โน, ทียเต อมฺหํฯ ตุโฎฺฐ+สฺมิ โว ปกติยา, ตุโฎฺฐ+สฺมิ ตุมฺหํฯ สตฺถา โน ภควา, เอโส อมฺหากํ สตฺถาฯ กตํ โว, กตํ ตุเมฺหหิฯ กตํ โน, กตํ อเมฺหหิฯ

๒๓๔. เต+เม นาเส

นามฺหิ เส จ อปาทาโท วตฺตมานานํ ทสฺมา ปเรส+เมกวาเกฺย ฐิตานํ ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ สวิภตฺตีนํ เต+เม วา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ กตํ เต, กตํ ตยาฯ กตํ เม, กตํ มยาฯ ทียเต เต, ทียเต ตวฯ ทียเต เม, ทียเต มมฯ ธนํ เต, ธนํ ตวฯ ธนํ เม, ธนํ มมฯ

๒๓๗. น จ+วา+หา+เห+วโยเค

จาทีหิ โยเค ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ โว+โน, เต+เม น โหนฺติฯ คจฺฉาม ตุเมฺห จ มยญฺจ, ปสฺสติ ตุเมฺห จ อเมฺห จ, กตํ ตุเมฺหหิ จ อเมฺหหิ จ, ทียเต ตุมฺหญฺจ อมฺหญฺจ, ธนํ ตุมฺหญฺจ อมฺหญฺจ, กตํ ตยา จ มยา จ, ทียเต ตว จ มม จ, ธนํ ตว จ มม จฯ เอวํ วาทิโยเคปิฯ

๒๓๕. อนฺวาเทเส

กถิตานุกถิตวิสเย ตุมฺหอมฺหสทฺทานํ อาเทสา นิจฺจํ โหนฺติ ปุนพฺพิธานาฯ คาโม ตุมฺหํ ปริคฺคโห, อโถ ชนปโท โว ปริคฺคโหฯ อนฺวาเทเส อโถ อโถติ วารทฺวยาภาวา นิจฺจนฺติ วุตฺตํฯ อโถสโทฺท กถิตเสฺสว ปุน กถนโต อนฺวาเทสโชตโกฯ

๒๓๖. สปุพฺพา ปฐมนฺตา วา

วิชฺชมานปุพฺพสฺมา ปฐมนฺตา ปเรสํ ตุมฺหามฺหานํ อาเทสา วา โหนฺติ อนฺวาเทเสฯ คาเม ปโฏ ตุมฺหากํ อโถ นคเร กมฺพโล โว อโถ นคเร กมฺพโล ตุมฺหากํ, อโถติ อนุกถนวารทฺวยตฺตา วิกโปฺป สปุพฺพาติ กึ, ปโฏ ตุมฺหากํ, อโถ กมฺพโล โวฯ ปฐมนฺตาติ กึ, ปโฏ นคเร ตุมฺหากํ, อโถ กมฺพโล คาเม โวฯ

๒๓๘. ทสฺสนเตฺถ+นาโลจเน

ทสฺสนเตฺถ อาโลวจนวชฺชิเต ปยุชฺชมาเน ตุมฺหอมฺหาน+มาเทสา น โหนฺติฯ คาโม ตุเมฺห อุทฺทิสฺส อาคโต, คาโม อเมฺห อุทฺทิสฺส อาคโตฯ อนาโลจเนติ กึ, คาโม โว อาโลเจติ, คาโม โน อาโลเจติฯ

๒๓๙. อามนฺตณํ ปุพฺพ+มสนฺตํว

อามนฺตณํ ปุพฺพ+วิชฺชมานํ วิย โหติ ตุมฺหามฺหาน+มาเทสวิสเยฯ เทวทตฺต ตว ปริคฺคโหฯ อามนฺตณนฺติ กึ, กมฺพโล เต ปริคฺคโหฯ

๒๔๐. น สามญฺญวจน+เมกเตฺถ

สมานาธิกรเณ ปรโต สามญฺญวจน+มามนฺตณํ เอกเตฺถ อสนฺตํ วิย น โหติ มาณวก ชฏิลก เต ปริคฺคโหฯ ปรามนฺตเณ อสติปิ ปุพฺพ+มุปาทาย อาเทโสฯ

๒๔๑. พหูสุ วา

พหูสุ วตฺตมาน+มามนฺตณํ สามญฺญวจน+เมกเตฺถ อสนฺตํ วิย วา น โหติฯ ‘‘สิเทฺธ สตฺยารโมฺภ นียมาย วา วิกปฺปายวา’’ติ วุตฺตตฺตา วิกปฺปตฺถ+มิทํฯ พฺราหฺมณา คุณวโนฺต ตุมฺหากํ ปริคฺคโห, พฺราหฺมณา คุณวโนฺต โว ปริคฺคโหฯ

อุภ+กติสทฺทา พหุวจนนฺตาฯ ‘‘อุภ+โคหิ โฏ’’ติ โยนํ โฏ, อุโภฯ กถํ ‘‘อุภโย วเสม เส’’ติ, โฏมฺหิ ยการาคโมฯ อุโภฯ

๕๙. สุหิสุ+ภโสฺส

อุภสฺส สุหิโสฺว โหติฯ อุโภหิ อุโภภิฯ

๕๐. อุภิ+นฺนํ

อุภา นํวจนสฺส อินฺนํ โหติฯ อุภินฺนํ, อุโภสุฯ

๑๖๘. ฎิ กติมฺหา

กติมฺหา โยนํ ฏิ โหติฯ กติ, กติฯ ฌโต โยโลปปสเงฺค ทีฆนิวตฺตนตฺถํ ฏิอาเทโสฯ กตีหิ กตีภิฯ ‘‘พหุกตินฺนํ’’ติ นุก, กตินฺนํ, กตีสุฯ

๑,๕๔. วิจฺฉา+ภิกฺขเณฺญสุ เทฺว

วิจฺฉาย+มาภิกฺขเณฺญ จ เทฺว รูปานิ โหนฺติฯ กฺริยา+คุณ+ทเพฺพหิ พฺยาเปตุ+มิจฺฉา วิจฺฉาฯ รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจนฺติ, คาโม คาโม รมณีโย, คาเม คาเม ปานียํฯ อาภิกฺขญฺญํ=โปโน ปุญฺญํ, ปจติ ปจติ, ปปจติ ปปจติฯ

๑,๕๕. สฺยาทิโลโป ปุพฺพเสฺส+กสฺส

วิจฺฉาย+เมกสฺส ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส สฺยาทิโลโป โหติฯ เอกสฺส เอกสฺสาติ ทฺวิเตฺต เอเกกสฺสฯ กถํ ‘‘มตฺถกมตฺถเกนา’’ติ, ‘‘สฺยาทิโลโป ปุพฺพสฺสา’’ติ โยควิภาคา, โยควิภาคา จ อิฏฺฐปสิทฺธีติฯ

๑,๕๖. สพฺพาทีนํ วีติหาเร

สพฺพาทีนํ วีติหาเร เทฺว ภวนฺติฯ ปุพฺพสฺส สฺยาทิโลโป จ, อญฺญสฺส อญฺญสฺส โภชกา อญฺญมญฺญสฺส โภชกา, เอวํ อิตรีตรสฺสฯ

๑,๕๗. ยาวโพธํ สมฺภเม

ตุริเตนา+ปายเหตุปทสฺสนํ สมฺภโม, ตสฺมิํ สติ วตฺถุ ยาวเนฺตหิ สเทฺทหิ โส+โตฺถ วิญฺญายเต, ตาวโนฺต ปยุชฺชเนฺตฯ สโปฺป สโปฺป สโปฺป, พุชฺฌสฺสุ พุชฺฌสฺสุ พุชฺฌสฺสุ, ภิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ, ภิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆฯ

ภเย โกเธ ปสํสายํ, ตุริเต โกตูหล+จฺฉเร;
หาเส โสเก ปสาเท จ, กเร อาเมฑิตํ พุโธฯ

สงฺขฺยากณฺฑ

อถ สงฺขฺยาสทฺทา วุจฺจเนฺตฯ เอกาทโย อฏฺฐารสนฺตา สเงฺขฺยยฺยวจนาฯ วีสติอาทโย ‘‘ภิกฺขูนํ วีสตี’’ติอาทีสุ สงฺขฺยาวจนา, ‘‘วีสติ ภิกฺขโว’’ติอาทีสุ สเงฺขฺยยฺยวจนาฯ เอกสโทฺท สพฺพาทีสุ วุโตฺตวฯ ทฺวาทโย อฏฺฐารสนฺตา พหุวจนนฺตาวฯ

๒๑๙. โยมฺหิ ทฺวินฺนํ ทฺุเว+เทฺว

โยมฺหิ ทฺวิสฺส สวิภตฺติสฺส ทฺุเว+เทฺว โหนฺติ ปเจฺจกํฯ ทฺุเว เทฺว, ทฺุเว เทฺว, ทฺวีหิ ทฺวีภิฯ

๒๒๐. ทฺวินฺนํ นํมฺหิ วา

นํมฺหิ ทฺวิสฺส สวิภตฺติสฺส ทฺวินฺนํ โหติ วาฯ ทฺวินฺนํ, อญฺญตฺร –

๔๗. นํมฺหิ นุก ทฺวาทีนํ สตฺตรสนฺนํ

ทฺวาทีนํ สตฺตรสนฺนํ สงฺขฺยานํ นุก โหติ นํมฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ อุกาโร อุจฺจารณโตฺถ, กกาโร อนฺตาวยวโตฺถฯ เอตฺถ นาคโม วิภตฺติสฺส อาทฺยาวยโว เจ, ‘‘อาคมา ตคฺคุณีภูตา ตคฺคหเณน คยฺหเนฺต’’ติ ญายา นาคโมปิ ตํคหเณน คยฺหตีติ ‘‘สุนํหิสู’’ติ ทีฆปฺปสเงฺค ปกติยา อนฺตาวยวภูเต สรนฺตตา นตฺถีติ น ทีโฆฯ ทฺวินฺนํ, ทฺวีสุฯ

๒๐๗. ปุเม ตโย+จตฺตาโร

โยมฺหิ สวิภตฺตีนํ ติ+จตุนฺนํ ตโย+จตฺตาโร โหนฺติ ยถากฺกมํ ปุลฺลิเงฺคฯ ตโย, ตโย, ตีหิ ตีภิฯ

๔๙. ณฺณํ+ณฺณนฺนํ ติโต ฌา

ฌสญฺญิโต ติโต นํวจนสฺส ณฺณํ+ณฺณนฺนํ โหนฺติฯ ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ, ตีสุฯ

อิตฺถิยํ –

๒๐๕. ติโสฺส จตโสฺส โยมฺหิ สวิภตฺตีนํ

วิภตฺติสหิตานํ ติจตุนฺนํ โยมฺหิ ติโสฺส+จตโสฺส โหนฺติ อิตฺถิยํ ยถากฺกมํฯ ติโสฺส, ติโสฺส, ตีหิ ตีภิฯ

๒๐๔. นํมฺหิ ติจตุนฺน+มิตฺถิยํ ติสฺส+จตสฺสา

นํมฺหิ ติจตุนฺนํ ติสฺส+จตสฺสา โหนฺติ+ตฺถิยํ ยถากฺกมํฯ นํมฺหีติ จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ สามญฺญวจนํ, โน เจ นํสูติ วทติ, ยถากฺกมํติ สทฺททฺวยาเปกฺขํฯ เอว+มีทิส+มญฺญมฺปิฯ ติสฺสนฺนํ ตีสุฯ

๒๐๖. ตีณิ+จตฺตาริ นปุํสเก

โยมฺหิ สวิภตฺตีนํ ติจตุนฺนํ ยถากฺกมํ ตีณิ+จตฺตาริ โหนฺติ นปุํสเกฯ ตีณิ, ตีณิ, ตีหิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิเงฺควฯ

จตุ โย,

๒๐๘. จตุโร วา จตุสฺส

จตุสฺส สวิภตฺติสฺส โยมฺหิ จตุโร โหติ วา ปุลฺลิเงฺคฯ จตุโร จตฺตาโรฯ กถํ ‘‘จตุโร นิมิเตฺต นาทฺทสาสิ’’นฺติ, ลิงฺควิปลฺลาเสน สิทฺธํ, จตฺตาริ นิมิตฺตานีติ อโตฺถฯ วิปลฺลาโส ติวิโธ ลิงฺควิปลฺลาโส วจนวิปลฺลาโส วิภตฺติวิปลฺลาโสติฯ จตูหิ จตูภิฯ จตุนฺนํ, จตูสุฯ

อิตฺถิยํ จตโสฺสฯ จตโสฺสฯ จตูหิ จตูภิฯ จตสฺสนฺนํฯ จตสฺสนฺนํฯ จตูสุฯ

นปุํสเก จตฺตาริฯ จตฺตาริฯ จตูหิ จตูภิฯ อิจฺจาทิ ปุเมวฯ

๑๖๙. ฎ ปญฺจาทีหิ จุทฺทสหิ

‘‘สุเตฺต ลิงฺควจนมตฺต’’นฺติ ญายา ฎ-อิติ วุตฺตํฯ ปญฺจาทีหิ จุทฺทสหิ สงฺขฺยาหิ โยนํ ฎ โหติฯ ปญฺจฯ ปญฺจฯ โยนํ ฎา+เฎนิวตฺถนตฺถํ ฎ-วิธานํฯ

๙๐. ปญฺจาทีนํ จุทฺทสนฺนฺ+ม

ปญฺจาทีนํ จุทฺทสนฺนํ สุนํหิสฺว โหติฯ เอตฺต+ทีฆาปวาโท+ยํฯ อปวาทติ พาเธตีติ อปวาโทฯ ตสฺมา ‘‘ปกปฺยาปวาทวิสยมุสฺสคฺคา อภินิวิสเนฺต’’ติ ญายา ‘‘สุหิสฺว+เสฺส’’ ‘‘สุนํหิสฺ’’ติ จ อุสฺสคฺคา ‘‘ปญฺจาทีนํ จุทฺทสนฺนฺ+ม’’ อิติ อปวาทวิสยํ น ปวิสนฺติ, สามญฺญตฺตาฯ เอว+มุปริปิ ‘‘ปญฺจมิยํ ปรสฺส’’ ‘‘อาทิสฺสา’’ติฯ ปญฺจหิ ปญฺจภิ ปญฺจนฺนํฯ ปญฺจนฺนํฯ ปญฺจสุฯ เอวํ ฉาทโย อฎฺฐารสนฺตาฯ

‘‘จเตฺถ’’ติ เอโก จ ทส จาติ จตฺตสมาเส ‘‘อมาที’’ติ เอเกน อธิกา ทสาติ ตติยาสมาเส วา กเต ‘‘เอกตฺถตาย’’นฺติ วิภตฺติโลโปฯ เอว+มุปริ จฯ

๓,๑๐๒. เอกฎฺฐาน+มา

เอกอฎฺฐานํ อา โหติ ทเส ปเรฯ

๓,๑๐๓. ร สํขฺยาโต วา

สํขฺยาโต ปรสฺส ทสสฺส ร โหติ วิภาสาฯ ส จ ‘‘ปญฺจมิยํ ปรสฺสา’’ติ วตฺตมาเน ‘‘อาทิสฺสา’’ติ ทการเสฺสว โหติฯ เอการส เอกาทสฯ เอการสหิ เอกาทสหิฯ เอการสนฺนํ เอกาทสนฺนํฯ เอการสสุ เอกาทสสุฯ เอว+เมกาทสอิจฺจาทิปิฯ

๓,๙๔. อา สํขฺยายา สตาโท นาญฺญเตฺถ

สํขฺยาย+มุตฺตรปเท ทฺวิสฺสา โหติ อสตาโท นาญฺญเตฺถฯ

อาวิฎฺฐลิงฺคตฺตา สํขฺยายํ อุตฺตรปเท สลิเงฺคเนว วิเสสนํ ภวติฯ

> สุทฺธํ มิสฺสญฺจ สํกิณฺณํ, อุปสชฺชนเมว จ;
> อาวิฎฺฐ+มถ วา+พฺยตฺตํ, ฉธา ลิงฺคํ วิวํยเตฯ

เอตฺถ ยถากฺกมํ รุโกฺข ลตา ปณฺณํติ สุทฺธํฯ ฆโฎ ฆฎี, วชิโร วชิรํ, เวทนา เวทนํติ มิสฺสํฯ ตโฎ ตฎี ตฎํติ สํกิณฺณํฯ สุโกฺก ปโฎ, สุกฺกา ปฎิ, สุกฺกํ วตฺถํติ อุปสชฺชนํฯ ราชา สรณํ, คุโณ ปมาณํติ อาวิฎฺฐํฯ ตฺวํ อหํ กติ ปญฺจาติ อพฺยตฺตํฯ อิติ ลิงฺคํ เวทิตพฺพํฯ ทฺวาทสฯ

๓,๙๘. พา จตฺตาลีสา โท

ทฺวิสฺส พา วา โหติ จตฺตาลีสา โท นาญฺญเตฺถฯ ราเท เส พารสฯ

๓,๙๕. ติเสฺส

สํขฺยาย+มุตฺตรปเท ติสฺส เอ โหต+สตาโท นา+ญฺญเตฺถฯ

๓,๑๐๔. ฉตีหิ โฬ จ

ฉตีหิ ปรสฺส ทสสฺส โฬ โหติ โร จฯ เตฬส เตรสฯ

๓,๑๐๐. จตุสฺส จุโจ ทเส

จตุสฺส จุ+โจ โหนฺติ วา ทเส ปเรฯ ทฺวิเตฺต จุทฺทส โจทฺทส จตุทฺทสฯ

๓,๙๙. วีสติทเสสุ ปญฺจสฺส ปณฺณ+ปนฺนา

วีสติ เสสุ ปเรสุ ปญฺจสฺส ปณฺณ+ปนฺนา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ปนฺนรส ปญฺจทสฯ

๓,๑๐๑. ฉสฺส โส

ฉสฺส โส-อิจฺจ+ย+มาเทโส โหติ เส ปเรฯ โสฬส โสรสฯ สตฺตรส สตฺตทสฯ ‘‘เอกฏฺฐาน+มา’’ติ อา, อฏฺฐารส อฏฺฐาทสฯ

อูนา จ สา วีสติ จาติ ‘‘วิเสสน+เมกเตฺถเน’’ติ วิเสสนสมาเส ‘‘อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิ+ตฺถี ปุเม+วกเตฺถ’’ติ ปุมเตฺต จ กเต เอเกน อูนา วีสตีติ ตติยาสมาเส เอกูนวีสติฯ

วีสติอาทโย อานวุติยา อิตฺถิลิเงฺค+กวจนาฯ โภ เอกูนวีสติฯ เอกูนวีสตึฯ เอกูนวีสตฺยา เอกูนวีสติยาฯ เอกูนวีสตฺยํ เอกูนวีสติยํ เอกูนวีสตฺยา เอกูนวีสติยาฯ มติสมํฯ

เอวํ วีสติ, เอกวีสติ, ทฺวาวีสติ พาวีสติ, เตวีสติ จตุวีสติปฺปภุตโยฯ ปณฺณอาเทเส ปณฺณวีสติ ปญฺจวีสติฯ เอวํ ฉพฺพีสติ, สตฺตวีสติ, อฏฺฐวีสติฯ

เอเกน อูนา ตึสติ ตึสา วาติ เอกูนตึสติ เอกูนตึสา วาฯ กรเณ เอกูนตึสายฯ เอกูนตึสาย, เอกูนตึสาย, เอกูนตึสาย, เอกูนตึสายํฯ เอวํ ตึสติณึสาวภุตโย ฯ ตึสาสทฺทสฺส ปน สิโลเป ‘‘ทีฆโสฺส’’ติ โยควิภาคา รโสฺส, ตึสฯ นิคฺคหีตาคโม, ตึสํฯ โภตึเส+จฺจาทิ ปุเมวฯ

จตฺตาลีสาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ เอวเมวฯ ทฺวิเตฺต เอกตฺตึสติ เอกตฺตึสาฯ รสฺสทฺวิเตฺต ทฺวตฺตึสติ ทฺวตฺตึสฯ เอวํ เตตฺตึสติ เตตฺตึสาทโย ยาว เอกูนจตฺตาลีสติ เอกูนจตฺตาลีสาฯ จตฺตาลีสาย สิมฺหิ จตฺตารีสา จตฺตาลีสา จตฺตาลีสํ, โภ จตฺตาลีเส+จฺจาทิ โหติฯ เอวํ เอกจตฺตารีสาฯ

๓,๙๗. ทฺวีสฺสา จ

อสตาโท นาญฺญเตฺถ จตฺตาลีสาโท ทฺวิสฺส เอ วา โหติ อา จฯ เทฺวจตฺตาลีสา เทฺวจตฺตาลีส เทฺวจตฺตาลีสํ, เอวํ ทฺวาจตฺตาลีส-อิจฺจาทิฯ เทฺวจตฺตารีสา เทฺวจตฺตารีส เทฺวจตฺตารีสํ, เอวํ ทฺวาจตฺตารีสา ทฺวาจตฺตารีส อิจฺจาทิฯ จตฺตาลีสติ เอกจตฺตาลีสติ เทฺวจตฺตาลีสติ ทฺวาจตฺตาลีสติ อิจฺจาทิ เอกูนวีสติสมํฯ

๓,๙๘. จตฺตาลีสาโท วา

อสตาโท นาญฺญเตฺถ จตฺตาลีสาโท ติเสฺส โหติ วาฯ เตจตฺตาลีสา เตจตฺตาลีส เตจตฺตาลีสํฯ โภ เตจตฺตาลีเส อิจฺจาทิ โหติฯ เอวํ ติจตฺตาลีสา เตจตฺตารีสา ติจตฺตารีสา อิจฺจาทิ, เต

จตฺตาลีสติ ติจตฺตาลีสติ อิจฺจาทิ ปุเพฺพวฯ

เอวํ จตุจตฺตาลีสา ปญฺจจตฺตาลีสา จตุจตฺตาลีสติ ปญฺจจตฺตาลีสติ อิจฺจาทิ ยาว เอกูน ปญฺญาสาฯ

ปญฺญาสา ปญฺญาส ปญฺญาสํ อิจฺจาทิ โหติฯ เอวํ เทฺวปญฺญาสา ทฺวาปญฺญาสา ทฺวิปญฺญาสา เทฺวปณฺณาสา ทฺวาปณฺณาสา ทฺวิปณฺณาสาฯ เตปญฺญาสา ติปญฺญาสา ติปญฺญาสํ เตปณฺณาสา ติปณฺณาสาฯ จตุปณฺณาสา ปญฺจปณฺณาสา อิจฺจาทิ ยาว เอกูน สฏฺฐิฯ

เอวํ สฏฺฐิ, เอกสฏฺฐิ, เทฺวสฏฺฐิ ทฺวาสฏฺฐิ ทฺวิสฏฺฐิ, เตสฏฺฐิ ติสฏฺฐิ, จตุสฏฺฐิ ปญฺจสฏฺฐิ อิจฺจาทิ ยาว เอกูนสตฺตติฯ

สตฺตติ, เอกสตฺตติ, เทฺวสตฺตติ ทฺวาสตฺตติ ทฺวิสตฺตติ, เตสตฺตติ ติสตฺตติฯ เทฺวสตฺตริ ทฺวาสตฺตริ ทฺวิสตฺตริ, จตุสตฺตติ, ปญฺจสตฺตติ, จตุสตฺตริ, ปญฺจสตฺตรีติ ยาว เอกูนาสีติฯ

อสีติ, เอกาสีติ, ทฺวาสีติ, ยาคเม ทฺวิยาสีติ, เตอสีติ ติยาสีติ, จตุราสีติ, ปญฺจาสีติ อิจฺจาทิ ยาว เอกูนนวุติฯ

นวุติ, เอกนวุติ, เทฺวนวุติ ทฺวานวุติ ทฺวินวุติ, เตนวุติ ตินวุติ, จตุนวุติ, ปญฺจนวุติ อิจฺจาทิ ยาว เอกูนสตํ, เอตํ นปุํสกลิงฺค+เมกวจนนฺตํฯ

สตํ, โภ สต สตา, สตํ, สตํฯ สเตน, กรเณ สเตนฯ สตสฺส, สตา สตมฺหา สตสฺมา, สตสฺส, สเต สตมฺหิ สตสฺมึฯ เอวํ เอกสตโต ปภุติ ยาว สหสฺสํฯ

โกฏิ ปโกฏิ โกฏิปฺปโกฏิ อโกฺขภิณิโย อิตฺถิลิเงฺค+กวจนนฺตาฯ วคฺคเภเท ตุ สพฺพาสมฺปิ สํขฺยานํ พหุวจโนปิ โหเตว ‘‘เทฺววีสติโย ชินทนฺตา’’ ‘‘ติโสฺส วีสติโย ทินฆฏิกา’’ อิจฺจาทิฯ

ทสทสกํ สตํ นาม, ทสสตํ สหสฺสํ นาม, ทสสหสฺสํ นหุตํ, ทสนหุตํ ลกฺขํ, สตสหสฺสนฺติปิ วุจฺจติฯ

ลกฺขสตํ โกฏิ, โกฏิลกฺขสตํ ปโกฏิ, ปโกฏิลกฺขสตํ โกฏิปฺปโกฏิ, เอวํ นหุตํ, นินฺนหุตํ, อโกฺขภิณี, พินฺทุ, อพฺพุทํ, นิรพฺพุทํ, อหหํ, อพพํ, อฏฏํ, โสคนฺธิกํ, อุปฺปลํ, กุมุทํ, ปุณฺฑรีกํ, ปทุมํ, กถานํ, มหากถานํ, อสเงฺขฺยยฺยนฺติ ยถากฺกมํ สตลกฺขคุณํ เวทิตพฺพํฯ

> อิเจฺจวํ ฐานโต ฐานํ, สตลกฺขคุณํ มตํ;
> โกฏิปฺปภุตีนํ วีส-สงฺขฺยานญฺจ ยถากฺกมนฺติฯ

อถา+สํขฺยา วุจฺจเต, อพฺยยนฺติ จ วุจฺจเตฯ ตํ ปาทิ จาทิ, อุปสคฺคนิปาตาติ จ ทุวิธํฯ

ป ปรา อป สํ อนุ อว โอ นิ ทุ วิ อธิ อปิ อติ สุ อุ อภิ ปติ ปริ อุป อา อิเม วีสติ ปาทโยฯ ปาทโย หิ โชตกา, น วาจกาฯ

ตตฺถ ป-สโทฺท ปการา+ทิกมฺม, ปธาน+โนฺตภาว, วิโยค, ตปฺปร, ภุสตฺถ, สมฺภว, ติตฺติ, อนาวิล, ปตฺถนาทีสุฯ ยถา ปกาเร-ปญฺญาฯ อาทิกเมฺม-วิปฺปกตํ, ปธาเน-ปณีตํ, อโนฺตภาเว-

ปกฺขิตฺตํ, ขิตฺตนฺติ เปรณํ, ปกฺขิตฺตนฺติ อโนฺตกรณํ, ธาตฺวตฺถสฺส พาธิตตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ –

> ธาตฺวตฺถํ พาธเต โกจิ, โกจิ ตํ อนฺวตฺตเต;
> ตเมว+โญฺญ วิเสเสติ, อุปสคฺคคตี ติธาติฯ

เอตฺถ จ ‘‘อนุรุทฺธกา เม สงฺคามยุเทฺธ’’ติ จ อิเม อุปสคฺคา ธาตฺวตฺถํ วิเสเสนฺติ นามฯ วิโยเค-ปวาสี, ตปฺปเร-ปาจริโย, ภุสเตฺถ-ปวุทฺธกาโย, สมฺภเว-หิมวนฺตา คงฺคา ปภวติ , ติตฺติยํ-ปหูต+มนฺนํ, อนาวิเล-ปสนฺน+มุทกํ, ปตฺถเน-ปณิหิตํฯ

ปราอิติ ปริหานิ, ปราชย, คติ, วิกฺกมา+มสนาทีสุฯ ยถา ปริหานิยํ-ปราภโวฯ ปราชเย-ปราชิโต, คติยํ-ปรายนํ, วิกฺกเม-ปรกฺกมติ, อามสเน-องฺคสฺส ปรามสนํฯ

อปอิติ อปคต, ครห, วชฺชน, ปูชา, ปทุสฺสนาทีสุฯ ยถา อปคเต-อปมาโน อเปโต, ครเห-อปคโพฺภ, วชฺชเน-อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปูชายํ-วุทฺธาปจายี, ปทุสฺสเน-อปรชฺฌนฺติฯ

สํอิติ สโมธาน, สมฺมาสม, สมนฺตภาว, สํคต, สํเขป, ภุสตฺถ, สห+ปฺปตฺถ, ปภวา+ภิมุข ภาว, วิธาน, ปุนปฺปุน, กรณ, สมิทฺธาทีสุฯ ยถา สโมธาเน-สนฺธิ, สมฺมาสเม-สมาธิ, สมฺปยุโตฺต, สมนฺตภาเว-สํกิณฺณํ, สมุลฺลปนา, สํคเต-สงฺคโม, สํเขเป-สมาโส, ภุสเตฺถ-สารโตฺถ, สหเตฺถ-สํวาโส, อปฺปเตฺถ-สมโคฺฆ, ปภเว-สมฺภโว, อภิมุขภาเว-สมฺมุขํฯ สํคเต-สํคณฺหาติ, วิธาเน-สํวุตํ, ปุนปฺปุนกรเณ-สนฺธาวติ, สมิทฺธิยํ-สมฺปโนฺนฯ

อนุอิติ อนุคตา+นุปจฺฉินฺน, ปจฺฉาตฺถ, ภุสตฺถ, สาทิสฺส, หีน, ตติยตฺถ, ลกฺขณิ+ตฺถมฺภูตกฺขาน, ภาค, วิจฺฉาทีสุฯ อนุคเต-อเนฺวติ, อนุปจฺฉิเนฺน-อนุสโย, ปจฺฉาเตฺถ-อนุรถํ, ภุสเตฺถ-อนุรโตฺต, สาทิเสฺส-อนุรูปํ, หีเน-อนุสาริปุตฺตํ ปญฺญวโนฺต, ตติยเตฺถ-นทิ+มนฺววสิตา เสนา, ลกฺขเณรุกฺข+มนุวิโชฺชตเต วิชฺชุ, อิตฺถมฺภูตขฺยาเน-สาธุ เทวทโตฺต มาตร+มนุ , ภาเค-ย+เทตฺถ มํ อนุ สิยา, ตํ ทียตุ, วิจฺฉายํ-รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ วิโชฺชตเต จโนฺทฯ

อวอิติ อโธภาค, วิโยค, ปริภว, ชานน, [สุทฺธิ] นิจฺฉย, เทส, เถยฺยาทีสุฯ อโธภาเค-อวกฺขิตฺตจกฺขุ, วิโยเค-อวโกกิลํ วนํ, ปริภเว-อวชานนํ, อวมญฺญติ, ชานเน-อวคจฺฉติฯ [สุทฺธิยํ–โวทานํ (รูปสิทฺธิ)], นิจฺฉเย-อวธารณํ, เทเส-อวกาโส, เถเยฺย-อวหาโรฯ

โออิติ โอโรหรณ, นีหรณ, สุทฺธิอาทีสุ ทิสฺสติฯ โอโรหเณ-ปาสาทา โอโรหติ, นีหรเณ-โอมุกฺกุปาหโน, สุทฺธิยํ-โอทาตํฯ

นิอิติ, นิเสฺสส, นิคฺคต, นีหรณ,+โนฺตปเวสนา+ภาว, นิเสธน, นิกฺขนฺต, ปาตุภาวา+วธารณ, วิภชน, อุปมฺ+ปธารณา+วสาน, เฉก, นีหรณา+วรณาทีสุฯ นิเสฺสเส-นิรุตฺติ, นิคฺคเต-นิกฺกิเลโส, นิยฺยาติ, นีหรเณ-นิทฺธารณํ, อโนฺตปเวสเน-นิขาโต, อภาเว-นิมฺมกฺขิกํ, นิเสเธ-นิวาเรติ, นิกฺขเนฺต-นิพฺพานํ, ปาตุภาเว-นิมฺมิตํ, อวธารเณ-นิจฺฉโย, วิภชเน-นิเทฺทโสฯ อุปมายํ-นิทสฺสนํ, อุปธารเณ-นิสามนํ, อวสาเน-นิฎฺฐิตํ, เฉเก-นิปุโณ, นีหรเณ-นีหรติ, อิสฺส ทีโฆฯ อาวรเณ-นีวรณํฯ

ทุอิติ อโสภณา+ภาว, กุจฺฉิตา+สมิทฺธิ, กิจฺฉ, วิรูปตาทีสุฯ อโสภเณ-ทุคฺคโนฺธ, อภาเว-ทุพฺภิกฺขํ, กุจฺฉิเต – ทุกฺกฎํ ฯ อสมิทฺธิยํ-ทุสฺสสฺสํ, กิเจฺฉ-ทุกฺกรํ, วิรูปตายํ-ทุพฺพโณฺณ ทุมฺมุโขฯ

วิอิติ วิเสส, วิวิธ, วิรุทฺธ, วิคต, วิโยค, วิรูปตาทีสุฯ วิเสเส-วิมุตฺติ, วิสิโฏฺฐ, วิวิเธ-วิมติ, วิรุเทฺธ-วิวาโท, วิคเต-วิมลํ, วิโยเค-วิปฺปยุโตฺต, วิรูปตายํ-วิรูโปฯ

อธิอิติ อธิกิ+สฺสรู+ปริภาวา+ธิภวน+ชฺฌายา+ธิฏฺฐาน, นิจฺฉย, ปาปุณนาทีสุฯ อธิเก-อธิสีลํ, อิสฺสเร-อธิปติ, อธิ พฺรหฺมทเตฺต ปญฺจาลา, อุปริภาเว-อธิโรหติ, ปถวิํ อธิเสสฺสติ, อธิภวเน-อธิภวติ, อชฺฌายเน-พฺยากรณ+มธีเต, อธิฏฺฐาเน-ภูมิกมฺปาทิํ อธิฏฺฐาติ, นิจฺฉเย-อธิโมโกฺข, ปาปุณเน-โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติฯ

อปิอิติ สมฺภาวนา+เปกฺขา, สมุจฺจย, ครห, ปญฺหาทีสุฯ สมฺภาวนายํ-อปิ ทิเพฺพสุ กาเมสุ, เมรุมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา คเจฺฉยฺย, อเปกฺขายํ-อยมฺปิ ธโมฺม อนิยโต, สมุจฺจเย-อิติปิ อรหํ, อนฺตมฺปิ อนฺตคุณมฺปิ อาทาย, ครเห-อปิ อมฺหากํ ปณฺฑิตก, ปเญฺห-อปิ ภเนฺต ภิกฺขํ ลภิตฺถฯ

อติอิติ อติกฺกมนา+ติกฺกนฺตา+ติสย, ภุสตฺถาทีสุฯ อติกฺกเม-อติโรจติ อเมฺหหิ, อตีโต, อติกฺกเนฺต-อจฺจนฺตํ, อติสเย-อติกุสโล, ภุสเตฺถ-อติโกโธ, อติวุทฺธิฯ

สุอิติ โสภณ, สุฏฺฐุ, สมฺมา, สมิทฺธิ, สุขตฺถาทีสุฯ โสภเณ-สุคนฺโธ, สุฏฺฐุ+สมฺมาทเตฺถสุ-สุฏฺฐุ คโต สุคโต, สมฺมา คโตติปิ สุคโต, สมิทฺธิยํ-สุภิกฺขํ, สุขเตฺถ-สุกโรฯ

อุอิติ อุคฺคตฺ+ทฺธกมฺม, ปธาน, วิโยค, สมฺภว, อตฺตลาภ, สตฺติ, สรูปกถนาทีสุฯ อุคฺคเต-อุคฺคจฺฉติ, อุทฺธกเมฺม-อาสนา อุฏฺฐิโต, อุเกฺขโป, ปธาเน-อุตฺตโม, โลกุตฺตโร, วิโยเค-อุพฺภาสิโต, สมฺภเว-อุพฺภุโต, อตฺตลาเภ-อุปฺปนฺนํ ญาณํ, สตฺติยํ-อุสฺสหติ คนฺตุํ, สรูปกถเน-อุทฺทิสติ สุตฺตํฯ

อภิอิติ อภิมุขภาว, วิสิฏฺฐา+ธิกฺ+ทฺธกมฺม, กุล, สารุปฺป, วนฺทน, ลกฺขณิ+ตฺถมฺภูตกฺขาน, วิจฺฉาทีสุฯ อภิมุขภาเว-อภิมุโข, อภิกฺกมติ, วิสิเฏฺฐ-อภิธโมฺม, อธิเก-อภิวสติ, อุทฺธกเมฺม-อภิรุหติฯ กุเล-อภิชาโต, สารุเปฺป-อภิรูโป, วนฺทเน-อภิวาเทติ, ลกฺขณาทีสุ ปุริมสมํฯ

ปติอิติ ปฏิคต, ปฏิโลม, ปฏินิธิ, ปฏิทาน, นิเสธ, นิวตฺตน, สาทิสฺส, ปฏิกรณา+ทาน, ปฏิโพธ, ปฏิจฺจ, ลกฺขณิตฺถมฺภูตกฺขาน, ภาค, วิจฺฉาทีสุฯ ปฏิคเต-ปจฺจกฺขํ, ปฏิโลเม-ปฏิโสตํ, ปฏินิธิมฺหิ-อาจริยโต ปติ สิโสฺส, ปฏิทาเน-เตลตฺถิกสฺส ฆตํ ปฏิททาติ, นิเสเธ-ปฏิเสเธติ, นิวตฺตเน-ปฏิกฺกมติ, สาทิเสฺส-ปฏิรูปกํ, ปฏิกรเณ-ปฏิกาโร, อาทาเน-ปฏิคฺคณฺหาติ, ปฏิโพเธ-ปฏิเวโธ, ปฏิเจฺจ-ปจฺจโย, ลกฺขณาทีสุ ปุริมสมํฯ

ปริอิติ สมนฺตโตภาว, ปริเจฺฉท, วชฺชนา+ลิงฺคน, นิวสน, ปูชา, โภชนา+วชานน, โทสกฺขาน, ลกฺขณาทีสุฯ สมนฺต- โตภาเว-ปริวุโต , ปริเจฺฉเท-ปริเญฺญยฺยํ, วชฺชเน-ปริหรติ, อาลิงฺคเน-ปริสฺสชติ, นิวสเน-โย วตฺถํ ปริทเหสฺสติ, ปูชายํ-ปริจริยา, โภชเน-ภิกฺขุํ ปริวิสติ, อวชานเน-ปริภวติฯ โทสกฺขาเน-ปริภาสติ, ลกฺขณาทีสุ-รุกฺขํ ปริ วิโชฺชตเต วิชฺชุ อิจฺจาทิฯ

อุปอิติ อุปคมน, สมีปู+ปปตฺติ, สาทิสฺสา+ธิกฺ+ปริภาวา+นสน, โทสกฺขาน, สญฺญา, ปุพฺพกมฺม, ปูชา, คยฺหาการ, ภุสตฺถาทีสุฯ อุปคมเน-นิสินฺนํ วา อุปนิสีเทยฺย, สมีเป-อุปนครํ, อุปปตฺติยํ-สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, อถ วา อุปปตฺติ=ยุตฺติ, ยถา อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา, สาทิเสฺส-อุปมานํ, อุปมา, อธิเก-อุปขาริยํ โทโณ, อุปริภาเว-อุปสมฺปโนฺน, อนสเน-อุปวาโส, โทสกฺขาเน-ปรํ อุปวทติ, สญฺญายํ-อุปธา, อุปสโคฺค, ปุพฺพกเมฺม-อุปกฺกโม, อุปกาโร, ปูชายํ-

พุทฺธุปฏฺฐาโก, มาตุปฏฺฐานํ, คยฺหากาเร-โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, ภุสเตฺถ-อุปาทานํ, อุปายาโส, อุปนิสฺสโยติฯ

อาอิติ อภิมุขภาวุ+ทฺธกมฺม+มริยาทา+ภิวิธิ, ปตฺติ+จฺฉา, ปริสฺสชน, อาทิกมฺม, คหณ, นิวาสน, สมีป, อาวฺหานาทีสุฯ อภิมุขภาเว-อาคจฺฉนฺติ, อุทฺธกเมฺม-อาโรหติ, มริยาทายํ-อาปพฺพตา เขตฺตํ, อภิวิธิมฺหิ-อากุมารํ ยโส กจฺจายนสฺส, ปตฺติยํ-อาปตฺตึ อาปโนฺน, อิจฺฉายํ-อากงฺขา, ปริสฺสชเน-อาลิงฺคนํ, อาทิกเมฺม-อารโมฺภ, คหเณ-อาทียติ, อาลิงฺคติ, (อาลิมฺปติ, รู), นิวาเส-อาวสโถ, อาวาโส, สมีเป-อาสนฺนํ, อาวฺหาเน-อามเนฺตติฯ

ป ปรา+ป ส+มนฺว+ว, โอ นิ ทุ รภิ พฺยา+ธิสุ;
อติ นิ ปฺปติ ปริ อปโย, อุป อา อิติ วีสติ;
เอส หิ โภ อุปสคฺค-วิธิ+กฺกมโต กถิโตฯ

เอตฺถ จ –

อุปสคฺค+นิปาตา จ, ปจฺจยา จ อิเม ตโย;
เนเก+เนกตฺถวาจกา, อิติ เนรุตฺติกา+พฺรวุํฯ

๑๑๘. อสํเขฺยหิ สพฺพาสํ

อวิชฺชมานสํเขฺยหิ ปราสํ สพฺพาสํ วิภตฺตีนํ โลโป โหติฯ น สนฺติ เอกวจนาทิสํขฺยา เอเตสนฺติ อสํขฺยา, เตสํ อสํขฺยานํ วิภตฺตีนํ เภเท อสติปิ สฺยาทิวิธานํ ‘‘มา โน อชฺช วิกนฺตึสู’’ติอาโท วิภตฺยนฺตตฺตา ปทตฺตสิทฺธีติ โว+โนอาทีนํ สิทฺธิยา จ เตสํ ปฐมาทิอเตฺถ ทสฺสนโต จ โหติฯ ปหาโร ปราภโว อปหาโร สํหาโร อวหาโร โอหาโร อิจฺจาทิ โหติฯ

อุเปจฺจ+ตฺถํ สชนฺตีติ, อุปสคฺคา หิ ปาทโย;
จาที ปทาทิมชฺฌเนฺต, นิปาตา นิปตนฺตีติฯ

โอปสคฺคิกปทํฯ

สมุจฺจย+วิกปฺปน+ปฏิเสธ+ปูรณาทิอตฺถํ อสตฺตวาจิกํ เนปาติกํฯ

จ-อิติ สมุจฺจยา+นฺวาจย+อิตเรตรโยค+สมาหารา+วธารณาทีสุฯ วา-อิติ วิกปฺปนฺ+ปมาน+สมุจฺจย+ววตฺถิตวิภาสาทีสุฯ น, โน, มา, อ, อลํ, หลํ อิเจฺจเต ปฏิเสเธ ฯ ‘‘เทฺว ปฏิเสธา ปกติอตฺถํ คมยนฺตี’’ติ ญายา ‘‘น เตสํ ปน รูปานํ ปจฺจยา น จ โหนฺตี’’ติ เอตฺถ น จ น โหนฺติ-โหเนฺตวาติ ปกติอตฺถํ คมยติฯ อลํ ปริยตฺติ+ภูสเนสุ จฯ

ปูรณตฺถํ ทุวิธํ อตฺตปูรณํ ปทปูรณญฺจ, ตตฺถ อถ, ขลุ, วต, อโถ, อสฺสุ, ยเคฺฆ, หิ, จรหิ, นํ, ตํ, จ, ตุ, วา, โว, ปน, หเว, กีว, ห, ตโต, ยถา, สุทํ, โข, เว, หํ, เอนํ, (เอวํ, รู) เสยฺยถิทํ อิเจฺจวมาทิ ปทปูรเณฯ ตตฺถ อถ-อิติ ปญฺหา+นนฺตริยา+ธิการาทีสุ จฯ ขลุ-อิติ ปฏิเสธา+วธารณ, ปสิทฺธีสุ จฯ วต+อิติ เอกํส, เขทา+นุกมฺป, สํกเปฺปสุ จฯ อโถ-อิติ อนฺวาเทเส จฯ หิ-อิติ เหตุ, อวธารเณสุ จฯ ตุ-อิติ วิเสส, เหตุ, นิวตฺตนาทีสุ จฯ ปน-อิติ วิเสเสปิฯ หเว+เว อิเจฺจเต เอกํสเตฺถปิฯ หํ-วิสาท, วิเมฺหสุปิฯ (วิสาท, สมฺภเวสุ, รู)ฯ เสยฺยถิทํติ ตํ กตมํติ อเตฺถปิฯ

อตฺถปูรณํ ทุวิธํ วิภตฺติยุตฺตํ อวิภตฺติยุตฺตญฺจฯ อตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภา อิเจฺจเต ปฐมายํฯ อาวุโส อโมฺภ หโมฺภ อเร หเร เร เช อิเจฺจเต อามนฺตเณฯ ทิวา ภิโยฺย (นโม, รู) อิเจฺจเต ปฐมาทุติยาสุฯ สยํ สามํ สํ สมฺมา กินฺติ อิเจฺจเต ตติยเตฺถฯ โส+โต+ธาปจฺจยนฺตา จ สุตฺตโส ปทโส อนิจฺจโต ทุกฺขโต เอกธา ทฺวิธา อิจฺจาทิฯ ตเว+ตุํ ปจฺจยนฺตา จตุตฺถิยาว, กาตเว ทาตเว, กาตุํ กาเรตุํ, (ทาตุํ, รู) ทาเปตุํ อิจฺจาทิฯ โส+โตปจฺจยนฺตา ปญฺจมิยเตฺถ, ทีฆโส โอรโส ราชโต วา โจรโต วา อิจฺจาทิฯ โต สตฺต- มฺยเตฺถปิ ตฺร+ตฺถาทิปจฺจยนฺตา จ, เอกโต ปุรโต ปจฺฉโต ปสฺสโต ปิฏฺฐิโต ปาทโต สีสโต อคฺคโต มูลโต, ยตฺร ยตฺถ ยหิํ ตตฺร ตตฺถ ตหิํ อิจฺจาทิฯ สมนฺตา สามนฺตา ปริโต อภิโต สมนฺตโต เอกชฺฌํ เอกมนฺตํ เหฏฺฐา อุปริ อุทฺธํ อโธ ติริยํ สมฺมุขา ปรมฺมุขา อาวิ รโห ติโร อุจฺจํ นีจํ อโนฺต อนฺตรา อนฺตรํ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา พาหิรา พาหิรํ พหิ โอรํ ปารํ อารา อารกา ปจฺฉา ปุเร หุรํ เปจฺจ อิเจฺจเต สตฺตมิยาฯ สมฺปติ อายติ อชฺช อปรชฺชุ สุเว เสฺว อุตฺตรสุเว (กิสฺ, รู) หิโยฺย ปเร (ปรสุเว, รู) สชฺชุ สายํ ปาโต กาลํ กลฺลํ ทิวา รตฺตํ นิจฺจํ สตตํ อภิณฺหํ อภิกฺขณํ มุหุํ มุหุตฺตํ ภูตปุพฺพํ ปุรา ยทา ตทา (กทา, รู) อิจฺจาทโย กาลสตฺตมิยํฯ อิติ วิภตฺติยุตฺตานิฯ

อวิภตฺติยุเตฺตสุ อเปฺปว อเปฺปวนาม นุ อิเจฺจเต สํสยเตฺถฯ อทฺธา อญฺญทตฺถุ ตคฺฆ ชาตุ กามํ สสกฺกํ อิเจฺจเต เอกํสเตฺถฯ เอวํ อิติ อวธารเณฯ กจฺจิ นุ นนุ กถํ (กิํสุ, รู) กิํ อิเจฺจเต ปุจฺฉนเตฺถฯ เอวํ อิติ อิตฺถํ อิเจฺจเต นิทสฺสนเตฺถฯ อิติ เหตุ+วากฺยปริสมตฺตีสุ จฯ ยาว ตาว ยาวตา ตาวตา กิตฺตาวตา เอตฺตาวตา กีว อิเจฺจเต ปริเจฺฉทนเตฺถฯ เอวํ สาหุ ลหุ โอปายิกํ ปฏิรูปํ อาม สาธุ อิเจฺจเต สมฺปฏิจฺฉนเตฺถฯ ตถา ยถา ยเถว ตเถว เอวํ เอวเมว เอวมฺปิ ยถาปิ เสยฺยถาปิ เสยฺยถาปินาม วิย อิว ยถริว ตถริว ยถานาม ตถานาม ยถาหิ ตถาหิ ยถาจ ตถาจ อิเจฺจเต ปฏิภาคเตฺถฯ ยถาอิติ โยคฺคตา+วิจฺฉา+ปทตฺถานติวตฺติ+นิทสฺสเนสุ จฯ เอวํอิติ อุปเทส+ปญฺหาทีสุ จฯ กิญฺจาปิอิติ อนุคฺคหเตฺถฯ ธิอิติ ครเหฯ อโหอิติ ครห+ปสํสน+ปตฺถเนสุฯ นามอิติ ครห+ปสํสน+สญฺญา+ปเณฺหสุฯ สาธูติ ปสํสน+ยาจเนสุฯ อิงฺฆ หนฺท อิเจฺจเต โจทนเตฺถฯ สาธุ สุฏฺฐุ เอวเมตํติ อนุโมทเนฯ กิรอิติ อนุสฺสวน+อสเทฺธยฺยสุฯ นุนอิติ อนุมานา+นุสฺสรณ+ปริวิตเกฺกสุฯ กสฺมาติ การณปุจฺฉเนฯ ยสฺมา ตสฺมา ตถา หิ เตน อิเจฺจเต การณเจฺฉทนเตฺถฯ สห สทฺธิํ อมา (สมํ, รู) อิติ สมกฺริยายํฯ วินา ริเต วิปฺปโยเคฯ นานา ปุถุ พหุปฺปกาเรฯ ปุถุ วิสุํ อสงฺฆาเต จฯ ทุฏฺฐุ กุ กุจฺฉายํ (ชิคุจฺฉายํ, รู)ฯ ปุน อปฺปฐเมฯ กถํ จิกิจฺฉเตฺถฯ ธา กฺขตฺตุํ โส กิญฺจอิติ สํขฺยาวิภาเคฯ อีสกํ อปฺปมาเนสุ (อปฺปมเตฺต, รู)ฯ สณิกํ มนฺทเตฺถฯ ขิปฺปํ อรํ ลหุํ อาสุ ตุณฺหํ อจิรํ สีฆเตฺถฯ จิรํ จิรสฺสํ ทีฆกาเลฯ เจ ยทิ สํกา+วฏฺฐาเนฯ ธุรํ ถิรา+วธารเณสุ (ธุวํ ถิรา+วธารเณสุ, รู)ฯ หา วิสาเทฯ ตุณฺหี อภาสเนฯ สจฺฉิ ปจฺจเกฺขฯ มุสา มิจฺฉาอลิกํ อสเจฺจฯ สุวตฺถิ อาสิเฏฺฐ อิจฺจาทิฯ

ตุน+กฺตฺวาน+กฺตฺวาปจฺจยนฺตา อุสฺสุกฺกนเตฺถ ภวนฺติฯ ยถา ปสฺสิตุน ปสฺสิย ปสฺสิตฺวาน ปสฺสิตฺวา, ทิสฺวา ทิสฺวาน ทเสฺสตฺวา ทาตุน ทตฺวาน ทตฺวา อุปาทาย ทาเปตฺวา วิญฺญาย วิเจยฺย วิเนยฺย สเมจฺจ นิหจฺจ อุเปจฺจ อารพฺภ อาคมฺม อิจฺจาทิฯ

> วิภตฺติยา กโต เภโท, สลิงฺคานํ ภเว ตถา;
> ตุมฺหาทีนํ ตฺว+ลิเงฺคสุ, เนว+ตฺถิ ปาทิ+จาทินํฯ

เอวํ นามาขฺยาโตปสเคฺคหิ วินิมุตฺตํ เอตํ นิปาตปทํ เวทิตพฺพํฯ

เนปาติกปทํฯ

ปุลฺลิงฺคํ อิตฺถิลิงฺคญฺจ, นปุํสก+มถา+ปรํ;
ติลิงฺคญฺจ อลิงฺคญฺจ, นามิกํ ปญฺจธา ฐิตํฯ

อิติ ปโยคสิทฺธิยํ นามกโณฺฑ ทุติโยฯ

๓. การกกณฺฑ

อถ วิภตฺตีน+มตฺถเภทา วุจฺจเนฺตฯ

ตตฺถ เอกมฺปิ อตฺถํ กมฺมาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ วิภชนฺตีติ วิภตฺติโย, สฺยาทโยฯ ตา ปน ปฐมาทิเภเทน สตฺตวิธาฯ ตา ยถา ‘‘ปฐมา+ตฺถมเตฺต’’ติ ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ สิสฺส โอการ+โลป+อ-มาเทเสสุ นโร อิตฺถี นปุํสกํฯ

สกตฺถ+ทพฺพ+ลิงฺคานิ, สํขฺยา+กมฺมาทิปญฺจกํ;
นามโตฺถ ตสฺส สามญฺญ-มตฺถมตฺถํ ปวุจฺจเตฯ

โส นามโตฺถ จ –

ชาติ กฺริยา คุโณ ทพฺพํ, ตถา นามนฺติ ปญฺจธา;
สทฺทสฺส+โตฺถ ส สโทฺทปิ, ปญฺจธาว+ตฺร ภิชฺชเตฯ

กถํ ชาติสโทฺท คุณสโทฺทตฺยาทินาฯ

ภิเนฺนสฺว+ภิเนฺนธี+สทฺทา, สพลาทีสุ ยพฺพลา;
วตฺตเนฺต ชาติ เอสา+สฺส, มาลา สุตฺต+มิวา+นฺวิตาฯ

อทพฺพภูตํ กตฺตาทิ-การกคฺคามสาธิยํ;
ปทตฺถํ กตฺตุกมฺมฏฺฐํ, กฺริย+มิจฺฉนฺติ ตพฺพิทูฯ

ทพฺพสฺสิโต ตโต ภิโนฺน, นิมิโตฺต ตปฺปตีติยา;
วินสฺสนสภาโว จ, นิคฺคุโณว คุโณ+จฺจเตฯ

เอตฺถ ปโฏ สุโกฺกติ วินสฺสนสภาโว จ จสเทฺทน วิปุโล อากาโสติ อวินสฺสนสภาโว จ อตฺตนิ วิสุํ คุณรหิโต คุโณ+จฺจเต ตฺยโตฺถฯ

ยํ ยํ วิเสสฺสเต กิญฺจิ, ตํ ตํ ทพฺพ+มิโห+จฺจเต;
ชาตฺยาทิโนปฺย+โต ตาทิ, ทพฺพตฺตํ ปริกปฺปเตฯ

เอตฺถ โคชาติ อสฺสชาตีติ วุเตฺต ชาติ ทพฺพํฯ นีโล คุโณติ จ คุโณ ทพฺพํฯ ปจนกฺริยาติ จ คมนาทิกฺริยาโต วิเสสิยตีติ กฺริยาว ทพฺพํฯ

นามรูเปน สทเพฺพ, กฺวจิ สญฺญี กถียเต;
นามนฺติ ตํ ยถา จิโตฺต, สญฺญา สโทฺท ตุ ตทฺธนีฯ

นามสฺส ทพฺพเตฺตปิ จิโตฺตตฺยาทิ นาเมเนว ปสิชฺฌติ, โน ฆฏ+ปฏาทโยว ทพฺพเตฺตน, ตสฺมา นาม+มิติ สญฺญี กถียเต, ตํวาจกตฺตา ตพฺพตี จิตฺตาทิ สญฺญาสโทฺทติ นิจฺฉิยเตยฺย+ธิปฺปาโยฯ

อยํ ปญฺจวิโธปิ อโตฺถ สทฺทโตฺถ เจว สามตฺถิยา คมฺยมานโตฺถ จาติ ทุพฺพิโธฯ ตถา หิ ‘‘ปีโน ทิวา น ภุเญฺชยฺย’’มิติ ภุตฺตินิรากติ สทฺทโตฺถฯ รตฺติภุตฺติ ตุ สามตฺถิยา+วคมฺยเตฯ เตเน+ตํ วุจฺจติ –

อตฺถปฺปตีติยํ สทฺท-พฺยาปาโร ติวิโธ ภเว;
มุโขฺย ลกฺขณ+พฺยญฺชน-สภาโว จาติ เอตฺถ ตุฯ

มุโขฺย ตุ นิรนฺตรเตฺถ, ลกฺขโณ ตุ ติโรหิเต;
อเตฺถ+ตโร ตุ วากฺยสฺส, อเตฺถเยว ปวตฺตติฯ

‘‘มเญฺจ’’ติ นิรนฺตรเตฺถ วตฺตมาโน มุโขฺย, ‘‘มญฺจา อุโคฺฆสนฺตี’’ติ ติโรหิตเตฺถ วตฺตมาโน ลกฺขโณ, คาถาทิสกลวากฺยสฺส+เตฺถ วตฺตมาโน พฺยญฺชนสภาโวฯ

พฺยาปารสฺส ปเภเทน, ติธา สโทฺทปิ วาจโก;
ลกฺขณิโก พฺยญฺชโกติ, ตทโตฺถปิ ติธา มโตฯ

วโจฺจ ลกฺขณิโก พฺยโงฺคฺย, เจวํ สโทฺท สฺวาจโก;
วุตฺตกเมน ชาตฺยาทิ-เภเทน ปญฺจธา ภเวติฯ

๓๘. อามนฺตเณ –

ติ อามนฺตณาธิเก อตฺถมเตฺต ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ โภ นร, โภ อิตฺถิ, โภ นปุํสกฯ

สเทฺทนา+ภิมุขีกาโร, วิชฺชมานสฺส วตฺถุโน;
อามนฺตณํ วิธาตเพฺพ, นตฺถิ ‘‘ราชา ภเว’’ติ+ทํฯ

กฺริยา นิมิตฺตํ การกนฺตุ กมฺม, กตฺตุ, กรณ, สมฺปทาน, อวธิ, อาธารเภเทน ฉพฺพิธํ, ตํ ยถา –

๒,๒. กเมฺม ทุติยา

กรียติ กตฺตุกิริยาย สมฺพนฺธียตีติ กมฺมํ, ตสฺมิํ กมฺมการเก ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ ตํ ติวิธํ นิพฺพตฺติ, วิกติ, ปตฺติ เภเทน, ตตฺถ นิพฺพตฺติกเมฺม มาตา ปุตฺตํ วิชายติ, อาหาโร สุขํ ชนยติ, กฏํ กโรติ ทโตฺตฯ วิกติยํ กฏฺฐ+มงฺคารํ กโรติ, สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ, วีหโย ลุนาติฯ ปตฺติยํ ทโตฺต ฆรํ ปวิสติ, อาทิจฺจํ ปสฺสติ, ธมฺมํ สุณาติ, ปณฺฑิเต ปยิรุปาสติฯ

วุตฺตญฺจ –

นิพฺพตฺติ+วิกติ+ปตฺติ-เภทา กมฺมํ ติธา มตํ;
กตฺตุกฺริยาภิคมฺมนฺตํ, สุข+มงฺคารํ+ฆรํ ยถาติฯ

กฏํ กโรติ วิปุลํ ทสฺสนียนฺติ อเตฺถว คุณยุตฺตสฺส กมฺมตา, วิปุลํ กโรติ, ทสฺสนียํ กโรตีติ กฺริยาย สมฺพนฺธิยมานตฺตาฯ โอทโน ปจฺจเตติ โอทนสทฺทโต กมฺมตา นปฺปตียเต, กิญฺจรหิ อาขฺยาตโตฯ

อิจฺฉิตกมฺมํ ยถา-คาวุํ ปโย โทหติ, โคมนฺตํ คาวํ ยาจติ, คาว+มว รุนฺธติ วชํ, มาณวกํ มคฺคํ ปุจฺฉติ, โคมนฺตํ คาวํ ภิกฺขเต, รุกฺข+มวจินาติ ผลานิ, รุกฺขาตฺยโตฺถฯ สิสฺสํ ธมฺมํ พฺรูเตฯ เอตฺถ ปโย, คาวํ อิจฺจาทิ อิจฺฉิตํ, คาวุํ, โคมนฺต+มิจฺจาทิ อนิจฺฉิตํฯ เอว+มนิจฺฉิเตปิ กณฺฏกํ มทฺทติ, วิสํ คิลติฯ ยํ เนวิ+จฺฉิตํ, นาปิ อนิจฺฉิตํ, ตตฺราปิ คามํ คจฺฉโนฺต รุกฺขมูล+มุปสปฺปติฯ

อาธาเร อธิสิ+ฐา+สานํ ปโยเค จ, ปถวิํ อธิเสสฺสติ, คาม+มธิติฎฺฐติ, รุกฺข+มชฺฌาสเตติฯ เอตฺถ ปถวินฺติ ปถวิยนฺติ อโตฺถฯ เอว+มภิ, นิปุพฺพวิสสฺสาปิ, ธมฺม+มภินิวิสเต, ธเมฺม วาฯ ตถา อุป, นฺว+ชฺฌา+ปุพฺพวสติสฺส, คาม+มุปวสติ, คาม+มนฺวสติ, วิหาร+มธิวสติ, คาม+มาวสติ, อคารํ อชฺฌวสติ, เอตฺถ คามนฺติ คาเมตฺยโตฺถฯ ตถา ตปฺปานา+จาเรปิ, นทิํ ปิพติ, คามํ จรติ, นทิยํตฺยโตฺถฯ สเจ มํ นาลปิสฺสตีติ มยา สทฺธิํตฺยโตฺถฯ วิหิตาว ปฏิ-โยเคปิ ทุติยา, ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา, ตมฺปฏิ โพชฺฌงฺคา ภาสนฺตูติ อโตฺถฯ อุปมา มํ ปติภาติ , อุปมา มํ อุปฎฺฐาติตฺยโตฺถฯ ธาตุนายุเตฺต ''ตสฺส นปฺปฏิภาตี''ติ ฉฎฺฐีฯ

๓. กาลทฺธาน+มจฺจนฺตสํโยเค

กาลทฺธานํ ทพฺพ+คุณ+กฺริยาหิ อจฺจนฺตสํโยเค เตหิ กาลทฺธานวาจีหิ ทุติยา โหติฯ กาเล-สตฺตาหํ ควปานํ, มาสํ มํโสทนํ, สรทํ รมณียา นที, สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ, ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสติฯ อทฺธนิ-โยชนํ วนราชิ, โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต, โกสํ สชฺฌายติฯ

ปุพฺพนฺหสมยํ นิวาเสตฺวา, เอกํ สมยํ ภควา, อิมํ รตฺติํ จตฺตาโร มหาราชาโนติ เอวมาทีสุ กาลวาจีหิ อจฺจนฺตสํโยเค ทุติยา, พหุลํวิธานา วิภตฺติวิปลฺลาโส วาฯ มาเสนา+นฺวาโก+ธีโต, โกเสนา+นฺวาโก+ธีโตติ กรณเตฺถ ตติยาฯ

๔. คติโพธาหารสทฺทตฺถากมฺมกภชฺชาทีนํ ปโยเชฺช

คตฺยตฺถานํ โพธตฺถานํ อาหารตฺถานํ สทฺทตฺถาน+มกมฺมกานํ ภชฺชาทีนญฺจ ปโยเชฺช กตฺตริ ทุติยา โหติฯ ทโตฺต คมยติ มาณวกํ คามํ, ยาปยติ วาฯ คุรุ โพธยติ มาณวกํ ธมฺมํ, เวทยติ วาฯ มาตา โภชยติ ปุตฺต+โมทนํ, อาสยติ วาฯ คุรุ อชฺฌาปยติ สิสฺสํ เวทํ, ปาฐยติ วาฯ ปโยชฺชโต+ญฺญตฺร กเมฺม ทุติยาฯ โปโส อาสยติ ทตฺตํ, สายยติ วาฯ โปโส อญฺญํ ภชฺชาเปติ, อญฺญํ โกฏฺฏาเปติ, อญฺญํ สนฺถราเปติฯ

๕. หราทีนํ วา

หราทีนํ ปโยเชฺช กตฺตริ ทุติยา โหติ วาฯ โปโส หาเรติ ภารํ ทตฺตํ, ทเตฺตเนติ วาฯ ทสฺสยเต ชนํ ราชา, ชเนเนติ วาฯ อภิวาทยเต คุรุํ ทตฺตํ, ทเตฺตเนติ วาฯ อโชฺฌหาเรติ สตฺตุํ ทตฺตํ, ทเตฺตเนติ วาฯ กาเรติ ทโตฺต ทตฺตํ, ทเตฺตเนติ วาฯ ปเกฺข สพฺพตฺร กตฺตริ ตติยาฯ

๖. น ขาทาทีนํ

ขาทาทีนํ ปโยเชฺช กตฺตริ ทุติยา น โหติฯ คตฺยตฺถาทีสุ กฺวจิ ปฏิเสธตฺถ+มิทํฯ ขาทยติ ทโตฺต ทเตฺตน, อาทยติ ทเตฺตน, อวฺหาปยติ ทเตฺถน, สทฺทายยติ ทเตฺตน, นายยติ ทเตฺตน, กนฺทยติ ทเตฺตนฯ

๗. ฌาทีหิ ยุตฺตา

ธิอาทีหิ ยุตฺตโต ทุติยา โหติฯ ธิ+รตฺถุ+มํ ปุติกายํ, อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาลนฺทํ, ราชคหสฺส จ นาลนฺทสฺส จ วิวรภูเต มเชฺฌติ อโตฺถฯ สมาธาน+มนฺตเรน, มุจลินฺท+มภิโต สรํฯ ฉฎฺฐฺยเตฺถ+ยํ ทุติยาฯ

๘. ลกฺขณิตฺถมฺภูตวิจฺฉาสฺว+ภินา

ลกฺขณาทีสฺว+เตฺถสุ อภินา ยุตฺตมฺหา ทุติยา โหติฯ รุกฺข+มภิวิโชฺชตเต จโนฺท, เอตฺถ รุโกฺข ลกฺขณํ, จโนฺท ลกฺขิตโพฺพ, ตตฺร อภินา รุกฺขสฺส ลกฺขณวุตฺติตา ปกาสียตีติ รุโกฺข อภินา ยุโตฺต นามฯ สาธุ เทวทโตฺต มาตร+มภิ, มาตริ สาธุตฺตํ ปโตฺตตฺยโตฺถฯ รุกฺขํ รุกฺขํอภิ วิโชฺชตเต จโนฺท, รุเกฺข รุเกฺขตฺยโตฺถฯ

๙. ปติปรีหิ ภาเค จ

ปติปรีหิ ยุตฺตโต ลกฺขณาทีสุ ภาเค จ+เตฺถ ทุติยา โหติฯ รุกฺขํปติ วิโชฺชตเต, สาธุ เทวทโตฺต มาตรํปติ, รุกฺขํ รุกฺขํปติ ติฎฺฐติ, ย+เทตฺถ มํ ปติ สิยา, โย มม ภาโค, โส ทียตฺยโตฺถฯ เอวํ รุกฺขํปริตฺยาทิปิฯ

๑๐. อนุนาติ

ลกฺขณาทีสุ ทุติยาฯ รุกฺขมนุ วิโชฺชตเต, สจฺจกิริย+มนุ วสฺสิ, เหตุ จ ลกฺขณํ ภวติ, สาธุ เทวทโตฺต มาตร+มนุ, รุกฺขํ รุกฺข+มนุ วิโชฺชตเต, ยเทตฺถ มํอนุ สิยาฯ

๑๑. สหเตฺถ

สหเตฺถ อนุนา ยุตฺตมฺหา ทุติยาฯ ปพฺพต+มนุ ติฎฺฐติ, ปพฺพเตน สห ตฺยโตฺถฯ

๑๒. หีเน

หีนเตฺถ อนุนา ยุตฺตมฺหา ทุติยาฯ อนุสาริปุตฺตํ ปญฺญวโนฺต ภิกฺขู, สาริปุตฺตโต ปญฺญาย หีนาตฺยโตฺถฯ

๑๓. อุเปน

หีนเตฺถ อุเปน ยุตฺตมฺหา ทุติยาฯ อุปสาริปุตฺตํ ปญฺญวโนฺตฯ

๑๖. กตฺตุกรเณสุ ตติยา

กตฺตริ กรเณ จ การเก ตติยา โหติฯ ชิเนน เทสิโต ธโมฺม, พุเทฺธน ชิโต มาโร, อหินา ทโฎฺฐ นโรฯ ยตฺถ การณการณมฺปิ การณวเสน วุจฺจติ, ตตฺถาปิ ตติยา, โจเรหิ คาโม ทโฑฺฒ, ติเณหิ ภตฺตํ สิทฺธํ, สเทฺธหิ การิตา วิหาราฯ

อตฺตปธาโน กิริยํ, โย นิพฺพเตฺตติ การโก;
อปยุโตฺต ปยุโตฺต วา, ส กตฺตาติ ปวุจฺจติฯ

กรเณ-ตํ ปน ทุวิธํ อชฺฌตฺติกพาหิรวเสน, ยถา หเตฺถน กมฺมํ กโรติ, จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, มนสา ธมฺมํ วิญฺญายติฯ ทเตฺตน วิหโย ลุนาติ, อคฺคินา กุฏึ ฌาเปติฯ

> พาหิรญฺจ ตถา+ชฺฌตฺตํ, กรณํ ทุวิธํ ยถา;
> วีหึ ลุนาติ ทเตฺตน, เนเตฺตน จนฺท+มิกฺขเตฯ

ปกติยา อภิรูโป, โคเตฺตน โคตโม อิจฺจาทิ ภูธาตุสฺส สมฺภวา กรเณ ตติยาฯ ตถา สาริปุโตฺตติ นาเมน วิสฺสุโต, ชาติยา ขตฺติโย พุโทฺธ, ชาติยา สตฺตวสฺสิโก, สิเปฺปน นฬกาโร โส, เอกูนตึโส วยสา, เอวํ สเมน ธาวติ, วิสเมน ธาวติ, ทฺวิโทเณน ธญฺญํ กิณาติฯ

๑๗. สหเตฺถน

สหเตฺถน โยเค ตติยา สิยาฯ ตติยาปิ ฉฏฺฐีว อปฺปธาเน เอว ภวติฯ ปุเตฺตน สหา+คโต, ปุเตฺตน สทฺธึ อาคโต, วิตเกฺกน สห วตฺตติ, ปุเตฺตน สห ถูโล, นิสีทิ ภควา สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน, สหเสฺสน สมํ มิตา, สเพฺพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโวฯ

๑๘. ลกฺขเณ

ลกฺขเณ วตฺตมานโต ตติยาฯ ภิเนฺนน สีเสน ปคฺฆรเนฺตน โลหิเตน ปฏิวิสฺสเก อุชฺฌาเปสิ, อูนปญฺจพนฺธเนน ปเตฺตน อญฺญํ นวํ ปตฺตํ เจตาเปยฺย, ติทณฺฑเกน ปริพฺพาชก+มทฺทกฺขิ, อกฺขินา กาโณ, หเตฺถน กุณี, ปาเทน ขโญฺช, ปิฏฺฐิยา ขุโชฺชฯ เตน หิ วิกลเงฺคน วิกลงฺคิโน วิการโร ลกฺขิยเตฯ

๑๙. เหตฺวตฺเถ

วาสาทิลกฺขณกฺริยาย เหตุโต ตติยาฯ อเนฺนน วสติ, วิชฺชาย วสติ, น ชจฺจา วสโล โหติ, กมฺมุนา วสโล โหติ, ทาเนน โภควา, อาจาเรน กุลํ, เตน ปาณิ กามทโทฯ

๒๐. ปญฺจมี+เณ วา

อิเณ เหตฺวตฺเถ ปญฺจมี วาฯ สตสฺมา พโทฺธ, สเตน วาฯ

๒๑. คุเณ

ปรงฺคภูเต เหตฺวตฺเถ ปญฺจมี โหติ วาฯ ชฬตฺตา พโทฺธ, ชเฬฺฏนวา, ปญฺญาย มุโตฺต, หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจา, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธฯ พหุลํวิธานา สตฺตมฺยเตฺถหิปิ, เตน สมเยน, กาเลน ธมฺมสากจฺฉา, ปุรตฺถิเมน ธตรโฏฺฐ, ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก, อุตฺตเรน กปิลวตฺถุ, เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ, โส โว มม+จฺจเยน สตฺถาติฯ มาเสน ภุญฺชติ, เอกาเหเนว พาราณสึ ปาวิสิ, นวหิ มาเสหิ วิหารํ การาเปสิ , กหาปเณน อูโน, ธเนน วิกโล, อสินา กลโห, อาจาเรน นิปุโณ, คุเฬน มิสฺสกํ, วาจาย สขิโล, มณินา อโตฺถ, ธเนน อโตฺถ, โยชเนน คจฺฉติ อิจฺจาทิ เหตฺวตฺเถ กรเณ วา ตติยาฯ อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนตีติ ปจฺจเตฺต พหุลํวิธานา กตฺตริ ตติยาฯ เอวํ ติเลหิ เขเตฺต วปตีติ กมฺมเตฺถ, สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณนาติ ปญฺจมฺยเตฺถ จฯ

๒๔. จตุตฺถี สมฺปทาเน

อเจตนํ สเจตนํ วา ปฏิคฺคาหกภาเวนา+เปกฺขิตํ, ตํ สมฺปทานํ, ตญฺจ ทา-ทาเนติ ธาตุโต พฺยเปฺปน ยุตฺตเมว, ตตฺถ จตุตฺถี โหติฯ ตญฺจ ทียมานสฺส วตฺถุโน อนิวารณ+เชฺฌสนา+นุมติโต ติวิโธ, ยถา พุทฺธสฺส ปุปฺผํ เทติ, โพธิรุกฺขสฺส ชลํ เทติ, ยาจกสฺส ธนํ เทติ, ภิกฺขูนํ ทานํ เทติฯ

อนิรากรณา+ราธ-น+พฺภนุญฺญวเสน หิ;
สมฺปทานํ ติธา วุตฺตํ, รุกฺข+ยาจก+ภิกฺขโวฯ

อาธารวิวกฺขายํ สตฺตมีปิ, สเงฺฆ โคตมิ เทหิ, สเงฺฆ ทิเนฺน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ, ยา ปลาลมยํ มาลํ, นารี ทตฺวาน เจติเยติฯ

๒๕. ตาทเตฺถฺย

ตาทเตฺถฺย จตุตฺถี สิยาฯ ตทตฺถสฺส ภาเว, ตาทตฺถฺยํ, ตสฺมิํ ตทตฺถภาเว โชตนีเยว จตุตฺถี สิยาฯ ตทตฺถสฺส ภาโวติ นิมิตฺตนิมิตฺตีสมฺพเนฺธ ฉฏฺฐี, ตสฺมา ฉฏฺฐาปวาโท+ยํฯ สเมปิ นิมิตฺตนิมิตฺตีนํ สมฺพเนฺธ นิมิตฺตภูตยูปโตว จตุตฺถี, โน นิมิตฺตีภูตทารุโตฯ ยูปาย ทารุ, ปากาย วชติ, พุทฺธสฺสตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, เนว ทวาย, น มทาย, อูนสฺส ปาริปูริยา, อตฺถาย หิตาย สุขาย สํวตฺตติ, โลกานุกมฺปาย, ผาสุ วิหารายฯ

อิจฺจายํ กจฺจายเน อุปริ วกฺขมานสฺส จตุตฺถีติ สาธิตตฺตา อิธ ฉฏฺฐีติ ทีปนตฺถํ วุจฺจเต –

กสฺส สาทุ นรุจฺจติ, มา อยสฺมนฺตานมฺปิ สงฺฆเภโท รุจฺจิตฺถ, ขมติ สงฺฆสฺส, ภตฺต+มสฺส นจฺฉาเทตีติ ฉฏฺฐี สมฺพนฺธวจนิจฺฉายํ, น เจ+วํ วิโรโธ สิยา, สทิสรูปตฺตา, เอวํวิเธสุ จ สมฺพนฺธสฺส สทฺทิกานุมตตฺตาฯ ตถา หิ ภาควุตฺติยา ‘‘อุปฺปทวิภตฺติ ฉฏฺฐิยา+ปวาทา’’ติ วุตฺตํ, สทฺทนฺตเร วิหิตา วิภตฺติ อุปฺปทวิภตฺติฯ

กสฺส วา ตฺวํ ธมฺมํ โรเจสีติ อตฺถมเตฺต ปฐมา, กสฺส วา ตุยฺหนฺติ อวตฺวา กสฺส วา ตฺวํ ธมฺมํ โรเจสีติ อตฺถมเตฺต ปฐมาวเสน พฺยภิจารทสฺสนาฯ เอว+มญฺญาปิ วิเญฺญยฺยา, ปรโตปิ ยถาคมํฯ

รโญฺญ สตํ ธาเรติ รโญฺญ ฉตฺตํ ธาเรตีติ สมฺพเนฺธ ฉฏฺฐีวฯ สิลาฆ=กถเน, เอวํ รโญฺญ สิลาฆเต อิจฺจาทิ, ถุติํ กโรตีตฺยโตฺถฯ หนุ=อปนยเน, รโญฺญ หนุเต, วเญฺจตีตฺยโตฺถฯ อุปติเฏฺฐยฺย สกฺยปุตฺตานํ วฑฺฒกี, อุปคเจฺฉยฺยาตฺยโตฺถฯ สป=อโกฺกเส, มยฺหํ สปเต, สจฺจํ กุรุเตตฺยโตฺถ ฯ ธร=ธารเณ, สุวณฺณํ เต ธารยเต, อิณํ เต ธารยติ, อสฺส รโญฺญ นาคํ ธารยามฯ ปิห=อิจฺฉายํ, เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน, เตสํ ปิหยนฺติ สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ, ปิหยนฺติ=ปเตฺถนฺติฯ ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร, ยทิ+หํ ตสฺส ปกุเปฺปยฺยํ, ทุภยติ ทิสานํ เมโฆ, โย มิตฺตานํ น ทูภติ, โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติฯ อิสฺส=อิสฺสายํ, ติตฺถิยา อิสฺสยนฺติ สมณานํฯ อุสูย=โทสาวิกรเณ, ทุชฺชนา คุณวนฺตานํ อุสฺสูยนฺติ, กา อุสฺยา วิชานตํฯ อิธ+สิธ+ราธ+สาธ=สํสิทฺธิยํ, อาราโธ เม รโญฺญ, รโญฺญ ภาคฺย+มารชฺฌติ, กฺยา+หํ อยฺยานํ อปรชฺฌามิ, อายสฺมโต อุปาลิเตฺถรสฺส อุปสมฺปทาเปโกฺข อุปติโสฺสฯ ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุํ, อาสุณนฺติ พุทฺธสฺส ภิกฺขู, ตสฺส ภิกฺขุโน ชโนอนุคิณาติ, ปติคิณาติ, สาธุการทานาทินา ตํ อุสฺสหตีตฺยโตฺถฯ อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว, ปฏิเวทยามิ โว, อามนฺตยามิ เต มหาราช, ธมฺมํ เต เทสิสฺสามิ, เทเสตุ ภเนฺต ภควา ธมฺมํ ภิกฺขูนํ, ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย, นิรุตฺติํ เต ปวกฺขามิ, อลํ เม

รชฺชํ, อลํ ภิกฺขุ ปตฺตสฺส, อลํ มโลฺล มลฺลสฺส, อรหติ มโลฺล มลฺลสฺส, อลํ เต อิธ วาเสน, กึ เม เอเกน ติเณฺณนาติ สพฺพตฺถ สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐีฯ

เอวํ อายุ โภโต โหตุ, จิรํ ชีวิตํ, ภทฺทํ, กลฺยาณํ, อตฺถํ, ปโยชนํ, กุสลํ, อนามยํ, หิตํ, ปตฺถํ, สุขํ, สาตํ, โภโต โหตุ, สาธุ สมฺมุติ เม ตสฺส, ปุตฺตสฺสา+วิกเรยฺย คุยฺห+มตฺถํ, ตสฺส เม ส โกฺก ปาตุรโหสิ, ตสฺส ปหิเณยฺย, ภิกฺขูนํ ทูตํ ปาเหสิ, กปฺปติ สมณานํ อาโยโค , เอกสฺส ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา ปโหติ, อุปมํ เต กริสฺสามิ, อญฺชลึเต ปคฺคณฺหามิ, ตสฺส ผาสุ, โลกสฺส+โตฺถ, นโม เต ปุริสาชญฺญ, โสตฺถิ ตสฺส, สมโตฺถ มโลฺล มลฺลสฺส, ตสฺส หิตํ, ตสฺส สุขํ, สฺวาคตํ เต มหาราชาติ สพฺพตฺถ สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐีฯ

๒๖. ปญฺจมฺย+วธิสฺมา

ปทตฺถาวธิสฺมา ปญฺจมีวิภตฺติ โหติฯ

> สเมปฺย+ปคเม ทฺวินฺนํ, ปุพฺพรูปา ย+ทจฺจุตํ;
> วุจฺจเต ต+ทปาทานํ, ตํ จลาจลโต ทฺวิธา;
> ยถา+สฺสา ธาวตา โปโส, ปโต, รุกฺขาผลนฺติ จฯ

ตตฺถ จลาวธิ ธาวตา อสฺสา ปุริโส ปตติ, อจลาวธิ ปพฺพตา โอตรนฺติ วนจารกาติฯ

ตญฺจ อวธิ วิสยกฺริยาวิเสสสฺส นิทฺทิฎฺฐตฺตา นิทฺทิฎฺฐวิสยํ, ยตฺถ อป อปคมนกฺริยํ อุปาตฺตํ=อชฺฌาหฎํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตติ, ตํ อุปาตฺตํฯ ยํ เกนจิ คุเณน อุกฺกํสิยติ, ตํ อนุเมยฺยํฯ ยถา คามา อเปนฺติ มุนโย, นครา นิคฺคโต ราชา, ปาปา จิตฺตํ นิวาเรนฺติฯ วลาหกา วิโชฺชตเต, กุสูลโต ปจตีติฯ เอตฺถ จ วฬาหกา นิกฺขมฺม, กุสูลโต อปเนตฺวาติ จ ปุพฺพกฺริยา อชฺฌาหรียติฯ มถุรา ปาฎลิปุตฺตเกหิ อภิรูปาติ อนุมียติฯ วุตฺตญฺหิ –

> นิทฺทิฎฺฐวิสยํ กิญฺจิ, อุปาตฺตวิสยํ ตถา;
> อนุเมยฺยวิสยเญฺจติ, ติธา+หุ อวธึ พุธาติฯ

ภยเหตุมฺหิ-โจรา ภยํ ชายติ, ตณฺหาย ชายติ ภยํ, ปาปโต อุตฺตสติ, นตฺถิ โสโก กุโต ภยํฯ อกฺขาตริ-อุปชฺฌายา สิกฺขํ คณฺหาติ, อาจริยมฺหา อธีโต สุณาติ วาฯ พุทฺธสฺมา ปราเชนฺติ อญฺญติตฺถิยา, ปราชิตา ภวนฺตีตฺยโตฺถฯ หิมวตา ปภวติ คงฺคา, อจิรวติยา ปภวนฺติ กุนฺนทิโยฯ อุรสฺมา ชาโต ปุโตฺต, กมฺมโต ชาตํ อินฺทฺริยํ, อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิโสฺส, มาตาปิตูหิ อนฺตรธารยติ ปุโตฺต, นิลียตีตฺยโตฺถฯ ทูรตฺถโยเคกีวทูโร อิโต นฬการคาโม, ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ, คามโต นาติทูเร, อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา, อารกา เตหิ ภควา ทูรโตว นมสฺสนฺติ, อทฺทส ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํฯ อนฺติกตฺถโยเค-อนฺติกํ คามา, อาสนฺนํ คามา, สมีปํ คามาฯ ปริมาเณ-อิโต มถุราย จตูสุ โยชเนสุ สํกสฺสํ, ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนมตฺถเก สาวตฺถิฯ กาลปริมาเณ-อิโต เอกนวุติกปฺปมตฺถเก, อิโต วสฺสสตสหสฺสสฺส อจฺจเยน พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ปาสาทา สํกเมยฺย, ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สํกเมยฺยาติ อโตฺถ, ตถา หตฺถิกฺขนฺธา สํกเมยฺย, อภิธมฺมา ปุจฺฉนฺติ, อภิธมฺมํ สุตฺวาติ อโตฺถ, อาสนา วุฎฺฐเหยฺยฯ ทิสตฺถวาจีหิ โยเค-อิโต สา ปุริมา ทิสา, อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา, อวีจิโต ยาว ภวคฺคํ, อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกาฯ วิภชเน-ยโต ปณีตตโร วา วิสิฎฺฐตโร วา นตฺถิ, อตฺตทโนฺต ตโต วรํ, กิญฺจาปิ ทานโต สีลํ วรํ, ตโต มยา พหุตรํ สุตํ, สีลเมว สุตา เสโยฺยฯ อารติปฺปโยเค-อา

รติ วิรติ ปาปา, ปาณาติปาตา เวรมณิ, อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต, อปฺปฏิวิรตา มุสาวาทาฯ สุทฺธตฺถโยเค-โลภนีเยหิ ธมฺเมหิ สุโทฺธ, มาตุโต จ ปิตุโต จ สุโทฺธ อนุปกฺกุโฏฺฐฯ ปโมจนตฺถโยเค-ปริมุโตฺต ทุกฺขสฺมาติ วทามิ, มุโตฺต+สฺมิ มารพนฺธนา, น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา, มุโตฺต+หํ+สพฺพปาเสหิฯ วิเวจเน-วิวิเจฺจว กาเมหิ, วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิฯ ปมาณเตฺถ-อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนํ, คมฺภีรโต จ ปุถุลโต จ โยชนํ จนฺทภาคาย ปริมาณํ, ปริเกฺขปโต นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมเทโสฯ ปุพฺพาทิโยเค-ปุเพฺพว เม ภิกฺขเว สโมฺพธา, อิโต ปุเพฺพ นาโหสิ, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, ตโต อปเรน สมเยนฯ ปเญฺห-กุโต+สิ ตฺวํ, กุโต ภวํ, ปาฏลิปุตฺตโตฯ กิจฺฉา ลทฺธนฺติ คุเณ ปญฺจมี, กิเจฺฉน เม อธิคตนฺติ เหตุมฺหิ กรเณ วา ตติยา, เอวํ โถกา มุโตฺต, โถเกน มุโตฺตติฯ

กถํ ‘‘โถกํ จลตี’’ติ, กฺริยาวิเสสเน กมฺมนิ ทุติยา, โถกํ จลนํ กโรตีตฺยโตฺถ, โถกนฺติ จลนกฺริยาย วิเสสนตฺตา กฺริยาวิเสสนํฯ

กฺริยาวิเสสนํ นาม, กมฺมเตฺต+กตฺตสณฺฐิตา;
นฺยายสิทฺธํ ยโต ตสฺมา, ตทตฺถํ น วิสุํ วิธิฯ

นฺยายสิทฺธํว=จลนนฺติ ยสฺมา ภาเว อโน, ตสฺมา ภาวเสฺส+กตฺตา เอกวจนนฺติ ญายา เอกตฺตญฺจ, ภาเว อนตฺตา นปุํสกตฺตญฺจ, กโรติกฺริยาย สมฺพเนฺธน กมฺมตฺตญฺจ สิชฺฌตีติฯ กร+ภูธาตโว จ –

การิยรูปาภิธาตฺวตฺถา , สเพฺพ สตฺตาย ยุชฺชเร;
ตโต กฺริยา จ ภาโว จ, สามญฺญํ เตสุ คมฺยเต –

ติ วุตฺตตฺตา ยุชฺชนฺติฯ

โถกเตฺถ-โถกา มุจฺจติฯ สพฺพตฺถ สวิสเย ปญฺจมีฯ เอตฺถ ‘‘วิวกฺขา โลกิกา สา จ, น สกฺกา อนิวตฺติตุํ’’ติ วุตฺตตฺตา อนิฏฺฐปฺปสโงฺค น สิยาฯ มริยาทายํ-อาปพฺพตา เขตฺตํฯ อภิวิธิมฺหิ-อาพฺรหฺมโลกา สโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ, ปพฺพตํ วเชฺชตฺวา, พฺรหฺมโลกมฺหิ พฺยาเปตฺวาติ จ อโตฺถฯ เอตฺถ วชฺชมานสีมา มริยาทา, คยฺหมานสีมา อภิวิธิฯ

๒๗. อปปรีหิ วชฺชเน

วชฺชเน วตฺตมาเนหี อปปรีหิ โยเค ปญฺจมี โหติฯ อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริสาลาย อายนฺติ วาณิชา, สาลํ วเชฺชตฺวาติ อโตฺถฯ

๒๘. ปฏินิธิปติทาเนสุ ปตินา

ปฏินิธิมฺหิ ปติทาเน จ วตฺตมาเนน ปตินา โยเค นามสฺมา ปญฺจมี โหติฯ พุทฺธสฺมา ปติ สาริปุโตฺต, ฆต+มสฺส เตลสฺมา ปติ ททาติฯ

๒๙. ริเต ทุติยา จ

ริเตสทฺทโยเค นามสฺมา ทุติยา โหติ ปญฺจมี จฯ ริเต สทฺธมฺมา, ริเต สทฺธมฺมํฯ

๓๐. วินา+ญฺญตฺร ตติยา จ

วินา+ญฺญตฺรโยเค นามสฺมา ตติยา ทุติยา ปญฺจมี จฯ วินา วาเตน, วินา วาตํ, วินา วาตสฺมาฯ อญฺญตฺร เอเกน ปิณฺฑปาตนีหารเกน, อญฺญตฺร ธมฺมํ, อญฺญตฺร ธมฺมาฯ

๓๑. ปุถนานาหิ

เอเตหิ โยเค ตติยา โหติ ปญฺจมี จฯ ภินฺนโยคกรณํ ทุติยานิวตฺตนตฺถํฯ ปุถเคว ชเนน, ปุถเคว ชนสฺมา, ชเนน นานา, ชนสฺมา นานาฯ

๓๙. ฉฏฺฐี สมฺพเนฺธ

สมฺพเนฺธ ฉฏฺฐี โหติฯ รโญฺญ ปุริโสติ วุเตฺต ยสฺมา ราชา ททาติ, ปุริโส คณฺหาติ, ตสฺมา ราชปุริโสติ วิญฺญายติฯ เอวเมว โย ยสฺส อายโตฺต เสวกาทิภาเวน ภณฺฑภาเวน วา สมีป+สมูหา+วยว+วิการ+การิย+อวตฺถา+ชาติ+คุณ+กฺริยาทิวเสน วา, ฐานีวเสน วา, อาคมีวเสน วา, โส ติวิโธปิ อโตฺถ สมฺพโนฺธ นามฯ วุตฺตญฺหิ –

กฺริยาการกสญฺชาโต, อเสฺส+ทํภาวเหตุโก;
สมฺพโนฺธ นาม โส อโตฺถ, ตตฺถ ฉฏฺฐี วิธียเตฯ

ปารตนฺตฺยญฺหิ สมฺพโนฺธ, ตตฺถ ฉฏฺฐี ภเว ติโต;
อุปาธิ+ฐานฺยา+คมิโต, น วิเสสฺสาทิโต ติโตติฯ

อุปาธิสงฺขาตวิเสสนโต ตาว-รโญฺญ ปุริโสฯ เอตฺถ จ พฺราหฺมณาทิสามิโต นิวเตฺตตีติ ราชา วิเสสนํ, ปุริโส เตน วิเสสิยตีติ วิเสโสฺสฯ ภณฺฑสมฺพนฺธโต-ปหุตํ เม ธนํ สกฺก, เอกสฺส ปฏิวีโส, ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรํฯ สมีปโต-อมฺพวนสฺส อวิทูเร, นิพฺพานเสฺสว สนฺติเกฯ สมูเห-สุวณฺณสฺส ราสิ, ภิกฺขูนํ สมูโหฯ อวยเว-มนุสฺสเสฺสว เต สีสํ, รุกฺขสฺส สาขาฯ วิการเร-สุวณฺณสฺส วิกติ, ภฏฺฐธญฺญานํ สตฺตุฯ การิเย-ยวสฺส องฺกุโร, เมฆสฺส สโทฺท, ปุตฺตาปิ ตสฺส พหโว, กมฺมานํ ผลํ วิปาโกฯ อวตฺถายํ-ขนฺธานํ ปาตุภาโว, ชรา, เภโท วาฯ ชาติยํ-มนุสฺสสฺส ภาโว, มนุสฺสานํ ชาติฯ คุเณ-สุวณฺณสฺส วโณฺณ, วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺส พุทฺธสฺส คุณโฆโส, ปุปฺผานํ คโนฺธ, ผลานํ รโส, จิตฺตสฺส ผุสนา, สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ, ติลานํ มุฏฺฐิ, เตสํ สมาโยโค, สนฺธิโน วิโมโกฺข, ตถาคตสฺส ปญฺญาปารมึ อารพฺภ, สุขํ เต, ทุกฺขํ เต, เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ, ปญฺญาย ปฏิภาโว, รูปสฺส ลหุตา, มุทุตา วา, อุปจโย วาฯ กฺริยาสมฺพเนฺธ-ปาทสฺส อุเกฺขปนํ, อวเกฺขปนํ วา, หตฺถสฺส สมิญฺชนํ, ทานํ, ปสารณํ, ธาตูนํ คมนํ, ฐานํ, นิสชฺชา, สยนํ วา, ตถาคตสฺส นามโคตฺตาทิ, ตสฺส การณํ, ตสฺส มาตาปิตโร, ตสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิ, นครสฺส ทกฺขิณโต, วสฺสานํ ตติเย มาเส, น ตสฺส อุปมา, กุเวรสฺส พลิ อิจฺจาทิฯ อปิ จ –

คาวสฺส ชาติ, ธวโล, คติ, สิงฺคํ, นามนฺติ+ธ;
ทพฺพสฺสาปิ จ ชาตฺยาทิ, วิเสสฺสา โหนฺติ กามโตฯ

โคตฺตญฺจ สพโลทิสฺส, ปาก+มนุนสฺส สุกฺกตา;
ปฏสฺส, สิงฺคํเมณฺฑสฺส, นา+เณฺญสํติ วิเสสฺสเตฯ

ฐานิโต-ยุวณฺณาน+เมโอ ลุตฺตาฯ อาคมิโต-สุญ สสฺสฯ สามิโยเค-เทวาน+มิโนฺท, มิคานํ ราชาฯ รุชาทิโยเค-เทวทตฺตสฺส รุชติ, ตสฺส โรโค อุปฺปชฺชิ, มหาเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ, รชกสฺส วตฺถํ ททาติ, มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺปํ อิจฺจาทิฯ ยชสฺส โยเค-ปุปฺผสฺส พุทฺธสฺส

ยชติ, ปุเปฺผนาตฺยโตฺถฯ เอวํ ฆตสฺส อคฺคิํ ชุหติฯ สุหิตเตฺถ-ปตฺตํ โอทนสฺส ปูเรตฺวา, ปูรํ นานาปการสฺส อสุจิโน, ปูรํ หิรญฺญสุวณฺณสฺส, ปูรติ พาโล ปาปสฺสฯ กิตกปฺปโยเค-พหุลํวิธานา ฉฏฺฐี, รโญฺญ สมฺมโต, ปูชิโต, สกฺกโต, อปจิโต, มานิโต วา, อมตํ เตสํ ภิกฺขเว อปริภุตฺตํ, เยสํ กายคตา สติ อปริภุตฺตา, สาธุสมฺมโต พหุชนสฺส, สุปฺปฏิวิทฺธา พุทฺธานํ ธมฺมธาตุ, ธมฺมสฺส คุโตฺต เมธาวีฯ กมฺมเตฺถ-ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร, สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, อมตสฺส ทาตา, ภินฺนานํ สนฺธาตา, สหิตานํ อนุปฺปทาตา, โพเธตา ปชาย, กมฺมสฺส การโก นตฺถิ, วิปากสฺส จ เวทโก, อวิสํวาทโก โลกสฺส, จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโทฯ สรติ+จฺฉาโยเค-มาตุ สรติ, น เตสํ โกจิ สรติ, สตฺตานํ กมฺมปจฺจยา, ปุตฺตสฺส อิจฺฉติฯ กโรติสฺส (โยเค) – อุทกสฺส ปติกุรุเต, กณฺฑสฺส ปติกุรุเต, อภิสงฺขโรตีตฺยโตฺถฯ ปญฺจมิยเตฺถ ปริหานิภยตฺถโยเคปิ ฉฏฺฐี, อสฺสวนตาย ธมฺมสฺส ปริยายนฺติ, กินฺนุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ, สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน, ภีโต จตุนฺนํ อาสีวิสานํ โฆรวิสานํ อิจฺจาทิฯ

๔๐. ตุลฺยเตฺถน วา ตติยา

ตุลฺยเตฺถน โยเค วา ฉฏฺฐี โหติ ตติยา จฯ ปิตุ ตุโลฺย, ปิตรา วา, มาตุ ตุโลฺย, มาตรา วาฯ

๓๒. สตฺตมฺยา+ธาเร

กตฺตุกมฺมฏฺฐานํ นิสชฺช+ปจนาทิกฺริยานํ โย อาธาโร, ตํ อาธารการกํ นามฯ กถํ กเฏ นิสีทติ เทวทโตฺต, ถาลิยํ โอทนํ ปจติ, เทวทตฺต+ตณฺฑุลานํ กตฺตุ+กมฺมานํ ธารณโต ตทฏฺฐ อาสน+ปจนกฺริยํ กฏ+ถาลิโย ธาเรนฺติ นาม, ตสฺมิํ สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ

โส พฺยาปิโก, โอปสิเลสิโก, เวสยิโก, สามีปิโกติ จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ โย อาเธยฺยสฺส นิเสฺสสาธารภูโต, โส พฺยาปิโก, ยถา ติเลสุ เตลํ อตฺถิ, ขีเรสุ ชลํ, ทธิมฺหิ สปฺปิฯ ปเจฺจกสิทฺธานํ ภาวานํ ยํ อาเธยฺยภาเวน อุปสิเลสนํ อลฺลียนํ อตฺถิ, โส โอปสิเลสิโกฯ ยถา อาสเน นิสิโนฺน สโงฺฆ, ถาลิยํ โอทนํ ปจติ, ฆเฏ อุทก+มตฺถิ, ทูเร ฐิโต, สมีเป ฐิโตฯ ยตฺถ สมีเป สมีปีโวหารํ กตฺวา ตทายตฺตตาทีปนตฺถํ อาธารภาโว อุปจรียติ, ตํ สามีปิกํ, ยถา คงฺคายํ โฆโส, คงฺคาย สมีเป วโชตฺยโตฺถฯ สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเนฯ ยตฺถ อญฺญถาภาววเสน เทสนฺตราวเจฺฉทวเสน วา อาธารปริกโปฺป , โส เวสยิโกฯ ยถา อากาเส สกุณา จรนฺติ, ภูมิยํ มนุสฺสา, ชเล มจฺฉา, ปาสาเทสุ ปติโต, ปาปสฺมิํ รมตี มโน, ปสโนฺน พุทฺธสาสเน, ปญฺญาย สาธุ, วินเย นิปุโณ, มาตริ สาธุ, ปิตริ นิปุโณฯ

กิริยา กตฺตุ+กมฺมฏฺฐา, อาธารียติ เยน โส;
อาธาโร จตุธา วุโตฺต, พฺยาปกาทิปฺปเภทโตฯ

พฺยาปโก ติลขีราทิ, กโฏ โอปสิเลสิโก;
สามีปิโก ตุ คงฺคาทิ, อากาโส วิสโย มโตฯ

๓๓. นิมิเตฺต

นิมิตฺตเตฺถ สตฺตมี โหติฯ อชินมฺหิ หญฺญเต ทีปิ, กุญฺชโร ทเนฺตสุ หญฺญเต, อณฺมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี, สมฺปชานมุสาวาเท ปาจิตฺติยํฯ สพฺพตฺถ นิมิตฺตยโตฺถฯ

๓๔. ยพฺภาโว ภาวลกฺขณํ

ยสฺส ภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ ภวติ, ตโต สตฺตมีฯ กาเล คาวีสุ ทุยฺหมานาสุคโต, ทุทฺธาสุ อาคโตฯ เอตฺถคมนกฺริยาย โทหนกฺริยาจิหนํ, อาคมนกฺริยาย ทุทฺธากฺริยาจิหนํ, เอว+มุปริปิฯ ปุพฺพณฺหสมเย คโต, สายนฺหสมเย อาคโต, ชายมาเน โข สาริปุตฺต โพธิสเตฺต อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ สมฺปกมฺปิฯ

ปาสาณา สกฺขรา เจว, กฐลา ขาณุกณฺฏกา;
สเพฺพ มคฺคา วิวชฺชนฺติ, คจฺฉเนฺต โลกนายเกฯ

อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ อิจฺจาทิฯ ‘‘อกาเล วสฺสตี ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสตี’’ติ วิสยสตฺตมีฯ

๓๕. ฉฎฺฐี จา+นาทเร

ยสฺส ภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ ภวติ, ตโต ฉฎฺฐี โหติ สตฺตมี จา+นาทเร คมฺยมาเนฯ อกามกานํ มาตาปิตูนํ รุทนฺตานํ ปพฺพชิ, มาตาปิตูสุ รุทเนฺตสุ วาฯ ‘‘อาโกฎยโนฺต โส เนติ, สิวิราชสฺส เปกฺขเต’’, ‘‘มจฺจุ อาทาย คจฺฉติ, เปกฺขมาเน มหาชเน’’ฯ

คุนฺนํ สามีติ สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐี, โคสุ สามีติ วิสยสตฺตมีฯ เอวํ คุนฺนมิสฺสโร, โคสฺวิ+สฺสโร, คุนฺนํ อธิปติ, โคสุ อธิปติ, คุนฺนํ ทายาโท, โคสุ ทายาโท, คุนฺนํ สกฺขี, โคสุ สกฺขี, คุนฺนํ ปติภู, โคสุ ปติภู, คุนฺนํ ปสุโต, โคสุ ปสุโต, กุสลา นจฺจคีตสฺส, กุสลา นจฺจคีเต, อายุโตฺต กฎกรณสฺส, อายุโตฺต กฎกรเณฯ ตถา อาธารวจนิจฺฉายํ สตฺตมี, ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ, มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา, พาหาสุ คเหตฺวา, หเตฺถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ, กทลีสุ คเช รกฺขนฺติ, ญาณสฺมึ ปสโนฺน, ญาณสฺมึ อุสฺสุโกฺกติ วิสยสตฺตมีฯ

๓๖. ยโต นิทฺธารณํ

ชาติคุณกฺริยาหิ สมุทายเต+กเทสสฺส ปุถกฺกรณํ นิทฺธารณํ, ยโต ตํ กรียติ, ตโต ฉฎฺฐีสตฺตมิโย โหนฺติฯ สาลโย สูกธญฺญานํ ปถฺยตมา, สูกธเญฺญสุ สาลโย ปถฺยตมาฯ กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา, กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมาฯ คจฺฉตํ ธาวโนฺต สีฆตมา, คจฺฉเนฺตสุ ธาวโนฺต สีฆตมาฯ

๑๔. สตฺตมฺยา+ธิเกฺย

อาธิเกฺย อเตฺถ อุเปน ยุตฺตมฺหา สตฺตมี โหติฯ อุปขาริยํ โทโณ, ขาริยา โทโณ อธิโกตฺยโตฺถฯ ตถา อุปนิเกฺข กหาปณํฯ

๑๕. สามิเตฺถ+ธินา

สามิภาวเตฺถ อธินา ยุตฺตมฺหา สตฺตมี โหติฯ อธิพฺรหฺมทเตฺต ปญฺจาลา, อธิปญฺจาเลสุ พฺรหฺมทโตฺต, พฺรหฺมทตฺติสฺสรา ปญฺจาลาติ อโตฺถฯ อธิเทเวสุ พุโทฺธ, สมฺมุติเทวาทีหิ พุโทฺธ อธิโกตฺยโตฺถฯ

เอตฺถ จ ยถาวุเตฺตสุ อเตฺถสุ อยํ เภโท –

การกํ สาธกํ นิพฺพตฺตกํ กฺริยานิมิตฺตนฺติ อตฺถโต เอกเมว, ตญฺจ ทโณฺฑ, ธวโล, ปจนํ, จิโตฺต, โคติ ทพฺพ+คุณ+กฺริยา+นาม+ชาติเภเทน ปญฺจวิธมฺปิ กมฺม+กตฺตาทิวเสน ฉพฺพิธํ, ตํ

สตฺติการกํ, ตทาธารภูตทพฺพาทโย ตตฺรฎฺฐการกํ, น มุขฺยโตฯ มุขฺยโต เจ โหนฺติ, เตสํ สตฺติทพฺพานํ อญฺญมญฺญพฺยาวฎฺฐรูปตฺตา โย อาธาโร, โส อาธาโรเยว, กิสฺมิญฺจิกาเล กรณํ วา กตฺตุรูปภูโต วา น โหติ, ตสฺมา ถาลิ ปจติ, ถาลิยา ปจติ, ถาลิยํ ปจตีตฺยาทินา เอกสฺส วตฺถุโน กตฺตุ+กรณา+ธารเภโท น สิยาฯ สตฺติปเกฺข ปน ทพฺพาทีนํ อเนกสตฺติยา อาธารตฺตา สตฺติยา ทพฺพาทโย วิวกฺขิตา ตํ ตํ การกํ โหตีติ ทพฺพาทีนํ อเภเทปิ การกเภโท ยุชฺชเตฯ วุตฺตญฺหิ –

> วิจิตฺตกตฺตุอาทีหิ , สํโยคา เอกวตฺถุโน;
> นานาตฺตํ ยุชฺชเต นาฎฺย-เภเทน นฎกสฺสิ+วาติฯ

ถาลิ วตฺถุโต เอกา เจทปิ สตฺติการกภูตกตฺตุ+กรณา+ธาราทีนํ เภเทน เภท+มุปยาติ, กิมิว ราม+ราวณาทิเวสธารีนฎโก เตสํ นามวเสน ราโม, ราวโณติ เภท+มุปยาติ, ต+มิวาติ อธิปฺปาโยฯ

ปุน+รปิ –

> ยเถ+โกปิ ปโฎ สุตฺต, ปีตาทิคุณสํยุโต;
> สุโกฺก ปโฎติ ปีโตติ, เภทํ ยาเตฺย+วเมว+ยํฯ

เอตฺถ จ สตฺติภูตกตฺตาทโย มุขฺยการกํ, ตํโยเคน ทพฺพภูตถาลี คุณการกํ, เต จ กถํ กฺริยาย การกา โหนฺติฯ กตฺตา อตฺตนา ปติฎฺฐิตาย หสติ+นจฺจติจฺจาทิกฺริยาย นิมิตฺตํ โหติฯ กมฺมญฺจ อตฺตนา ปติฎฺฐิตกฺริยาย ตทตฺถภูตอินฺธนาทีนิ ปวเตฺตนฺตํ ‘‘โอทนํ ปจตี’’ตฺยาโท นิมิตฺตํฯ ‘กเฎฺฐหิ ปจฺจตี’ตฺยาโท กฎฺฐานิ ชลนกฺริยาย สาเธตพฺพปากสฺส องฺคภาเวน นิมิตฺตํฯ ‘ผรสุนา ฉินฺทตี’ตฺยาโท ผรสุ จ กฎฺฐานํ ทฺวิธาปวตฺติยา นิมิตฺตํฯ กมฺมญฺจ กฺริยาย สมฺพนฺธียมานพฺยาเปฺย สติ นิมิตฺตภาเวน กฺริยาย นิมิตฺตํฯ ตถา สมฺปทานา+วธิ+อาธารานํ ‘คาโว ททาติ’ ‘คามสฺมา อปนยติ’ ‘ถาลิยํ ปจตี’ตฺยาทีสุ โคทานา+ปนยน+ปจนกฺริยานํ นิมิตฺตตฺตา กฺริยาย นิมิตฺตานิ โหนฺติฯ เตสํ ยถาสกํ กฺริยาย ปวตฺตโก กตฺตา, ตสฺมา ส เอว ปธาโน กตฺตาติ โวหารํ ลภติ, อเญฺญสํ กรณาทีนํ กตฺตุภาเว สติปิ อปฺปธานตฺตา ตํ น ลภติฯ

โจทเกน วุตฺตญฺหิ –

> นนุ สามคฺยมีนายํ, กฺริยาสิทฺธิ กถํ วท;
> เอกสฺส กตฺตุโน เอว, สเพฺพสํ กตฺตุตํ วินาฯ

> สเพฺพสํ กรณาทีนํ, กตฺตุตาย วิโยคโต;
> กรณาทีนํ อภาวตฺตา, การกํ น หิ ฉพฺพิธนฺติฯ

วุจฺจเต –

> ยทฺยปฺย+ตฺถิ หิ กตฺตุตฺตํ, สภาวา กรณาทิสุ;
> กฺริยาสิทฺธฺยา ตถาเปฺย+ต+มปฺปธานํ ปรงฺคโตฯ

เอตํ สภาวโต อุปลพฺภมานํ กรณาทีสุ กตฺตุตฺตํ ปเรสํ กรณาทีนํ ชลน+ธารณาทิกฺริยาย องฺคํ อุปายติ อปฺปธานนฺติ อธิปฺปาโยฯ

การกํ ฉพฺพิธํ สญฺญา-วสา ฉพฺพีสติวิธํ;
ปเภทา สตฺตธา กมฺมํ, กตฺตา ปญฺจวิโธ ภเวฯ

กรณํ ทุวิธํ โหติ, สมฺปทานํ ติธา มตํ;
อปาทานํ ปญฺจวิธํ, อาธาโร ตุ จตุพฺพิโธฯ

วิภตฺติโย ปน –

ปจฺจตฺต+มุปโยคญฺจ, กรณํ สมฺปทานิยํ;
นิสฺสกฺกํ สามิวจนํ, ภุมฺม+มาลปน+ฎฺฐมํติฯ

อิติ ปโยคสิทฺธิยํ การกกโณฺฑ ตติโยฯ

๔. สมาสกณฺฑ

อถ นามานเมว อญฺญมญฺญสมฺพนฺธีนํ สมาโสติ นามนิสฺสิตตฺตา, สยญฺจ นามิกตฺตา นามานนฺตรํ สมาโส วุจฺจเตฯ

๑. สฺยาทิ สฺยาทิเน+กตฺถนฺติ

อิท+มธิกตํ เวทิตพฺพํฯ ปุเพฺพ วุตฺตวิธิคฺคหณญาเยน สฺยาทีติ ตทนฺตสฺส คหณํฯ โส จ ภินฺนตฺถานํ นามาน+เมกตฺถีภาโว สมาโสติ วุจฺจเตฯ

๒. อสงฺขฺยํ วิภตฺติ+สมฺปตฺติ+สมีป+สากลฺยา+ภาว+ยถา+ ปจฺฉา+ยุคปทเตฺถ

ปุพฺพสฺส+ตฺถปรํ ยสฺส, อญฺญตฺถปรมญฺจ ยํ;
นปุํสกํ ภเว ยญฺจ, ต+ทาสํขฺย+มิเห+สฺสเตฯ

สตฺถนฺตเร ปสิทฺธํ ยํ, อพฺยยีภาวนามโต;
อุปกุมฺภํ ติฏฺฐคุ จ, ปาตเมฆํติ ตํ ยถาฯ

อสงฺขฺยํ สฺยาทฺยนฺตํ วิภตฺยาทีน+มเตฺถ วตฺตมานํ สฺยาทฺยเนฺตน สเห+กตฺถํ ภวติฯ ‘‘อ วิคฺคโห นิจฺจสมาโส, ปทนฺตรวิคฺคโห เจ’’ติ ปทนฺตรวิคฺคโหฯ อิตฺถีสุ ตถา ปวตฺตาติ วิคฺคยฺห วิภตฺยเตฺถ สมาเส กเต –

๒,๑๑๙. เอกตฺถตายํ

เอโก อโตฺถ ยสฺส ปกติปจฺจยาทิสมุทายสฺส โส เอกโตฺถฯ ตสฺส ภาโว ปวตฺตินิมิตฺตํ เอกตฺถตา, อียาทิ+ณาทิ+สมาสวิธานํ, ตสฺมิํ สติ สฺยาทิโลโป โหติฯ

๙. ตํ นปุํสกนฺติ

นปุํสกลิเงฺค จ ‘‘ปุพฺพสฺมา+มาทิโต’’ติ สพฺพวิภตฺตีนํ โลเป จ กเต อธิตฺถิ ติฏฺฐติ, โภ อธิตฺถิ, อธิตฺถิ ปสฺส, อธิตฺถิ กตํ, อธิตฺติ จรติ, อธิตฺถิ เทหิ, อธิตฺถิ อเปหิ, อธิตฺถิ อายตฺตํ, อธิตฺถิ ปติฏฺฐิตํฯ เอวํ อธิกุมาริ, อนฺตภูตสฺส อปฺปธานสฺส ฆปสฺส ‘‘ฆปสฺส+นฺตสฺสา+ปฺปธานสฺสา’’ติ ปสฺส รโสฺสฯ

สห=สมฺปนฺนํ พฺรหฺมํ สพฺรหฺมํฯ วุตฺตนเยน เอตฺถ จ อุปริ จ สมาสาทโย โหนฺติ, เอตฺถ ‘‘อกาเล สตเตฺถ’’ติ สหสฺส สาเทโสฯ สฺยาทิมฺหิ กเต ‘‘ปุพฺพสฺมา+มาทิโต’’ติ สฺยาทีนํ โลเป จ สมฺปเตฺต ‘‘นา+โต+มปญฺจมิยา’’ติ อปญฺจมิยา ปฏิเสโธ จ อการนฺตอสํขฺยสมาสโต ปราสํ สพฺพวิภตฺตีนํ อํอาเทโส จ โหติฯ เอว+มุปริปิฯ

ภิกฺขานํ สมิทฺธิ สุภิกฺขํ, เอตฺถ ฆสฺส รโสฺสฯ สุภิกฺขํ ติฏฺฐติ โภ สุภิกฺขํ, สุภิกฺขํ ปสฺสฯ นา+สฺมิํสุ ‘‘วา ตติยา สตฺตมีนํ’’ติ วิกเปฺปน อํ, สุภิกฺขํ สุภิเกฺขน วา กตํ, สุภิกฺขํ สุภิเกฺขน วา จรติ, สุภิกฺขํ เทหิฯ ปญฺจมิยํ อ+มพฺภาวา สุภิกฺขา อปคจฺฉ, สุภิกฺข+มายตฺตํ, สุภิกฺขํ สุภิเกฺข วา ปติฏฺฐิตํฯ

สมีปเตฺถ-กุมฺภสฺส สมีปํ อุปกุมฺภํ, เอวํ อุปนครํ, โภ อุปกุมฺภํ อิจฺจาทิฯ

สากเลฺย-ติณมฺปิ อเสเสตฺวาติ สติณํ, ติณมฺปิ อเสเสตฺวา อโชฺฌหรณีย+มโชฺฌหรตีตฺย โตฺถฯ เสสํ สพฺรหฺมสมํ ฯ อคฺคิมฺปิ อเสเสตฺวาติ สาคฺคิ, อคฺคิคนฺถํปิ อเสเสตฺวา อธีเตตฺยโตฺถฯ วารคฺคหณํ อธิตฺถิสมํฯ

อภาโว สมฺพนฺธีเภทา พหฺวิโธ, ตตฺร อิทฺธาภาเววิคตา อิทฺธิ=วิภูติ สทฺทิกานนฺติ ทุสฺสทฺทิกํฯ อตฺถาภาเวมกฺขิกานํ อภาโว นิมฺมกฺขิกํ, นิทฺทรถํ, นิมฺมสกํฯ อติกฺกมาภาเว-อติคตานิ ติณานิ นิตฺติณํฯ อุปโภคสมฺพนฺธีวตฺตมานกาลสฺส อภาเว-อติคตํ ลหุปาวุรณํ อติลหุปาวุรณํ, ลหุปาวุรณสฺส นา+ยํ อุปโภคตา โลติ อโตฺถฯ

ยถาโตฺถ+เนกวิโธ, ตตฺร โยคฺคตายํ-โยคฺคํ รูป+มนุรูปํฯ วิจฺฉายํ-อทฺธมาสํ อทฺธมาสํ อนุ อนฺวทฺธมาสํ, เอวํ ปจฺจตฺตํฯ อตฺถานติวตฺติยํ-สตฺติํ อนติกฺกมฺม ยถาสตฺติฯ เอวํ ยถากฺกมํ, ยถาพลํฯ พหุลาธิการา ยา ยา ปริสา ยถาปริสาฯ สทิสเตฺถ-กิขิยา กณฺหวิจฺฉิตเธนฺยา สทิโส สกิขิ, สหสฺส สาเทโสฯ อานุปุพฺพิยํ-เชฏฺฐานุกฺกเมน อนุเชฏฺฐํฯ

ปจฺฉาอเตฺถ-รถสฺส ปจฺฉา อนุรถํฯ

ยุคปทเตฺถ-จเกฺกน สห=เอกกาลํ สจกฺกํ, จเกฺกน เอกกฺขเณ นิเธตีติ อโตฺถฯ

๓. ยถา น ตุเลฺย

ยถาสโทฺท ตุลฺยเตฺถ วตฺตมาโน สฺยาทฺยเนฺตน สเห+กโตฺถ น ภวติฯ ยถา เทวทโตฺต, ตถา ยญฺญทโตฺตฯ เอตฺถ อุปมานภูโต ยถาสโทฺท ‘ตถา ยญฺญทโตฺต’ติ อุปเมยฺย+มเปกฺขติ, ตสฺมา ‘‘สาเปกฺข+มสมตฺถํ ภวตี’’ติ ญายา อสมาเส ‘‘น ตุเลฺย’’ติ ปฏิเสโธ กิมตฺถ+มิติ เจฯ ยสฺมา ‘‘ยถา เทวทโตฺต’’ติ สมุทายเมว อุปมานํ ภวติ, น วิสุํ ยถาสโทฺท, ตสฺมา สมุทายเสฺสว อุปเมยฺยสาเปกฺขเตฺต น อสามตฺถิยตา น วิสุํ ยถาสทฺทสฺส, ตสฺมา สาทิเสฺส ปตฺตสมาสสฺส ปฏิเสธตฺถ+มิทํฯ ตุลฺยเตฺถติ วตฺตเพฺพ ตุลฺยํ วินา ตุลฺยตา นตฺถีติ ตุลฺยเตฺถติ อวตฺวา ตุเลฺยติ วุตฺตํฯ

> ยถากถญฺจิ สาทิสฺสํ, ญายเต ยตฺถ สมฺภวํ;
> อุปมา นาม สา ตสฺสา, ปปโญฺจ พหุธา ภเวฯ

๔. ยาวา+วธารเณ

ยาวสโทฺท อวธารเณ วตฺตมาโน สฺยาทฺยเนฺตน สเห+กโตฺถ ภวติฯ อวธารณํ=เอตฺตกตา ปริเจฺฉโทฯ ยาวนฺตานิ อมตฺตานิ=ภาชนานิ ยาวามตฺตํ, อิมินา สมาเส กเต เสสํ ปุพฺพสมํฯ ชีวสฺส ยตฺตโก ปริเจฺฉโท ยาวชีวํฯ ยาวตายุกํ, ‘‘สกเตฺถ’’ติ กปจฺจโยฯ ยตฺตเกน อโตฺถ ยาวทตฺถํฯ

๕. ปยฺยปา พหิ ติโร ปุเร ปจฺฉา วา ปญฺจมฺยา

ปริอาทโย ปญฺจมฺยเนฺตน สเห+กตฺถา โหนฺติ วาฯ ปริ ปพฺพตา ปริปพฺพตํฯ วาสฺส วากฺย วิกปฺปตฺถตฺตา ปริ ปพฺพตา อิจฺจาทโยปิ โหนฺติฯ อป ปพฺพตา อปปพฺพตํ, อา ปาฏลิปุตฺตา อา

ปาฏลิปุตฺตํ, พหิ คามา พหิคามํ, ติโร ปพฺพตา ติโรปพฺพตํ, ปุเร ภตฺตา ปุเรภตฺตํ, ปจฺฉา ภตฺตา ปจฺฉาภตฺตํ, สพฺพํ อุปกุมฺภสมํ, อิมินา สมาโส วิเสโสฯ เอว+มุปริสุเตฺตปิฯ

วาตฺย+ธิกาโร –

๖. สมีปา+ยาเมสฺว+นุ

‘‘อสํขฺย’’มิจฺจาทินา นิจฺจสมาสสฺส วิกปฺปตฺถํ สมีปคฺคหณํฯ อนุสโทฺท สามีเปฺย อายาเม จ วตฺตมาโน สฺยาทฺยเนฺตน สเห+กโตฺถ วา โหติฯ เอตฺถ สมีปคฺคหณสฺส ภาวปฺปธานตฺตา สามีปฺยเมว คมฺยเตติ สามีเปฺยติ วุตฺตํฯ วนสฺส อนุ=สมีปํ อนุวนํ, คงฺคาย อนุ=อายาโม อนุคงฺคํ, คงฺคาย อนุ วา พาราณสีฯ

๗. ติฏฺฐคฺวาทีนิ

ติฏฺฐคฺอาทีนิ อญฺญเตฺถน สิทฺธาปิ อสฺมิํ อสํขฺยสมาเส นิปาติยนฺติฯ ติฏฺฐนฺติ คาโว ยสฺมิํ กาเลติ ติฏฺฐนฺตสทฺท+โคสเทฺทหิ ปฐมาโยมฺหิ กเต ‘‘วา+เนกญฺญเตฺถ’’ติ สมาโส, อิมินา นิปาตนา โลเป นปุํสกเตฺต จ กเต สิมฺหิ โคสฺส ‘‘โคสฺสุ’’ติ อุกาเร ‘‘ปุพฺพสฺมา+มาทิโต’’ติ วิภตฺติโลโปฯ เอวํ วหนฺตี คาโว ยสฺมิํ กาเลติ วหคฺคุ อิจฺจาทิฯ เวลาปฺปกาสกปาโตอาทีนมฺปิ เอเตฺถว สงฺคโห, ปาโต นหานนฺติ สตฺตมีอมาทิสมาเส ปาตนหานํ, เอวํ สายนหานํ, ปาตกาลํ, สายกาลํ, ปาตเมฆํ, สายเมฆํ, ปาตมคฺคํ, สายมคฺคํ, เอตฺถ ‘‘เอโอน+ม วเณฺณ’’ติ อกาโร, นิคฺคหีตสฺส โลโป จ โหติฯ

๘. โอเร+ปริ+ปฏิ+ปาเร+มเชฺฌ+เหฏฺฐุ+ทฺธา+โธ+โนฺต วา ฉฏฺฐิยาฯ

โอราทโย สทฺทา ฉฏฺฐิยเนฺตน สเห+กตฺถา วา โหนฺติฯ โอรํ คงฺคาย โอเรคงฺคา, อุปริ สิขรสฺส อุปริสิขรํ, ปฏิ=มุขํ โสตสฺส ปฏิโสตํ, ปารํ ยมุนาย ปาเรยมุนํ, มชฺฌํ คงฺคาย มเชฺฌคงฺคํ, เหฏฺฐา ปาสาทสฺส เหฏฺฐาปาสาทํ, อุทฺธํ คงฺคาย อุทฺธคงฺคํ, อโธ คงฺคาย อโธคงฺคํ, อโนฺต ปาสาทสฺส อโนฺตปาสาทํฯ อิมินา นิปาตนาว นิคฺคหีตโลเป จ เอกาเร จ กเต โอเรจฺจาทิ โหติฯ

๑๐. อ+มาทิ

อ+มาทิสฺยาทฺยนฺตํ สฺยาทฺยเนฺตน สห พหุล+เมกตฺถํ โหติฯ

> อุตฺตรสฺส ปทสฺส+โตฺถ, ปธานํ ลิงฺค+มสฺส จ;
> ทุติยนฺตาทิปเทกโตฺถ, พหุธา ตํ วิภชฺชเตฯ
>
> ปเรส+มิสฺสเต ตญฺจ, ภิเยฺย ตปฺปุริสา+ขฺยยา;
> ตํ ยถา+ตฺร ราชาปจฺจํ, กตฺถจีติ+มิตีทิสํฯ

อ+มาทฺยนฺตานํ การกานํ อการกานญฺจ สมาโส กตฺถจิเมว วา โหติฯ ตญฺจ พหุลํวิธาเนนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตตฺถ ทุติยาตปฺปุริโส อมาทิ คต+นิสฺสิตา+ตีตา+ติกฺกนฺต+ปตฺตา+ปนฺนาทีหิ ภวติฯ สรณํ คโตติ สมาเส กเต ‘‘เอกตฺถตายํ’’ติ วิภตฺติโลปาทิ อุปริ สพฺพตฺถ ปุพฺพสมํฯ สรณคโต,

สรณคตาฯ สรณคตา, สรณคตาโยฯ สรณคตํ กุลํ, สรณคตานิ กุลานิ อิจฺจาทิฯ อรญฺญคโต, ภูมิคโตฯ ธมฺมํ นิสฺสิโต ธมฺมนิสฺสิโต, อตฺถนิสฺสิโตฯ ภวํ อตีโต ภวาตีโต, กาลาตีโตฯ ปมาณํ อติกฺกนฺตํ ปมาณาติกฺกนฺตํ, โลกาติกฺกนฺตํฯ สุขํ ปตฺโต สุขปฺปตฺโต, ทุกฺขปฺปตฺโตฯ โสตํ อาปนฺโน โสตาปนฺโน, นิโรธสมาปนฺโน, มคฺคปฺปฏิปนฺโนฯ รถํ อารุฬฺโห รถารุฬฺโห ฯ สพฺพรตฺตึ โสภโณ สพฺพรตฺติโสภโณ, มุหุตฺตสุขํฯ อการกานํ สมาโส อจฺจนฺตสํโยเคฯ วุตฺติเยโว+ปปท สมาเส, ตสฺส นิจฺจตฺตาฯ ยถา กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร, กุมฺภกาโร, อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม, ธมฺมกาโม, ธมฺมํ ธาเรตีติ ธมฺมธโร, วินยธโรฯ สานํ ปจตีติ สปาโก, ตนฺตํ วายตีติ ตนฺตวาโย, วรํ อาหรตีติ วราหโรฯ นฺต+มาน+กฺตวเนฺตหิ วากฺยเมวฯ ธมฺมํ สุณนฺโต, ธมฺมํ สุณมาโน, โอทนํ ภุตฺตวาฯ

ตติยาตปฺปุริโส กิตก+ปุพฺพ+สทิส+สโม+นตฺถ+กลห+นิปุณ+มิสฺส+สขิลาทีหิฯ พุเทฺธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโต ธโมฺม, เอวํ ชินเทสิโตฯ สตฺถารา วณฺณิโต สตฺถุวณฺณิโตฯ วิญฺญูหิ ครหิโต วิญฺญุครหิโต, วิญฺญุปฺปสโตฺถ, อิสฺสรกตํ, สยํ กตํ, สุเกหิ อาหฏํ สุกาหฏํ, รญฺญา หโต ราชหโต, ราชปีฬิโตฯ อคฺคินา ทโฑฺฒ อคฺคิทโฑฺฒ, สเปฺปน ทโฏฺฐ สปฺปทโฏฺฐ, สเลฺลหิ วิโทฺธ สลฺลวิโทฺธ, อิจฺฉาย ปกโต อิจฺฉาปกโต, สีลสมฺปโนฺนฯ เอวํ สุขสหคตํ, ญาณสมฺปยุตฺตํ, มิตฺตสํสโคฺค, ปิยวิปฺปโยโค, ชาติถโทฺธ, คุณหีโน, คุณวุโทฺธ, จตุวคฺคกรณียํ, จตุวคฺคาทิกตฺตพฺพํฯ กาเกหิ เปยฺยา กากเปยฺยา, นทีฯ กฺวจิ วุตฺติเยว, อุรสา คจฺฉตีติ อุรโค, ปาเทน ปิวตีติ ปาทโปฯ กฺวจิ วากฺยเมว, ผรสุนา ฉิโนฺนวา, กาเกหิ ปาตพฺพา, ทสฺสเนน ปหาตพฺพาฯ ปุพฺพาทิโยเค-มาเสน ปุโพฺพ มาสปุโพฺพฯ เอวํ มาตุสทิโส, มาตุสโมฯ เอกูนวีสติ, สีลวิกโล, อสิกลโห, วาจานิปุโณ, ยาวกาลิกสมฺมิสฺสํ, วาจาสขิโล ฯ สตฺถารา สทิโส สตฺถุสทิโส, สตฺถุกโปฺป, ปุเญฺญน อตฺถิโก ปุญฺญตฺถิโก, คุณาธิโกฯ ทธินา อุปสิตฺตํ โภชนํ ทธิโภชนํ, คุเฬน สํสโฏฺฐ โอทโน คุโฬทโนฯ การกสมฺพโนฺธ กฺริยาย กโต, อุปสิตฺตาทิกฺริยานํ อปญฺญายเนปิ วุตฺติเยโว+ปสิตฺตาทิกฺริยาน+มาขฺยาปนโต นตฺถา+ยุตฺตตฺถตาฯ เอวํ ขีโรทโนฯ อเสฺสน ยุโตฺต รโถ อสฺสรโถ, มคฺคจิตฺตํ, ชมฺพุยา ปญฺญาโต ลกฺขิโต ทีโป ชมฺพุทีโป, เอเกน อธิกา ทส เอกาทส, ชาติยา อโนฺธ ชจฺจโนฺธ, ปกติยา เมธาวี ปกติเมธาวี อิจฺจาทิฯ

จตุตฺถีตปฺปุริโส ตทตฺถ+อตฺถ+หิต+เทยฺยาทีหิฯ ตทเตฺถ-กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ, กถินจีวรสฺสาติ อโตฺถฯ เอวํ จีวรทุสฺสํ, จีวรมูลํ, ยาคุยา อตฺถาย ตณฺฑุลา ยาคุตณฺฑุลา, ภตฺตตณฺฑุลา, สงฺฆสฺส อตฺถาย ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํ, อาคนฺตุกภตฺตํ, เอวํ คมิกภตฺตํ, ปาสาทาย ทพฺพํ ปาสาททพฺพํฯ เอตฺถ จา+ยํ นิจฺจสมาโส, ตสฺส ติลิงฺคตา จ-ภิกฺขุสงฺฆสฺส อโตฺถ วิหาโร ภิกฺขุสงฺฆโตฺถ วิหาโร, ภิกฺขุสงฺฆตฺถา ยาคุ, ภิกฺขุสงฺฆตฺถํ จีวรํฯ ยสฺส อโตฺถ ยทโตฺถ, ยทตฺถา, ยทตฺถํฯ เอวํ ตทโตฺถ, ตทตฺถา, ตทตฺถํฯ ตถา โลกหิโตฯ พุทฺธสฺส เทยฺยํ พุทฺธเทยฺยํ ปุปฺผํฯ สงฺฆเทยฺยํ จีวรํฯ อิธ น โหติ ‘‘สงฺฆสฺส ทาตพฺพํ’’ฯ

ปญฺจมีตปฺปุริโส อปคมน+ภย+วิรติ+โมจนตฺถาทีหิฯ เมถุนสฺมา อเปโต เมถุนาเปโต, เอวํ ปลาปคโต, นครนิคฺคโต, ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต, กามโต นิกฺขนฺตํ กามนิกฺขนฺตํ, รุกฺขคฺคา ปติโต รุกฺขคฺคปติโต, สาสนจฺจุโต, อาปตฺติ- วุฏฺฐานํ , ธรณีตลคฺคโต, สพฺพภเวหิ นิสฺสโฏ สพฺพภวนิสฺสโฏฯ ภยตาทิโยเค-ราชโต ภยํ ราชภยํ, โจรภยํ, อมนุสฺสภยํ, อคฺคิภยํ, ปาปภีโต, ปาปภีรุโกฯ อกตฺตพฺพโต วิรติ อกตฺตพฺพวิรติ, เอวํ กายทุจฺจริตวิรติ, วจีทุจฺจริตวิรติฯ พนฺธนา มุโตฺต พนฺธนมุโตฺต, วนมุโตฺต, พนฺธนโมโกฺขฯ กมฺมสมุฏฺฐิตํ, อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐํ, โอมโกมกํฯ กฺวจิ วุตฺติเยว, กมฺมโต ชาตํ กมฺมชํ, เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํฯ อิธ น โหติ ‘ปาสาทา ปติโต’ฯ

ฉฏฺฐีตปฺปุริโส รโญฺญ ปุโตฺต ราชปุโตฺต, เอวํ ราชปุริโส, อาจริยปูชโก, พุทฺธสาวโก, พุทฺธรูปํ, ชินวจนํ, สมุทฺทโฆโส, ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ, ปุปฺผคนฺโธ, ผลรโส, กายสฺส ลหุตา กายลหุตาฯ มรณสฺสติ, รุกฺขมูลํ, อยสฺส ปโตฺต อโยปโตฺต, เอตฺถ ‘‘มนาทฺยาปาทีน+โมมเย เจ’’ติ โอฯ เอวํ สุวณฺณกฏาหํ, ปานียถาลกํ, สปฺปิกุมฺภ, เทวานํ ราชา เทวราชาฯ ปุมสฺส ลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํ, ‘‘ปุํ ปุมสฺสวา’’ติ ปุมสฺส ปุํ, นิคฺคหีตโลโป, ลสฺส ทฺวิภาโว จฯ หตฺถิปทํ, อิตฺถิรูปํ, ภิกฺขุนิสโงฺฆ, ชมฺพุสาขา, เอตฺถ อีการูการานํ รโสฺสฯ พหุลาธิการา นฺต+มาน+นิทฺธาริย+ปูรณ+ภาว+ติตฺตเตฺถหิ น โหติฯ มมา+นุกุพฺพํ, มมา+นุกุรุมาโน, คุนฺนํ กณฺหา สมฺปนฺนขีรตมา, สิสฺสานํ ปญฺจโม, ปฏสฺส สุตฺตตาฯ กฺวจิ โหเตว ‘วตฺตมานสามีปฺยํ’ฯ พฺราหฺมณสฺส สุกฺกา ทนฺตาติ สาเปกฺขตาย น โหติฯ ผลานํ ติโตฺต, ผลาน+มาสิโต, ผลานํ สุหิโตฯ ‘‘พฺราหฺมณสฺส อุจฺจํ เคหํ’’ติ สาเปกฺขตาย น โหติฯ ‘‘รโญฺญ ปาฏลิปุตฺตกสฺส ธนํ’’ติ ธนสมฺพเนฺธ ฉฏฺฐีติ ปาฏลิปุตฺตเกน สมฺพนฺธาภาวา น โหติฯ ‘‘รโญฺญ โค จ อโสฺส จ ปุริโส จา’’ติ ภินฺนตฺถตาย วากฺยเมวฯ รโญฺญ ควสฺสปุริสา ราชควสฺสปุริสาติ วุตฺติ โหเตว, เอกตฺถีภาวาฯ สมฺพนฺธีสทฺทานํ ปน นิจฺจสาเปกฺขเตฺตปิ คมกตฺตา สมาโส, คมกตฺตมฺปิ หิ สมาสสฺส นิพนฺธนํ, ยถา เทวทตฺตสฺส คุรุกุลํ, ภควโต สาวกสโงฺฆติอาทิฯ

สตฺตมีตปฺปุริโส รูเป สญฺญา รูปสญฺญา, เอวํ รูปสเญฺจตนา, สํสารทุกฺขํฯ จกฺขุมฺหิ สนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํฯ ธเมฺม รโต ธมฺมรโต, ธมฺมาภิรติ, ธมฺมรุจิ, ธมฺมคารโว, ธเมฺมสุ นิรุตฺติ ธมฺมนิรุตฺติ, ทานาธิมุตฺติ, ภวนฺตรกตํฯ ทสฺสเน อสฺสาโท ทสฺสนสฺสาโทฯ อรเญฺญ วาโส อรญฺญวาโส, วิกาลโภชนํ, กาลวสฺสํ, วนปุปฺผํ, วนมหิโส, คามสูกโร, สมุทฺทมจฺฉา, อาวาฏกจฺฉโป, อาวาฏมณฺฑูโก, กูปมณฺฑูโก, ติตฺถนาวาฯ อิตฺถีสุ ธุโตฺต อิตฺถิธุโตฺต, อกฺขธุโตฺตฯ ฉายายํ สุโกฺข ฉายาสุโกฺข, องฺคารปกฺกํ, จารกวโนฯ กฺวจิ วุตฺติเยว, วเน จรตีติ วนจรโก, กุจฺฉิมฺหิ สยนฺตีติ กุจฺฉิสยา, ถเล ติฏฺฐตีติ ถลโฏฺฐ, ชลโฏฺฐ, ปพฺพตโฏฺฐ, มคฺคโฏฺฐฯ ปเงฺก ชาตํ ปงฺกชํ, สโรรุห+มิจฺจาทิฯ อิธ น โหติ, โภชเน มตฺตญฺญุตา, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, อาสเน นิสิโนฺน, อาสเน นิสีทิตพฺพํฯ

๑๑. วิเสสน+เมกเตฺถน

วิเสสนํ สฺยาทฺยนฺตํ วิเสเสฺสน สฺยาทฺยเนฺตน สมานาธิกรเณนสเห+กตฺถํ โหติฯ

สมานเตฺถ ปเท ยตฺถ, เภทฺยเภทกวาจเก;
วิเสสนสมาโส+ยํ, วิเสสฺสตฺถปธานโตฯ

วิเสสฺสคต+เมว+ตฺร, ลิงฺค+เมตํ ปรํ ตโต;
กมฺมธารย+มิเจฺจ+ส, สมาโส+เญฺญหิ สญฺญิโตฯ

สุเตฺต วิเสเสฺสนาติ อวุเตฺตปิ วิเสสนสฺส สมฺพนฺธีสทฺทตฺตา สามตฺถิยโต ลพฺภมานอากงฺขิตสทฺทํ ปติ ‘‘วิเสเสฺสนา’’ติ วุตฺตํฯ วุตฺตญฺจ –

สามญฺญวตฺถุ ยา วตฺถ+นฺตรโต ตุ วิเสสิย;
เอกปฺปกาเร ฐปนา, วิเสสน+มิตี+ริตํฯ

เอกปฺปการคํ วตฺถุ, วิเสสฺสนฺติ ปวุจฺจติ;
ปทานิ ยานิ ยาเนว, สมฺพนฺธ+มุปยนฺติ+ห;

คมฺยเต กามจาเรน, วิเสสน+วิเสสฺสตาติฯ

เอตฺถ จ อุปฺปลทพฺพํ รตฺตุปฺปลาทิโต วิเสสยตีติ นีลสโทฺท วิเสสนํฯ เตน วิเสสิยตีติ อุปฺปลสโทฺท วิเสสฺสํฯ อปิ จ ภมร+งฺคาราทิสามญฺญ นีลตฺถโต วิเสสิยตีติ นีลํ วิเสสฺสํฯ น วตฺถาทีนํ, อุปฺปลเสฺสวาติ วิเสสนโต อุปฺปลํ วิเสสนํติ กามจาเรเนติ วุตฺตํฯ อปิ จ –

ปริโต อยนฺตฺย+เนน+ตฺถา, ปริยาโยติ วุจฺจติ;
โควาจาติ ปวุเตฺต ตุ, วาจโตฺถ ตุ วิเสสนํฯ

วิเสเสฺส ทิสฺสมานา ยา, ลิงฺค+สํขฺยา+วิภตฺติโย;
ตุลฺยาธิกรเณ ภิโยฺย, กตฺตพฺพา ตา วิเสสเนติ –

วุตฺตตฺตา มหโนฺต+จฺจาทีสุ สมานลิงฺคาทโย ทฎฺฐพฺพาฯ ภิโยฺยติ กึ, เทวา ปมาณํ อิจฺจาทิฯ

โส จ ฉพฺพิโธ วิเสสนปุพฺพปโท, วิเสสนุตฺตรปโท, วิเสสโนภยปโท, อุปมานุตฺตรปโท, สมฺภาวนาปุพฺพปโท, อวธารณปุพฺพปโทติฯ

ตตฺถ วิเสสนปุพฺพปเท ตาว-มหโนฺต จ โส ปุริโส จาติ วาเกฺย อิมินา สุเตฺตน สมาโสฯ ''ฎ นฺต+นฺตูนํ''ติ นฺตสฺส ฎาเทเส ทีโฆ โหติ, มหาปุริโส, มหาปุริสา อิจฺจาทิฯ

วาเกฺย ตุลฺยาธิกรณภาว ปกาสนตฺถํ จ+ต-สทฺทปโยโคฯ วุตฺติยนฺตุ สมาเสเนว ตปฺปกาสนโต น ตปฺปโยโคฯ เอว+มญฺญตฺราปิ วุตฺตตฺถาน+มปฺปโยโคฯ เอวํ มหาวีโร, มหามุนิฯ มหนฺตญฺจ ตํ พลญฺจาติ มหาพลํ, มหพฺภยํฯ สโนฺต จ โส ปุริโส จาติ สปฺปุริโสฯ ตถา ปุพฺพปุริโส, อปรปุริโส, ปฐมปุริโส, มชฺฌิมปุริโส, อุตฺตมปุริโส, ปรปุริโส, เสตหตฺถี, กณฺหสโปฺป, นีลุปฺปลํ, รตฺตุปฺปลํ, โลหิตจนฺทนํฯ กฺวจิ น โหติ, ปุโณฺณ มนฺตานีปุโตฺต, จิโตฺต คหปติฯ ปุมา จ โส โกกิโล จาติ ปุโงฺกกิโล, อุตฺตรปเท ปุมสฺส ปุํ โหติฯ เอวํ ปุนฺนาโคฯ

ขตฺติยา จ สา กญฺญา จาติ ขตฺติยกญฺญาฯ

๖๗. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิ+ตฺถี ปุเมว+กเตฺถติ

ภาสิตปุมา อิตฺถี ปุเมว โหตีติ ปุมฺภาวา อิตฺถิปจฺจยานํ นิวตฺติ โหติฯ เอวํ รตฺตลตา, ทุติยภิกฺขาฯ พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา จาติ พฺราหฺมณทาริกา, นาคมาณวิกาฯ อิตฺถิยนฺติ กึ, กุมาริรตนํ, สมณิปทุมํฯ ภาสิตปุมาติ กึ, คงฺคานที, ตณฺหานที , ปถวีธาตุฯ ปุรตฺถิโม จ โส กาโย จาติ ปุรตฺถิมกาโยฯ เอตฺถ จ กาเยกเทเส กายสโทฺทฯ เอวํ ปจฺฉิมกาโย, อุปริมกาโย, เหฎฺฐิมกาโย, สพฺพกาโย, นวาวาโส, กตรนิกาโย, เหตุปจฺจโยฯ ชีวิตปฺปธานํ นวกํ ชีวิตนวก+มิจฺจาทิฯ

วิเสสนุตฺตรปเท เถรา+จริย+ปณฺฑิตา วิเสสนํ ปรญฺจ ภวติฯ ยถา สาริปุโตฺต จ โส เถโร จาติ สาริปุตฺตเตฺถโร, เอวํ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร, มหากสฺสปเตฺถโร, พุทฺธโฆสาจริโย, ธมฺมปาลาจริโย, อาจริยคุตฺติโล วาฯ มโหสโธ จ โส ปณฺฑิโต จาติ มโหสธปณฺฑิโต, เอวํ วิธุรปณฺฑิโตฯ

วิเสสโนภยปเท ยถา-สีตญฺจ ตํ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหํ, สินิโทฺธ จ โส อุโณฺห จาติ สินิทฺธุโณฺห มาโสฯ ขโญฺช จ โส ขุโชฺช จาติ ขญฺชขุโชฺช, เอวํ อนฺธพธิโร, กตากตํ, ฉิทฺทาวฉิทฺทํ, อุจฺจาวจํ, ฉินฺนภินฺนํ, คตปจฺจาคตํฯ กฺวจิ ปุพฺพกาลสฺสาปิ ปรนิปาโต, วาสิโต จ โส ลิโตฺต จาติ ลิตฺตวาสิโต, เอวํ นคฺคมูสิโต, สิตฺตสมฺมโฏฺฐ, ภฏฺฐลุญฺชิโตฯ

อุปมานุตฺตรปเท อุปมานภูตํ วิเสสนํ ปรํ ภวติ, ยถา สีโหติ วุเตฺต อุปจริตา+นุปจริตสีหานํ สามญฺญปฺปตีติยํ มุนิสโทฺท วิเสเสติฯ เอตฺถ จ –

อุปมาโน+ปเมยฺยานํ, สธมฺมตฺตํ สิโย+ปมาฯ

สา จ วตฺถุ+วณฺณ+อาการานํ สาเมฺยน โหติฯ สีโหว สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโห, มุนิวสโภ, มุนิปุงฺคโว , พุทฺธนาโค, พุทฺธาทิโจฺจฯ รํสี วิย รํสี, สทฺธโมฺม จ โส รํสี จาติ สทฺธมฺมรํสี, เอวํ วินยสาคโรฯ ปุณฺฑริกมิว ปุณฺฑริโก, สมโณ จ โส ปุณฺฑริโก จาติ สมณปุณฺฑริโก, สมณปทุโมฯ จโนฺท วิย จโนฺท, มุขญฺจ ตํ จโนฺท จาติ มุขจโนฺท, มุขปทุมํ อิจฺจาทิฯ

สมฺภาวนาปุพฺพปเท ยถา-ธโมฺมติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ, เอวํ ธมฺมสญฺญา, ธมฺมสงฺขาโต, ธมฺมสมฺมโต, ปาณสญฺญิตา, อสุภสญฺญา, อนิจฺจสญฺญา, ธาตุสญฺญา, อตฺตสญฺญา, อตฺตทิฏฺฐิ อิจฺจาทิฯ

อวธารณปุพฺพปเท ยถา-คุโณ เอว ธนํ คุณธนํ, เอวํ สทฺธาธนํ, สีลธนํ, ปญฺญารตนํ, จกฺขุ เอว อินฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริยํ, เอวํ จกฺขายตนํ, จกฺขุธาตุ, จกฺขุทฺวารํ, รูปารมฺมณ+มิจฺจาทิฯ

> วิเสสน+วิเสเสฺสหิ, กฺริยาย จ สเห+ริโต;
> เตสํ ภาวํ วิเวเจตา, นิปาโต พฺยวจฺฉินฺทติฯ
>
> อโยค+มญฺญโยคญฺจ, อจฺจนฺตาโยค+เมวิ+ติ;
> วิวกฺขาโต ปยุโตฺตปิ, เอวโตฺถ ญายเต ยโตฯ
>
> พฺยวเจฺฉทผลํ วากฺยํ, ตโต จิโตฺต ธนุทฺธโร;
> ปาโตฺถ ธนุทฺธโร นีลุ+ปฺปล+มตฺถีติ ตํ ยถาฯ

เอตฺถ นิปาโตติ เอว-อิตินิปาโต, อปฺปยุโตฺตปิ เอวสโทฺท เอวํ โยเชตโพฺพ – ‘‘จิโตฺต ธนุทฺธโร เอวา’’ติ วิเสสเนน ยุโตฺต อโยควิวเจฺฉทโก, ธนุนา โยเค ปติฏฺฐาปนโต ‘‘ปาโตฺถ เอว ธนุทฺธโร’’ติ วิเสเสฺสน ยุโตฺต อญฺญโยควิวเจฺฉทโก, ธนุทฺธรตฺตสฺส ปาตฺถสํขาตอชฺชุเน เอว ปติฏฺฐาปนโตฯ ‘‘นีลุปฺปล+มเตฺถวา’’ติ กฺริยาย ยุโตฺต อจฺจนฺตาโยควิวเจฺฉทโก, นีลุปฺปลสฺส สพฺภาเวเยว ปติฏฺฐาปนโตฯ

๒๑. สํขฺยาทิ

เอกเตฺถ สมาหาเร สํขฺยาทิ นปุํสกลิงฺคํ ภวติฯ ตโย โลกา สมาหฏา=จิเตฺตน สมฺปิณฺฑิตา, ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ วา วาเกฺย วิเสสนสมาเส กเต อิมินา นปุํสกตฺตํ ภวติฯ สมาหารเสฺส+กตฺตา เอกวจนเมว, ติโลกํ, โภ ติโลก, ติโลกํ, ติโลเกน อิจฺจาทิฯ เอวํ ตโย ทณฺฑา ติทณฺฑํ, ตีณิ มลานิ สมาหฏานิ, ติณฺณํ มลานํ สมาหาโรติ วา ติมลํ, ติลกฺขณํ, จตุสจฺจํ, ปญฺจ

สิกฺขาปทํ, ฉฏฺฐายตนํ, สตฺตาหํ, อฏฺฐสีลํ, นวโลกุตฺตรํ, ทสสีลํ, สตโยชนํฯ เทฺว รตฺติโย สมาหฎา ทฺวิรตฺตํฯ

๑๒. นญ

นอูเจฺจตํ สฺยาทฺยนฺตํ สฺยาทฺยเนฺตน สเห+กตฺถํ โหติฯ ญฺญกาโร ‘‘ฎ นญสฺสา’’ติ วิเสสนโตฺถ ‘ปามนปุตฺตาทีสุ นสฺส โฎ มา โหตู’ติฯ น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณ, ‘‘ฎ นญสฺสา’’ติ นสฺส ฎาเทโสฯ ญฺญ-กาโร เอเตฺถว วิเสสนโตฺถฯ

น-นิเสโธ สโต ยุโตฺต, เทสาทินิยมํ วินา;
อสโต วา+ผโล ตสฺมา, กถ+มพฺราหฺมโณติเจฯ

นิเสธตฺถานุวาเทน, ปฏิเสธวิธิ กฺวจิ;
ปรสฺส มิจฺฉาญาณตฺตา+ขฺยาปนาโย+ปปชฺชเตฯ

ทุวิโธ จ+สฺส นสฺส อโตฺถ ปสชฺชปฏิเสธ+ปริยุทาสวเสนฯ ตตฺถ โย ‘‘อสูริกปสฺสาราชทารา’’ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถสฺส สพฺพทา อภาวํ ทีเปติ, โส ปสชฺชปฏิเสธวาจี นามฯ โย ปน ‘‘อพฺราหฺมณ+มานยา’’ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถํ ปริยุทาสิตฺวา ปฏิกฺขิปิตฺวา ตํสทิเส วตฺถุมฺหิ การิยํ ปฏิปาทยติ, โส ปริยุทาสวาจี นามฯ วุตฺตญฺจ –

ปสชฺชปฏิเสธสฺส, ลกฺขณํ วตฺถุนตฺถิตา;
วตฺถุโต+ญฺญตฺร ยา วุตฺติ, ปริยุทาสลกฺขณํฯ

ยตฺร อพฺราหฺมณาทีสุ, วตฺถุํ ปริยุทสฺสติ;
ตกฺริยายุตฺตราชาทึ, วเท โส ปริยุทาสโกฯ

ปสชฺชปฏิเสโธ ตุ, วตฺถนฺตร+มนาทิย;
กิญฺจิวตฺถุนิเสธสฺส, ปสโงฺค น ภเวยฺย โสฯ

ตทโญฺญ จ ตํวิรุโทฺธ,
ตทภาโว จ นญฺญโตฺถฯ

ตทญฺญเตฺถ – อพฺราหฺมโณ, พฺราหฺมณโต อโญฺญ ตํสทิโสติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ อมนุโสฺส, อสฺสมโณ, น พฺยากตา อพฺยากตา ธมฺมาฯ ตพฺพิรุทฺธเตฺถ-น กุสลา อกุสลา, กุสลปฏิปกฺขาติ อโตฺถฯ เอวํ อโลโภ, อมิโตฺต, อยํ ปริยุทาสนโยฯ ตทภาเว-น กตฺวา อกตฺวา, อกาตุน ปุญฺญํ, อกโรโนฺต, อภาโว ภวติฯ อยํ ปสชฺชปฏิเสธนโยฯ

เอตฺถ จ อุโภสุ ปริยุทาเส พฺราหฺมณา อโญฺญ พฺราหฺมณธเมฺม อปฺปติฏฺฐิโต ขตฺติยาทิ พฺราหฺมณสทิโสว อพฺราหฺมโณติ วุเตฺต ปตียเตฯ อิตรสฺมึ ปน ปเกฺข เกนจิ สํสยนิมิเตฺตน ขตฺติยาโท พฺราหฺมโณติ วุตฺตสฺส มิจฺฉาญาณนิวุตฺติ กรียติ ‘‘พฺราหฺมโณ+ยํ น ภวติ อพฺราหฺมโณ’’ติ, พฺราหฺมณตฺตชฺฌาสิโต น ภวตีตฺยโตฺถฯ ตตฺถ สทิสตฺตํ วินา มิจฺฉาญาณาสมฺภวา ปโยคสามตฺถิยา จ สทิสปฏิปตฺติ, ตคฺคตา จ ลิงฺค+สงฺขฺยา ภวนฺติฯ อโตเยว อุจฺจเต ‘‘นญฺญิวยุตฺต+มญฺญสทิสาธิกรเณ, กถา หิ อตฺถสมฺปจฺจโย’’ติฯ

๗๕. อน สเรติ

นญสทฺทสฺส สเร อน, น อโสฺส อนโสฺส, น อริโย อนริโยฯ เอวํ อนิสฺสโร, อนิโฏฺฐ, อนาสโวฯ น อาทาย อนาทาย, อโนโลเกตฺวา อิจฺฉาทิฯ พหุลาธิการา อยุตฺตเตฺถหิ เกหิจิ โหติฯ ปุน น คียนฺตีติ อปุนเคยฺยา คาถา, อโนกาสํ กาเรตฺวา, อมูลามูลํ คนฺตฺวา, อจนฺทมุโลฺลกิกานิ มุขานิ, อสทฺธโภชี, อลวณโภชีฯ

๑๓. กุปาทโย นิจฺจ+มสฺยาทิวิธิมฺหิ

กุสโทฺท ปาทโย จ สฺยาทฺยเนฺตน สเห+กตฺถา โหนฺติ นิจฺจํ สฺยาทิวิธิวิสยโต+ญฺญตฺถฯ เอตฺถ อพฺยภิจาริปาทิสหจรณเตฺถน กุอิติ นิปาโตว, น ปถวีวาจโก กุสโทฺทฯ สฺยาทิวิธิวิสโย นาม ‘‘ลกฺขณิตฺถมฺภูตา’’ ทินา ปติอาทีนํ วิสเย กตทุติยา, ตญฺจ อนฺวทฺธมาสนฺติ อสํขฺย สมาส+มิว มา โหตูติ ‘‘อสฺยาทิวิธิมฺหี’’ติ นิเสโธฯ กุจฺฉิโต พฺราหฺมโณ กุพฺราหฺมโณ, นิจฺจ สมาสตฺตา อสปเทน วิคฺคโหฯ

๑๐๗. สเร กท กุสฺสุ+ตฺตรเตฺถ

กุสฺสุ+ตฺตรเตฺถ วตฺตมานสฺส สราโท อุตฺตรปเท กทาเทโส โหติฯ อีสกํ อุณฺหํ กทุณฺหํ, กุจฺฉิตํ อนฺนํ กทนฺนํ, กทสนํฯ สเรติ กึ, กุปุตฺตา, กุทารา, กุทาสา, กุทิฏฺฐิฯ

๑๐๘. กา+ปฺปเตฺถ

อปฺปเตฺถ วตฺตมานสฺส กุสฺส กา โหตุ+ตฺตรปเทฯ อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํฯ เอวํ กาปุปฺผํฯ

๑๐๙. ปุริเส วาติ

กุสฺส กา วาฯ กุจฺฉิโต ปุริโส กาปุริโส, กุปุริโส วาฯ ปกโฏฺฐ นายโก ปนายโก, ปธานํ วจนํ ปาวจนํ ภุสํ วทฺธํ ปวทฺธํ สรีรํ, สมํ สมฺมา วา อาธานํ สมาธานํ, วิวิธา มติ วิมติ, วิวิโธ วิสิโฏฺฐ วา กโปฺป วิกโปฺป, อธิโก เทโว อติเทโว, เอวํ อธิเทโว, อธิสีลํฯ สุนฺทโร คโนฺธ สุคโนฺธ, กจฺฉิโต คโนฺธ ทุคฺคโนฺธ, สุฏฺฐุ กตํ สุกตํ, ทุฏฺฐุ กตํ ทุกฺกตํ อภิ สิญฺจนํ อภิเสโกติ สนฺโตฺต, อติสเยน กตฺวา, กตํ ปกริตฺวา, ปกตํ, อติสเยน ถุตํ อติตฺถุตํ, อติกฺกมฺม ถุตํ อติตฺถุตํ, อีสํ กฬาโร อากฬาโร, สุฏฺฐุ พโทฺธ อาพโทฺธฯ

ปาทโย คตาทฺยเตฺถ ปฐมาย

ปคโต อาจริโย ปาจริโย, เอวํ ปเนฺตวาสีฯ

อจฺจาทโย กนฺตาทฺยเตฺถ ทุติยาย

อติกฺกโนฺต มญฺจํ อติมโญฺจฯ อติมาโล, ‘‘ฆปสฺส+นฺตสฺสา+ปฺปธานสฺสา’’ติ มาลาสเทฺท ฆสฺส รโสฺสฯ เอว+มุปริปิ ฆปานํ รโสฺสฯ

อวาทโย กุฏฺฐาทฺยเตฺถ ตติยาย

อวกุฏฺฐํ โกกิลาย วนํ อวโกกิลํ, อวมยูรํฯ อวกุฏฺฐนฺติ ปริจฺจตฺตํฯ

ปริยาทโย คิลานาทฺยเตฺถ จตุตฺถิยา

ปริคิลาโน+เชฺฌนาย ปริยเชฺฌโนฯ

นฺยาทโย กนฺตาทฺยเตฺถ ปญฺจมิยา

นิกฺขโนฺต โกสมฺพิยา นิโกฺกสมฺพิฯ อสฺยาทิวิธิมฺหีติ กึ, รุกฺขํ ปติ วิโชฺชตเตฯ

๑๔. จี กฺริยเตฺถหิ

จีปจฺจยโนฺต กฺริยเตฺถหิ สฺยาทฺยเนฺตหิ สเห+กโตฺถ โหติฯ อมลีนํ มลีนํ กริตฺวาติ วิคฺคยฺห ‘‘อภูตตพฺภาเว กรา+ส+ภูโยเค วิการาจี’’ติ จีปจฺจเยกเต อิมินา สมาโสฯ เอตฺถ จ-กาโร ‘‘จี กฺริยเตฺถหี’’ติ วิเสสนโตฺถฯ ‘‘โปฺย วา ตฺวาสฺส สมาเส’’ติ ปฺย โหติ, ป-กาโร ‘‘เปฺย สิสฺสา’’ติ วิเสสนโตฺถฯ มลินีกริยฯ

๑๕. ภูสนา+ทรา+นาทเรสฺว+ลํ+สา+สาติ

ภูสนาทีสฺว+เตฺถสฺว+ล+มาทโย สทฺทา เอกตฺถา โหนฺติฯ อลํ กริตฺวา สกฺกริตฺวา อสกฺกริตฺวาติ วิคฺคยฺห สมาเส กเต เปฺย จ ‘‘สา สาธิกรา จ จริจฺจา’’ติ จาเทโส ปรรูปญฺจฯ อลํกริย, สกฺกจฺจ, อสกฺกจฺจฯ

๑๖. อเญฺญจา+ติ สุเตฺตน สมาเส กเต... เอตฺถ ยถา ทฺวารํ วิวราติ วุเตฺต ปกรณโต อคฺคล+มิติ วิญฺญายติ, เอว+มิธาปิ นิปาตปภาเว อเญฺญ จาติ สามญฺญํ เจ+ติ อาคมานุสาเรน ลพฺภมานวิภตฺยนฺตปฏิรูปนิปาตาว วิญฺญายนฺติฯ อคฺคโต ภวิตฺวา ปุโรภฺยฺย, อนฺตรหิโต หุตฺวา ติโรภูย, อนฺตรธานํ กตฺวา ติโรกริย, อุรสิ กตฺวา อุรสิกริย, มนสิ กตฺวา มนสิกริย, มเชฺฌ กตฺวา มเชฺฌกริย, ตุณฺหี ภวิตฺวา ตุณฺหี ภูยฯ

๑๗. วา+เนก+ญฺญเตฺถ

อเนกํ สฺยาทฺยนฺตํ อญฺญสฺส ปทสฺส อเตฺถ เอกตฺถํ วา โหติฯ

> ปทนฺตรสฺส ยสฺส+โตฺถ, ปธานํ ลิงฺค+มสฺส จ;
> สมาโส โส+ย+มญฺญโตฺถ, พหุพฺพีหิปรวฺหโยฯ

โส จ นววิโธ ทฺวิปโท, ภินฺนาธิกรโณ, ติปโท, น-นิปาตปุพฺพปโท, สหปุพฺพปโท, อุปมานปุพฺพปโท, สโงฺขฺยภยปโท, ทิสนฺตราลโตฺถ, พฺยติหารลกฺขโณ จาติฯ

๑. ตตฺถ ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ กมฺมาทีสุ ฉสุ วิภตฺยเตฺถสุ ภวติฯ

(ก) ตตฺถ ทุติยเตฺถ ตาว-อาคตา สมณา อิมํ สงฺฆารามนฺติ อาคตสมโณ สงฺฆาราโมฯ โส จ ทุวิโธ ตคฺคุณา+ตคฺคุณวเสนฯ วุตฺตญฺหิ –

> ตคฺคุโณ+ตคฺคุโณ เจ+ติ,
> โส สมาโส ทฺวิธา มโตฯ

ตํ ยถา ‘นียตํ ลมฺพ-
กโณฺณ+’ ‘ยํ ทิฎฺฐสาคโร’ฯ

เตสุ ยตฺถ วิเสสนภูโต อโตฺถ อญฺญปทตฺถคฺคหเณน คยฺหติ, โส ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ, ยถา ‘ลมฺพกณฺณ+มานยา’ติฯ ยตฺถ ปน น คยฺหติ, โส อตคฺคุณสํวิญฺญาโณ, ยถา ‘พหุธน+มานยา’ติฯ

อิธ วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโตฯ เอตฺถ จ อาคตสโทฺท จ สมณสโทฺท จ อตฺตโน อเตฺถ อฎฺฐตฺวา ทุติยาวิภตฺยตฺถภูเต สงฺฆารามสงฺขาเต อญฺญปทเตฺถ วตฺตนฺติ, ตโต สมาเสเนว กมฺมตฺถสฺส อภิหิตตฺตา ปุน ทุติยา น โหติฯ ตถา อาคตสมณา สาวตฺถิ, อาคตสมณํ เชตวนํฯ ปฎิปนฺนา อทฺธิกา ยํ ปฎิปนฺนทฺธิโก ปโถ, อภิรูฬฺหาว, ณิชายํ นาวํ สา อภิรูฬฺหวาณิชา นาวาฯ

(ข) ตติยเตฺถ-ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน โส ชิตินฺทฺริโย สมโณ, เอวํ ทิฎฺฐธโมฺม, ปตฺตธโมฺม, กตกิโจฺจฯ วิชิตา มารา อเนนาติ วิชิตมาโร ภควา, ปฎิวิทฺธสพฺพธโมฺมฯ กรณเตฺถ-ฉิโนฺน รุโกฺข เยน โส ฉินฺนรุโกฺข ผรสุฯ

(ค) จตุตฺถิยเตฺถ-ทิโนฺน สุโงฺก ยสฺส โส ทินฺนสุโงฺก ราชา, ทินฺนํ โภชนํ อสฺสาติ ทินฺนโภชโนฯ

(ฆ) ปญฺจมิยเตฺถ-นิคฺคตา ชนา ยสฺมา โส นิคฺคตชโน คาโม, นิคฺคโต อโย=สุขํ ยสฺมาติ นิรโย, นิกฺกิเล- โส ฯ อเปตํ วิญฺญาณํ อสฺมาติ อเปตวิญฺญาโณ มตกาโย, อปคตภยเภรโว อรหาฯ

(ง) ฉฎฺฐิยเตฺถ-ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส โส ฉินฺนหโตฺถฯ เอวํ ปริปุณฺณสงฺกโปฺป ขีณาสโว, วีโต ราโค อสฺสาติ วีตราโคฯ เทฺว ปทานิ อสฺสาติ ทฺวิปโท, ทฺวิหโตฺถ ปโฎฯ เตวิโชฺชติ เอตฺถ ติวิโชฺช เอวาติ สกเตฺถ โณ วุทฺธิ จฯ จตุปฺปโท, ปญฺจ จกฺขูนิ อสฺสาติ ปญฺจจกฺขุ ภควา, ฉฬภิโญฺญ, ‘‘ฆปสฺสา’’ทินา รสฺสตฺตํฯ นวงฺคํ สตฺถุสาสนํฯ ทสพโล, อนนฺตญาโณฯ ตีณิ ทส ปริมาณ+เมสํติ ติทสา เทวา, อิธ ปริมาณสทฺทสนฺนิมานโต ทสสโทฺท สงฺขฺยาเน วตฺตเตฯ อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยา, อุตฺตรปเท ‘‘อิมสฺสิ+ทํ วา’’ติ อิมสฺส อิทํฯ โก ปภโว อสฺสาติ กึ ปภโว กาโยฯ วิคตํ มลํ อสฺสาติ วิมโล, สุนฺทโร คโนฺธ อสฺสาติ สุคนฺธํ จนฺทนํ, เอวํ สุสีโล, สุมุโข, กุจฺฉิโต คโนฺธ อสฺสาติ ทุคฺคนฺธํ กุณปํ, ทุมฺมุโข, ทุฎฺฐุ มโน อสฺสาติ ทุมฺมโน, เอวํ ทุสฺสีโลฯ ตโป เอว ธนํ อสฺสาติ ตโปธโนฯ ขนฺติสงฺขาตํ พลํ อสฺสาติ ขนฺติพโลฯ อิโนฺทติ นามํ เอตสฺสาติ อินฺทนาโมฯ

ฉนฺทชาตาทีสุ วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ ยถิจฺฉิตตฺตา อุภยํ ปุพฺพํ นิปตติ, กมาติกฺกเม ปโยชนาภาวาฯ ชาโต ฉโนฺท อสฺสาติ ชาตฉโนฺท, เอวํ ฉนฺทชาโตฯ สญฺชาตปีติโสมนสฺโส, ปีติโสมนสฺสสญฺชาโตฯ มาสชาโต, ชาตมาโสฯ ฉินฺนหโตฺถ, หตฺถฉิโนฺนฯ

ทีฆาชงฺฆา อสฺสาติ ทีฆชโงฺฆ, เอตฺถ ปุมฺภาโว, ‘‘ฆปสฺสา’’ทินา รโสฺส จฯ ตถา ปหูตชิโวฺหฯ มหนฺตี ปญฺญา อสฺสาติ มหาปโญฺญฯ ‘‘อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิ+ตฺถี ปุเม+ว+กเตฺถ’’ติ วีปจฺจยาภาเวนฺตสฺส ฎาเทโส รสฺสตฺตญฺจฯ อิตฺถิยนฺติ กึ, ขมาธโนฯ ภาสิตปุมาติ กึ, สทฺธาธุโรฯ ปญฺญาปกติโก, ปญฺญาวิสุทฺธิโก, เอตฺถ ‘‘ลุตฺวิตฺถิยูหิ โก’’ติ โกฯ คณฺฑีวธนฺวาติ ปกตนฺตเรน สิทฺธํฯ

นานา=ปฺปการา ทุมา นานาทุมา, นานาทุเมหิ ปติตานิ นานาทุมปติตานิ, นานาทุมปติตานิ จ ตานิ ปุปฺผานิ เจติ นานาทุมปติตปุปฺผานิ, เตหิ วาสิตา นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา, นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตาสานุยสฺสโส นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ ปพฺพโต, อยํ วิเสสน+อมาทิสมาสคโพฺภ ตุลฺยาธิกรณอญฺญปทโตฺถฯ

(จ) สตฺตมฺยเตฺถ-สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ โส สมฺปนฺนสโสฺส ชนปโทฯ สุลโภ ปิโณฺฑ อิมสฺมินฺติ สุลภปิโณฺฑ เทโสฯ อากิณฺณา มนุสฺสา ยสฺสํ สา อากิณฺณมนุสฺสา ราชธานีฯ พหโว ตาปสา เอตสฺมินฺติ พหุตาปโส อสฺสโมฯ อุปจิตํ มํสโลหิตํ อสฺมินฺติ อุปจิตมํสโลหิตํ สรีรํฯ พหโว สามิโน อสฺมินฺติ พหุสามิกํ นครํ, พหู นทิโย อสฺมินฺติ พหุนทิโก, อีการนฺตตฺตา กปจฺจโยฯ เอวํ พหุชมฺพุกํ วนํ, พหโว กตฺตาโร อสฺมึ อสฺส วาติ พหุกตฺตุโก เทโส, เอวํ พหุภตฺตุโก, ‘‘ลฺตฺวิตฺถิยูหิ โก’’ติ โกฯ

๒. ภินฺนาธิกรโณ ยถา-เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส, สมาเนน ชเนน สทฺธึ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส ปุริโสฯ อุภโต พฺยญฺชน+มสฺสาติ อุภโตพฺยญฺชนโก, วิภตฺยโลโป ‘‘วา+ญฺญโต’’ติ โก จ, ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ, เอวํ ทณฺฑปาณิ, สตฺถปาณิ, วชิรปาณิ, ขคฺคหโตฺถ, ปตฺตหโตฺถ, ทาเน อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย ทานาธิมุตฺติโก, พุทฺธภตฺติโก, สทฺธมฺมคารโว อิจฺจาทิฯ

๓. ติปโท ยถา-ปรกฺกเมนา+ธิคตา สมฺปทา เยหิ เต ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา มหาปุริสาฯ เอวํ ธมฺมาธิคตโภคาฯ โอนีโต ปตฺตโต ปาณิ เยน โส โอนีตปตฺตปาณิฯ สีหสฺส ปุพฺพทฺธมิว กาโย อสฺสาติ สีหปุพฺพทฺธกาโยฯ มตฺตา พหโว มาตงฺคา อสฺมินฺติ มตฺตพหุมาตงฺคํ วนํฯ

๔. น-นิปาตปุพฺพปโท ยถา-นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสฺสโม, ‘‘ฎ นญฺสฺสา’’ติ นสฺส โฎฯ เอวํ อปฺปฏิปุคฺคโล, อปุตฺตโก, อเหตุโก, กปจฺจโย, เอว+มฺปริปิ เญยฺยํฯ นตฺถิ สํวาโส เอเตนาติ อสํวาโส, น วิชฺชเต วุฎฺฐิ เอตฺถาติ อวุฎฺฐิโก ชนปโท, อภิกฺขุโก วิหาโรฯ เอวํ อนุตฺตโร ‘‘อน สเร’’ติ อน, เอวํ อนนฺตํ, อนาสโวฯ

๕. ปฐมาเตฺถ สหปุพฺพปโท ยถา-สห เหตุนา วตฺตติ โส สเหตุโก สเหตุ วา, ‘‘สหสฺส โส+ญฺญเตฺถ’’ติ สหสฺส โส, เอวํ สปฺปีติกา, สปฺปจฺจยา, สกิเลโส, สอุปาทาโน, สปริวาโร สหปริวาโร วา, สห มูเลน อุทฺธโฏ สมูลุทฺธโฏ รุโกฺขฯ

๖. อุปมาโนปเมยฺยโชตกอิวยุโตฺต อุปมานปุพฺพปโท ปฐมาย ยถา-นิโคฺรโธ อิว ปริมณฺฑโล โย โส นิโคฺรธปริมณฺฑโลฯ สโงฺข วิย ปณฺฑโร อยนฺติ สงฺขปณฺฑโร, กาโก วิย สูโร อยนฺติ กากสูโรฯ จกฺขุ อิว ภูโต อยํ ปรมตฺถทสฺสนโตติ จกฺขุภูโต ภควาฯ เอวํ อตฺถภูโต, ธมฺมภูโต, พฺรหฺมภูโต, อนฺธภูโตฯ มุญฺชปพฺพชมิว ภูตา อยํ มุญฺชปพฺพชภูตา กุทิฎฺฐิฯ ตนฺตากุลมิว ชาตา อยํติ ตนฺตากุลชาตาฯ

ฉฎฺฐฺยเตฺถ-สุวณฺณสฺส วโณฺณ วิย วโณฺณ ยสฺส โส สุวณฺณวโณฺณ ภควา, มชฺฌปทโลโปฯ นาคสฺส คติ วิย คติ อสฺสาติ นาคคติฯ เอวํ สีหคติ, นาควิกฺกโม, สีหวิกฺกโม, สีหหนุฯ เอณิสฺส วิย ชงฺฆา อสฺสาติ เอณิชโงฺฆฯ พฺรหฺมุโน วิย สโร อสฺสาติ พฺรหฺมสฺสโรฯ

๗. วาสทฺทเตฺถ สงฺขฺยาอุภยปโท ยถา-เทฺว วา ตโย วา ทฺวตฺติ, ทฺวตฺตโย จ เต ปตฺตา เจติ ทฺวตฺติปตฺตา, ‘‘ติสฺว’’อิติ ติสเทฺท ปเร ทฺวิสฺส อตฺตํฯ ทฺวีหํ วา ตีหํ วา ทฺวีหตีหํ, ฉ วา

ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจา, เอวํ สตฺตฏฺฐมาสา, เอกโยชนทฺวิโยชนานิฯ

๘. ทิสนฺตราลโตฺถ ยถา-ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราลํ สา ปุพฺพทกฺขิณา วิทิสาฯ เอตฺถ –

๖๙. สพฺพาทโย วุตฺติมเตฺตติ

อิตฺถิวาจกา สพฺพาทโย วุตฺติมเตฺต ปุเมว โหนฺติฯ เอวํ ปุพฺพุตฺตรา, อปรทกฺขิณา, ปจฺฉิมุตฺตราฯ ปุพฺพา จ สา ทกฺขิณา เจติ วาฯ

๙. พฺยติหารลกฺขโณ ยถา – ''ตตฺถ คเหตฺวา เตน ปหริตฺวา ยุเทฺธ สรูปํ''ติ สุเตฺตน สมาเส กเต เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา ยุทฺธํ ปวตฺตํ เกสาเกสึ, ทเณฺฑหิ จ ทเณฺฑหิ จ ปหริตฺวา ยุทฺธํ ปวตฺตํ ทณฺฑาทณฺฑีติ โหติฯ เอตฺถ จ ''จี วีติหาเร''ติ จีปจฺจเย ''จิสฺมิํ''ติ อากาโร, เอวํ มุฏฺฐามุฏฺฐีฯ

โสภโณ คโนฺธ สุคโนฺธ, โส อสฺส อตฺถีติ สุคนฺธีหิ อตฺถิอเตฺถ อีปจฺจเยน สิทฺธํฯ ยสฺมา จ ภทฺทาย กาปิลานิยา อปทาเน ''ปุโน ปตฺตํ คเหตฺวาน, โสธยิตฺวา สุคนฺธินา''ติ วุตฺตํ, ตสฺมา วุตฺติยํ อิการนฺตสฺส อภาวทีปนตฺถํ ''สุคนฺธิ ทุคฺคนฺธีติ ปโยคา น ทิสฺสตี''ติ วุตฺตํฯ สุคนฺธินาติ เอกวจเน รโสฺสฯ

๑๙. จเตฺถ

อเนกํสฺยาทฺยนฺตํ จเตฺถ เอกตฺถํ วา โหติฯ สมุจฺจโย อนฺวาจโย อิตรีตรโยโค สมาหาโรติ จสทฺทสฺส อโตฺถ จตุพฺพิโธฯ

ตตฺถ สมุจฺจยา+นฺวาจเยสุ สมาโส น โหติ, กฺริยาสาเปกฺขตาย นามานํ อญฺญมญฺญํ อยุตฺตตฺถตฺตา, ยถา-จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ ปจฺจยํ สยนาสนํ อทาสิ, ทานญฺจ เทหิ, สีลญฺจรกฺขาหิฯ อิตรีตรโยเค สมาหาเร จ อญฺญมญฺญาเปกฺขตฺตา สมาโสฯ

อุภยตฺถปธาเน จเตฺถ กถ+เมกตฺถีภาโว สมฺภเว+ติ เจ, วุตฺตญฺหิ –

สปฺปธานาปิ ยตฺถ+ตฺถา, มิโถ สาเปกฺขตา อิว;
กฺริยาสมฺพนฺธสามญฺญา, จเตฺถ+กตฺถํ ต+ทุจฺจเตติฯ

ยสฺมา เอกตฺถีภาเวปิ สตียสตียเตฺถ ปธานํ, ตสฺมา อิทํ วุจฺจเต –

น+ญฺญมญฺญํ วิเสเสนฺติ, จเตฺถ อตฺถา ปทานิว;
สตฺถวุตฺยี อโต เตสํ, ปธานตฺถํ+ภิยุชฺชเตฯ

อิตรีตรโยโค จ, สมาหาโรตฺย+ยํ ทฺวิธา;
สมาโส ตุ อิมํ อเญฺญ, ชานเนฺต ทฺวนฺทนามโตฯ

อิตรีตรโยคสฺมิํ+วยวตฺถสฺส สมฺภโว;
สมุทายติโรภาโว, ปรํว ลิงฺค+มสฺส จฯ

สมฺทายพฺภโว ยสฺมึ+วยวา จ ติโรหิตา;
สมาหาโรตฺย+ยํ จโตฺถ, โส จ โหติ นปุํสเกฯ

อิตรีตรโยโค ยถา-สาริปุโตฺต จ โมคฺคลฺลาโน จ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา, โภ สาริปุตฺต โมคฺคลฺลานา อิจฺจาทิฯ อวยวปธานตฺตา พหฺวจนเมวฯ สมณา จ พฺราหฺมณา จ สมณพฺราหฺมณา, เอวํ พฺราหฺมณคหปติกา, ขตฺติยพฺราหฺมณา, เทวมนุสฺสา, จนฺทิมสูริยาฯ

๖๔. วิชฺชาโยนิสมฺพนฺธีน+มา ตตฺร จเตฺถติ

วิชฺชาสมฺพนฺธีนํ โยนิสมฺพนฺธีนญฺจ จเตฺถ อา โหตีติ อุการสฺส อา, โหตา จ โปตา จ โหตาโปตาโรฯ เอวํ มาตาปิตโรฯ

๖๕. ปุเตฺตติ

ปุเตฺต อุตฺตรปเท ปิตาทีน+มา โหติ จเตฺถฯ ปิตา จ ปุโตฺต จ ปิตาปุตฺตา, เอวํ มาตาปุตฺตาฯ

๗๘. ชายาย ชยํ ปติมฺหิ

ปติมฺหิ ปเร ชายาย ชยํ โหติฯ ชายา จ ปติ จ ชยมฺปตโยฯ ชานิปตีติ ปกตนฺตเรน สิทฺธํ, ชานิ จ ปติ จ ชานิปติฯ เอวํ ชมฺปติ ทมฺปตีติฯ

กฺวจิ อปฺปสรํ ปุพฺพํ นิปตติ, ยถา-จโนฺท จ สูริโย จ จนฺทสูริยา, นิคมา จ ชนปทา จ นิคมชนปทาฯ เอวํ สุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพาฯ

กฺวจิ อิวณฺณุ+วณฺณนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต, ยถา-อคฺคิธุมา, คติพุทฺธิภุชปฐหรกรสยา, ธาตุลิงฺคานิฯ

กฺวจิ สราทิอการนฺตํ ปุพฺพํ นิปตติ, ยถา-อตฺถธมฺมา, อตฺถสทฺทา, สทฺทตฺถา วาฯ

อญฺญมญฺญสาเปกฺขานเมว ติโรหิตาวยวเภโท สมฺทายปธาโน สมาหาโร, ยถา-ฉตฺตญฺจ อุปาหนา จ ฉตฺตุปาหนํฯ

๒๐. สมาหาเร นปุํสกนฺติ

สมาหาเร สพฺพตฺถ นปุํสกลิงฺคํ ภวติ, สมาหารเสฺส+กตฺตา เอกวจนเมวฯ

๒๓. สฺยาทีสุ รโสฺสติ

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สฺยาทีสุ รโสฺสฯ โภ ฉตฺตุปาหน, ฉตฺตุปาหนํ, ฉตฺตุปาหเนน อิจฺจาทิฯ

เต จ สมาหาริตรีตรโยคา พหุลํวิธานา นิยตวิสยาเยว โหนฺติ, ตตฺรา+ยํ วิสยวิภาโค-นิรุตฺติปิฏกาคโต-ปาณิ+ตูริย+โยคฺค+เสนงฺคานํ, นิจฺจเวรีนํ, สงฺขฺยาปริมาณสญฺญานํ, ขุทฺทชนฺตุ

กานํ, ปจนจณฺฑาลานํ, จรณสาธารณานํ, เอกชฺฌายนปาวจนานํ, ลิงฺควิเสสานํ, วิวิธวิรุทฺธานํ, ทิสานํ, นทีนญฺจ นิจฺจสมาหาเรกตฺตํ ภวติฯ

ปาณงฺคานํ-จกฺขุ จ โสตญฺจ จกฺขุโสตํ, มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ, ‘‘สฺยาทีสุ รโสฺส’’ติ นปุํสเก วตฺตมานสฺส รโสฺสฯ หนุ จ คีวา จ หนุคีวํ, กณฺณา จ นาสา จ กณฺณนาสํ, ปาณิ จ ปาโท จ ปาณิปาทํ, ฉวิ จ มํสญฺจ โลหิตญฺจ ฉวิมํสโลหิตํ, นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปํ, ชรา จ มรณญฺจ ชรามรณํฯ

ตูริยงฺคานํ-อลโส จ ตาลมฺพโร จ อลสตาลมฺพรํ, มุรโช จ โคมุโข จ มุรชโคมุขํ, สํโข จ ปณโว จ เทณฺฑิโม จ, สํขา จ ปณวา จ เทณฺฑิมา จาติ วา สํขปณวเทณฺฑิมํ, ปณวาทโย เทฺวปิ เภริวิเสสา, มทฺทวิโก จ ปาณวิโก จ มทฺทวิกปาณวิกํ, คีตญฺจ วาทิตญฺจ คีตวาทิตํ, สมฺมญฺจ ตาฬญฺจ สมฺมตาฬํ, สมฺมํติ กํสตาลํ, ตาฬํติ หตฺถตาฬํฯ

โยคฺคงฺคานํ-ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํ, ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํฯ

เสนงฺคานํ-หตฺถิโน จ อสฺสา จ หตฺถิอสฺสํ, รถา จ ปตฺติกา จ รถปตฺติกํ, อสิ จ สตฺติ จ โตมรญฺจ ปิณฺฑญฺจ อสิสตฺติโตมรปิณฺฑํ, อสิ จ จมฺมญฺจ อสิจมฺมํ, จมฺมนฺติ สรวารณ-ผลกํ ฯ ธนุ จ กลาโป จ ธนุกลาปํ, กลาโป=ตุณีรํฯ ปหรณญฺจ อาวรณญฺจ ปหรณาวรณํฯ

นิจฺจเวรีนํ-อหิ จ นกุโล จ, อหี จ นกุลา จาติ วา อหินกุลํฯ เอวํ พิฬารมูสิกํ, อนฺตสฺส รสฺสตฺตํฯ กาโกลุกํ, สปฺปมณฺฑูกํ, ครุฬสปฺปํ, นาคสุปณฺณํฯ

สงฺขยาปริมาณสญฺญานํ-เอกกญฺจ ทุกญฺจ เอกกทุกํฯ เอวํ, ทุกติกํ, ติกจตุกฺกํ, จตุกฺกปญฺจกํฯ ทสกญฺจ เอกาทสกญฺจ ทเสกาทสกํ, ‘‘ติตาลีส’’ อิติ จก-ภาคโลปนิเทฺทเสน กการสฺส โลโปฯ

ขุทฺทชนฺตุกานํ-กีฏา จ ปฏงฺคา จ กีฏปฏงฺคํ, กีฏา=กปาลปิฏฺฐิกปาณาฯ เอวํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ, ฑํสา จ มกสา จ ฑํสมกสํ, มกฺขิกา จ กิปิลฺลิกา จ มกฺขิกกิปิลฺลิกํ, กีฏา จ สริํสปา จ กีฏสริํสปํฯ ตตฺถ กุนฺถา=สุขุมกิปิลฺลิกาฯ

> ขุทฺทชนฺตุ อนฏฺฐี วา, อถ โข ขุทฺทโกปิ วา;
> สตํ วา ปสโต เยสํ, เกจิ อานตุลา อิติฯ

ปจนจณฺฑาลานํ-โอรพฺภิกา จ สูกริกา จ โอรพฺภิกสูกริกํ, เอวํ สากุนฺติกมาควิกํฯ สปาโก จ จณฺฑาโล จ สปากจณฺฑาลํ, ปุกฺกุสฉวฑาหกํ, เวนรถการํ, ตตฺถ เวนา=ตจฺฉกา, รถการา=จมฺมการาฯ

จรณสาธารณานํ-อติโส จ ภารทฺวาโช จ อติสภารทฺวาชํ, กโฏฺฐ จ กปาโล จ กฏฺฐกปาลํ, สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํ, สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ, วิชฺชา จ จรณญฺจ วิชฺชาจรณํ, เอวํ นามรูปํ, หิโรตฺตปฺปํ, สติสมฺป-ชญฺญํ , โลภโมหํ, โทสโมหํ, อหิริกาโนตฺตปฺปํ, ถินมิทฺธํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจ+มิจฺจาทิฯ

เอกชฺฌายนปาวจนานํ-ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ ทีฆมชฺฌิมํ, เอวํ เอกุตฺตร สํยุตฺตกํ, ขนฺธกวิภงฺคํฯ

ลิงฺควิเสสานํ-อิตฺถี จ ปุมา จ อิตฺถิปุมํ, ทาสี จ ทาโส จ ทาสิทาสํ, จีวรญฺจ ปิณฺฑปาโต จ เสนาสนญฺจ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโร จ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ, ติณญฺจ กโฏฺฐ จ สาขา จ ปลาสญฺจ ติณกฏฺฐสาขาปลาสํฯ ''ลาภี โหติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ''ติปิ ทิสฺสติฯ

วิวิธวิรุทฺธานํ-กุสลญฺจ อกุสลญฺจ กุสลากุสลํ, เอวํ สาวชฺชานวชฺชํ, หีนปณีตํ, กณฺหสุกฺกํ, เฉกปาปกํ, สุขทุกฺขํ, อธมุตฺตมํ, ปฏิฆานุนยํ, ฉายาตปํ, อาโลกนฺธการํฯ รตฺติญฺจ ทิวา จ รตฺตินฺทิวํ, ''รตฺตินฺทิวทารควจตุรสฺสา''ติ อปจฺจเย กเต นฺมอาคโมฯ อโห จ รตฺติ จ อโหรตฺตํ, ''ทีฆา+โหวเสฺสกเทเสหิ จ รตฺยา''ติ อปจฺจเย กเต ''มนาทฺยาปาทีน+โม มเย เจ''ติ โอกาโรฯ

ทิสานํ-ปุพฺพา จ อปรา จ ปุพฺพาปรํ, เอวํ ปุรตฺถิมปจฺฉิมํ, ทกฺขิณุตฺตรํ, ปุพฺพทกฺขิณํ, ปุพฺพุตฺตรํ, อปรทกฺขิณํ, อปรุตฺตรํฯ

นทีนํ-คงฺคา จ ยมุนา จ คงฺคายมุนํ, เอวํ มหีสรภูฯ

ติณ+รุกฺข+ปสุ+สกุณ+ธน+ขญฺญ+พฺยญฺชน+ชนปทานํ วาฯ ติณวิเสสานํ-อุสีรานิ จ พีรณานิ จ อุสีรพีรณํ อุสีรพีรณานิ วาฯ เอวํ มุญฺชปพฺพชํ มุญฺชปพฺพชานิ วา, กาสกุสํ กาสกุสา วาฯ

รุกฺขวิเสสานํ-อสฺสตฺถา จ กปิฏฺฐา จ อสฺสตฺถกปิฏฺฐํ อสฺสตฺถกปิฏฺฐา วา, เอวํ อมฺพปนสํ อมฺพปนสา, ขทิรปลาสํ ขทิรปลาสา, ธวาสฺสกณฺณํ ธวาสฺสกณฺณา, ปิลกฺขนิโคฺรธํ ปิลกฺขนิโคฺรธา, สากสาลํ สากสาลาฯ

ปสุวิเสสานํ-คชา จ ควชา จ คชควชํ คชควชา วา, อชา จ เอฬกา จ อเชฬกํ อเชฬกา, หตฺถี จ คาโว จ อสฺสา จ วฬวา จ หตฺถีควสฺสวฬวํ หตฺถีควสฺสวฬวา, รสฺสตฺตํฯ เอวํ โคมหิสํ โคมหิสา, เอเณยฺยวราหํ เอเณยฺยวราหา, สีหพฺยคฺฆตรจฺฉํ สีหพฺยคฺฆตรจฺฉา, กุกฺกุฏสูกรํ กุกฺกุฏสูกรา, เอเณยฺยโคมหิสํ เอเณยฺยโคมหิสาฯ

สกุณวิเสสานํ-หํสา จ พกา จ หํสพกํ หํสพกาฯ เอวํ การณฺฑวจกฺกวากํ การณฺฑวจกฺกวากา, มยูรโกญฺจํ มยูรโกญฺจา, สุกสาลิกํ สุกสาลิกา, พกพลากํ พกพลากาฯ

ธนานํ-หิรญฺญญฺจ สุวณฺณญฺจ หิรญฺญสุวณฺณํ หิรญฺญสุวณฺณานิฯ เอวํ ชาตรูปรชตํ ชาตรูปรชตานิ, มณิสงฺขมุตฺตเวฬุริยํ มณิสงฺขมุตฺตเวฬุริยาฯ

ธญฺญานํ-สาลี จ ยวา จ สาลิยวํ สาลิยวา วาฯ เอวํ ติลมุคฺคมาสํ ติลมุคฺคมาสานิ, นิปฺปาวกุลตฺถํ นิปฺปาวกุลตฺถาฯ

พฺยญฺชนานํ-สาโก จ สุวา จ สากสุวํ สากสุวาฯ เอวํ คพฺยมาหิสํ คพฺยมาหิสา, เอเณยฺยวราหํ เอเณย, วราหาฯ มิคมยูรํ มิคมยูราฯ

ชนปทานํ-กาสิ จ โกสลา จ กาสิโกสลํ กาสิโกสลา, วชฺชี จ มลฺลา จ วชฺชิมลฺลํ วชฺชิมลฺลา, องฺคา จ มคธา จ องฺคมคธํ องฺคมคธา, เอวํ เจติวํสํ เจติวํสา, มจฺฉสูรเสนํ มจฺฉสูรเสนา, กุ

รุปญฺจาลํ กุรุปญฺจาลาฯ นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ นามรูปนามรูปนฺติ จตุเรกปญฺจโวการว เสน วตฺตเพฺพ พหุลาธิการา สรูเปกเสสํ กตฺวา นามรูปนฺติ วุตฺตํฯ

เอตสฺมึ เอกตฺถีภาวกเณฺฑ ยํ วุตฺตํ ปุพฺพํ, ตเทว ปุพฺพํ นิปตติ, กมาติกฺกเม ปโยชนสฺสา+ภาวาฯ กฺวจิ วิปลฺลาโสปิ โหติ, พหุลาธิการโต, ทนฺตานํ ราชา ราชทโนฺตฯ จเตฺถ สมาหาเร ‘‘สภาปริสายา’’ติ ญาปกา กฺวจิ นปุํสกลิงฺคํ น ภวติ, อาธิปจฺจญฺจ ปริวาโร จ อาธิปจฺจปริวาโรฯ เอวํ ฉนฺทปาริสุทฺธิ, ปฏิสนฺธิปวตฺติยํฯ

๔๐. สมาสนฺตฺว

อุปริ อย+มธิกรียติฯ

๔๑. ปาปาทีหิ ภูมิยา

ปาปาทีหิ ปรา ยา ภูมิ, ตสฺสา สมาสโนฺต อ โหติฯ ปาปา ภูมิ ยสฺมินฺติ ปาปภูมํ, ชาติยา อุปลกฺขิตา ภูมิ ชาติภูมํฯ

๔๒. สํขฺยาหิติ

สํขฺยาหิ ปราย ภูมิยา อ โหติฯ เทฺว ภูมิโย อสฺส ทฺวิภูมํฯ เอวํ ติภูมํฯ

๔๓. นทีโคธาวรีนํ

สํขฺยาหิ ปราสํ นทีโคธาวรีนํ สมาสโนฺต อ โหติฯ ปญฺจนฺนํ นทีนํ สมาหาโร ปญฺจนทํฯ เอวํ สตฺตโคธาวรํฯ

๔๔. อสํเขฺยหิ จา+งฺคุลฺยา+นาญฺญาสํขฺยเตฺถสุติ

อสํเขฺยหิ สํขฺยาหิ จ ปราย องฺคุลิยา สมาสโนฺต อ โหติฯ นิคฺคต+มงฺคุลีหิ นิรงฺคุลํ, เทฺว องฺคุลิโย สมาหฎา ทฺวงฺคุลํฯ อนญฺญาสํขฺยเตฺถสูติ กึ, ปญฺจ องฺคุลิโย อสฺมึ หเตฺถติ ปญฺจงฺคุลิ, องฺคุลิยา สมีปํ อุปงฺคุลิฯ

๔๕. ทีฆาโหวเสฺสกเทเสหิ จ รตฺตฺยาติ

ทีฆาทีหิ ปราย รตฺติยา อ โหติฯ ทีฆา จ สา รตฺติ จาติ ทีฆรตฺตํฯ อโห จ รตฺติ จ อโหรตฺตํ, อาปาทิตฺตา โอฯ วสฺสาสฺ รตฺติ วสฺสารตฺตํฯ ปุพฺพา จ สา รตฺติ จาติ ปุพฺพรตฺตํฯ เอวํ อปรรตฺตํ, อฑฺฒรตฺตํ, อติกฺกโนฺต รตฺตึ อติรโตฺตฯ เทฺว รตฺติโย สมาหฎา ทฺวิรตฺตํฯ อนญฺญาสํขฺยเตฺถสุ เตฺวว, ทีฆา รตฺติ อสฺมินฺติ ทีฆรตฺติ, เหมโนฺตฯ รตฺติยา สมีปํ อุปรตฺติฯ พหุลํวิธานา กฺวจิ โหเตว, รตฺติปริมาณานุรูปํ ยถารตฺตํฯ

๔๖. โคตฺว+จเตฺถ จา+โลเป

โคสทฺทา อโลปวิสเย สมาสโนฺต อ โหติ น เจ จตฺถาทีสุ สมาโสฯ รโญฺญ โค ราชคโวฯ ปรโม จ โส โค จาติ ปรมคโวฯ ปญฺจนฺนํ คุนฺนํ สมาหาโร ปญฺจควํ, ‘‘โคสฺสา+วง’’ติ อวงฯ ตํ ธน+มสฺสาติ ปญฺจควธโนฯ ทสควํฯ

๔๗. รตฺตินฺทิว+ทารคว+จตุรสฺสา

เอเต สทฺทา อ-อนฺตา นิปจฺจเนฺตฯ รตฺติ จ ทิวา จ รตฺตินฺทิวํ, อิมินาว นฺมาค มาฯ ทารา จ คโว จ ทารควํฯ จตโสฺส อสฺสิโย อสฺส จตุรโสฺสฯ

๔๘. อายาเม+นุควํ

อนุควํติ นิปจฺจเต อายาเมคมฺยมาเนฯ ควสฺส อายาโม อนุควํ สกฏํ, อสงฺขฺยสมาโสฯ

๔๙. อกฺขิสฺมา+ญฺญเตฺถ

อกฺขิสฺมา สมาสโนฺต อ โหติ อญฺญเตฺถฯ วิสาลานิ อกฺขีนิ ยสฺส โส วิสาลโกฺขฯ

๕๐. ทารุมฺย+งฺคุลฺยา

องฺคุลนฺตา อญฺญเตฺถ ทารุมฺหิ สมาสโนฺต อ โหติฯ เทฺว องฺคุลิโย อวยวา อเสฺสติ ทฺวงฺคุลํ ทารุ, เอวํ ปญฺจงฺคุลํฯ องฺคุลิสทิสาวยวํ ธญฺญาทีนํ วิเกฺขปกํ ทารูติ วุจฺจเตฯ

๕๔. อุตฺตรปเท

อิทํ สพฺพตฺถ อธิกาตพฺพํฯ

๕๕. อิมสฺสิ+ทนฺติ

อุตฺตรปเท อิมสฺส อิทํ, อิมาย อโตฺถ อิทมโฏฺฐ, ถสฺส โฐ, อิทมโฏฺฐ อสฺส อตฺถีติ อิทมฏฺฐี, อิทมฏฺฐิโน ภาโว อิทมฏฺฐิตาฯ อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, นิคฺคหีตโลโป ปสฺส จ ทฺวิภาโวฯ

๕๗. ภู นฺตนฺตูนนฺติ

นฺตนฺตูนํ อุตฺตรปเท ภู โหติฯ ภวโนฺต ปติฏฺฐา อมฺหนฺติ ภวํปติฏฺฐา มยํ, นิคฺคหีตาคโม, วคฺคโนฺต, โยสฺส ภูา จฯ ภควา มูลํ เอเตสํติ ภควํมูลกา โน ธมฺมาฯ

๕๘. อ

อิติ นฺตนฺตูนํ อ โหติฯ คุณวโนฺต ปติฏฺฐา มมาติ คุณวนฺตปติโฏฺฐ+สฺมิฯ

๖๐. ปรสฺส สํขฺยาสุติ

สํขฺยาสุ ปรสฺส โอ, ปโร สตสฺมา อธิกา ปโรสตํฯ

๖๑. ชเน ปุถสฺสุติ

ปุถสฺส ชเน อุ โหติฯ ปุถเควา+ยํ ชโนติ ปุถุชฺชโน, ชสฺส ทฺวิตฺตํฯ

๖๒. โส ฉสฺสา+หา+ยตเน วา

อเห อายตเน จ อุตฺตรปเท ฉสฺส โส โหติ วาฯ สาหํ ฉาหํ, สฬายตนํ ฉฬายตนํฯ (สมฺพรํ)

๖๓. ลุตฺ+ปิตาทีน+มารวรง

ลุตฺปจฺจยนฺตานํ ปิตาทีนญฺจ ยถากฺกม+มารวรง วา โหนฺตุ+ตฺตรปเทฯ สตฺถุโน ทสฺสนํ สตฺถารทสฺสนํ, กตฺตารนิเทฺทโสฯ มาตรปิตโรฯ วาเตฺวว, สตฺถุทสฺสนํ, มาตุชาโยฯ

๖๘. กฺวจิ ปจฺจเยติ

ปจฺจเย ปุมฺภาเว อติสเยน พฺยตฺตา พฺยตฺตตรา, พฺยตฺตตมาฯ "ตสฺสํ ตตฺร, ตาย ตโต, ตสฺสํ เวลายํ ตทา"["... เอตฺถนฺตเร รูปานิ อาจริยสํฆรกฺขิต มหาสามิเตฺถรมเตน อิมินาว "กฺวจิ ปจฺจเยติ สุเตฺตน สิทฺธานิ, เตเนว ตานิ อิมสฺมิํ สุเตฺต อุทาหฏานิฯ อาจริยโมคฺคลฺลาน มหาเถรมเตน ปเน+ตานิ "สพฺพาทโย วุตฺติมเตฺตติ สุเตฺตน สิทฺธานิฯ โตอาทีนํ วิภตฺยเตฺถ วิหิตปจฺจยตฺตา, ตทนฺถานญฺจ ณาทิวุตฺติตฺตา ทฺวินฺนมฺปิ เถรานํ มตา อวิรุทฺธาฯ]

๗๑. สญฺญาย+มุโท+ทกสฺส

สญฺญาย+มุทกสฺสุ+ตฺตรปเท อุทาเทโส โหติฯ อุทธิ, อุทปานํฯ

๗๒. กุมฺภาทีสุ วา

กุมฺภาทีสุ+ตฺตรปเทสุ อุทกสฺส อุทาเทโส วา โหติฯ อุทกุมฺโภ, อุทกกุมฺโภฯ อุทปโตฺต อุทกปโตฺตฯ อุทพินฺทุ อุทกพินฺทุฯ อากติคโณ+ยํฯ

๗๓. โสตาทีสู+โลโป

โสตาทีสุ+ตฺตรปเทสุ อุทกสฺส อุสฺส โลโป โหติฯ ทกโสตํ, ทกรกฺขโสฯ

๒๖. อิตฺถิย+มตฺวา

อิตฺถิยํ วตฺตมานโต อการนฺตโต นามสฺมา อาปจฺจโย โหติฯ ธมฺมทินฺนาฯ

๒๗. นทาทิโต งี

นทาทีหิ อิตฺถิยํ วีปจฺจโย โหติฯ นที มหี กุมารี ตรุณี วารุณี โคตมีฯ

โคโต วา

คาวี โคฯ อากติคโณ+ยํฯ ว-กาโร "นฺตนฺตูนํ วีมฺหิ โต วา"ติ วิเสสนโตฺถฯ

๒๘. ยกฺขาทิตฺวิ+นี จ

ยกฺขาทิโต อิตฺถิยํ อินี โหติ วี จฯ ยกฺขินี ยกฺขี, นาคินี นาคี, สีหินี สีหีฯ

๒๙. อารามิกาทีหิ

อารามิกาทิโต อินี โหติ+ตฺถิยํฯ อารามิกินี, อนนฺตรายิกินีฯ

สญฺญายํ มานุโส มานุสินี, อญฺญตฺร มานุสีฯ

๓๐. ยุวเณฺณหิ นี

อิตฺถิย+มิวณฺณุวณฺณเนฺตหิ นี โหติ พหุลํฯ สทาปยตปาณินี, ทณฺฑินี, ภิกฺขุนี, ขตฺตพนฺธุนี, ปรจิตฺตวิทุนีฯ มาตุอาทิโต กสฺมา น โหติ, อิตฺถิปจฺจยํ วินาปิ อิตฺถตฺตาภิธานโตฯ

๓๑. ตฺติมฺหา+ญฺญเตฺถ

ตฺติมฺหา+ญฺญเตฺถเยว อิตฺถิยํ นี โหติ พหุลํฯ สา+หํ อหิํสารตินี, ตสฺสา มุฎฺฐสฺสตินิยา, สา คาวี วจฺฉคิทฺธินี฿ อญฺญเตฺถติ กิํ, ธมฺมรติฯ

๓๒. ฆรณฺยาทโยติ

ฆรณิปภุตโย นีปจฺจยนฺตา สาธโว โหนฺติฯ ฆร+มสฺสา อตฺถีติ อีมฺหิ ‘‘ยุวเณฺณหิ นี’’ติ นี, ฆรณีฯ อิมินา นสฺส โณ, อีสฺส อตฺตญฺจฯ

อาจริยา วา ยโลโป จ อิติ คณสุเตฺตน นิยามิตตฺตา อิมินาว นีมฺหิ ยโลโป จ, อาจรินี อาจริยาฯ

๓๓. มาตุลาทิตฺวา+นี ภริยายนฺติ

มาตุลาทิโต ภริยาย+มานี โหติฯ มาตุลานี, วรุณานี, คหปตานี, อาจริยานีฯ

อภริยายํ ขตฺติยา วา อิติ คณสุเตฺตน นิยมิตตฺตา อิมินา วา อานี, ขตฺติยานีฯ นทาทิปาฐา ภริยายนฺตุ อี, ขตฺติยีฯ

๓๔. อุปมา+สํหิต+สหิต+สญฺญต+สห+สผ+วาม+ลกฺขณาทิตู+รุตูติ

อูรุสทฺทโต อิตฺถิย+มู โหติฯ กรโภ วิย อูรุ ยสฺสา สา กรโภรู, สํหิโต อูรุ อสฺสาติ สํหิโตรู, เอวํ สหิโตรู, สญฺญโตรู, สโหรู, สโผรู, วาโมรู, ลกฺขโณรูฯ อูติ โยควิภาคา พฺรหฺมพนฺธูฯ

๓๕. ยุวาติ

ยุวสทฺทโตติ โหติ+ตฺถิยํฯ ยุวติฯ

๓๖. นฺตนฺตูนํ วีมฺหิ โต วาติ

วีมฺหิ นฺตนฺตูนํ โต วา โหติฯ คจฺฉตี คจฺฉนฺตี, สีลวตี สีลวนฺตีฯ

๓๗. ภวโต โภโตติ

วีมฺหิ ภวโต โภตาเทโส วา โหติฯ โภตี ภวนฺตีฯ

๓๙. ปุถุสฺส ปถวปุถวาติ

วีมฺหิ ปุถุสฺส ปถวปุถวา โหนฺติฯ ปถวี ปุถวี, เฐ ปถวีฯ

อิติ ปโยคสิทฺธิยํ สมาสกโณฺฑ จตุโตฺถฯ

๕. ณาทิกณฺฑ

สมาโส ปทสํเขโป, ปทปจฺจยสํหิตํ;
ตทฺธิตํ นาม โหตีติ, วิเณฺญยฺยํ เตส+มนฺตรํฯ

๑. โณ วา+ปเจฺจ

ฉฎฺฐียนฺตา นามสฺมา วา ณปจฺจโย โหติ อปเจฺจ+ภิเธเยฺยฯ อปจฺจสทฺทสมฺพนฺธิเตฺตน อปจฺจวนฺตโต กตสรปจฺจโย สมตฺถฺยโต ฉฎฺฐฺยนฺตโต โหตีติ ‘‘ฉฎฺฐียนฺตา นามสฺมา’’ติ สุเตฺต อวุตฺตมฺปิ วุตฺตํฯ ณาทีนํ ตทฺธิตนฺติ ปุพฺพาจริยสญฺญาฯ ณกาโร วุทฺธฺยโตฺถฯ เอว+มญฺญตฺรา ปิฯ ณาทิวุตฺติตฺตา ‘‘เอกตฺถตายํ’’ติ วิภตฺติโลโปฯ

๑๒๔. สราน+มาทิสฺสา+ยุวณฺณสฺสา+เอโอ ณานุพเนฺธ

สราน+มาทิภูตา เย อการิ+วณฺณุ+วณฺณา, เตสํ อา+เอ+โอ วา โหนฺติ ยถากฺกมํ ณานุพเนฺธติ อการสฺส อากาโรฯ อา+เอ+โอนํ วุทฺธีติปิ ปุพฺพาจริยสญฺญาฯ วสิฎฺฐสฺสา+ปจฺจํ วาสิโฎฺฐฯ วีมฺหิ วาสิฎฺฐีฯ เวติ วสิฎฺฐสฺสา+ปจฺจํติ วากฺยสฺส จ วสิฎฺฐาปจฺจํติ สมาสสฺส จ วิกปฺปิตฺถํฯ โส จ วาสโทฺท ยาว ‘‘สกเตฺถ’’ติ อธิกรียติฯ

นปุํสเกน ลิเงฺคน, สโทฺท+ทาหุ ปุเมน วา;
นิทฺทิสฺสตีติ ญาตพฺพ+มวิเสเส ปนิ+จฺฉิเตติ –

วุตฺตตฺถา อปจฺจสทฺทสฺส นปุํสกเตฺถปิ ปุตฺตปุตฺตีนํ ทฺวินฺนมฺปิ วาจโก โหติฯ

ณาทโย+ภิเธยฺยลิงฺคา , อปเจฺจ ตฺว+นปุํสกา;
นปุํสเก สกเตฺถ โณฺย, ภิโยฺย ภาวสมูหชา;
ตา ตุ+ตฺถิย+มสํขฺยาเน, ตฺวาทิจีปจฺจยนฺตกาฯ

ภารทฺวาชสฺส อปจฺจํ=ปุโตฺต ภารทฺวาโช, เอวํ เวสฺสามิโตฺต, โคตโมฯ เอตฺถ จ อ+ยุวณฺณนฺตาภาวา อา+เอ+โอนํ น วุทฺธิฯ วาสุเทวสฺส อปจฺจํ วาสุเทโว, พลเทโวฯ จิตฺตโกติอาทีสุ ปน สํโยคนฺตตฺตา ‘‘สํโยเค กฺวจี’’ติ กฺวจิ น วุทฺธิฯ อุปคุโน อปจฺจํ โอปคโว โอปควีฯ เอตฺถ ‘‘อุวณฺณสฺสา+วง สเร’’ติ อุการสฺส อวงฯ

วจฺฉสฺสา+ปจฺจนฺติ วิคฺคยฺห ปุพฺพสุเตฺตน ณปจฺจเย กเต ปุน วจฺฉสฺสา+ปจฺจํติ วิคฺคโหฯ

๒. วจฺฉาทิโต ณาน+ณายนา

วจฺฉาทีหิ อปจฺจปจฺจยเนฺตหิ โคตฺตาทีหิ จ สเทฺทหิ ณาน+ณายนปจฺจยา วา โหนฺติ อปเจฺจฯ วจฺฉาโน, วจฺฉายโน, ‘‘สํโยเค กฺวจี’’ติ น วุทฺธิฯ กติสฺสา+ปจฺจํ กโจฺจ, ‘‘ณฺย ทิจฺจาทีหี’’ติ โณฺย, ‘‘โลโป+วณฺณิ+วณฺณานํ’’ติ อการโลเป จวคฺคปุพฺพรูปานิฯ กจฺจสฺสา+ปจฺจํ กจฺจาโน, กจฺจายโน, ยาคเม กาติยาโนฯ มุคฺคสฺสา+ปจฺจํ=นตฺตาทีติ วาเกฺย วุทฺธิ+อิการโลป+ปุพฺพรูปานิฯ โมคฺคลฺลสฺสา+ปจฺจํติ ปุนณาน+ณายนา โหนฺติ, โมคฺคลฺลาโน โมคฺคลฺลายโนฯ อิเม จตฺตาโร อปจฺจปจฺจยนฺตาฯ โคตฺตาทิโต ยถาสกฎฺสฺสา+ปจฺจํ นตฺตาทีหิ สกฎาโน สกฎายโนฯ กณฺหสฺสา+ปจฺจํ นตฺตาทิ กณฺหาโน กณฺหายโนฯ เอวํ อคฺคิเวสฺสาโน

อคฺคิเวสฺสายโน , มุญฺชาโน มุญฺชายโน, กุญฺชาโน กุญฺชายโนฯ สพฺพตฺถ สํโยคตฺตา น วุทฺธิฯ อากติคโณ+ยํฯ

๓. กตฺติกาวิธวาทีหิ เณยฺยเณรา

กตฺติกาทีหิ วิธวาทีหิ จ เณยฺยเณรปฺปจฺจยา โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ กตฺติกาย อปจฺจํ กตฺติเกโยฺย, ครุโฬ วินตาย=สุปณฺณมาตุยา อปจฺจํ เวนเตโยฺยฯ โรหิณิยา อปจฺจํ โรหิเณโยฺย, คงฺคาย อปจฺจํ คเงฺคโยฺยฯ เอวํ ภาคิเนโยฺย, นาเทโยฺย, อเนฺตโยฺย, อาเหโยฺย, กาเปโยฺย, สุจิยา อปจฺจํ โสเจโยฺย, พาเลโยฺยฯ เณเร-วิธวาย อปจฺจํ เวธเวโรฯ พนฺธกิยา=อภิสาริกาย อปจฺจํ พนฺธ-เกโรฯ สมณสฺส อุปชฺฌายสฺสา+ปจฺจํ สามเณโร, นาฬิเกโร อิจฺจาทิฯ

๔. ณฺย ทิจฺจาทีหิ

ทิติปฺปภุตีหิ โณฺย โหติ อปเจฺจฯ

๑๒๕. สํโยเค กฺวจิ

สํโยควิสเย กฺวจิ อา+เอ+โอวุทฺธิโย โหนฺติ ณานุพเนฺธฯ

๑๓๑. โลโป+วณฺณิ+วณฺณานํ

อวณฺณิ+วณฺณานํ โลโป โหติ ยการาโท ปจฺจเยฯ ทิติยา=อสุรมาตุยา อปจฺจํ เทโจฺจ อาทิโจฺจฯ กุณฺฑนิยา อปจฺจํ โกณฺฑโญฺญ, นสฺส เญฺญ ปุพฺพรูปํฯ อทิตีติ เทวมาตาฯ

ภาตุโน อปจฺจํ ภาตโพฺย, ‘‘ยมฺหิ โคสฺส จา’’ติ ยมฺหิ อุสฺส อวง อการโลปปุพฺพรูปานิฯ

๕. อา ณิ

อการนฺตโต ณิ วา โหต+ปเจฺจ พหุลํฯ อา=ติ นามวิเสสนตฺตา อ-การนฺตโตติ วุตฺตํฯ ทกฺขสฺสา+ปจฺจํ ทกฺขิ, ทตฺติ, โทณิ, วาสวิ, วารุณิฯ ชินทตฺตสฺสา+ปจฺจํ เชนทตฺติ, สุโทฺธทนิ, อานุรุทฺธิ อิจฺจาทิฯ

๖. ราชโต โญฺญ ชาติยํ

ราชโต โญฺญ วา โหต+ปเจฺจ ขตฺติยชาติยํ คมฺยมานายํฯ รโญฺญ อปจฺจํ ราชโญฺญฯ ชาตียนฺติ กึ, ราชาปจฺจํฯ

๗. ขตฺตา ยิ+ยา

ติชาติยํ อปเจฺจ ย+อิยา โหนฺติฯ ขตฺตสฺสา+ปจฺจํ ขโตฺย ขตฺติโยฯ ชาติยํ เตฺวว, ขตฺติฯ

๘. มนุโต สฺส+สณ

มนุโต ชาติสมุทาเย สฺส+สณ โหนฺตุ+ปเจฺจฯ มนุโน อปจฺจํ มนุโสฺส มานุโส, มนุสฺสี มานุสีฯ ชาติยํ เตฺวว, มานโว, นสฺส โณ, มาณโวฯ

๙. ชนปทนามสฺมา ขตฺติยา รเณฺญ จ โณ

ชนปทสฺส ยํ นามํ, ตํ นามสฺมา ขตฺติยา อปเจฺจ รเณฺญ จ โณ โหติฯ ปญฺจาลานํ อปจฺจํ ราชา วา ปญฺจาโล, โกสโล , มาคโธ, โอกฺกาโกฯ ชนปทนามสฺมาติ กึ, ทาสรถิฯ ขตฺติยาติ กึ, ปญฺจาลสฺส พฺราหฺมณสฺสา+ปจฺจํ ปญฺจาลิฯ

๑๐. ณฺย กุรุสิวีหิ

กุรุสิวีหิ อปเจฺจ รเณฺญ จ โณฺย โหติฯ กุรูนํ อปจฺจํ ราชา วา โกรโพฺยฯ ‘‘ยมฺหิ โคสฺส จา’’ติมินา อวง, พการปุพฺพรูปานิฯ เสโพฺพ, อิโลโปฯ (อปจฺจตทฺธิตํ)ฯ

๑๑. ณ ราคา เตน รตฺตํ

ราควาจีตติยนฺตโต รตฺต+มิเจฺจ+ตสฺมึ อเตฺถ โณ โหติฯ กุสุมฺภาทีหิ วณฺณนฺตรปตฺตํ รตฺตํ นามฯ กสาเวน รตฺตํ กาสาวํฯ เอวํ กุสุเมฺภน รตฺตํ โกสุมฺภํ, หาลิทฺทํ, ปตฺตงฺคํ, มเญฺชฏฺฐํ, กุงฺกุมํฯ อิธ น โหติ นีลํ ปีตนฺติ, คุณวจนตฺตา เณน วินาปิ ทพฺพสฺสา+ภิธานโตฯ

๑๒. นกฺขเตฺตนิ+นฺทุยุเตฺตน กาเล

ตติยนฺตโต นกฺขตฺตา เตน ลกฺขิเต กาเล โณ โหติ, ตํ เจ นกฺขตฺต+มินฺทุยุตฺตํ โหติฯ ผุเสฺสน อินฺทุยุเตฺตน ลกฺขิตา ปุณฺณมาสี ผุสฺสี รตฺติ, ผุโสฺส อโห, มฆาย อินฺทุยุตฺตาย ลกฺขิตา ปุณฺณมาสี มาฆี, มาโฆฯ

๑๓. สา+สฺส เทวตา ปุณฺณมาสี

เสติ ปฐมนฺตา อเสฺสติ ฉฏฺฐิยเตฺถ โณ โหติ, ยํ ปฐมนฺตํ, สา เจ เทวตา ปุณฺณมาสี วาฯ สุคโต เทวตา อสฺส โสคโต, มาหิโนฺท, ยาโม, วารุโณฯ พุโทฺธ อสฺส เทวตาติ พุโทฺธฯ ผุสฺสี ปุณฺณมาสี อสฺส สมฺพนฺธินีติ ผุโสฺส มาโสฯ เอวํ มาโฆ, ผคฺคุโน, จิโตฺต, เวสาโข, เชฏฺฐมูโล, อาสาโฬฺห, สาวโณ, โปฏฺฐปาโท, อสฺสยุโช, กตฺติโก, มาคสิโรฯ ปุณฺณมาสี จ ภตกมาสสมฺพนฺธินี น โหติ, ปุโณฺณ มา อสฺสนฺติ นิพฺพจนา, อโต เอว นิปาตนา โณ, สาคโม จฯ

๑๔. ต+มธีเต ตํ ชานาติ ก+ณิกา จ

ทุติยนฺตโต ต+มธีเต ตํ ชานาตีติ เอเตสฺว+เตฺถสุ โณ โหติ โก ณิโก จฯ เอตฺถ จสโทฺท โก จณิโก จ โหตีติ สมุจฺจิโน, โน ณปจฺจยํฯ พฺยากรณ+มธีเต ชานาตีติ วา เวยฺยากรโณ, วิ+อา+กรณนฺติ วิจฺฉิชฺช กตยาเทสสฺสิ+การสฺส ‘‘ตทาเทสา ตทีว ภวนฺตี’’ติ ญายา ‘‘สราน’’มิจฺจาทินา เอกาเร ยาคมทฺวิตฺตานิฯ เอวํ โมหุโตฺต, เนมิโตฺต, องฺควิโชฺช, วตฺถุวิโชฺช, ฉนฺทโส, ‘‘มนา, ทีนํ สก’’ อิติ สกาคโมฯ กมโก, ปทโก, เวนยิโก, สุตฺตนฺติโก, อาภิธมฺมิโกฯ ทฺวิตคฺคหณํ อเชฺฌนชานเน จ วิสุํ วิสุํ ปจฺจยวิธานตฺถํ, อเชฺฌนวิสยทสฺสนตฺถํ, ปสิทฺธุปสํหรณตฺถญฺจฯ

๑๕. ตสฺส วิสเย เทเส

ฉฏฺฐิยนฺตา วิสเย เทสสรูเป โณ โหติฯ วสาตีนํ วิสโย เทโส วาสาโตฯ เทเสติ กึ, จกฺขุสฺส วิสโย รูปํ, เทวทตฺตสฺส วิสโย+นุวาโกฯ

๑๖. นิวาเส ตนฺนาเม

ติ ตนฺนาเม นิวาเส เทเส โณ โหติฯ สิวีนํ นิวาโส เทโส เสโพฺพฯ เอตฺถ ‘‘ยวา สเร’’ติ ยกาเร พการปุพฺพรูปานิฯ วาสาโตฯ

๑๗. อทูรภเวติ

โณ, วิทิสาย อทูรภวํ เวทิสํฯ

๑๘. เตน นิพฺพตฺตติ

ตติยนฺตา นิพฺพตฺตเตฺถ โณ โหติฯ กุสเมฺพน นิพฺพตฺตา โกสมฺพี นครํ, เอวํ กากนฺที, มากนฺที, สหเสฺสน นิพฺพตฺตา สาหสฺสี ปริขา, เหตุมฺหิ กตฺตริ กรเณ จ ยถาโยคํ ตติยาฯ

๑๙. ต+มิธ+ตฺถิ

ตนฺติ ปฐมนฺตา อิธาติ สตฺตมฺยเตฺถ เทเส ตนฺนาเม โณ โหติ, ยํ ตํ ปฐมนฺต+มตฺถิ เจฯ อุทุมฺพรา อสฺมิํ เทเส สนฺตีติ โอทุมฺพโร, พาทโร, ปพฺพโชฯ

๒๐. ตตฺร ภเวติ

สตฺตมฺยนฺตา ภวเตฺถ โณฯ อุทเก ภโว โอทโก, โอรโส, ชานปโท, มาคโธ, กาปิลวตฺถโว, โกสโมฺพ, มนสิ ภวํ มานสํ สุขํ, สกาคโมฯ สารโส สกุโณ, สารสี สกุณี, สารสํ ปุปฺผํฯ มิเตฺต ภวา เมตฺตา เมตฺตี วาฯ ปุเร ภวา โปรี วาจาฯ ปาวุเส ภโว ปาวุโส เมโฆฯ ปาวุสา รตฺติ, ปาวุสํ อพฺภํฯ สารโท, สารทา, สารทํ ปุปฺผํฯ มาธุโร ชโน, มาธุรา คณิกา, มาธุรํ วตฺถํฯ

๒๑. อชฺชาทีหิ ตโนติ

ภวเตฺถ ตโนฯ อชฺช ภโว อชฺชตโน, สฺวาตโน, หิยฺยตโนฯ ‘‘เอโอน+ม วเณฺณ’’ติ เอโอนํ อ โหติฯ

๒๒. ปุราโต โณ จติ

ภวเตฺถ โณ ตโน จฯ เอตฺถ ณกาโร อวยโว, เนวา+นุพโนฺธฯ ปุราโณ, ปุราตโนฯ

๒๓. อมาตฺว+โจฺจติ

ภวเตฺถ อโจฺจ โหติฯ อมา=สห ภโว อมโจฺจฯ

๒๔. มชฺฌาทิตฺวิ+โมติ

ภวเตฺถ อิโม, มเชฺฌ ภโว มชฺฌิโมฯ เอวํ อนฺติโม, เหฏฺฐิโม, อุปริโม, โอริโม, ปาริโม, ปจฺฉิโม, อพฺภนฺตริโก, ปจฺจนฺติโมฯ

๒๕. กณ+เณยฺย+เณยฺยก+ยิ+ยาติ

ภวเตฺถ กณอาทโย โหนฺติฯ กณ-กุสินารายํ ภโว โกสินารโก, มาคธโก, อารญฺญโก วิหาโร, ราชคหโก, โกสมฺพโก, อินฺทปตฺตโก, กาปิลโก, ภารุกจฺฉโก, นาครโกฯ อเงฺคสุ ชาโต องฺคโก, โกสลโก, เวเทหโก, กโมฺพชโก, คนฺธารโก, โสวีรโก, สินฺธวโก, อสฺสโก อิจฺจาทิฯ เณยฺย-คเงฺคโยฺย, ปพฺพเตโยฺย, วาเนโยฺยฯ เณยฺยก-โกสเลยฺยโก , พาราณเสยฺยโก, จเมฺปยฺยโก, สิลาย ชาตํ เสเลยฺยกํ, มิถิเลยฺยโกฯ พาราณเสยฺยโกตฺยาทีสุ ‘‘ทิสฺสนฺต+เญฺญปิ ปจฺจยา’’ติ เอยฺยโก, เอวํ อุปริ สุเตฺต ทสฺสิตปจฺจยโต วิสุํ ปจฺจเย ทสฺสิเต อิมินา สุเตฺตนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ ย-คโมฺม, ยมฺหิ อการโลเป ปุพฺพรูปํ รโสฺส จฯ ทิโพฺพฯ อิย-อุทริโย, ทิวิโย, ปญฺจาลิโย, โพธิปกฺขิโย, โลกิโยฯ

๒๖. ณิโก

สตฺตมฺยนฺตา ภวเตฺถ ณิโก โหติฯ สรเท ภโว สารทิโก ทิวโส, สารทิกา รตฺติฯ

๒๗. ต+มสฺส สิปฺปํ สีลํ ปณฺยํ ปหรณํ ปโยชนํ

ปฐมนฺตา สิปฺปาทิวาจกา อเสฺสติ ฉฎฺฐฺยเตฺถ ณิโก โหติฯ วีณาวาทนํ สิปฺป+มสฺส เวณิโก, วีณาวาทนํ อเภโทปจาเรน วีณา นามฯ โมทิงฺคิโก, วํสิโกฯ ปํสุกูลธารณํ สีล+มสฺส ปํสุกูลิโก, เตจีวริโกฯ คโนฺธ ปณฺย+มสฺส คนฺธิโก, เตลิโก, โคฬิโก, ปูวิโก, ปณฺณิโก, ตมฺพุลิโก, โลณิโกฯ จาโปปหรณ+มสฺส จาปิโก, โตมริโก, มุคฺคริโก, โมสลิโกฯ อุปธิ=กฺขนฺธาทิ ปโยชน+มสฺส โอปธิกํ, สาติกํ, สาหสฺสิกํฯ

๒๘. ตํ หนฺต+รหติ คจฺฉตุ+ญฺฉติ+จรติ

ทุติยนฺตา หนฺตีติ เอวมาทีสฺว+เตฺถสุ ณิโก โหติฯ ปกฺขิโน หนฺตีติ ปกฺขิโก, สากุณิโก, มายูริโก, มเจฺฉ หนฺตีติ มจฺฉิโก, เมนิโกฯ มิเค หนฺตีติ มาควิโก, วการาคโม ฯ มิคสฺส ‘‘ตทมินา’’ทินา มควาเทเสปิ มาควิโกฯ โอรพฺภิโก, หาริณิโกฯ สูกริโกติ อิโกฯ สต+มรหตีติ สาติกํ, สนฺทิฎฺฐิกํ, เอหิ ปสฺส วิธึ อรหตีติ เอหิปสฺสิโกฯ เอตฺถ ตฺยาทฺยนฺตสมุทายโต อนุกรณตฺตา วา ตทฺธิตสฺส อภิธานลกฺขณตฺตา วา พหุลํวิธาเนน วา ปจฺจโยฯ สาหสฺสิโก, กุมฺภิโก, โทณิโก, อทฺธมาสิโก, กหาปณิโก, อาสีติกา คาถา, นาวุติกาฯ สหสฺสิโยติ อิโยฯ ปรทารํ คจฺฉตีติ ปารทาริโก, มคฺคิโก, ปญฺญาสโยชนิโก, ปถิโกฯ พทเร อุญฺฉตีติ พาทริโก, สามากิโกฯ ธมฺมํ จรตีติ ธมฺมิโก, อธมฺมิโกฯ

๒๙. เตน กตํ กีตํ พทฺธ+มภิสงฺขตํ สํสฎฺฐํ หตํ หนฺติ ชิตํ ชยติ ทิพฺพติ ขนติ ตรติ จรติ วหติ ชีวตีติ

กตาทีสฺว+เตฺถสุ ณิโกฯ กาเยน กตํ กายิกํ, วาจสิกํ, มานสิกํติ สกาคโมฯ วาเตน กโต อาพาโธ วาติโต, เสมฺหิโก, ปิตฺติโกฯ สเตน กีตํ สาติกํ, สาหสฺสิกํ, วเตฺถน กีตํ วตฺถิกํ, กุมฺภิกํ, โสวณฺณิกํ, ฆาติกํฯ มูลโตว ปจฺจโย, อมูลวาจิตฺตา เทวทเตฺตน กีโตติ น โหติ, ตทตฺถาปฺปตีติยาฯ วรตฺตาย พโทฺธ วารตฺติโก, อายสิโก, ปาสิโก, สุตฺติโกฯ ฆเตน อภิสงฺขตํ สํสฎฺฐํ วา ฆาติกํ, โคฬิกํ, ทธิกํ, มารีจิกํฯ ชาเลน หโต หนฺตีติ วา ชาลิโก, พาลิสิโกฯ อเกฺขหิ ชิตํ อกฺขิกํ ธนํ, สาลากิกํ, ตินฺทุกิโก, อมฺพผลิโกฯ อเกฺขหิ ชยติ ทิพฺพติ วา อกฺขิโกฯ ขณิตฺติยา ขนตีติ ขาณิตฺติโก, กุทฺทาลิโกฯ เทวทเตฺตน ชิตํ, องฺคุลฺยา ขนตีติ น โหติ, ตทตฺถานวคมาฯ อุฬุเมฺปน ตรตีติ โอฬุมฺปิโก, อุฬุมฺปิโกติ อิโกฯ กุลฺลิโก, โคปุจฺฉิโก, นาวิโกฯ สกเฎน จรตีติ สา

กฎิโก, รถิโก ฯ ปรปฺปิโกติ อิโก ฯ ขเนฺธน วหตีติ ขนฺธิโก ฯ อํสิโก, สีสิโกติ อิโก ฯ เวตเนน ชีวตีติ เวตนิโก, ภติโก, กยิโก, วิกฺกยิโก, กยวิกฺกยิโกติ อิโก ฯ

๓๐. ตสฺส สํวตฺตติ

จตุตฺถฺยนฺตา สํวตฺตตีติ อสฺมึ อเตฺถณิโก โหติ ฯ ปุนพฺภวาย สํวตฺตตีติ โปโนพฺภวิโก, อิตฺถิยํ โปโนพฺภวิกา ฯ โลกาย สํวตฺตตีติ โลกิโก ฯ สุฏฺฐุ อโคฺคติ สโคฺค, สคฺคาย สํวตฺตตีติ โสวคฺคิโก, สโสฺส+วก ตทมินาทีปาฐา ฯ ธนาย สํวตฺตตีติ ธญฺญํ ฯ

๓๑. ตโต สมฺภูต+มาคตํ

ปญฺจมฺยนฺตา สมฺภูต+มาคตนฺติ เอเตสฺว+เตฺถสุ ณิโก โหติ ฯ มาติโต สมฺภูต+มาคตํ วา+ติ เอตฺถ ''มาติโต จ ภคินิยํโจฺฉ''ติ ''มาติโต''ติ ภาเคน อุสฺส อิมฺหิ วากฺยํ, รสฺสทฺวิเตฺตสุ มตฺติกํ, เปตฺติกํ ฯ ณฺย+ริยณ+รฺยปจฺจยาปิ ทิสฺสนฺติ ฯ สุรภิโต สมฺภูตํ โสรภฺยํ ฯ ยมฺหิ ถญฺญํ ฯ อุภยตฺถ ''โลโป+วณฺณิ+วณฺณานํ''ติ โลโป ฯ ริยณ-ปิตฺโต สมฺภูโต เปตฺติโย, มาติโย, ''รานุพเนฺธ+นฺตสราทิสฺสา''ติ อุโลโป, มตฺติโย ฯ รฺยมฺหิ-อุโลโป, จวคฺคปุพฺพรูปานิ, มโจฺจ วา ฯ

๓๒. ตตฺถ วสติ วิทิโต ภโตฺต นิยุโตฺต

สตฺตมฺยนฺตา วสตีเตฺววมาทีสฺว+เตฺถสุ ณิโก โหติ ฯ รุกฺขมูเล วสตีติ รุกฺขมูลิโก, อารญฺญิโก, ราชคหิโก, มาคธิโก, โสสานิโก ฯ โลเก วิทิโต โลกิโก ฯ จตุมหาราเชสุ ภตฺตา จาตุมฺมหาราชิกา ฯ ทฺวาเร นิยุโตฺต โทวาริโก, ทโสฺสก ตทมินาทิปาฐา ฯ ภณฺฑาคาริโก ฯ อิเก-นวกมฺมิโก, อาทิกมฺมิโก ฯ กิเย-ชาติกิโย, อนฺธกิโย ฯ

๓๓. ตสฺสิ+ทํ

ฉฏฺฐิยนฺตา อิท+มิจฺจ+สฺมึ อเตฺถ ณิโก โหติ ฯ สงฺฆสฺส อิทํ สงฺฆิกํ, ปุคฺคลิกํ, สกฺยปุตฺติโก, นาฏปุตฺติโก, เชนทตฺติโก ฯ กิเย-สสฺส อิทํ สกิโย, ปรกิโย ฯ นิเยอตฺตนิยํ ฯ เก-สโก, รโญฺญ อิทํ ราชกํ ภณฺฑํ ฯ

๓๔. โณ

ฉฏฺฐิยนฺตา อิท+มิจฺจ+สฺมึ อเตฺถ โณ โหติ ฯ กจฺจายนสฺส อิทํ กจฺจายนํ, พฺยากรณํ, โสคตํ สาสนํ, มาหิสํ มํสาทิ ฯ

๓๕. ควาทีหิ โย

ควาทีหิ ฉฏฺฐิยเนฺตหิ อิท+มิจฺจ+สฺมึ อเตฺถ โย โหติ ฯ คุนฺนํ อิทํ คพฺยํ, อวง, มํสาทิ ฯ อิโลเป กพฺพํ ฯ ทุโน อิทํ ทพฺพํ ฯ

๓๖. ปิติโต ภาตริ เรยฺยณ

''ปิติโต มาติโต''ติ เตน เตน สุตฺตนิปาเตเนว อุสฺส อิ ฯ ปิตุสทฺทา ตสฺส ภาตริ เรยฺยณ ฯ ปิตุ ภาตา เปเตฺตโยฺย ฯ

๓๗. มาติโต จ ภคินิยํ โจฉ

มาตุโต จ ปิตุโต จ เตสํ ภคินิยํ โจฉ โหติฯ มาตุ ภคินิ มาตุจฺฉา, ปิตุ ภคินิ ปิตุจฺฉาฯ กถํ ‘‘มาตุ ภาตา มาตุโล’’ติ, ‘‘มาตุลาทิตฺวานี’’ติ นิปาตนา ลปจฺจโยฯ

๓๘. มาตาปิตูสฺวา+มโห

มาตาปิตูหิ เตสํ มาตาปิตูสฺวา+มโห โหติฯ มาตุ มาตา มาตามหี, มาตุ ปิตา มาตามโหฯ ปิตุ มาตา ปิตามหี, ปิตุ ปิตา ปิตามโหฯ น ยถาสงฺขฺยํ ปเจฺจกาภิสมฺพนฺธโต วิสุํ วิสุํ มาตาปิตุสเทฺทหิ เตสํ มาตาปิตุนฺนํ อเตฺถ ปจฺจโย โหติฯ

๓๙. หิเต เรยฺยณ

มาตาปิตูหิ หิเต เรยฺยณ โหติฯ มาตุ หิโต มเตฺตโยฺย, เปเตฺตโยฺยฯ

๔๐. นินฺทา+ญฺญาต+ปฺป ปฏิภาค รสฺส ทยา สญฺญาสุ โก

นินฺทาทีสฺว+เตฺถสุ นามสฺมา โก โหติฯ นินฺทายํ-นินฺทิโต มุโณฺฑ มุณฺฑโก, เอวํ สมณโก, ปณฺฑิตโก, พฺราหฺมณโก , เวยฺยากรณโกฯ อญฺญาเต-กสฺสา+ยํ อโสฺส อสฺสโก, ปโยคสามตฺถิยา สมฺพนฺธิวิเสสานาวคโม+วคมฺยเตฯ อปฺปเตฺถ-อปฺปกํ เตลํ เตลกํ, ฆตกํฯ ปฏิภาคเตฺถ-หตฺถี วิย หตฺถิโก, อสฺสโก, พลีพทฺธโกฯ ‘‘อิเม โน หตฺถิกา อสฺสา, พลีพทฺธา จ โน อิเม’’ตฺยาทิปาเฐ ‘‘โลโป’’ติ กปจฺจยโลเปน วา อเภโทปจาเรน วา ทฏฺฐพฺพํ, อิเม จ ทารุอาทีหิ กตรูปานิฯ รเสฺสรโสฺส มานุโส มานุสโก, รุกฺขโก, ปิลกฺขโกฯ ทยายํ-ทยิโต=นุกมฺปิโต ปุโตฺต ปุตฺตโก, วจฺฉโกฯ สญฺญายํ-โมโร วิย โมรโก, กตโก, ภตโกฯ

๔๑. ต+มสฺส ปริมาณํ ณิโก จ

ปฐมนฺตา อเสฺสติ อสฺมิํ อเตฺถ ณิโก โหติ โก จ, ตเญฺจ ปฐมนฺตํ ปริมาณํ ภวติฯ โทณาทีนํ ปริมิตวีหาทีนํ กรณตฺตา ‘‘ปริมียนฺตฺย+เนนาติ ปริมาณ’’นฺติ โหติฯ โทโณ ปริมาณ+มสฺสาติ โทณิโก วีหิ, ขารสติโก, ขารสหสฺสิโก, อาสีติโก วโย, อุปฑฺฒกาโย ปริมาณ+มสฺส อุปฑฺฒกายิกํ พิโมฺพหนํฯ ปญฺจกํ, ฉกฺกํฯ

๔๒. ย+เต+เตหิ+ตฺตโก

ยาทีหิ ปฐมเนฺตหิ อเสฺสติ ฉฏฺฐฺยเตฺถ ตฺตโก โหติ, ตเญฺจ ปฐมนฺตํ ปริมาณํ ภวติฯ ยํ ปริมาณ+มสฺส ยตฺตกํ, ตตฺตกํ, ‘‘เอตเสฺสฏ ตฺตเก’’ติ เอตสฺส เอฏ, เอตฺตกํฯ อาวตเก-ยํ ปริมาณ+มสฺส ยาวตโก, ตาวตโกฯ

๔๓. สพฺพา จา+วนฺตุ

สพฺพโต ปฐมนฺตา ยาทีหิ จ อเสฺสติ ฉฏฺฐฺยเตฺถ อาวนฺตุ โหติ, ตเญฺจ ปฐมนฺตํ ปริมาณํ ภวติฯ สพฺพํ ปริมาณ+มสฺส สพฺพาวนฺตํ, ‘‘อํงํ นปุํสเก’’ติ อํฯ ยาวนฺตํ, ตาวนฺตํฯ

๔๔. กิมฺหา รติ+รีว+รีวตก+ริตฺตกา

กิมฺหา ปฐมนฺตา อเสฺสติ ฉฏฺฐฺยเตฺถ รติ+รีว+รีวตก+ริตฺตกา โหนฺติฯ กึสงฺขฺยานํ ปริมาณ+เมสํ กติ, รานุพนฺธตฺตา อึภาคโลโปฯ กีว, กีวตกํ, กิตฺตกํฯ รีวโนฺต สภาวโต อสํโขฺยฯ

๔๕. สญฺชาตํ ตารกาทิตฺวิ+โตติ

สญฺชาตเตฺถ อิโตฯ ตารกา สญฺชาตา อสฺส ตารกิตํ คคนํ, ปุปฺผานิ สญฺชาตานิ อสฺส ปุปฺผิโต รุโกฺข, ปลฺลวิตา ลตาฯ

๔๖. มาเน มโตฺต

ปฐมนฺตา มานวุตฺติโต อเสฺสติ อสฺมึ อเตฺถ มโตฺต โหติฯ ปลํ อุมฺมาน+มสฺส ปลมตฺตํฯ หโตฺถ ปณาม+มสฺส หตฺถมตฺตํฯ สตํ มาน+มสฺส สตมตฺตํฯ โทโณ ปริมาณ+มสฺส โทณมตฺตํฯ อเภโทปจารา โทโณติปิ โหติฯ มียเต+เนนาติ มานํ, มานสฺส สมฺพนฺธิตฺตา ฉฏฺฐฺยนฺตภูตานเมว วิธิ โหติฯ เอตฺถ จ –

> อุทฺธมานนฺตุ อุมฺมานํ, ปริมาณนฺตุ สพฺพโต;
> ปมาณํ โหติ อายาโม, สํขฺยาเสโส ตุ สพฺพโตฯ

๔๗. ตโคฺฆ จุ+ทฺธํ

อุทฺธมานวุตฺติโต ตโคฺฆ โหติ มโตฺต จฯ ชณฺณุ ปริมาณ+มสฺส ชณฺณุตคฺฆํ, ชณฺณุมตฺตํฯ

๔๘. โณ จ ปุริสาติ

ปุริสา โณ โหติ มตฺตาทโย จฯ ปุริโส ปริมาณ+มสฺส โปริสํ, ปุริสมตฺตํ+ปุริสตคฺฆํฯ

๔๙. อยุ+ภทฺวิตีหํ+เส

อุภทฺวิตีหิ อวยววุตฺตีหิ อโย โหติฯ อุโภ อํสา อสฺส อุภยํ, ทฺวยํ, ตยํฯ อํสสมฺพเนฺธน สมุทาเย วิธิ โหตีติ น อุภยาทิโต พหุวจนนฺติ เจ, ‘‘ราหุโน สิโร’’ ตฺยาโท อเภเทปิ เภทวิวกฺขาย ลพฺภมานโต พหุวจนํ โหเตวฯ

๕๐. สงฺขฺยาย สจฺจุ+ตี+สา+ส+ทสนฺตายา+ธิกา+สฺมึ สตสหเสฺส โฑ

สตฺยนฺตาย อุตฺยนฺตาย อีสนฺตาย อาสนฺตาย ทสนฺตาย สงฺขฺยาย ปฐมนฺตาย อสฺมินฺติ สตฺตมฺยเตฺถ โฑ โหติ, สา เจ สงฺขฺยา อธิกา โหติ, ย+ทสฺมินฺติ, ตํ เจ สตํ สหสฺสํ สตสหสฺสํ วา โหติฯ วีสติ อธิกา อสฺมึ สเตติ วีสํสตํฯ

๑๓๙. เฑ สติสฺส ติสฺสติ

เฑ ปเร สตฺยนฺตสฺส ติการสฺส โลโป โหติฯ เอกวีสํสตํ สหสฺสํ สตสหสฺสํ วาฯ ตึสติ อธิกา อสฺมึ สตาทิเกติ ตึสสตํ เอกตึสสตํ อิจฺจาทิฯ อุตฺยนฺตายนวุติ อธิกา อสฺมึ สตาทิเกติ นวุตํสตํ สหสฺสํ สตสหสฺสํ วาฯ อีสนฺตาย-จตฺตาลีสํ อธิกา อสฺมึ สเต สหเสฺส สตสหเสฺสติ จตฺตาลีสสต+มิจฺจาทิฯ อาสนฺตาย เอวํ, ปญฺญาสํสต+มิจฺจาทิฯ ทสนฺตาย-เอกาทสํสต+มิจฺจาทิฯ

๕๑. ตสฺส ปูรเณ+กาทสาทิโต วา

ฉฏฺฐิยนฺตาเย+กาทสาทิกาย สํขฺยาย โฑ โหติ ปูรณเตฺถ วิภาสาฯ สา สํขฺยา ปูริยเตเยน ตํ ปูรณํฯ เอกาทสนฺนํ ปูรโณ เอกาทโสฯ อญฺญตฺร ‘‘ม ปญฺจาทิกตีหี’’ติ โม, เอกาทสโมฯ วีสติยา ปูรโณ วีโส วีสติโม, ตึโส, ตึสติโมฯ วาสทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา นิจฺจํ จตฺตาลีโส ปญฺญาโสฯ

๕๒. ม ปญฺจาทิกตีหิติ

มปจฺจเย ปญฺจโม, ปญฺจมีฯ สตฺตโม, สตฺตมีฯ อฏฺฐโม, อฏฺฐมีฯ กติโม, กติมี อิจฺจาทิฯ

๕๓. สถาทีน+มิ จติ

สตาทีนํ โม จ อนฺตาเทโส อิ จฯ สตสฺส ปูรโณ สติโม, สหสฺสิโมฯ

๕๔. ฉา ฏฺฐ+ฏฺฐมาติ

ฉสทฺทา ปูรณเตฺถ ฏฺฐ+ฏฺฐมาฯ ฉนฺนํ ปูรโณ ฉโฏฺฐ, ฉฏฺฐโมฯ อิตฺถิยํ ฉฏฺฐี, ฉฏฺฐมีฯ ‘‘จตุตฺถทุติเยเสฺว+สํ ตติยปฐมา’’ติ นิปาตนา ปูรณเตฺถ ทฺวิโต ติโย ทฺวิสฺส ทุ จ, ติจตูหิ ติสฺส อ, ติย+ตฺถา จ ยถากฺกมํ, ทุติโย ตติโย, จตุโตฺถฯ

๕๕. เอกา กา+กฺย+สหาเย

‘‘สติ พฺยภิจาเร วิเสสนํ สาตฺถกํ’’ติ ญายา สํขฺยาโต วิเสเสตุํ ‘‘อสหาเย’’ติ วุตฺตํฯ เอกสฺมา อสหายเตฺถ ก+อากี โหนฺติ วาฯ เอโกว เอกโก, เอกากี, เอโก วาฯ

๕๖. วจฺฉาทีหิ ตนุเตฺต ตโร

วจฺฉาทีนํ สภาวสฺส ตนุเตฺต=กิญฺจิมตฺตาวเสเส ตโร โหติฯ โส=สโก ภาโว สภาโว อตฺตนิยปวตฺตินิมิตฺตํฯ สุสุตฺตสฺส ตนุเตฺต วจฺฉตโร, อิตฺถิยํ วจฺฉตรีฯ โยพฺพนสฺส ตนุเตฺต โอกฺขตโรฯ โอกฺขา=ทุติยวยฏฺฐโคโณฯ อสฺสภาวสฺส ตนุเตฺต อสฺสตโรฯ คาโวติ ชาติสามตฺถิยสฺส ตนุเตฺต อุสภตโรฯ เอตฺถ ตนุตฺตํ อปฺปพลตาฯ

๕๗. กิมฺหา นิทฺธารเณ รตร+รตมา

กึสทฺทา นิทฺธารเณ รตร+รตมา โหนฺติฯ โก เอวาติ กตโร ภวตํ เทวทโตฺต, กตโร ภวตํ กโฏฺฐฯ กตโม ภวตํ เทวทโตฺต, กตโม ภวตํ กโฏฺฐฯ ภารทฺวาชานํ กตโม+สิ พฺรเหฺมฯ

๕๘. เตน ทเตฺต ลิ+ยาติ

ทเตฺต+ภิเธเยฺย ล+อิยา โหนฺติ พหุลาธิการา มนุสฺสสญฺญายํฯ เทเวน ทโตฺต เทวโล เทวิโย, พฺรหฺมโล พฺรหฺมิโยฯ สีวโล สีวิโย สิสฺส ทีโฆฯ เทว+พฺรหฺม+สิวาติ ตนฺนามกา มนุสฺสาฯ (รตฺตมิจฺจาทิอเนกตฺถตทฺธิตํ)ฯ

๕๙. ตสฺส ภาวกเมฺมสฺวตฺต+ตา+ตฺตน+ณฺย+เณยฺย+ณิ+ย+ณิยา

ฉฎฺฐิยนฺตา ภาเว กเมฺม จ ตฺตาทโย โหนฺติ พหุลํฯ น สเพฺพ ปจฺจยา สพฺพโต โหนฺติ อญฺญตฺรตฺต+ตาหิฯ ภวนฺติ เอตสฺมา พุทฺธิสทฺทาติ ภาโว สทฺทปวตฺตินิมิตฺตํฯ วุตฺตญฺจ –

> โหนฺตฺย+สฺมา สทฺทพุทฺธีติ, ภาโว ตํ สทฺทวุตฺติยา;
> นิมิตฺตภูตํ นามญฺจ, ชาติ ทพฺพํ กฺริยา คุโณติฯ

นีลสฺส ปฏสฺส ภาโว นีลตฺตํ นีลตาติ คุโณ ภาโวฯ เอตฺถ นีลคุณวเสน ปเฏ นีลสทฺทสฺส วุตฺติยา ปฏพุทฺธิยา นิมิตฺตํ ภาโว นามฯ นีลสฺส คุณสฺส ภาโว นีลตฺตํ นีลตาติ นีลคุณชาติ, เอตฺถ นีลคุณชาติ นิมิตฺตํ หุตฺวา นีลสทฺทสฺส คุณวุตฺติยา นีลคุณชาติ นิมิตฺตํฯ โคตฺตํ โคตาติ โคชาติ, เอตฺถ ชาติสทฺทานํ ทพฺพวุตฺติยา สติ ชาติ นิมิตฺตํฯ ปาจกสฺส ภาโว ปาจกตฺตํติ กฺริยาสมฺพนฺธิตฺตํ ภาโว, เอตฺถ ปจนกฺริยาสมฺพนฺธิตฺตํ ภาโวฯ ทณฺฑิตฺตํ วิสาณิตฺตํ ราชปุริสตฺตํติ ทณฺฑ+วิสาณ+ราชทพฺพานํ สมฺพนฺธิตฺตํ ภาโว, ทณฺฑีตฺยาทิสทฺทปวตฺติยา นิมิตฺตตฺตาฯ

เทวทตฺตสฺส ภาโว เทวทตฺตตฺตํ, จนฺทตฺตํ, สูริยตฺตํติ ตทวตฺถา วิเสสสามญฺญํ, เทวทตฺตสฺส พาลตาทิอวตฺถาเภโท, จนฺทสฺส กลาทิอวตฺถเภโท จ, สูริยสฺส มนฺทปฎุตาทิอวตฺถาเภโท จ สามญฺญํ, ตเทตฺถ นิมิตฺตํฯ เอตฺถ วิชฺชมานปทตฺถานํ วิสยภูตสญฺญาสทฺทานํ ปวตฺตินิมิตฺตํ วุตฺตํฯ อากาสตฺตํ อภาวตฺตํติ, ตตฺถ ฆฏากาส+ปีฐรากาส, ปฏาภาว+ฆฏาภาวาทินา อุปจริตเภทสามญฺญํ ภาโวฯ

ตฺตน-ปุถุชฺชนตฺตนํฯ เวทนาย ภาโว เวทนตฺตนํ, รโสฺสฯ เอวํ ชายตฺตนํ, ชารตฺตนํฯ

ณฺย-อลสสฺส ภาโว กมฺมํ วา อาลสฺยํ, เอตฺถ ‘‘โลโป+วณฺณิ+วณฺณานํ’’ติ อ-โลเป ‘‘สราน+มาทิสฺสา’’ทินา อากาโร, เอว+มุปริ จฯ พฺราหฺมณสฺส ภาโว พฺรหฺมญฺญํ, ญฺญการปุพฺพรูปานิฯ จาปลฺยํ, เนปุญฺญํ, เปสุญฺญํ, รโญฺญ ภาโว รชฺชํ, อาธิปจฺจํ, ทายชฺชํ, เวสมฺมํ, เวสมํ, ณปจฺจโยฯ สขิโน ภาโว สขฺยํ, วาณิชฺชํ, อาโรคฺยํ, โอทคฺยํ, อานณฺยํ, ทุพฺพลฺยํ, พลฺยํ, ปณฺฑิจฺจํ, พาหุสฺสจฺจํ, โปโรหิจฺจํฯ มุฎฺฐสฺสติสฺส ภาโว มุฎฺฐสฺสจฺจํ, อิโลโปฯ โกสลฺลํ, เวปุลฺลํฯ สมานสฺส ภาโว สามญฺญํ, เปริสฺสํ, โสมนสฺสํ, โทมนสฺสํ, โสวจสฺสํ, โทวจสฺสํ, นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ, อาธิกฺกํ, ทุภคสฺส ภาโว โทภคฺคํ, สรูปสฺส ภาโว สารุปฺปํ, โอปมฺมํ, โสขุมฺมํ, ตถสฺส ภาโว ตจฺฉํฯ ทุเมฺมธสฺส ภาโว ทุเมฺมชฺฌํฯ เภสชสฺส ภาโว เภสชฺชํ, พฺยาวฏสฺส กมฺมํ เวยฺยาวจฺจํ ยถา เวยฺยากรณํฯ

เณยฺย-สุจิโน ภาโว โสเจยฺยํ, อาธิปเตยฺยํ, กปิสฺส ภาโว กาเปยฺยํฯ สฐสฺส ภาโว กมฺมํ วา สาเฐยฺยํฯ

ณ-ครูนํ ภาโว คารวํ, อุ อวงฯ ปาฏวํ, อชฺชวํ, มทฺทวํ, ‘‘โกสชฺชา’’ทินา อุสฺส อตฺตํ ทฺวิตฺตญฺจฯ ปรมานํ ภาโว ปารมี, วีปจฺจโยฯ สมคฺคานํ ภาโว สามคฺคีฯ

อิย-อธิปติโน ภาโว อธิปติยํ, ปณฺฑิติยํ, พหุสฺสุติยํ, นคฺคิยํ, สูริยํฯ

ณิย-อลสสฺส ภาโว กมฺมํ วา อาลสิยํ, ตาลุสิยํ, มนฺทิยํ, ทกฺขิยํ, โปโรหิติยํ, เวยฺยตฺติยํฯ

กถํ รามณียกํติ, สกเตฺถ กนฺตา เณน สิทฺธาฯ กมฺมํ=กฺริยา, ตตฺถ อลสสฺส กมฺมํ อลสตฺตํ อลสตา อลสตฺตนํ อาลสฺยํ อาลสิยํ วาฯ

๑๒๒. สกเตฺถติ

สกเตฺถปิ ยถาโยคํ ตฺตาทโย โหนฺติฯ ยถาภูตเมว ยถาภุจฺจํ, การุญฺญํ, ปตฺตกลฺลํฯ อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ, เอตฺถ อการโลโป, ตสฺส เจ ปุพฺพรูเป จ กเต ''ตทมินา''ทินา นสฺส โญฺญ จ โลโป จ โหติ, กายปาคุญฺญตาฯ

๖๐. พฺย วทฺธทาสา วา

ฉฏฺฐิยนฺตา วทฺธา ทาสา จ โพฺย โหติ ภาวกเมฺมสุฯ วทฺธสฺส ภาโว กมฺมํ วา วทฺธพฺยํ, วทฺธตาฯ ทาสสฺส ภาโว กมฺมํ วา ทาสพฺยํ, ทาสฺยํ, ทาสตาฯ กถํ วทฺธวํติ, เณ วาคโมฯ

๖๑. นส ยุวา โพ จ วสฺส

ฉฏฺฐิยนฺตา ยุวสทฺทา ภาวกเมฺมสุ นณ วา โหติ วสฺส โพ จฯ ยุวสฺส ภาโว โยพฺพนํ, ยุวตฺตํ ยุวตา วาฯ

๖๒. อณฺวาทิตฺวิ+โมติ

ภาเว วา อิโมฯ อณฺโน ภาโว อณิมา, ลฆิมา, มหโต ภาโว มหิมาฯ กิสสฺส ภาโว กสิมาฯ

๑๓๓. กิส+มหต+มิเม กส, มหาติ

อิมมฺหิ มหโต มโห จ กิสสฺส กสาเทโส จ โหติฯ

๖๓. ภาวา เตน นิพฺพเตฺตติ

กฺริยาวาจกสทฺทโต อิโม, ปาเกน นิพฺพตฺตํ ปากิมํ, เสกิมํฯ

๑๒๗. โกสชฺชา+ชฺชว+ปาริสชฺช+โสหชฺช+มทฺทวา+ริสฺสา+สภา+ชญฺญ+เถยฺย+พาหุสจฺจา

เอเต สทฺทา นิปจฺจเนฺต ณานฺพเนฺธฯ กุสีตสฺส ภาโวติ ภาเว โณฺย โหติ, อิมินา อีสฺส อกาเร จ ตสฺส เช จ กเต ยสฺส ปุพฺพรูปํ, โกสชฺชํฯ อุชุโน ภาเว อชฺชวํติ โณ, อิมินา อุสฺส อตฺตํ, ''อุวณฺณสฺสา+วง สเร''ติ อวงอาเทเส ชสฺส ทฺวิตฺตํฯ ปริสาสุ สาธูติ วาเกฺย ''โณฺย ตตฺถ สาธู''ติ โณฺย, อิมินา ชาคโม จ, ''พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา''ติ อาสฺส รเสฺส จ กเต ชสฺส ปุพฺพรูปํ, ปาริสโชฺชฯ อิมินา กเมน วาเกฺยเนว สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ สุหทโยว สุหโชฺช, ตสฺส ภาโว โสหชฺชํ, อิมินา อยโลโปฯ มุทุโน ภาโว มทฺทวํ, อิมินา อุสฺส อตฺตํฯ อิสิโน อิทํ ภาโว วา อาริสฺสํ, ณฺยปจฺจเย อิมินา อารญาคเม ''โลโป+วณฺณิ+วณฺณานํ''ติ อนฺตอิการโลโป จฯ อุสภสฺส อิทํ ภาโว วา อาสภํ, อิมินา อุสฺส อาฯ อาชานียสฺส ภาโว อาชญฺญํ, อิมินา ยโลเป ''โลโป+วณฺณิ+วณฺณานํ''ติ อีการโลโปฯ เถนสฺส ภาโว เถยฺยํ, อิมินา นสฺส ยกาโรฯ พหุสฺสุตสฺส ภาโว พาหุสจฺจํ, อิมินา อุสฺส อกาโร สํโยคาทิโลโปฯ (ภาวตทฺธิตํ)ฯ

๖๔. ตร+ตมิ+สฺสิกิ+ยิ+ฏฺฐา+ติสเย

อติสเย วตฺตมานโต โหเนฺต+เต ปจฺจยาฯ อติสเยน ปาโป ปาปตโร ปาปตโม ปาปิสฺสิโต ปาปิโย ปาปิโฏฺฐ, อิตฺถิยํ ปาปตรา อิจฺจาทิฯ อติสยปฺปจฺจยนฺตาปิ อติสยปฺปจฺจโย, อติสเยน ปาปิโฏฺฐ ปาปิฏฺฐตโร ปาปิฏฺฐตโมฯ เอวํ ปฏุตโร ปฏุตโม, ปฏิสฺสิโก, ปฏิโย, ปฏิโฏฺฐ, วรตโร อิจฺจาทิ ปณีตตโร อิจฺจาทิ จฯ

๑๓๕. โช วุทฺธสฺสิ+ยิ+เฏฺฐสุ

วุทฺธสฺส โช โหติ อิยอิเฏฺฐสุฯ อติสเยน วุโทฺธ เชโยฺย เชโฏฺฐ, ชาเทเส ปุพฺพสรโลเป ลุตฺตา สรา อิสฺส เอกาเร จ ยสฺส ทฺวิตฺตํฯ

๑๓๖. พาฬฺห+นฺติก+ปสตฺถานํ สาธ+เนท+สา

อิยอิเฏฺฐสุ พาฬฺห+นฺติก+ปสตฺถานํ สาธ+เนท+สา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ อติสเยน พาโฬฺห สาธิโย สาธิโฏฺฐฯ อติสเยน อนฺติโก เนทิโย เนทิโฏฺฐฯ อติสเยน ปสโตฺถ เสโยฺย เสโฏฺฐ, ปุเพฺพว สเร ลุเตฺต อิสฺส เอ ทฺวิตฺตญฺจฯ

๑๓๗. กณ+กน+ปฺป+ยุวานํ

อิยอิเฏฺฐสุ อปฺปยุวานํ กณ+กนา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ อติสเยน อโปฺป กณิโย กณิโฏฺฐฯ อติสเยน ยุวา กนิโย กนิโฏฺฐฯ

๑๓๘. โลโป วี+มนฺตุ+วนฺตูนนฺติ

อิยอิเฏฺฐสุ วี+มนฺตุ+วนฺตูนํ โลโปฯ อติสเยน เมธาวี เมธิโย เมธิโฏฺฐฯ อติสเยน สติมา สติโย สติโฏฺฐฯ อติสเยน คุณวา คุณิโย คุณิโฏฺฐฯ เอตฺถ ยถากฺกมํ มนฺตุวเตฺถ วี+มนฺตุ+วนฺตุ โหติฯ

๖๕. ตนฺนิสฺสิเต โลฺล

ลฺลปจฺจโย โหติ ทุติยนฺตา ตนฺนิสฺสิตเตฺถฯ เวทํ นิสฺสิตํ เวทลฺลํฯ ทุฏฺฐุ นิสฺสิตํ ทุฏฺฐุลฺลํฯ เวทนฺติ ตุฏฺฐิฯ อิเลฺล สงฺขารํ นิสฺสิตํ สงฺขาริลฺลํฯ

๖๖. ตสฺส วิการาวยเวสุ ณ+ณิก+เณยฺย+มยา

ปกติยา อุตฺตร+มวตฺถนฺตรํ วิกาโรฯ ฉฏฺฐิยนฺตา นามสฺมา วิกาเร+วยเว จ ณาทโย โหนฺติ พหุลํฯ ณ-อยโส วิกาโร อายสํ พนฺธนํ, สกาคโมฯ อุทุมฺพรสฺส อวยโว วิกาโร วา โอทุมฺพรํ ภสฺมํ ปณฺณํ วาฯ กาโปตํ มํสํ สตฺติ วาฯ ณิก-กปฺปาสสฺส วิกาโร กปฺปาสิกํ วตฺถํฯ เณยฺย-เอณิสฺส วิกาโร+วยโว วา เอเณยฺยํฯ โกสานํ วิกาโร โกเสยฺยํ วตฺถํฯ มย-ติณานํ วิกาโร ติณมยํ, ทารุมยํ, นฬมยํ, มตฺติกามยํ, สุวณฺณมโย รโถ, รูปิยมยํฯ ''อณฺญูสฺมิํ''ติ มโย, คุนฺนํ กรีสํ โคมยํฯ

๖๗. ชตุโต สฺสณ วา

วิการาวยเวสุ ชตุโต สฺสณ วา โหติฯ เอตฺถ ''วิการาวยเวสู''ติ วตฺตเนฺตสุปิ พหุลาธิการา วิกาเรเยว โหติฯ ชตุโน วิกาโร ชาตุสฺสํ ชตุมยํฯ

๑๒๓. โลโปติ

พหุลํ ปจฺจยโลโปปิฯ ‘‘ผลิตสฺส รุกฺขสฺส ผล+มวยโว วิกาโร จ, ปลฺลวิตเสฺสว ปลฺลวํ’’ติ วุตฺตตฺตา ผลาทโย อวยวา วิการา จ โหนฺติ, ตสฺมา อิทํ วุจฺจติ ผลปุปฺผมูเลสุ วิการาวยเวสุ- ปิยาลสฺส ผลานิ ปิยาลานิ, มลฺลิกาย ปุปฺผานิ มลฺลิกา, อุสีรสฺส มูลํ อุสีรํฯ ตํสเทฺทน วา ตทภิธานํ อเภโทปจาเรน, ตสฺมา ปจฺจยโลปํ วินาปิ สิชฺฌติฯ

๖๘. สมูเห กณ+ณ+ณิกา

ฉฏฺฐิยนฺตา สมูเห กณ+ณ+ณิกา โหนฺติฯ โคตฺตปจฺจยนฺตา กณ-ราชญฺญานํ สมูโห ราชญฺญกํ, มานุสกํฯ อุกฺขาทีหิ อุกฺขานํ สมูโห โอกฺขกํ, ‘‘สํโยเค กฺวจี’’ติ โอกาโรฯ โอฏฺฐกํฯ อุรพฺภานํ สมูโห โอรพฺภกํฯ ราชกํ, ราชปุตฺตกํ, หตฺถิกํ, เธนุกํ, มายูรกํ, กาโปตกํ, มาหิสกํฯ ณ- กากานํ สมูโห กากํ, ภิกฺขํฯ ณิก อจิตฺตา-อปูปานํ สมูโห อาปูปิกํ, สํกุลิกํฯ

๖๙. ชนาทีหิ ตาติ

สมูหเตฺถ ตาฯ ชนานํ สมูโห ชนตา, คชตา, พนฺธุตา, คามตา, สหายตา, นาครตาฯ ตานฺตา สภาวโต อิตฺถิลิงฺคาฯ

มทนียนฺติ กรเณ+ธิกรเณ วา อนีเยน สิทฺธํฯ ธูมายิตตฺตนฺติกฺตนฺตา นามธาตุโต เตฺตน สิทฺธํ, ธูโม วิย อาจรตีติ ‘‘กตฺตุตา+โย’’ติ อาเย ‘‘คมนตฺถากมฺมกาธาเร จา’’ติ กฺตปจฺจเย อูอาคเม จ กเต ธูมายิตสฺส ภาโวติ ธูมายิตตฺตํฯ

๗๐. อิโย หิเตติ

หิตเตฺถ อิโยฯ อุปาทานานํ หิตํ อุปาทานิยํฯ

๗๑. จกฺขาทิโต โสฺสติ

หิตเตฺถ โสฺสฯ จกฺขุโน หิตํ จกฺขุสฺสํ, อายุสฺสํฯ

๗๒. โณฺย ตตฺถ สาธุ

สตฺตมฺยนฺตา ตตฺถ สาธูติ อสฺมิํ อเตฺถ โณฺย โหติฯ สาธูติ กุสโล โยโคฺค หิโต วาฯ สภายํ กุสโล สโพฺภ, อาการโลโปฯ ปริสายํ สาธุ ปาริสโชฺช, ‘‘โกสชฺชา’’ทินา ชาคเม อการวุทฺธิฯ เมธาย หิตํ เมชฺฌํ ฆตํฯ ปาทานํ หิตํ ปชฺชํ เตลํฯ ‘‘อณฺณสฺมิํ’’ติ โณฺย, รถํ วหตีติ รจฺฉาฯ

๗๓. กมฺมา นิย+ญฺญาติ

กมฺมสทฺทา สาธฺวเตฺถ นิย+ญฺญา โหนฺติฯ กเมฺม สาธุ กมฺมนิยํ กมฺมญฺญํฯ

๗๔. กถาทิตฺวิ+โกติ

อิโกฯ กถายํ กุสโล กถิโกฯ ธมฺมกถิโก, สงฺคามิโก, ปวาสิโก, อุปวาสิโกฯ

๗๕. ปถาทีหิ เณโยฺยติ

เณโยฺยฯ ปเถ หิตํ ปาเถยฺยํ, สปติสฺมึ หิตํ สาปเตยฺยํ ธนํฯ ปทีเปยฺยํ เตลํฯ

๗๖. ทกฺขิณายา+รเหติ

อรหเตฺถ เณโยฺยฯ ทกฺขิณํ อรหตีติ ทกฺขิเณโยฺยฯ

๗๗. ราโย ตุมนฺตาติ

อรหเตฺถ ตุมนฺตา ราโย วาฯ ฆาเตตุํ อรหตีติ ฆาเตตายํ, ‘‘รานุพเนฺธ+นฺตสราทิสฺสา’’ติ อุํโลโปฯ ชาเปตายํ, ปพฺพาเชตายํฯ วาติ กึ, ฆาเตตุํฯ (สํกิณฺณตทฺธิตํ)ฯ

๗๘. ต+เมตฺถ+สฺส+ตฺถีติ มนฺตุ

ปฐมนฺตา เอตฺถ อสฺส อตฺถีติ เอเตสฺว+เตฺถสุ มนฺตุ โหติฯ คาโว เอตฺถ เทเส อสฺส วา ปุริสสฺส สนฺตีติ โคมา, โคมโนฺต อิจฺจาทิ คุณวนฺตุสมํฯ

อตฺถีติ วตฺตมานกาโลปาทานโต ภูตาหิ ภวิสฺสนฺตีหิ วา โคหิ น โคมาฯ กถํ โคมา อาสิ, โคมา ภวิสฺสตีติฯ ตทาปิ วตฺตมานาหิเยว โคหิ โคมา, อาสิ ภวิสฺสตีติ ปทนฺตรา กาลนฺตรํฯ อิติสทฺทโต วิสยนิยโมฯ วุตฺตญฺหิ –

> ปหูเต จ ปสํสายํ, นินฺทายญฺจา+ติสายเน;
> นิจฺจโยเค จ สํสเคฺค, โหนฺติ+เม มนฺตุอาทโยติฯ

๑๓๔. อายุสฺสา+ยส มนฺตุมฺหิ

มนฺตุมฺหิ อายุสฺส อายสาเทโส โหติฯ อายุ อสฺส อตฺถีติ อายสฺมาฯ โค อโสฺสติ ชาติสทฺทานํ ทพฺพาภิธาน- สามตฺถิยา มนฺตฺวาทโย น โหนฺติ, ตถา คุณสทฺทานํ เสโต ปโฎติฯ เยสํ ตุ คุณสทฺทานํ ทพฺพาภิธานสามตฺถิยํ นตฺถิ, เตหิ โหเนฺตว, พุทฺธิ อสฺส อตฺถีติ พุทฺธิมาฯ ‘‘วนฺตฺว+วณฺณา’’ติ วนฺตุมฺหิ รูปวา รสวา คนฺธวา สทฺทวาฯ ‘‘ทณฺฑาทิตฺวิ+กอี วา’’ติ อิก+อี, รสี รสิโก, รูปี รูปิโก, คนฺธี คนฺธิโกติฯ

๗๙. วนฺตฺว+วณฺณาติ

วนฺตุฯ ปสตฺถํ สีล+มสฺส อตฺถีติ สีลวาฯ ปหุตา ปสตฺถา วา ปญฺญา อสฺส อตฺถีติ ปญฺญวาฯ

๘๐. ทณฺฑาทิตฺวิ+ก+อี วาติ

อิก+อี โหนฺติ วา มนฺตเตฺถฯ พหุลํวิธานา กฺโตจิสทฺทโต เทฺว โหนฺติ, กฺโต เจ+กเมกํวฯ นิจฺจยุโตฺต ทโณฺฑ อสฺส อตฺถีติ ทณฺฑิโก ทณฺฑีฯ คนฺธิโก คนฺธีฯ วาเตฺวว, ทณฺฑวาฯ

‘‘อุตฺตมิเณว ธนา อิโก’’ติ คณสฺเตฺตน อิโก ธนิโกฯ อโญฺญ ธนี ธนวาฯ

‘‘อสนฺนิหิเต อตฺถา’’ อสนฺนิหิโต อโตฺถ อสฺส อตฺถีติ อตฺถิโก อตฺถีฯ สนฺนิหิเต อตฺถวาฯ ‘‘ตทนฺตา จ’’ ปุญฺญโตฺถ อสฺส อตฺถีติ ปุญฺญตฺถิโก ปุญฺญตฺถีฯ

‘‘วณฺณนฺตา อีเยว’’ฯ พฺรหฺมวณฺณํ อสฺส อตฺถีติ พฺรหฺมวณฺณี, เทววณฺณีฯ

‘‘หตฺถทเนฺตหิ ชาติยํ’’ฯ หตฺถ+มสฺส อตฺถีติ หตฺถี, ทนฺตีฯ อญฺญตฺร หตฺถวา ทนฺตวาฯ

‘‘วณฺณโต พฺรหฺมจาริมฺหิ’’ฯ วโณฺณ อสฺส อตฺถีติ วณฺณิโก พฺรหฺมจารีฯ

‘‘โปกฺขราทิโต เทเส’’ฯ โปกฺขรํ ชลํ ปทุมํ วา อสฺส อตฺถีติ โปกฺขรี, ‘‘ยุวเณฺณหิ นี’’ติ นีมฺหิ ‘‘ฆรณฺยาทโย’’ติ อีสฺส อตฺตํ, นสฺส โณ จ, โปกฺขรณี, อุปฺปลินี, กุมุทินี, ภิสินี, มุลาลินี, สาลุกินีฯ

‘‘กฺวจา+เทเสปิ’’ฯ ปทุม+มสฺส อตฺถีติ ปทุมี ปทุมินี ปทุมินีปณฺณํฯ เทสโต+ญฺญตฺร โปกฺขรวา หตฺถีฯ

‘‘นาวายิ+โก’’ นาวิโกฯ สิขี, พาลี, สีลี, พลีฯ

‘‘สุขทุกฺขา อี’’ฯ สุขี ทุกฺขีฯ ‘‘พลา พาหูรุปุพฺพา จ’’ฯ พาหุพลี, อูรุพลีฯ

๘๑. ตปาทีหิ สฺสีติ

สฺสีฯ ตโป อสฺส อตฺถีติ ตปสฺสี, ยสสฺสี, เตชสฺสี, มนสฺสี, ปยสฺสีฯ วาเตฺวว, ยสวาฯ

๘๒. มุขาทิโต โรติ

โรฯ นินฺทิตํ มุข+มสฺส อตฺถีติ มุขโรฯ สุสิ=ฉิทฺทํ อสฺส อตฺถีติ สุสิโรฯ อูโส=ขารมตฺติกา อสฺมึ อตฺถีติ อูสโร ฯ มธุโร คุโฬ, มธุรา สกฺขรา, มธุรํ ขีรํฯ ขํ=คีวาย วิวรํ อสฺส อตฺถีติ ขโร คทฺรโภฯ กุโญฺช=หนุ อสฺส อตฺถีติ กุญฺชโรฯ นคโรฯ

‘‘ทนฺตสฺส จ อุนฺนตทเนฺต’’ติ คณสฺเสเตน ทนฺตสฺส อุ จ, อุนฺนตํ ทนฺต+มสฺส อตฺถีติ ทนฺตุโรฯ

๘๓. ตุฎฺฐฺยาทีหิ โภติ

โภ วาฯ ตุฎฺฐิ อสฺส อตฺถีติ ตุฎฺฐิโภ, สาลิโภ, วาลิโภฯ

๘๔. สทฺธาทิตฺว

อิติ วา อ โหติฯ อติสยา สทฺธา อสฺส อตฺถีติ สโทฺธ, ปโญฺญ, ปญฺญวา, สทฺธา กญฺญา, สทฺธํ กุลํฯ

๘๕. โณ ตปาติ

โณ, ตาปโส, สกาคโมฯ ตาปสีฯ

๘๖. อาลุว+ภิชฺฌาทีหิติ

อาลุ วาฯ อภิชฺฌา อสฺส อตฺถีติ อภิชฺฌาลุ, สีตาลุ, ธชาลุ, ทยาลุ, ทยาวาฯ อภิชฺฌาลุ เอว อภิชฺฌาลุโกฯ

๘๗. ปิจฺฉาทิตฺวิ+โลติ

อิโล วาฯ ปิจฺฉ+มสฺส อตฺถีติ ปิจฺฉิโล, ปิจฺฉวาฯ เผณิโล, ชฏิโล, ตุณฺฑิโลฯ นินฺทิตา วาจา อสฺส อตฺถีติ วาจาโลติ ปรสฺสรโลโปฯ

๘๘. สีลาทิโต โวติ

โว โหติ วาฯ สีลโว, สีลวาฯ เกสโว, เกสวาฯ

''อณฺณา นิจฺจํ'' อณฺณโวฯ ''คณฺฑีราชีหิ สญฺญายํ'' คณฺฑี=เมณฺฑสิงฺคํ อสฺส อตฺถีติ คณฺฑีวํ ธนุ, ราชีวํ ปงฺกชํฯ

๘๙. มายา เมธาหิ วีติ

วีฯ มายาวี, เมธาวี ปุมาฯ นีมฺหิ เมธาวินีฯ เมธาวี กุลํ, ''เอกวจนโยสฺว+โฆนํ''ติ สิมฺหิ รโสฺสฯ เอวํ มายาวีฯ

๙๐. สิ+สฺสเร อามฺยุ+วามี

อิสฺสเร+ภิเธเยฺย สสทฺทา อามี+อุวามี โหนฺติ มนฺตฺวเตฺถฯ สํ=อายตฺตํ อสฺส อตฺถีติ สามี สุวามีฯ สุวามินี กญฺญาฯ

๙๑. ลกฺขฺยา โณ อ จ

ลกฺขีสทฺทา โณ โหติ มนฺตฺวเตฺถ อ จ+นฺตสฺสฯ ลกฺขี อสฺส อตฺถีติ ลกฺขโณฯ

๙๒. องฺคา โน กลฺยาเณติ

องฺคสฺมา โน โหติฯ กลฺยาณานิ โสภณานิ องฺคานิ อสฺสา อตฺถีติ องฺคนาฯ

๙๓. โส โลมาติ

โลมา โส, ปหูตา โลมา อสฺส อตฺถีติ โลมโส, โลมสา กญฺญาฯ

๙๔. อิมิ+ยาติ

อิม+อิยา โหนฺติ, ปุโตฺต อสฺส อตฺถีติ ปุตฺติโม, กิตฺติโม, ปุตฺติโย, กปฺปิโย, ชฏิโย, หานภาคิโย, เสนิโยฯ (อตฺถฺยตฺถตทฺธิตํ)ฯ

๙๕. โต ปญฺจมฺยา

ปญฺจมฺยนฺตา พหุลํ โต โหติ วาฯ โตอาทิปจฺจยนฺตา นิปฺผนฺนนิปาตา, เตหิ ปราสํ วิภตฺตีนํ ‘‘อสํเขฺยหิ สพฺพาสํ’’ติ โลโปวฯ คามโต อาคจฺฉตีติ คามสฺมา อาคจฺฉติ, โจรโต ภายตีติ โจเรหิ ภายติ, สตฺถโต ปริหีโน สตฺถา ปริหีโนฯ เอวํ ปุริสโต, ราชโต, อคฺคิโต, หตฺถิโต, เหตุโต, ยุตฺติโต, อิตฺถิโต, ภิกฺขุนิโต, ยาคุโต, ชมฺพุโต, จิตฺตโต, อายุโตฯ สพฺพาทิโต-สพฺพโต, ยโต, ตโต อิจฺจาทิฯ

๙๖. อิโต+เต+โตฺต กุโต

โตมฺหิ อิมสฺส ฏิ นิปจฺจเต เอตสฺส ฏ+เอฏ กึ สทฺทสฺส กุตฺตญฺจฯ อิโต อิมสฺมา, อโต เอโตฺต เอตสฺมา, กุโต กสฺมาฯ

๙๗. อภฺยาทีหิติ

โตฯ อภิโต, ปริโต, ปจฺฉโต, เหฏฺฐโตฯ

๙๘. อาทฺยาทีหิติ

สตฺตมฺยเนฺตหิ โต โหติฯ อาโท อาทิโต, มชฺฌโต, อนฺตโต, ปิฏฺฐิโต, ปสฺสโต, มุขโตฯ ปฐมนฺตา ยโต+ทกํ ต+ทาทิตฺตํ, ยํ อุทกํ, ตเทวา+ทิตฺตนฺติ อโตฺถฯ

๙๙. สพฺพาทิโต สตฺตมฺยา ตฺร+ตฺถา

สพฺพาทีหิ สตฺตมฺยเนฺตหิ ตฺร+ตฺถา วา โหนฺติฯ สพฺพตฺร สพฺพตฺถ สพฺพสฺมึ, ยตฺร ยตฺถ, ตตฺร ตตฺถ อิจฺจาทิฯ พหุลาธิการา น ตุมฺหอเมฺหหิฯ

๑๐๐. กเตฺถ+ตฺถ+กุตฺรา+ตฺร เกฺว+หิ+ธ

เอเตหิ ‘‘สพฺพาทิโต’’ติอาทินา ตฺร+ตฺถาฯ เสสาเทสา จ ปจฺจยา จ อิมินาว นิปจฺจเนฺตฯ อิมินา กิสฺส ก+กุ จ, เอตสฺส เฏ+ฏา จ, วปจฺจเย กิสฺส อิโลโป จ, ห+ธปจฺจเยสุ อิมสฺส ฏิ จ นิปจฺจเตฯ กสฺมึ กตฺถ กุตฺร กฺว, เอตสฺมึ เอตฺถ อตฺร, อิมสฺมึ อิห อิธฯ

๑๐๑. ธิ สพฺพา วาติ

สพฺพสฺมา ธิ วาฯ สพฺพสฺมึ สพฺพธิ สพฺพตฺรฯ

๑๐๒. ยา หินฺติ

ยสทฺทา หึ, ยสฺมึ ยหึ ยตฺรฯ

๑๐๓. ตา หญฺจติ

ตสทฺทา หํ โหติ หิญฺจฯ ตหํ ตหึ ตตฺรฯ

๑๐๔. กุหึ กหนฺติ

หึ หํ นิปจฺจเนฺต กิสฺส กุ+กา จฯ กุหึ กหํฯ กุหิญฺจนํติ นิปาตนฺตรํฯ

๑๐๕. สเพฺพ+ก+ญฺญ+ย+เตหิ กาเล ทา

เอเตหิ กาเล ทา โหติ วาฯ สพฺพสฺมึ กาเล สพฺพทา, เอกทา, อญฺญทา, ยทา, ตทาฯ

๑๐๖. กทา กุทา สทา+ธุเน+ทานิ

เอเต สทฺทา นิปจฺจเนฺตฯ กสฺมิํกาเล กทา กุทา, สพฺพสฺมิํ กาเล สทา, อิมสฺมิํ กาเล อธุนา อิทานิฯ

๑๐๗. อชฺช สชฺชฺว+ปรเชฺชฺว+ตรหิ กรหา

ปกติ ปจฺจโย อาเทโส กาลวิเสโสติ สพฺพ+เมตํ นิปาตนา ลพฺภติฯ อิมสฺส โฎ โชฺช จา+หนิ นิปจฺจเนฺต, อสฺมิํ อหนิ อชฺชฯ สมานสฺส ส-ภาโว ชฺชุ จา+หนิฯ สมาเน อหนิ สชฺชุฯ อปรสฺมา ชฺชุ, อปรสฺมิํ อหนิ อปรชฺชุฯ อิมสฺส เอโต, กาเล รหิ จ, อิมสฺมิํกาเล เอตรหิฯ กึสทฺทสฺส โก, รห จา+นชฺชตเนฯ กสฺมิํ กาเล กรหฯ

๑๐๘. สพฺพาทีหิ ปกาเร ถา

สามญฺญสฺส เภทโก วิเสโส ปกาโร, ตสฺมิํ ถาปจฺจโย โหติฯ สเพฺพน ปกาเรน สพฺพถา, ยถา, ตถาฯ

๑๐๙. กถ+มิตฺถํ

กิ+มิเมหิ ถํปจฺจโย, ก+อิตฺตํ เตสํ ยถากฺกมํฯ เกน ปกาเรน กถํ, อิมินา ปกาเรน อิตฺถํฯ

๑๑๐. ธา สงฺขฺยาหิติ

ปกาเร ธา โหติฯ ทฺวีหิ ปกาเรหิ เทฺว วา ปกาเร กโรติ ทฺวิธา กโรติ, พหุธา กโรติ, เอกํ ราสิํ ปญฺจปฺปการํ กโรติ ปญฺจธา กโรติฯ ปญฺจปฺปการ+เมกปฺปการํ กโรติ เอกธา กโรติฯ

๑๑๑. เว+กา+ชฺฌนฺติ

เอกสฺมา ปกาเร ชฺฌํ วา โหติฯ เอเกน ปกาเรน เอกํ วา ปการํ กโรติ เอกชฺฌํ กโรติ, เอกธา กโรติ วาฯ

๑๑๒. ทฺวิตีเห+ธาติ

เอธา วาฯ ทฺวีหิ ปกาเรหิ เทฺว วา ปกาเร กโรติ เทฺวธา, เตธาฯ ทฺวิธา ติธาฯ

๑๑๓. ตพฺพติ ชาติโย

ปการวติ ตํสามญฺญวาจกา สทฺทา ชาติโย โหติฯ ปฎุชาติโย, มุทุชาติโยฯ

๑๑๔. วารสงฺขฺยาย กฺขตฺตุํ

วารสมฺพนฺธินิยา สํขฺยาย กฺขตฺตุํ โหติฯ เทฺว วาเร ภุญฺชติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ทิวสสฺส ภุญฺชติฯ วารคฺคหณํ กึ, ปญฺจ ภุญฺชติฯ สงฺขฺยายาติ กึ, ปหูเต วาเร ภุญฺชติฯ

๑๑๕. กติมฺหาติ

กฺขตฺตุํ โหติฯ กติ วาเร ภุญฺชติ กติกฺขตฺตุํ ภุญฺชติฯ

๑๑๖. พหุมฺหา ธา จ ปจฺจาสตฺติยํ

วารสมฺพนฺธินิยา พหุสํขฺยาย ธา โหติ กฺขตฺตุญฺจ, วารานํ เจ ปจฺจาสตฺติ โหติฯ พหุวาเร ภุญฺชติ พหุธา ทิวสสฺส ภุญฺชติ, พหุกฺขตฺตุํ วาฯ ปจฺจาสตฺติยํติ กึ, พหุกฺขตฺตุํ มาสสฺส ภุญฺชติฯ

๑๑๗. ส กึ วาติ

กึปจฺจโย เอกสฺส สาเทโส จ นิปจฺจเตฯ เอกํ วารํ ภุญฺชติ สกึ ภุญฺชติ, เอกกฺขตฺตุํ วาฯ

๑๑๘. โส วิจฺฉา+ปกาเรสุ

วิจฺฉายํ ปกาเร จ โส โหติฯ ขณฺฑํ ขณฺฑํ กโรติ ขณฺฑโส กโรติฯ ปุถุปฺปกาเรน ปุถุโสฯ สเพฺพน ปกาเรน สพฺพโสฯ

๑๑๙. อภูตตพฺภาเว กรา+ส+ภูโยเค วิการา จี

อวตฺถาวโต+วตฺถนฺตเรนา+ภูตสฺส ตายา+วตฺถาย ภาเว กรา+ส+ภูหิ สมฺพเนฺธ สติ วิการ วาจกาจี โหติฯ อธวลํ ธวลํ กโรติ ธวลี กโรติฯ อธวโล ธวโล สิยา ธวลี สิยาฯ อธวโล ธวโล ภวติ ธวลี ภวติฯ อภูตตพฺภาเวติ กึ, ฆฏํ กโรติ, ทธิ อตฺถิ, ฆโฏ ภวติ ฯ กราสภูโยเคติ กึ, อธวโล ธวโล ชายเตฯ วิการาติ กึ, ปกติยา มา โหตุ, สุวณฺณํ กุณฺฑลี กโรติฯ (นิปาตตทฺธิตํ)ฯ

๑๒๐. ทิสฺสนฺต+เณฺญปิ ปจฺจยาติ

วุตฺตโต+เณฺญปิ ปจฺจยา ทิสฺสนฺติฯ วิวิธา มาตโร วิมาตโรติ วิเสสนสมาโส, ตาสํ ปุตฺตา เวมาติกาติ ริกณปจฺจเย รานุพนฺธตฺตา อุโลเป วุทฺธิมฺหิ กเต เวมาติกาฯ ปถํ คจฺฉนฺตีติ ปถาวิโน, อาวีฯ อิสฺสา อสฺส อตฺถีติ อิสฺสุกี, อุกีฯ ธุรํ วหนฺตีติ โธรยฺหา, ยฺหณฯ

สามญฺญญฺจ วิเสโส จ, ภาวโช จ นิปาตโช;
อิติ วิญฺญูหิ วิเญฺญยฺย, ตทฺธิโต ตุ จตุพฺพิโธฯ

อิติ ปโยคสิทฺธิยํ ณาทิกโณฺฑ ปญฺจโมฯ

๖. ตฺยาทิกณฺฑ

อถ ตฺยาทโย กฺริยาวาจีหิ ธาตูหิ วุจฺจเนฺตฯ

กฺริยํ อาจิกฺขตีติ อาขฺยาตนฺติ กฺริยาปทสฺส ปุพฺพาจริยสญฺญาฯ กาล+การก+ปุริสปริทีปกํ กฺริยาลกฺขณํ ตฺยาทฺยนฺตํ อลิงฺคญฺจ, วุตฺตมฺปิ เจ+ตํ –

ยํ ติกาลํ ติปุริสํ, กฺริยาวาจี ติการกํ;
อติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ, ต+ทาขฺยาตนฺติ วุจฺจติฯ

๑๔. กฺริยตฺถา พหุลํ –ติ

จ สพฺพตฺถ วตฺตเตฯ กฺริยา อโตฺถ เอตสฺสาติ กฺริยโตฺถ ธาตุ, โส จ ทฺวิโธ สกมฺมกา+กมฺมกวเสนฯ ตตฺถ ยสฺมิํ กฺริยเตฺถ กตฺตุวาจิมฺหา กมฺมํ คเวสียเต, โส สกมฺมโกฯ อิตโร อกมฺมโกฯ

ตตฺร สกมฺมกา กมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ, ยถา กฏํ กโรติ, คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจติฯ อกมฺมกา กมฺมนิรเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ, ยถา อจฺฉติ เสติ ติฏฺฐติฯ กฺริยาติ จ คมนปจนาทิโก อสตฺตสมฺมโต กตฺตริ กเมฺม วา ปติฏฺฐิโต การกสมูหสาธิโย ปทโตฺถ วุจฺจติฯ อปิ จ –

กรณํ ภวนํ จาปิ, กร+ภูหิ กถียเต;
ตโต กฺริยาทิวาจตฺตํ, ปากาทีนํ กถํ ภเวฯ

กร+ภูธาตูหิ กรณญฺจ ภวนญฺจ วุจฺจติ, ปาก+คมนาทีหิ เตสํ กฺริยาภวนานํ วาจฺจตฺตํ กถํ ภวตีติ วุตฺตํ โหติฯ ปุนปิ –

ปากาทีนญฺหิ วาจฺจตฺตํ, กรภูสุ น ยุชฺชติ;
ตํ พหุตรวาจฺจตฺตํ, ปากาทีสุ น ยุชฺชติฯ

ตํ นาม –

การิยรูปา หิ ธาตฺวตฺถา, สตฺตายุตฺตา จ เต+ขิลา;
ตโต กฺริยา จ ภาโว จ, สามญฺญํ เตสุ คมฺยเตฯ

๑. วตฺตมาเนติ อนฺติ สิ ถ มิ ม เต อเนฺต เส เวฺห เอ เมฺหฯ

วตฺตมาเน อารทฺธาปริสมเตฺต อเตฺถ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา ตฺยาทโย โหนฺติฯ กฺริยาธิการตฺตา ‘‘กฺริยตฺถา’’ติ วุตฺตํฯ เตส+มนิยเม –

๑๔. ปุพฺพปรจฺฉกฺกาน+เมกาเนเกสุ ตุมฺหา+มฺห+เสเสสุ เทฺว เทฺว มชฺฌิมุ+ตฺตม+ปฐมา

เอกาเนเกสุ ตุมฺหอมฺหสทฺทวจนีเยสุ ตทญฺญสทฺทวจนีเยสุ จ การเกสุ ปุพฺพจฺฉกฺกานํ ปรจฺฉกฺกานญฺจ มชฺฌิมุ+ตฺตม+ปฐมา เทฺว เทฺว โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ตตฺถติ อนฺตีติ ปฐมปุริโส, อาโท นิทฺทิฏฺฐตฺตาฯ สิ ถ อิติ มชฺฌิมปุริโส, มเชฺฌ นิทฺทิฏฺฐตฺตาฯ มิ ม อิติ อุตฺตมปุริโสฯ อุตฺ

ตมสโทฺท+ยํ สภาวโต ติปภุตีน+มนฺต+มาหฯ ปรจฺฉเกฺกปิ เต อเนฺตติอาทินา เอวํ โย เชตพฺพํฯ เอวํ เสเสสุ ภวิสฺสติอาทีสุ สตฺตสุ ปจฺจยวิธานสุเตฺตสุปิ โยเชตพฺพํฯ

อิทานิ ภูวาทีน+มฎฺฐคณานํ ภูวาทิคเณสุ ภู=สตฺตาย+มิติ ปฐมธาตุโต ปรา ตฺยาทโย โยชียเนฺตฯ ตตฺถ ‘‘เอกมฺหิ วตฺตเพฺพ เอกวจนํ’’ติ ตฺยาทีสุ ปรภูเตสุ กตฺตุ+กมฺม+ภาเวสุเยว กฺยวิกรณลวิกรณา โหนฺตีติ ‘‘โกฺย ภาวกเมฺมสฺว+ปโรเกฺขสุ มาน+นฺต+ตฺยาทีสุ’’ ‘‘กตฺตริ โล’’ อิจฺจาทินา เตสํ วิกรณานํ วิธานา ตฺยาทโย กตฺตุ+กมฺม+ภาเวเสฺวว วิญฺญายนฺตีติ กตฺตริ ติมฺหิโลฯ เก เต วิกรณา –

ปุพฺพาปรภาคฎฺฐานา, ภินฺนธาตุวิภตฺติโย;
นิสฺสาย ปจฺจยา โหนฺติ, เอเต วิกรณา สิยุํฯ

๕,๘๒. ยฺวณฺณาน+เม, โอ ปจฺจเย

อิวณฺณุ+วณฺณนฺตานํ กฺริยตฺตานํ เอ+โอ โหนฺติ ยถากฺกมํ ปจฺจเยติ อูโสฺส+กาโรฯ

๕,๘๙. เอโอน+มย+วา สเร

สเร ปเร เอโอน+มยวา โหนฺติ ยถากฺกมํติ โอสฺส อวาเทโสฯ โส ปุริโส สาธุ ภวติ, สา อิตฺถี สาธุ ภวติ, จิตฺตํ สาธุ ภวติฯ

อุตฺตตฺตา กตฺตุ อาขฺยาเต, ตติยา น จ กตฺตริ;
ปฐมาวิภตฺติ โหเตว, อตฺถมตฺตํ อเปกฺขิยฯ

สติปิ กฺริยาเยกเตฺต กตฺตูนํ พหุตฺตา ‘‘พหุมฺหิ วตฺตเพฺพ พหุวจนํ’’ติ อนฺติฯ

๑๖๑. กฺวจิ วิกรณานนฺติ

วิกรณานํ กฺวจิ โลโป โหตีติ ลวิกรณสฺส โลโป, เสสํ ปุริมสทิสํฯ เต ปุริสา ภวนฺติฯ มชฺฌิมปุริ- เสกวจนํ สิ, ตฺวํ ภวสิฯ พหุวจนํ ถปจฺจโย, ตุเมฺห ภวถฯ อุตฺตมปุริเสกวจนํ มิปจฺจโยฯ

๕๗. หิมิเมสฺว+สฺส

อการสฺส ทีโฆ โหติ หิมิเมสุฯ อหํ ภวามิฯ พหุวจนํ มปจฺจโย, มยํ ภวามฯ เอวํ ปรเจฺฉ เกฺกปิ-ภวเต, ภวเนฺตฯ ภวเส, ภวเวฺหฯ ภเว, ภวเมฺหฯ เกจิ ทีฆํ กตฺวา ปฐนฺติ, ‘‘พฺยญฺชเน ทีฆ รสฺสา’’ติ ทีโฆ, ภวาเมฺหฯ

เอตฺถ จ –

ลชฺชา สตฺตา ฐิติ ชาครณํ,
วุทฺธิ กฺขย ชีวิต มรณํ;
กีฬา รุจิ โรจเต อิเตฺยวํ,
วุตฺตา อกมฺมกธาตุ สเพฺพฯ

–ติ วุตฺตตฺตา กมฺมํ ทุติยา นฯ

ปจ=ปาเก, อกาโร อุจฺจารณโตฺถ, เอว+มุปริปิฯ ปจ อิติ ฐิเต ลวิกรณํ, วิกรณโลปาทิ ปุริมสมํฯ โส โอทนํ ปจติ, เต ปจนฺติฯ ตฺวํ ปจสิ, ตุเมฺห ปจถฯ อหํ ปจามิ, มยํ ปจามฯ ปรจฺฉเกฺก-ปจเต, ปจเนฺตฯ ปจเส, ปจเวฺหฯ ปเจ, ปจาเมฺหฯ

๑,๒๒. วิปฺปฏิเสเธ

วิปฺปฏิเสธนํ=อญฺญมญฺญปฏิเสธนํ วิปฺปฏิเสโธฯ ปฐมมชฺฌิมปุริสานํ ทฺวินฺนํ เอกตฺถ ปสเงฺค มชฺฌิมปุริสพหุวจนํ ถปจฺจโยฯ โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ, ตุเมฺห ปจถฯ ตุลฺยพลวิโรธิโน หิ วิปฺปฏิเสธา ปฐมมชฺฌิมอุตฺตมปุริสานํ ติณฺณํ เอกตฺถ ปสเงฺค อุตฺตมปุริสพหุวจนํ โหติ, โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ มยํ ปจามาติ ภวติฯ

อม+คม=คมเน –

๕,๑๗๓. คม ยมิ+สา+ส ทิสานํ วา จฺฉง

เอเตสํ ธาตูนํ จฺฉง วา โหติ นฺต+มาน+ตฺยาทีสุฯ โส คามํ คจฺฉติฯ อนฺติ –

๗๔. ครุปุพฺพา รสฺสา เร+เนฺตนฺตีนํ

ครุปุพฺพสฺมา รสฺสา เนฺต+นฺตีนํ เร วา โหติฯ

อกฺขรนิยโม ฉนฺทํ,
ครุลหุนิยโม ภเว วุตฺติ;
ทีโฆ สํโยคาทิปุโพฺพ,
รโสฺส ครุ ลหุ ตุ รโสฺสฯ

คจฺฉเร คจฺฉนฺติฯ ตฺวํ คจฺฉสิ, ตุเมฺห คจฺฉถฯ อหํ คจฺฉามิ, มยํ คจฺฉามฯ จฺฉาเทสาภาวปเกฺข ‘‘อู ลเสฺส’’ติ เอกาเร คเมติฯ ปรโลเป คเมนฺติฯ คเมสิ, คเมถฯ คเมมิ, คเมมฯ ปรจฺฉเกฺกปิ โส คจฺฉเต, คจฺฉเร คจฺฉเนฺตฯ คจฺฉเส, คจฺฉเวฺหฯ คเจฺฉ, คจฺฉาเมฺหฯ

ปุเร อธโมฺม ทิพฺพติ, ปุรา มรามีติ จ ตํสมีเป ตโพฺพหารูปจาเรน วตฺตมานวจนํฯ วุตฺตญฺหิ –

อารทฺธา+นิฐฺฐิตํ กิจฺจํ, วตฺตมานนฺติ วุจฺจติ;
วตฺตมานสมีปญฺจ, วตฺตมานนฺติ วุจฺจติฯ

กิมิว เต –

คงฺคาจ ตํสมีปญฺจ, ยโต คงฺคาติ ญายเต;
คงฺคายํ ปาตุ+มาคจฺฉ, โฆโส คงฺคาย+มิตฺยปิฯ

มุขฺยา+มุขฺยตฺถเภเทน, วตฺตมานํ ตโต ทฺวิธา;
มุขฺยญฺหิ รุฬฺหิ+มาปนฺนํ, ต+ทาโรปา อมุขฺยตาติฯ

ปุเร+ปุราสเทฺทหิ วา อนาคตตา คมฺยเต, ตทา ตสฺส วตฺตมานตฺตาฯ กาลพฺยตฺตโย วา เอโส, ภวเนฺตฺยว หิ กาลนฺตเรปิ ตฺยาทโย พาหุลกา ‘‘สเนฺตสุ ปริคูหามิ’’ ‘‘กายสฺส เภทา อภิสมฺปรายํ, สหพฺยตํ คจฺฉติ วาสวสฺส’’ ‘‘อติเวลํ นมสฺสิสฺสํ’’ติฯ ‘‘กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ, ราชคหโต อาคจฺฉามี’’ติอาทีสุ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสมีเป วตฺตมานวจนํฯ

๕,๑๗๕. คม วท ทานํ ฆมฺม วชฺช ทชฺชา

คมาทีนํ ฆมฺมาทโย วา โหนฺติ นฺต+มาน+ตฺยาทีสุฯ ฆมฺมติ, ฆมฺมนฺติ อิจฺจาทิฯ

กเมฺม –

อุปสคฺควสา โกจิ, อกโมฺมปิ สกมฺมโก;
ยถา+ภิภูยเต ราโค, ตาปเสน มหิทฺธินาติ –

วุตฺตตฺตา อกมฺมกโต กมฺมนิ อนุปุพฺพา ภูธาตุโต ตฺยาทโย โหนฺติฯ

๕,๑๗. โกฺย ภาวกเมฺมสฺว+ปโรเกฺขสุ มาน+นฺต+ตฺยาทีสุ

ภาวกมฺมวิหิเตสุ ปโรกฺขาวชฺชิเตสุ มาน+นฺต+ตฺยาทีสุ ปเรสุ โกฺย โหติ กฺริยตฺถาฯ กการ+นุพนฺธการิยโตฺถฯ ‘‘น เต กานุพนฺธ+นาคเมสู’’ติ ปฎิเสธา โอการาภาโวฯ อนุภูยติ สุขํ เทวทเตฺตนฯ

เอตฺถ จ –

อาขฺยาเตน อวุตฺตตฺตา, กตฺตุโต ตติยา น ตุ;
ทุติยา โหติ กมฺมสฺส, วุตฺตตฺตา ปฐมาปิ+ธฯ

อนุภูยนฺติ สมฺปตฺติโย ตยาฯ อนุภูยสิ ตฺวํ เทวทเตฺตนฯ อนุภูยถ ตุเมฺหฯ อหํ อนุภูยามิ, ตยา มยํ อนุภูยามฯ ทฺวิเตฺต อนุภุยฺยติ+จฺจาทิฯ เอวํ ปรจฺฉเกฺกฯ

ภาเว อทพฺพวุตฺติโน ภาวสฺส เอกตฺตา เอกวจนเมวฯ ตญฺจ ปฐมปุริเสกวจเนเยว สมฺภวติ, เนว+ญฺญํ, พหุลํวิธานาฯ ภูยติ ภูยเต เทวทเตฺตน, สมฺปติ ภวนฺตฺยโตฺถฯ

ปจธาตุโต กเมฺม โกฺยฯ

๓๗. กฺยสฺสติ

กฺริยตฺถา กฺยสฺส อีญ วา โหติฯ โญ อาทฺยาวยวโตฺถฯ เทวทเตฺตน โอทโน ปจียติ ปจฺจติ, เรอาเทเส โอทนา ปจียเร ปจียนฺติ, ปจฺจเร ปจฺจนฺติฯ จวคฺคปุพฺพรูปานิฯ ตฺวํ ปจียสิ ปจฺจสิ, ตุเมฺห ปจียถ ปจฺจถฯ อหํ ปจียามิ ปจฺจามิ, มยํ ปจียาม ปจฺจามฯ ปรจฺฉเกฺก เทวทเตฺตน โอทโน ปจียเต อิจฺจาทิฯ

คมิโต กเมฺม จฺฉง จ อีญอาคเม จ กเต เตน คาโม คจฺฉียติ, คามา คจฺฉียนฺติฯ คจฺฉียสิ, คจฺฉียถฯ คจฺฉียามิ, คจฺฉียามฯ เอวํ ปรจฺฉเกฺกฯ คมียติ คมฺมติ, คมียนฺติ คมฺมนฺติฯ คมียสิ คมฺ

มสิ, คมียถ คมฺมถ, คมียามิ คมฺมามิ, คมียาม คมฺมาม ปรจฺฉเกฺกปิ เอวํฯ ตถา ฆมฺมียติ, ฆมฺมียนฺติ อิจฺจาทิฯ

กฺริยตฺถา กตฺตริ ตฺยาทิ, กมฺมสฺมิญฺจ สกมฺมกา;
ภาเว วา+กมฺมกา กมฺมา+วจนิจฺฉาย มญฺญเตฯ

ตถา หิ วิชฺชมานสฺสาปิ กมฺมาสฺส อวจนิจฺฉายํ อิทํ วุจฺจติ –

สโตปิ น วิวกฺขา+สฺส, อสโตปิ จ สา ภเว;
ตํ ยถา+นุทรา กญฺญา, วญฺฌาวทฺธิตโก ยถาฯ

วิวกฺขา โลกิกา เอสา, อสกฺย+มติวตฺติตุํ;
กถ+เมส วิปริยาโส, โลโก เอวา+นยุชฺชเตฯ

(วตฺตมานปจฺจยนโย)ฯ

๒. ภวิสฺสติ สฺสติ สฺสนฺติ สฺสติ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสเนฺต สฺสเส สฺสเวฺห สฺสํ สฺสาเมฺห

ภวิสฺสติ=อนารเทฺธ อเตฺถ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา สฺสตฺยาทโย โหนฺติฯ

๓๕. อ+อี+สฺสาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิญ

กฺริยตฺถา ปเรสํ ออาทีนํ อีอาทีนํ สฺสาทีนญฺจ พฺยญฺชนสฺสิ+ญ โหติ วิภาสาฯ ววตฺถิตวิภาสา+ยํฯ เสฺสติ สฺสาทีนํ สฺสติอาทีนญฺจาวยโว คหิโต, “อูพฺยญฺชนสฺสา”ติ สิเทฺธปิ ตฺยาทีสุ เอเตสเมวาติ นิยมโตฺถ+ย+มารโมฺภฯ ลสฺสาการโลเป โอ+อวาเทเส ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติฯ ภวิสฺสสิ, ภวิสฺสถฯ ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสามฯ ภวิสฺสเต, ภวิสฺสเนฺตฯ ภวิสฺสเส, ภวิสฺสเวฺหฯ ภวิสฺสํ, ภวิสฺสาเมฺหฯ

กเมฺม –

๔๙. กฺยสฺส เสฺส

กฺยสฺส วา โลโป โหติ เสฺสฯ สุขํ ตยา อนุภวิสฺสติ, อนุภวิสฺสนฺติฯ อนุภวิสฺสสิ, อนุภวิสฺสถฯ อนุภวิสฺสามิ, อนุภวิสฺสามฯ อญฺญตฺร อนุภูยิสฺสติ, อนุภูยิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ เอวํ ปรจฺฉเกฺกฯ ภาเว-ภูยิสฺสติ ภูยิสฺสเตฯ

กตฺตริ-ปจิสฺสติ, ปจิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-ปจิสฺสติ โอทโน เทวทเตฺตน, ปจียิสฺสติ, ปจฺจิสฺสติฯ ปจฺจิสฺสนฺติ โอทนา ปจียิสฺสนฺติ, ปจียิสฺสเร, ปจฺจิสฺสเร, ปจฺจิสฺสนฺติฯ

คมิโต กตฺตริ-โส คจฺฉิสฺสติ, เต คจฺฉิสฺสนฺติฯ ตฺวํ คจฺฉิสฺสสิ, ตุเมฺห คจฺฉิสฺสถฯ อหํ คจฺฉิสฺสามิ, มยํ คจฺฉิสฺสามฯ คจฺฉิสฺสเต, คจฺฉิสฺสเนฺตฯ คจฺฉิสฺสเส, คจฺฉิสฺสเวฺหฯ คจฺฉิสฺสํ, คจฺฉิสฺสาเมฺหฯ สคฺคํ คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติฯ คมิสฺสสิ, คมิสฺสถฯ คมิสฺสามิ, คมิสฺสาม อิจฺจาทิฯ กเมฺม-คจฺฉิยิสฺสติ, คจฺฉิยิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ กฺยโลเป คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ ตถา ฆมฺมิสฺสติ ฆมฺมียิสฺสติ, ฆมฺมิสฺสนฺติ, ฆมฺมียิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

๓. นาเม ครหาวิมฺหเยสุ

นามสเทฺท นิปาเต สติ ครหายํ วิมฺหเย จ คมฺยมาเน สฺสตฺยาทโย โหนฺติฯ อิเม หิ นาม กลฺยาณธมฺมา ปฏิชานิสฺสนฺติฯ เอตฺถ ''ชฺยาทีหิ กฺนา''ติ กฺนาวิกรเณ ''ญาสฺสเน ชา''ติ ชาเทโสฯ น หิ นาม ภิกฺขเว ตสฺส โมฆปุริสสฺส ปาเณสุ อนุทฺทยา ภวิสฺสติฯ กถญฺหิ นาม โส ภิกฺขเว โมฆปุริโส สพฺพมตฺติกามยํ กุฏิกํ กริสฺสติฯ วิมฺหเย-อจฺฉริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, สเนฺตน วต โภ ปพฺพชิตา วิหาเรน วิหรนฺติ, ยตฺร หิ นาม สญฺญี สมาโน ชาคโร ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ นิสฺสาย นิสฺสาย อติกฺกนฺตานิ เนว ทกฺขิติ, น ปน สทฺทํ โสสฺสติฯ อจฺฉริยํ อนฺธ นาม ปพฺพต+มาโรหิสฺสติ, พธิโร นาม สทฺทํ โสสฺสติฯ (ภวิสฺสนฺติปจฺจยนโย)ฯ

๔. ภูเต อี อุํ โอ ตฺถ อิํ มฺหา อา อู เส วฺหํ อ เมฺห

ภูเต ปริสมเตฺต อเตฺถ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา อีอาทโย โหนฺติฯ ภูตานชฺชตเน อุปริ วกฺขมานตฺตา อิเม อีอาทโย ภูตชฺชตเนฯ ''สุโว อโหสิ อานโนฺท''ติอาทีสุ ภูตสามเญฺญว ภวนฺติฯ

> อหสฺสุ+ภยโต อฑฺฒ-รตฺตํ วา ตทุปฑฺฒตํ;
> อโนฺตกตฺวาน วิเญฺญยฺย, อโห อชฺชตโน อิติ;
> ตทโญฺญ ปน โย กาโล, โส+นชฺชตนสญฺญิโตฯ

อิติ ปฐมปุริเสกวจนํ อี,

๑๕. อา+อี+สฺสาทีสฺว+ญ วา

อาอาโท อีอาโท สฺสาโท จ กฺริยตฺถสฺส วา อญ โหตีติ ธาตฺโต ปุพฺพํ อญฯ ''กตฺตริ โล''ติ โล, เอการ+อวาเทสา จฯ

๓๘. เอยฺยาถ+เสฺส+อ+อา+อี+ถานํ โอ+อ+อํ+ตฺถ+โตฺถ+โวฺหก

เอยฺยาถาทีนํ โออาทโย วา โหนฺติ ยถากฺกมํติ อีสฺสโตฺถ, อภวิโตฺถ, ภวิโตฺถ, อภวโตฺถ, ภวโตฺถฯ ''อา อี อู มฺหา สฺสา สฺสมฺหานํ วา''ติ อีสฺส รสฺสตฺตํฯ โส อภวิ ภวิ, อภวี ภวีฯ

๓๙. อุํสฺสิํ+สฺวํ+สุ

ติอุํสฺส อิํสุ+อํสุ วา โหนฺติฯ อภวิํสุ ภวิํสุ, อภวํสุ ภวํสุ, อภวุํ ภวุํฯ

๔๒. โอสฺส อ+อิ+ตฺถ+โตฺถ

โอสฺส ออาทโย วา โหนฺติฯ อภว ภว, อภวิ ภวิ, อิญาคเม อภวิตฺถ ภวิตฺถ, อภวตฺถ ภวตฺถ, อภวิโตฺถ ภวิโตฺถ, อภวโตฺถ ภวโตฺถฯ

๔๓. สิ

โอสฺส สิ วา โหติฯ อภวิสิ ภวิสิ, อภวสิ ภวสิฯ อภโว ภโวฯ

๔๕. มฺหาตฺถาน+มฺญู

เอสํ อุญฺ วา โหติฯ อีอาทิสมฺพนฺธีนเมว คหณํฯ อภวฺตฺถ ภวฺตฺถฯ

๔๖. อึสฺส จ สิญฺ

อึสฺส จ สิญฺ วา โหติ มฺหาตฺถานญฺจ พหุลํฯ อิการญฺญการา อุจฺจารณอาทฺยาวยวตฺถาฯ อภวสิตฺถ ภวสิตฺถ, อภวิตฺถ ภวิตฺถ, อภวตฺถ ภวตฺถ, อภวิสึ ภวิสึ, อภวสึ ภวสึ, อภวึ ภวึฯ อุญฺาคเม อาสฺส รโสฺสฯ อภวุมฺห ภวุมฺห อภวุมฺหา ภวุมฺหาฯ สิญฺาคเม อภวสิมฺห ภวสิมฺห อภวสิมฺหา ภวสิมฺหา อภวิมฺห ภวิมฺห อภวิมฺหา ภวิมฺหา อภวมฺห ภวมฺห อภวมฺหา ภวมฺหาฯ ปรจฺฉเกฺก – ''เอยฺยาถา''ทินา เตฺถ อภวิตฺถ ภวิตฺถ อภวตฺถ ภวตฺถฯ รเสฺส อภวถ ภวถ, อภวา ภวา, อภวุ ภวุฯ อภวิเส ภวิเส, อภวเส ภวเส, อภวิวฺหํ ภวิวฺหํ อภววฺหํ ภววฺหํ, อสฺส อ+มาเทเส อภวํ ภวํ อภว ภว, อภวิเมฺห ภวิเมฺห อภวเมฺห ภวเมฺหฯ กเมฺม สุขํ ตยา อนฺภูยิโตฺถ อนฺวภูยโตฺถ อนฺภูยโตฺถ อนฺวภูสิ อนฺภูสี อนฺวภูยี อนฺภูยี, อนฺวภูยึสุ อนฺภูยึสุ อนฺวภูยํสุ อนฺภูยํสุ อนฺวภูยุํ อนฺภูยุํ อิจฺจาทิฯ ภาเว-เตน อภูยิโตฺถ ภูยิโตฺถ อภูยโตฺถ ภูยโตฺถ อภูยิ ภูยิ อภูยี ภูยีฯ เตน อภูยตฺถ ภูยตฺถ อภูย ภูย อภูยา ภูยาฯ

โส อปจิโตฺถ ปจิโตฺถ อิจฺจาทิ กตฺตุสมํฯ กเมฺม-อปจียิโตฺถ ปจียิโตฺถ อปจียโตฺถ ปจียโตฺถฯ จวคฺคปุพฺพ- รูเป อปจฺจิโตฺถ ปจฺจิโตฺถ อปจฺจโตฺถ ปจฺจโตฺถ อปจียิ ปจียิ อปจียี ปจียี อปจฺจิ ปจฺจิ อปจฺจี ปจฺจี, อปจียึสุ ปจียึสุ อปจึสุ ปจึสุ อปจียํสุ ปจียํสุ อปจฺจํสุ ปจฺจํสุ อปจียุํ ปจียุํ อปจฺจุํ ปจฺจุํ อิจฺจาทิ กตฺตุสมํ, ปุพฺพรูโปว วิเสโสฯ

โส คามํ อคจฺฉิโตฺถ คจฺฉิโตฺถ อิจฺจาทิ ปุริมสมํฯ

๓๐. ฑํสสฺส จ ญฺฉง

ฑํสสฺส จ คมิสฺส จ ญฺฉง วา โหติ อา+อีอาทีสุฯ อคญฺฉิโตฺถ คญฺฉิโตฺถ อคญฺฉโตฺถ คญฺฉโตฺถ อคญฺฉิ คญฺฉิ อคญฺฉี คญฺฉี อิจฺจาทิฯ

๒๙. คมิสฺสา

อาอาโท อีอาโท จ คมิสฺส อา โหติ วาฯ โส อคา อคมิ คมิ อคมิโตฺถ คมิโตฺถ อคมโตฺถ คมโตฺถฯ อีปจฺจเย ลสฺสาการสฺส ''หิมิเมสฺว+สฺสา''ติ เอตฺถ ''อสฺสา''ติ โยควิภาคา ทีเฆ ''ทีฆา อีสฺสา''ติ อีสฺส สิอาเทโส, อคมาสิ อคมิ คมิ อคมี คมี, อคมึสุ คมึสุ อคมํสุ คมํสุ อคมุํ คมุํฯ โอสฺส ออาเทเส อชฺฌคุํฯ ตฺวํ อชฺฌคา ปรสฺส โลโปฯ ตุเมฺห อชฺฌคุตฺถฯ อหํ อชฺฌคํ, มยํ อชฺฌคมฺหฯ ปรจฺฉเกฺก – ''เอยฺยาถา''ทินา เตฺถ โส อคจฺฉิตฺถ คจฺฉิตฺถ อคญฺฉิตฺถ คญฺฉิตฺถ อคมิตฺถ คมิตฺถ อคม คม อคมา คมาฯ เต อคมู คมู, โอสฺส อาอาเทเส อชฺฌคุํฯ ตฺวํ อคมิเส คมิเสฯ ตุเมฺห อคมิวฺหํฯ ''เอยฺยาถา'' ทินา อ+มาเทเส อหํ อคมํ คมํ อชฺฌคํฯ มยํ อคมิเมฺห คมิเมฺหฯ กเมฺมอคจฺฉียิ อคมียิ, อคจฺฉิยุํ อคมิยุํ อิจฺจาทิฯ ตถา อฆมฺมี ฆมฺมี อิจฺจาทิฯ

๑๓. มาโยเค อี+อาอาที

มาโยเค สติ อีอาทโย อาอาทโย จ วา โหนฺติฯ สกกาลโต กาลนฺตเรปิ ปจฺจยวิธานโตฺถ+ยํฯ มา ภวํ อภวิโตฺถ อิจฺจาทิฯ วาวิธานาสฺสตฺยาทิ+เอยฺยาทิ+ตฺวาทโยปิ โหนฺติ, มา ภวํ

ภวิสฺสติ, มา ภวํ ภเวยฺย, มา ภวํ ภวตุ อิจฺจาทิฯ (อีอาทิปจฺจยนโย)ฯ

๕. อนชฺชตเน อา อูโอ ตฺถ อ มฺหา ตฺถ ตฺถุํ เส วฺหํ อิํ มฺหเส

อวิชฺชมานชฺชตเน ภูตเตฺถ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา อาอาทโย โหนฺติ วาฯ ‘‘เอยฺยา ถา’’ทินา เตฺถ ‘‘อา อี อู มฺหา’’ อิจฺจาทินา รเสฺส จ โส อภวตฺถ ภวตฺถ อภว ภว อภวา ภวา, เต อภวุ ภวุ อภวู ภวูฯ โอ, ‘‘โอสฺสา’’ติอาทินา ออาทโย, อภว ภว อภวิ ภวิ อภวตฺถ ภวตฺถ อภว โตฺถ ภวโตฺถ, สิอาเทเส อภวสิ ภวสิ อภโว ภโวฯ ตุเมฺห อภวตฺถ ภวตฺถฯ อหํ อภวํ ภวํ อภว ภว, มยํ อภวมฺห ภวมฺห อภวมฺหา ภวมฺหาฯ โส อภวตฺถ ภวตฺถฯ เต อภวตฺถุํ ภวตฺถุํฯ ตฺวํ อภว เส ภวเสฯ ตุเมฺห อภววฺหํ ภววฺหํฯ ‘‘อิสฺส จ สิญฺ’’ติ สิํ, อหํ อภวสิํ ภวสิํ อภวิํ ภวิํฯ มยํ อภวมฺห เส ภวมฺหเสฯ กเมฺม-เตฺถ สุขํ ตยา อนุภูยิตฺถ, อิญาคมาภาเว อนุภูยตฺถ อิจฺจาทิฯ ภาเว-อภู ยตฺถ ภูยตฺถ อิจฺจาทิฯ

โส โอทนํ อปจตฺถ ปจตฺถ อิจฺจาทิ กตฺตุสมํฯ กเมฺม-อปจียตฺถ ปจียตฺถ อปจฺจตฺถ ปจฺจตฺถ อปจีย ปจีย อปจียา ปจียา อปจฺจ ปจฺจ อปจฺจา ปจฺจาฯ อปจียุ ปจียุ อปจียู ปจียู อปจฺจุ ปจฺจุ อปจฺจู ปจฺจู อิจฺจาทิฯ ‘‘มาโยเค อี+อาอาที’’ติ มาโยเคปิ อาอาทโย, มา ภวํ อปจฺจตฺถ อิจฺจาทิฯ

ตถา อคจฺฉตฺถ คจฺฉตฺถ อิจฺจาทิ ปุริมสมํฯ ตถา อคมตฺถ คมตฺถ อิจฺจาทิปิ อฆมฺมตฺถ ฆมฺมตฺถ อิจฺจาทิปิฯ (อนชฺชตนปจฺจยนโย)ฯ

๖. ปโรเกฺข อ อุ เอ ตฺถ อ มฺห ตฺถ เร โตฺถ โวฺห อิ เมฺห

อปจฺจเกฺข ภูตานชฺชตเน วตฺตมานโต กฺริยตฺถา ออาทโย โหนฺติฯ อกฺขานํ=อินฺทฺริยานํ ปรํ ปโรกฺขํฯ ตสฺมิํฯ ‘‘อปโรเกฺขสู’’ติ วจนา กฺย+ลาทิวิกรณา น โหนฺติฯ

๕,๗๑. ปโรกฺขายญฺจ

ปโรกฺขายํ ปฐม+เมกสฺสรํ สทฺทรูปํ เทฺว ภวติฯ ‘‘ภูสฺส วุก’’ อิติอาทีสุ วุก, ภูว ภูว อิติ ทฺวิ เตฺต –

๕,๗๕. โลโป+นาทิพฺยญฺชนสฺส

ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส อาทิโต+ญฺญสฺส พฺยญฺชนสฺส โลโป โหติฯ

๑๘. ปุพฺพสฺส อ

ออาทีสุ ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส ภูสฺส อ โหติฯ

๕,๗๘. จตุตฺถทุติยานํ ตติยปฐมา

ทฺวิเตฺต ปุเพฺพสํ จตุตฺถทุติยานํ ตติยปฐมา โหนฺติ ยถากฺกมํติ พกาเร โส พภูว กิร, เต พภุวุ กิรฯ ตฺวํ พภุเว กิร, อิญ ตุเมฺห พภุวิตฺถ กิรฯ อหํ พภุว กิร, มยํ พภุวิมฺห กิรฯ โส พภุวิตฺถ กิร, เต พภุวิเร กิรฯ ตฺวํ พภุวิโตฺถ กิร, ตุเมฺห พภุวิโวฺห กิรฯ อหํ พภุวิ กิร, มยํ พภุวิเมฺห กิรฯ ก เมฺม-อนุปภุว กิร อิจฺจาทิฯ ภาเวพภุว พภุวิตฺถ กิรฯ

ปปจ, ปปจุฯ ปปเจ, อิญาคเม ปปจิตฺถฯ อญฺญตฺร ‘‘สํโยคาทิโลโป’’ติ โลโป, ปปจิตฺถฯ ปปจ, ปปจิมฺหฯ ปปจิตฺถ, ปปจิเรฯ ปปจิโตฺถ ปปจิโถ, ปปจิโวฺหฯ ปปจิ, ปปจิเมฺหฯ เอวํ กเมฺมฯ

ออาทิปจฺจเย ทฺวิภาเว อนาทิพฺยญฺชนโลเป ปุพฺพสฺส ‘‘กวคฺคหานํ จวคฺคชา’’ติ จวคฺคช กาเร ‘‘พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา’’ติ ทีเฆ จ กเต โส คามํ ชคาม กิร, ชคมุฯ ชคเม, ชคมิตฺถฯ ชคม, ชคมิมฺหฯ ชคมิตฺถ, ชคมิเรฯ ชคมิโตฺถ, ชคมิโวฺหฯ ชคมิ, ชคมิเมฺหฯ เอวํ กเมฺมฯ

มูฬฺหวิกฺขิตฺตพฺยาสตฺตจิเตฺตน อตฺตนาปิ กฺริยา กตา อภินิพฺพตฺติกาเล+นุปลทฺธาสมานา ผเลนา+นุมียมานา ปโรกฺขาว วตฺถุโตฯ เตน อุตฺตมวิสเยปิ ปโยคสมฺภโวฯ (ปโรกฺขาปจฺจยนโย)ฯ

๗. โยฺยโท วา+ติปตฺติยํ สฺสา สฺสํสุ เสฺส สฺสถ สฺสํ สฺสมฺหา สฺสถ สฺสิํสฺสฺสเสสฺสเวฺหสฺสิํ สฺสามฺหเสฯ

เอยฺยาโท วิสเย กฺริยาติปตฺติยํ สฺสาทโย โหนฺติฯ วิธุรปจฺจโยปนิปาตโต การณเวกลฺล โต วา กฺริยาติปตน+มนิปฺผตฺติ กฺริยาติปตฺติฯ เอเต จ สฺสาทโย สามตฺถิยา อตีตานาคเตเสฺวว โหนฺติ, น วตฺตมาเน, ตตฺร กฺริยาติปตฺยสมฺภวาฯ อิญาคเม สฺสาสฺส วา รเสฺส จ สเจ โส ปฐม วเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺส, อรหา อภวิสฺส ภวิสฺส อภวิสฺสา ภวิสฺสา วา, เต จ ตํ อลภิสฺสํสุ, อรห โนฺต อภวิสฺสํสุ ภวิสฺสํสุฯ ‘‘เอยฺยาถา’’ทินา เสฺสสฺส วา อกาเร ตฺวํ อภวิสฺส ภวิเสฺสฯ ตุเมฺห อภวิสฺสถฯ อหํ อภวิสฺสํฯ รเสฺส มยํ อภวิสฺสมฺห ภวิสฺสมฺห อภวิสฺสมฺหา ภวิสฺสมฺหาฯ ปรจฺฉ เกฺก-โส อภวิสฺสถ, อภวิสฺสิํสุฯ อภวิสฺสเส, อภวิสฺสเวฺหฯ อภวิสฺสิํ, อภวิสฺสามฺหเสฯ

กเมฺม-เตน สุขํ อนฺวภวิสฺส, อนฺวภวิสฺสํสุ กฺยโลโปฯ อนฺวภูยิสฺส อนฺวภูยิสฺสา อิจฺจาทิฯ ภาเว-เตน อภูยิสฺส ภูยิสฺส อภูยิสฺสา ภูยิสฺสาฯ อภูยิสฺสถ ภูยิสฺสถฯ

เอวํ ตณฺฑุลาทิสาธนํ อลภิสฺส, โอทนํ อปจิสฺส ปจิสฺส อิจฺจาทิฯ กเมฺม-เตน โอทโน อป จิสฺส ปจิสฺส อปจิสฺสา ปจิสฺสา อปจียิสฺส ปจียิสฺส อปจียิสฺสา ปจียิสฺสา อปจฺจิสฺส ปจฺจิสฺส อปจฺจิสฺสา ปจฺจิสฺสา อิจฺจาทิฯ

โส อคจฺฉิสฺส คจฺฉิสฺส อคจฺฉิสฺสา คจฺฉิสฺสา อิจฺจาทิฯ จฺฉาเทสา+ภาเว อคมิสฺส คมิสฺส อคมิสฺสา คมิสฺสา อิจฺจาทิฯ กเมฺม-อคจฺฉิสฺส คจฺฉิสฺส อคจฺฉียิสฺส อิจฺจาทิฯ อคมิสฺส คมิสฺส อ คมียิสฺส อิจฺจาทิฯ ตถา อฆมฺมิสฺส อิจฺจาทิฯ (กฺริยาติปตฺติปจฺจยนโย)ฯ

๘. เหตุผเลเสฺว+ยฺย เอยฺยุํ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม เอถ เอรํ เอโถ เอยฺยาโวฺห เอยฺยํ เอยฺยาเมฺหฯ

เหตุภูตายํ ผลภูตายญฺจ กฺริยายํ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา เอยฺยาทโย โหนฺติ วาฯ ลวิ กรณวุทฺธิอาทิ ปุพฺพสมํฯ ปริกเปฺป –

๗๕. เอเยฺย+ยฺยาเส+ยฺยนฺนํ เฎ

เอยฺย+เอยฺยาสิ+เอยฺย+มิเจฺจส+เม วา โหติฯ โส ทานิ กินฺนุ โข ภเว, ยทิ โส ปฐมวเย ปพฺพเชยฺย, อรหา ภเวยฺยฯ

๔๗. เอยฺยุํสฺสุํ

เอยฺยุ+มิจฺจสฺส ญุํ วา โหติฯ สเจ สํขารา นิจฺจา ภวุํ ภเวยฺยุํ, น นิรุเชฺฌยฺยุํฯ ยทิ ตฺวํ ภเว ภเวยฺยาสิฯ ''เอยฺยาถา'' ทินา อสฺส โอกาเร ตุเมฺห ภเวยฺยาโถ ภเวยฺยาถ กถ+มหํ เทโว ภเวยฺยามิฯ

๗๘. เอยฺยามเสฺส+มุ จ

เอยฺยามสฺส เอมุ วา โหติ อุ จฯ กินฺนุ โข มยํ ภเวมุ ภเวยฺยามุ ภเวยฺยามฯ ปรจฺฉเกฺก-ภเวถ, ภเวรํฯ ภเวโถ, ภเวยฺยาโวฺหฯ ภเว ภเวยฺยํ, ภเวยฺยาเมฺหฯ กเมฺม-สุขํ ตยา อนุภุเยฺย อนุภุเยฺยยฺย, อนุภุยฺยุํ อนุภูเยยฺยุํฯ เตน ตฺวํ อนุภูเย อนุภูเยยฺยาสิ, ตุเมฺห อนุภูเยยฺยาโถ อนุภูเยยฺยาถฯ เตนา+หํ อนุภูเยยฺยามิ, มยํ อนุภูเยมุ อนุภูเยยฺยามุ อนุภูเยยฺยามฯ ปรจฺฉเกฺก-อนุภูเยถ อิจฺจาทิฯ ภาเว-ภูเย ภูเยยฺย ภูเยถฯ

วิธิมฺหิ-โส โอทนํ ปเจ ปเจยฺย อิจฺจาทิฯ กเมฺม-ปจีเย ปจีเยยฺย ปเจฺจ ปเจฺจยฺย อิจฺจาทิฯ

อนุมติยํ-โส คามํ คเจฺฉ คเจฺฉยฺย อิจฺจาทิฯ อญฺญตฺร คเม คเมยฺย อิจฺจาทิฯ ตถา ฆเมฺม ฆเมฺมยฺย อิจฺจาทิฯ

> ปาโต ปเจยฺย เจ ภุเญฺช, อิเจฺจ+ตฺถ ปจนกฺริยา;
> เหตุภูตาติ วิเญฺญยฺยา, ผลํ ตฺว+นุภวกฺริยาฯ

๑๑. สตฺตฺย+รเหเสฺว+ยฺยาที

สตฺติยํ อรหเต จ กฺริยตฺถา เอยฺยาทโย โหนฺติฯ ภวํ ขลุ ปตฺตํ ปเจยฺย, ภวํ สโตฺต, ภวํ อรโหฯ

๑๒. สมฺภาวเน วา

สมฺภาวเน คมฺยมาเน ธาตุนา วุจฺจมาเน จ เอยฺยาทโย โหนฺติ วิภาสาฯ อปิ ภวํ คิลิตํ ปาสาณํ ปเจยฺย อุทรคฺคินา, สมฺภาเวมิ สทฺทหามิ ภวํ ปเจยฺย, ภวํ ปจิสฺสติ, ภวํ อปจิฯ

๙. ปญฺห+ปตฺถนา+วิธีสุ

ปญฺหาทีสุ กฺริยตฺถโต เอยฺยาทโย โหนฺติฯ

> ปญฺหา สํปุจฺฉนํ, อิฏฺฐา-สึสนํ ยาจนํ ทุเว;
> ปตฺถนา, ภตฺติยา วา+ถ, น วา พฺยาปารณา วิธิฯ

ปเญฺห-กึ โส ภตฺตํ ปเจยฺย, อุทาหุ พฺยญฺชนํฯ ปตฺถนายํ-อโห วต โส ปเจยฺย เจฯ วิธิมฺหิ-ภวํ ปตฺตํ ปเจยฺยฯ (เอยฺยาทิปจฺจยนโย)ฯ

๑๐. ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม ตํ อนฺตํ สฺสุ โวฺห เอ อามเส

ปญฺหปตฺถนาวิธิเสฺว+เต โหนฺติ กฺริยตฺถโตฯ อาสึสนเตฺถ-โส สุขี ภวตุ, เต สุขิตา ภวนฺตุฯ

๔๘. หิสฺส+โต โลโป

อโต ปรสฺส หิสฺส วา โลโป โหติฯ ตฺวํ สุขี ภว ภวาหิ, หิมฺหิ ทีโฆฯ ‘‘เอยฺยาถา’’ทินา โวฺหก, ตุเมฺห สุขิตา ภวถโวฺห ภวถฯ อหํ สุขี ภวามิ, มยํ สุขิโน ภวามฯ ปรจฺฉเกฺก-ตถา ภวตํ, ภวนฺตํฯ ภวสฺสุ, ภวโวฺหฯ ภเว ภวามเสฯ กเมฺม-ตยา อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุ อิจฺจาทิฯ ภาเว-ภูยตุ, ภูยตํฯ

อาณตฺติยํ-เทวทโตฺต ทานิ โอทนํ ปจตุ, ปจนฺตุ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-เตน โอทโน ปจฺจตุ อิจฺจาทิฯ ตถา โส คามํ คจฺฉตุ อิจฺจาทิฯ ‘‘อู ลเสฺส’’ติ ลเสฺส+กาเร คเมตุ, คเมนฺตุ อิจฺจาทิฯ ฆมฺมาเทเส ฆมฺมตุ, ฆมฺมนฺตุ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-คจฺฉียตุ อิจฺจาทิฯ ตถา คมียตุ อิจฺจาทิฯ

วิธิมฺหิ-ลสฺส โลเป ลุเตฺต วุทฺธิ, อิธ ปพฺพโต โหตุฯ

นิมนฺตเน-อธิวาเสถ ตุเมฺห ภเนฺต ภควา โภชนํ, วสติสฺส ‘‘จุราทิโต ณี’’ติ ณิมฺหิ ‘‘อสฺสา ณานุพเนฺธ’’ติ อา, ‘‘ยุวณฺณาน+เมโอ ปจฺจเย’’ติ เอ จ โหติฯ อิธ นิสฺสีทตุ ภวํ, สทสฺส ‘‘ชร+สทาน+มีม วา’’ติ อีม, มนุพนฺธตฺตา อนฺตสรโต อีมฯ

อเชฺฌสเน-เทเสตุ ภเนฺต ภควา ธมฺมํ, เอตฺถ จุราทิตฺตา ปุริมสมํฯ

อนุมติยํ-ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ, ปวิสตุ ภวํฯ เอตฺถ ปุจฺฉโต หิสฺส โลโปฯ เอวํ นิสีทฯ

ปตฺถนา=ยาจนา, ตตฺร-ทท=ทาเน, ททาหิ เม คามวรานิ ปญฺจ, ทาโต ลสฺส เอกาเร จ เอกํ เม นยนํ เทหิฯ

ปตฺตกาเล-สมฺปโตฺต เต กาโล กฎกรเณ, กฎํ กโรตุ ภวํฯ เอตฺถ ‘‘ตนาทิโตฺว’’ติ โอฯ

> ตฺวาที เอยฺยาทโย วตฺต-มานา สมฺปติ,+นาคเต;
> ภวิสฺสติ, ปโรกฺขาทิ-จตฺตาโร+ตีตกาลิกาฯ

๕,๑๗๓. คม ยมิ+สา+ส ทิสานํ วา จฺฉง

เอเตสํ วา จฺฉง โหตินฺต+มาน+ตฺยาทีสุฯ โส สคฺคํ คจฺฉติ คเมติ, คจฺฉนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-คจฺฉียติ คมียติ อิจฺจาทิฯ ยม=อุปรเม, ปโรกฺขาอนชฺชตนรูปานิ สพฺพตฺถ ปโยค+มนุคมฺมโยเชตพฺพานิฯ นิปุโพฺพ, นิยจฺฉติ นิยมติ, นิยจฺฉนฺติ นิยมนฺติฯ สํปุโพฺพ, ‘‘เย สํสฺสา’’ติ ญฺญตฺตํ, สญฺญมติ, สญฺญมนฺติฯ กเมฺม-นิยจฺฉียติ นิยมียติ นิยมฺมติ, สญฺญมียติ วาฯ ตถา นิยจฺฉิสฺสติ, สญฺญมิสฺสติฯ นิยจฺฉิ, สํยมิฯ นิยจฺฉิสฺส, สํยมิสฺสฯ นิยเจฺฉยฺย, สํยเมยฺยฯ นิยจฺฉตุ, สญฺญมตุฯ อิส+สิํส=อิจฺฉายํ, โส สคฺคํ อิจฺฉติ, อิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิฯ ‘‘ลหุสฺสุปนฺตสฺสา’’ติ วุทฺธิมฺหิ เอสติ, เอสนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-อิจฺฉียติ, ‘‘วา กฺวจี’’ติ วุทฺธิมฺหิ เอสียติฯ ปุพฺพรูเป อิสฺสติ อิสฺสเต อิจฺจาทิฯ อิจฺฉิสฺสติ เอสิสฺสติ อิจฺจาทิฯ อิจฺฉิ เอสิฯ อิจฺฉิสฺส เอสิสฺสฯ อิเจฺฉยฺย เอเสยฺยฯ อิจฺฉตุ เอสตุ อิจฺจาทิฯ อาส=อุปเวสเน, โส อาสเน อจฺฉติ อิจฺจาทิฯ ‘‘พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา’’ติ รโสฺส, อุปปุโพฺพ, ตถา อุปาสติฯ อจฺฉิสฺสติ อุปาสิสฺสติฯ อจฺฉิ อุปาสิฯ อจฺฉิสฺส อุปาสิสฺสฯ อเจฺฉยฺย อุปาเสยฺยฯ อจฺฉตุ อุปาสตุ อิจฺจาทิฯ ทิส=เปกฺขเน, ทิจฺฉติ ทิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิ สพฺพํ ปุริมสมํฯ ลภ=ลาเภ, อิโต ปรํ วิเสสฎฺฐานเมววกฺขาม, สพฺพวาโร วุตฺตานุสาเรน คเหตโพฺพฯ ลภติ, ลภนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-กฺยสฺส ปุพฺพรูปาทิมฺหิ กเต ลพฺภติ อิจฺจาทิฯ

๗๓. ลภา อิํ+อีนํ ถํ ถา วา

ลภสฺมา อิํ อีนํ ถํ+ถา วา โหนฺติฯ โส อลภิตฺถ ลภิตฺถ อลภิ ลภิ อิํ ปจฺจเย อลตฺถํ อลภิํ อิจฺจาทิฯ

๒๖. ลภ วส+จฺฉิท ภิท รุทานํ จฺฉง

ลภาทีนํ จฺฉง โหติ เสฺสน สหฯ ลจฺฉติ ลภิสฺสติ, ลจฺฉนฺติ ลภิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ กฺริยาติปตฺติยํ สฺสาภาคสฺส จฺฉงาเทเส อลจฺฉา อลภิสฺส อิจฺจาทิฯ วส=นิวาเส, วจฺฉติ วสิสฺสติฯ กฺเมฺม-พหุลาธิการา ''อสฺสู''ติ อุกาโร , ปุพฺพรูเป วุสฺสติ วุสฺสิสฺสติ อิจฺจาทิฯ ตถา อวจฺฉา อวสิสฺสาฯ ฉิท=เทฺวธากรเณ, เฉจฺฉติ ฉินฺทิสฺสติ, ''มญฺจ รุธาทีนํ''ติ มํ โล จฯ ลสฺส โลโป จฯ ภิท=วิทารเณ, เภจฺฉติ ภินฺทิสฺสติฯ อเภจฺฉา อภินฺทิสฺสาฯ รุท=โรทเน, รุจฺฉติ โรทิสฺสติฯ อรุจฺฉา อโรทิสฺสา อิจฺจาทิฯ

อญฺญปจฺจเยปิ ฉิทสฺส ''จฺฉง'' อิติ โยควิภาคา จฺฉง, ภูเต อูํ ปจฺจเย อเจฺฉจฺฉุํ อจฺฉินฺทิํสุฯ วุตฺตโต อญฺญธาตูนญฺจ, คม=คมเน, คจฺฉํ คจฺฉิสฺสํฯ อญฺญปจฺจเยปิ วจ=พฺยตฺตวจเน อิจฺจาทิ, กฺเมฺม-พหุลาธิการา ตฺยาทีสุ ปรภูเตสุปิ ยถาคมํ วจาทีนญฺจสฺส ''วจาทีนํ วสฺสุฎ วา''ติ กฺเมฺม อุฎ จ ''อสฺสู''ติ อสฺส อุ จ, เตน ธเมฺม อุจฺจติ วุจฺจติ, วุจฺจนฺติ อิจฺจาทิ, ยสฺส จ ปุพฺพรูปํฯ

๒๗. ภุช มุจ วจ วิสานํ กฺขง

ภุชาทีนํ กฺขง โหติ เสฺสน สหฯ วกฺขติ วจิสฺสติ, วกฺขนฺติ วจิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

๒๑. อีอาโท วจโสฺสม

อีอาทีสุ วจสฺส โอม โหติฯ มการานุพนฺธตฺตา ''มานุพโนฺธ สราน+มนฺตา ปโร''ติ ปริภาสโต สรา ปโรฯ อโวจิ, อโวจุํ, อโวโจ อิจฺจาทิฯ อนชฺชตเน-อวจ อวจา วจา อิจฺจาทิฯ กฺริยาติปตฺติยํ-อวกฺขา อวจิสฺสา, อวกฺขิํสุ อวจิสฺสิํสุ อิจฺจาทิฯ วเจยฺย อิจฺจาทิฯ กฺเมฺม-วุเจฺจยฺย อิจฺจาทิฯ ตถา วจตุ, วุจฺจตุ อิจฺจาทิฯ

ภุช=ปาลนโชฺฌหาเรสุ , ''ภุชา'' ทินา กฺขวาเทเส โภกฺขติ ภุญฺชิสฺสติฯ

กุส=อโกฺกเส, อาปุโพฺพ, ตสฺส รโสฺส จ, อโกฺกสติ อิจฺจาทิ เญยฺยํ, ลวิกรณโลปวุทฺธิโยฯ

๓๔. กุส+รุเหหี+สฺส ฉิ

กุสา รุหา จ ปรสฺส อีสฺส ฉิ วา โหติฯ ปรรูปปฐฺมกฺขรานิ, อโกฺกจฺฉิ อโกฺกสิ อิจฺจาทิฯ อภิปุโพฺพ รุห=โรหเน, อภิรุจฺฉิ อภิรุหิ อิจฺจาทิฯ

วห=ปาปุณเน, วหติ, วหนฺติฯ กฺเมฺม-เกฺย ''หสฺส วิปลฺลาโส''ติ วิปริยาโส, เตน โส วุยฺหติ, ''อสฺสู''ติ อุตฺตํฯ วหิสฺสติ, วุยฺหิสฺสติฯ อวหิ, อวุยฺหิตฺถ, อวุหิฯ อวหิสฺสา, วุยฺหีสฺสา อิจฺจาทิฯ วเหยฺย, วุเยฺหยฺยฯ วหตุ, วุยฺหตุ อิจฺจาทิฯ

ชร=ชีรเณ,

๕,๑๗๔. ชร มราน+มียง

ชร มรานํ อียง วา โหติ มาน+นฺต+ตฺยาทีสุฯ ชียติฯ ‘‘ชร สทาน+มีม’’ติ อีมอาคโม โล จ, ชีรติฯ กเมฺม-ชีรียติ ชียียติฯ เอวํ ชียิสฺสติ ชีริสฺสติ, ชียียิสฺสติ ชีรียิสฺสติฯ อชียิ อชีริ, อชียียิ อชีรียิฯ อชียิสฺสา อชีริสฺสา, อชียียิสฺสา อชีรียิสฺสา อชียิสฺสา อชีรียิสฺสา อิจฺจาทิฯ มร=ปาณจาเค, อียง, มียติ มรติ, มียนฺติ มรนฺติ อิจฺจาทิฯ

ทิส=เปกฺขเน,

๕,๑๒๔. ทิสสฺส ปสฺส ทสฺส ทส ท ทกฺขาติ

เอเต อาเทสา ทิสสฺส วา โหนฺติฯ อเนกวณฺณตฺตา สพฺพาเทโสฯ ปสฺสติ ปสฺสนฺติ, ทกฺขติ ทกฺขนฺติฯ กเมฺม-เกฺย ปุพฺพรูโป, ทิสฺสติ ทิสฺสนฺติ, วิปสฺสียติ ทกฺขียติ อิจฺจาทิฯ

๖,๖๙. ทกฺข+ข+เหติ+โหหีติ โลโป

ทกฺขาทีหิ อาเทเสหิ ปรสฺส สฺสสฺส โลโป วา โหติฯ ทกฺขติ ทกฺขิสฺสติฯ อปสฺสิ ปสฺสิ, อปสฺสิํสุ ปสฺสิํสุ อปโสฺส ปโสฺส, อปสฺสิตฺถ ปสฺสิตฺถฯ อปสฺสิํ ปสฺสิํ, อปสฺสิมฺห ปสฺสิมฺหฯ ตถา อทสฺสี ทสฺสี, อทสฺสิํสุ ทสฺสิํสุ อิจฺจาทิฯ อนชฺชตเน ทสาเทโส, อทฺทสา อทฺทสฯ อทฺทา อทฺท อิจฺจาทิฯ อปสฺสิสฺส ทกฺขิสฺส อิจฺจาทิฯ ปเสฺสยฺย ทเกฺขยฺย, ปสฺสตุ ทกฺขตุ อิจฺจาทิฯ

สท=วิสรณคตฺยาวสาทนาทาเนสุ, นิปุโพฺพ, ‘‘ชรสทาน+มีม วา’’ติ อีมอาคโมฯ นิสีทติ, นิสีทนฺติ อิจฺจาทิฯ ภาเว-นิสชฺชติ, นิสชฺชเตฯ

ยช=เทวปูชาสํคติกรณทาเนสุ, ยชติ, ยชนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม –

๕,๑๑๓. ยชสฺส ยสฺส ฎิ+ยีติ

ยชสฺส ยสฺส ฎิ+ยี โหนฺติ กานุพเนฺธติ พหุลาธิการา ตฺยาทิวิสเยปิ เกฺย ปุพฺพรูเป จ อิชฺชติ ยิชฺชติ มยา พุโทฺธฯ โส ยชิสฺสติ, เตน อิชฺชิสฺสเต ยิชฺชิสฺสเตฯ โส ยชี , เตน อิชฺชิ ยิชฺชิฯ โส ยชิสฺสา, เตน อิชฺชิสฺสา ยิชฺชิสฺสาฯ โส ยเชยฺย, เตน อิเชฺชยฺย ยิเชฺชยฺยฯ โส ยชตุ, เตน อิชฺชตุ ยิชฺชตุ อิจฺจาทิฯ

วท=วจเน, ‘‘คมวทา’’ ทินา วทสฺส วชฺชาเทโส วา, ลสฺส ‘‘อูลเสฺส’’ติ กฺวจิ เอ จ, วชฺชติ วเทติ วทติ, วเชฺชนฺติ วเทนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม – ‘‘กฺยสฺสา’’ติ อีญ, วชฺชียติ วชฺชติ วทียติ, วชฺชียนฺติ วชฺชนฺติ วทียนฺติฯ วทิสฺสติ, วทิสฺสนฺติฯ อวที วที, อวทิํสุ วทิํสุฯ อวทิสฺส วทิสฺสฯ วเชฺช วเชฺชยฺย วเท วเทยฺย, วเชฺชยฺยุํ วเทยฺยุํฯ วเชฺชตุ วเทตุ วทตุ อิจฺจาทิ ยถาคมํ เญยฺยํฯ

กมฺ=ปทวิเกฺขเป, ‘‘ปโรกฺขายญฺจา’’ติ จคฺคหเณน กม กม อิติ ทฺวิเตฺต อนาทิพฺยญฺชนโลเป ลวิกรเณ ‘‘กวคฺคหา’’ ทินา กสฺส เจ นิคฺคหีตาคเม จ กเต จํกมติ กมติ อิจฺจาทิฯ จล=กมฺปเน, จํจลติฯ ชล+ทล=ทิตฺติยํ, ทฺวิเตฺต ททฺทลฺลติ อิจฺจาทิฯ (สวุทฺธิกภูวาทินโย)ฯ

หู+ภู=สตฺตายํ, ตฺยาทีสุ ‘‘กตฺตริ โล’’ติ โล, ตสฺส โลเป ‘‘ยุวณฺณาน+เมโอ ปจฺจเย’’ติ โอกาโรฯ โส โหติ, เต โหนฺติฯ โหสิ, โหถฯ โหมิ, โหม อิจฺจาทิฯ ภาเว-เตน หูยติ หูยเตฯ

๓๑. หูสฺส เห+เหหิ+โหหิ สฺสตฺยาโท

หูสฺส เหอาทโย โหนฺติ สฺสจฺจาโทฯ เหสฺสติ เหหิ สฺสติ โหหิสฺสติฯ

๖๙. ทกฺข+ข+เหหิ+โหหีหิ โลโปติ

ทกฺขาทีหิ อาเทเสหิ ปรสฺส สฺสสฺส วา โลโป โหติฯ เหหิติ เหหิสฺสติ, โหหิติ โหหิสฺสติฯ เหหินฺติ เหหิสฺสนฺติ, โหหินฺติ โหหิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ อนชฺชตเน อีมฺหิ อญาคโม, ‘‘ปโร กฺวจี’’ติ อีสฺส โลโป, โส อหุฯ วุทฺธิมฺหิ ‘‘ทีฆา อีสฺส’’ อิติ อีสฺส สิอาเทโส, สฺโว อโหสิ อานโนฺทฯ

๔๑. หูโต เรสุํ

หูโต ปรสฺส อุ+มิจฺจสฺส เรสุํ วา โหติฯ รการานุพโนฺธ ‘‘รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺสา’’ติ อนฺตสราทิสฺส โลโปฯ อเหสุํฯ โอการวุทฺธิ อวาเทเส อหวุํฯ โอสฺส สิอาเทเส อโหสิฯ

๔๖. อิํสฺส จ สิญ

อิมิจฺจสฺส สิญ โหติ มฺหาตฺถานญฺจ พหุลํฯ ญาการโร อาขฺยาวยวโตฺถ (อุการโร) อิการโร อุจฺจารณโตฺถฯ ‘‘ออีสฺสา’’ ทินา อิญาคเม ตฺเมฺห อโหสิตฺถ, อโหสิฯ ปรสฺสรโลเป รเสฺส จ อหุํ, อโหสิมฺห, อหุมฺห, รโสฺสฯ ภาเว-อภวิ, อาสฺสตฺถาเทโส, อภวิตฺถฯ อนชฺชตเน อาอูอาทิป จฺจเย กเต ‘‘ยุวณฺณาน+มิย งฺวง สเร’’ติ อุวงาเทเส อหุวา, อหุวุ, อหุโว, อหุวตฺถฯ อสฺส อมา เทเส อหุํ อหุวํ, อหุมฺห อิจฺจาทิฯ ภาเว-เตน อหุยิ อหุยิตฺถฯ อหวิสฺสา, อหวิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ ภาเว-อหุยิสฺส, อหุยิสฺสถฯ ปุพฺพสฺสรโลโป, เหยฺย , เหยฺยุํ อิจฺจาทิฯ ภาเว-หูเยยฺย, หูเยถฯ โหตุ, โหนฺตุ อิจฺจาทิฯ ภาเว-หูยตุ, หูยตํฯ อนุปุเพฺพ อนุโภติ อิจฺจาทิ สพฺพวาเรสุ โย เชตพฺพํฯ ภาเว รูปาภาวาฯ กเมฺม-อนุภูยติ อิจฺจาทิ วิเสโสฯ

สิ=สเย, ลสฺส โลโป วุทฺธิ, เสติฯ อยาเทเส สยติ, เสนฺติ สยนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-อติปุ โพฺพ, เกฺย ‘‘ทีโฆ สรสฺสา’’ติ อิสฺส ทีเฆ จ กเต เตน อติสียติ, อติสียนฺติ อิจฺจาทิฯ ภาเว-เตน สียติ, สียเตฯ ตถา ภวิสฺสติอาทีสุฯ

นี=ปาปเน, ทฺวิกมฺมโก+ยํ, อชํ คามํ เนติ นยติ, เนนฺติ นยนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-นียเต คามํ อโช เทวทเตฺตน อิจฺจาทิฯ ตถา เสเสสุปิ โยเชตพฺพํฯ

ฐา=คตินิวตฺติยํ –

๕,๑๗๕. ฐาปานํ ติฏฺฐปิวา

ฐาปานํ ติฏฺฐปิวาโหนฺติ วา นฺต+มาน+ตฺยาทีสุฯ ลสฺส โลเป ติฏฺฐติ, ติฏฺฐนฺติ, ฐาติ, ฐานฺ ติฯ

๕,๑๓๑. ปาทิโต ฐาสฺส วา ฐโห กฺวจิติ

ปาทิโต ปรสฺส ฐาสฺส กฺวจิ ฐโห โหติ วาฯ สณฺฐหติ, สณฺฐหนฺติฯ ลเสฺส, อธิเฏฺฐติ, อธิ เฏฺฐนฺติฯ กเมฺม –

๕,๑๓๗. อญฺญาทิสฺสา+สฺสี เกฺย

ญาทิโต+ญฺญสฺส อาการนฺตสฺส กฺริยตฺถสฺส อี โหติ เกฺยฯ อุปฐียติ, อุปฐียนฺติฯ ฐหาเทเส ‘‘กฺยสฺสา’’ติ อีญ , เตน ปติฎฺฐหียติ, ปติฎฺฐหียนฺติฯ ภาเว-อีมฺหิ ฐียติ, ฐียเตฯ ตถา ปปฺเพฺพ ปติฎฺฐิสฺสติ ปติฎฺฐหิสฺสติฯ อีสฺส สิมฺหิ อฎฺฐาสิ, อฎฺฐํสุ, สณฺฐหิ, สณฺฐหึสุฯ ปติฎฺฐิสฺส ปติฎฺฐหิสฺสฯ ติฎฺเฐ ติฎฺเฐยฺย, สเณฺฐ สเณฺฐยฺย, สเณฺฐยฺยุํ, สณฺฐเห สณฺฐเหยฺยฯ ติฎฺฐตุ ฐาตุ, สณฺฐหตุ อิจฺจาทิฯ

ปา=ปาเน, ปิวาเทเส ปิวติฯ ‘‘ตวคฺควรณา’’ โท ‘‘พยญา’’ติ โยควิภาเคน วสฺส พกาโร, ปิพติฯ กเมฺมปียติ, ปียนฺติ อิจฺจาทิฯ

อส=ภุวิ,

๕๒. ตสฺส โถติ

อตฺถิโต ปรสฺส ตสฺส โถ โหติฯ ปรรูเป ปฐมกฺขรตกาเร จ อตฺถิฯ ‘‘นฺต+มาน+นฺติ+ยิ+ยุํสฺวา+ทิโลโป’’ติ อสฺส โลโป, สนฺติฯ

๕๓. สิหิสฺว+ฎ

อตฺถิสฺส อฎ โหติ สิหิสฺฯ โฎ สพฺพาเทสโตฺถฯ ตฺวํ อสิฯ ปรรูปาทิมฺหิ กเต อิทานิ ตุเมฺห อตฺถฯ

๕๔. มิมานํ วา มฺหิมฺหา จ

อสฺมา ปเรสํ มิมานํ มฺหิมฺหา วา โหนฺติ ตํสนฺนิโยเคน อสสฺส อฎ จฯ อมฺหิฯ

๕๕. เอสุ ส

เอสุ มิเมสุ อสสฺส โส โหติ, ปรรูปพาธนตฺถํฯ อสฺมิ, อมฺห อสฺมฯ ภวิสฺสติปจฺจเย –

๕,๑๒๙. อ+อา+สฺสอาทีสุ

ปโรกฺขา อ-อาโท อนชฺชตน อา-อาโท กฺริยาติปตฺติสฺสา-อาโท ภวิสฺสติสฺสตฺยาโท จ อตฺถิสฺส ภุ โหติฯ อาเทสวิธานํ อสสฺสาปโยคตฺถํ, กิสฺมิญฺจิ ปจฺจยวิเสเส, ตสฺมา อสิตพฺพนฺติ อาทิ น ภวติฯ ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติฯ อภวา, อภวุฯ กฺริยาติปตฺติยํ ภุอาเทเส อภวิสฺส, อภวิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ เอยฺยาทิมฺหิ –

๕๐. อตฺถิเต+ยฺยาทิจฺฉนฺนํ ส+สุ+ส+สถ+สํ+สาม

อส=ภุวิ+จฺจสฺมา ปเรสํ เอยฺยาทิจฺฉนฺนํ สาทโย โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ปรรูเป โส อสฺส, เต อสฺสุฯ ตฺวํ อสฺส, ตุเมฺห อสฺสถฯ อหํ อสฺสํ, มยํ อสฺสามฯ ตฺวาทิมฺหิ โส อตฺ, อสฺส โลเป สนฺถุ, อยาเทเส ตฺวํ อหิ, ตุเมฺห อตฺถฯ อมฺหิ, อมฺห, สาเทเส อสฺมิ อสฺมฯ พหุลาธิการา อชฺชตเน อาสิ, อาสึสุ, อาสุํ อิจฺจาทีปิ โหนฺติฯ

พฺรู=วจเน,

๓๖. พฺรูโต ติสฺสีญ

พฺรูโต ปรสฺส ติสฺส อีญ วา โหติฯ วุทฺธิอวาเทเส ลสฺส โลเป พฺรวีติฯ

๕,๙๗. น พฺรูโสฺส

พฺรูสฺส โอ น โหติ พฺยญฺชเนฯ พฺรูติฯ อุวงาเทเส พฺรูวนฺติฯ

๒๐. ตฺย+นฺตีนํ ฎ+ฎู

อาหา ปเรสํ ติ+อนฺตีนํ ฎ+ฎู โหนฺติฯ ฎการา สพฺพาเทสตฺถาฯ อโตเยว อาหา ปเรสํ ติ อนฺตีนํ ฎฎูวิธานญฺาปกา ติอนฺตีสุ พฺรูสฺส อาโหฯ อาห, อาหุฯ พฺรูสิ, พฺรูถฯ พฺรูมิ, พฺรูม อิจฺจาทิฯ พฺรวิสฺสติฯ อพฺรวิ อพฺรวี, อพฺรวุํฯ อนชฺชตเน อพฺรวา, อพฺรวุฯ ปโรกฺขายํ –

๑๖. ออาทีสฺวา+โห พฺรูสฺส

พฺรูสฺส อาโห โหติ ปโรกฺขาออาทีสุฯ สุปิเน กิร โส อาห, เต อาหุ อิจฺจาทิฯ อพฺรวิสฺสฯ พฺรเว พฺรเวยฺยฯ วุทฺธิปฺปฏิเสเธ พฺรูตุ, พฺรวนฺตุ อิจฺจาทิฯ

หน=หึสายํ, ติมฺหิ วิกรณโลเป โส หนติ หนฺติฯ เต หนนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-เย นสฺส เณฺญ ปุพฺพรูปํ, เตน หญฺญติ, หญฺญนฺติ หญฺญเรฯ ตถา หนิสฺสติ อิจฺจาทิฯ

๖๗. หนา ฉ+ขา

หนา สฺสาสฺส ฉ+ขา วา โหนฺติฯ ปฏิหํขามิ ปฏิหนิสฺสามิฯ หํเฉม หนิสฺสามฯ อหนิ, อหนึสูติอาทิ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ หุวาทโย

หุ=หวเน ฯ ตฺยาทีสุ โลฯ ‘‘ปโรกฺขายญฺจา’’ติ จคฺคหเณน หุ หุติ ทฺวิตฺตํ, ‘‘กวคฺคหานํ จวคฺคชา’’ติ หสฺส โช, ลโลโป วุทฺธิ จ, ชุโหติ อคฺคึ, อญฺญตฺร ‘‘ยวา สเร’’ติ วกาโร, ชุหฺวติฯ ชุโหนฺติฯ ชุหฺวนฺติฯ ชุโหสิ ชุหฺวสิ, ชุโหถ ชุหฺวถฯ อิจฺจาทิฯ กเมฺม – ‘‘ทีโฆ สรสฺสา’’ติ ทีเฆ หูยติ เตน อคฺคิ อิจฺจาทิฯ ชุหิสฺสติ, ชุหิสฺสนฺติฯ อชุหวิ อชุโหสิ, อชุหวุํ อชุหวึสุ อชุหวํสุ อชุโหสุํฯ อชุหิสฺส, อชุหิสฺสํสุฯ ชุเห ชุเหยฺยฯ ชุโหตุ, ชุโหนฺตุ อิจฺจาทิฯ

หา=จาเค, ปุเร วิย เทฺวภาวฉาเทสโลเป ‘‘รโสฺส ปุพฺพสฺสา’’ติ ปุพฺพสฺส อาสฺส รโสฺสฯ ชหาติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม – ‘‘อญฺญาทิสฺสา+สฺสี เกฺย’’ติ เกฺย อาสฺส อี, หียติ อิจฺจาทิฯ ชหิสฺสติฯ อชหาสิ, ‘‘ทีฆา อีสฺส’’ อิติ สิ, ปชหิ, อชหึสุ อชหํสุ, ปชหึสุ ปชหุํฯ กเมฺม-ปหียิ ปหียิตฺถฯ สฺสาทิ+เอยฺยาทิ+ตฺวาทีสุปิ เญยฺยาฯ

ทา=ทาเน, ทฺวิภาวรสฺสตฺตานิ, ลโลโป, ททาติ, ททนฺติ อิจฺจาทิฯ ‘‘คมวทา’’ ทินา ทชฺชาเทเส ทชฺชติ, ทชฺชนฺติ อิจฺจาทิฯ ลเสฺส+กาเร ทานํ เทติ อิจฺจาทิฯ

๒๒. ทาสฺส ทํ วา มิเมสฺว+ทฺวิเตฺต

อทฺวิเตฺต วตฺตมานสฺส ทาสฺส ทํ โหติ วา มิเมสุฯ วคฺคนฺตํ, ทมฺมิ เทมิ, ทมฺม เทมฯ อีกาเร ทียติ อิจฺจาทิฯ อนาคตเตฺถ อิญาคเม สรโณปาทิ, ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติฯ ทชฺชิสฺสติ, ทชฺชิสฺสนฺติฯ ลวิกรเณ ทสฺสติ, ทสฺสนฺติฯ อชฺชตเน-อททิ, อททิํสุ, อทชฺชิ, อทชฺชิํสุ, อทาสิ, อทํสุฯ อนชฺชตเน-อททา, อททุฯ กาลาติปตฺติยํ-อททิสฺส อทชฺชิสฺส, เล อทสฺส, ทสฺสํสุฯ เอยฺยาทิมฺหิ-ทเท ทเทยฺย ทเชฺช ทเชฺชยฺยฯ ‘‘ฎา’’ติ พหุลาธิการา ทชฺชาเทสา ปรสฺส เอยฺยสฺส ฎา, ทชฺชา, ทชฺชุํ ทเชฺชยฺยํ ทเทยฺยุํฯ ตฺวาทีสุ-ททาตุ, ททนฺตุ, ทชฺชตุ, ทชฺชนฺตุ, ลเสฺส+กาเร เทตุ, เทนฺตุ อิจฺจาทิฯ สพฺพตฺถ กเมฺมปิ โยชนียํฯ

ธา=ธารเณ, ตฺยาทิมฺหิ จคฺคหเณน ทฺวิเตฺต ปุพฺพาการสฺส รสฺสเตฺต ลโลเป ‘‘จตุตฺถทุติยานํ ตติยปฐมา’’ติ ปุพฺพธการสฺส ทกาเร จ กเต ทธาติ, ทธนฺติฯ ปิปุโพฺพ, ‘‘ตทมินา’’ ทินา อาสฺส โลโป, ‘‘ธาสฺส โห’’ติ ทฺวิเตฺต ปรสฺส ธาสฺส หกาโร, ทฺวารํ ปิทหติ, ปิทหนฺติฯ ลเสฺส+กาเร นิเธติ, นิเธนฺติฯ กเมฺม-วิธียติ, วิธียนฺติ อิจฺจาทิฯ ธสฺสติ, ปิทหิสฺสติ, ปริทเหสฺสติฯ อธาสิ, ปิทหิฯ อธสฺส, ปิทหิสฺสฯ ทเธ ทเธยฺย, ปิทเห ปิทเหยฺยฯ ททาตุ, ปิทหตุ, นิเธตุ, นิเธนฺตุ อิจฺจาทิฯ (ชุโหตฺยาทโย)ฯ

ภูวาทิ จ ชุหาทิ จ, หุวาทิธาตโว จิ+เม;
สวุทฺธิกภูวาทีหิ, ติธา เภทํ อุเปนฺติ เตฯ

(ภูวาทินโยฯ)

อธุนา วิกรณปเภทปกาสนตฺถํ รุธาทีนํ อฎฺฐคณานํ กานิจิ รูปานิ อุทาหริยเนฺต –

รุธ=อาวรเณ, ตฺยาทโย โหนฺติฯ เอว+มุปริปิ สพฺพคเณสุฯ

๕,๑๙. มญฺจ รุธาทีนํ

รุธาทิโก อปโรเกฺขสุ กตฺตุวิหิตมาน+นฺต+ตฺยาทีสุ โล โหติ มญฺจ+นฺตสรา ปโรฯ นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตํ, ‘‘ลหุสฺสุปนฺตสฺสา’’ติ สํโยคตฺตา น วุทฺธิฯ โส มคฺคํ รุนฺธติ, รุนฺธนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-นิปุโพฺพ โกฺย ธสฺส จวคฺค+ปุพฺพรูป+ตติยกฺขรชการา, เตน มโคฺค นิรุชฺฌติ อิจฺจาทิฯ อิญาคเม รุนฺธิสฺสติ, นิรุชฺฌิสฺสติฯ อรุนฺธิ, อรุนฺธิํสุฯ นิรุชฺฌิโตฺถ, นิรุชฺฌิ, นิรุชฺฌิํสุฯ อรุนฺธิสฺส, อรุนฺธิสฺสํสุ, นิรุชฺฌิสฺส, นิรุชฺฌิสฺสํสุฯ รุเนฺธ รุเนฺธยฺย, นิรุเชฺฌ นิรุเชฺฌยฺยฯ รุนฺธตุ, รุนฺธนฺตุฯ ตฺวํ รุนฺธ รุนฺธาหิฯ นิรุชฺฌตุ, นิรุชฺฌนฺตุ อิจฺจาทิฯ

ฉิท=เทฺวธากรเณ, ฉินฺทติ, ฉินฺทนฺติฯ กเมฺม-ฉิชฺชติ, ฉิชฺชนฺติฯ ภวิสฺสติปจฺจเย – ‘‘ลภวสจฺฉิทา’’ ทินา จฺฉงาเทเส เฉจฺฉติ ฉินฺทิสฺสติฯ กเมฺม-ปุพฺพรูปํ, ฉิชฺชิสฺสติ, ฉิชฺชิสฺสนฺติฯ อฉินฺทิ ฉินฺทิ, อเจฺฉชฺชิ, อเจฺฉชฺชิํสุฯ อจฺฉินฺทิสฺสา อฉิชฺชิสฺสาฯ ฉิเนฺท ฉิเนฺทยฺย, ฉิเชฺช ฉิเชฺชยฺย, ฉินฺทตุ, ฉินฺทนฺตุ, ฉิชฺชตุ, ฉิชฺชนฺตุ อิจฺจาทิฯ

ภุช=ปาลนโชฺฌหาเรสุ, ภุญฺชติ, ภุญฺชนฺติ อิจฺจาทิฯ ภวิสฺสติมฺหิ ‘‘ภุช+มุจ+วจ+วิสานํ กฺขง’’ติ ธาตฺวเนฺตน สห สฺสสฺส กฺขงาเทเส วุทฺธิ, โภกฺขติ, ภุญฺชิสฺสติ, โภกฺขนฺติ, ภุญฺชิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

มุจ=โมจเน, มุจฺจติ, มุจฺจนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-มุจฺจติ, มุจฺจนฺติ อิจฺจาทิฯ (รุธาทินโย)ฯ

ทิว=กีฬา วิชิคึ์สา โวหาร ชุติ ถุติ คตีสุ,

๕,๒๑. ทิวาทีหิ ยก

ทิวาทีหิ กตฺตริ ลวิสเย ยก โหติฯ กกาโร กานุพนฺธการิยโตฺถ, เอว+มุปริ จฯ วสฺส พกาเร ปุพฺพรูปํ, โส ชุตํ ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-เกฺย เตน ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติ อิจฺจาทิฯ ทิพฺพิสฺสติ, เตน ทิพฺพิสฺสติฯ อทิพฺพิ ทิพฺพิฯ เตน อทิพฺพิ ทิพฺพิฯ อทิพฺพิสฺสฯ เตน อทิพฺพิสฺสฯ ทิเพฺพ ทิเพฺพยฺยฯ เตน ทิเพฺพ ทิเพฺพยฺยฯ ทิพฺพตุฯ เตน ทิพฺพตุ อิจฺจาทิฯ

สิว=ตนฺตุสนฺตาเน, สิพฺพติ, สิพฺพนฺติ อิจฺจาทิฯ ปท=คมเน, อุปฺโปพฺพ, จวคฺคปุพฺพรูปานิ, อุปฺปชฺชติ, อุปฺปชฺชเร อุปฺปชฺชนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺมเกฺย เตน ปฏิปชฺชเต อิจฺจาทิฯ ภาเว-อุปฺปชฺชเต ตยาฯ พุธ=อวคมเน, ฌการปุพฺพรูปานิ ยกฺขเรสุฯ ธมฺมํ พุชฺฌติ, พุชฺฌเร พุชฺฌนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-มยา ธโมฺม พุชฺฌเต อิจฺจาทิฯ ยุธ=สมฺปหาเร, ยุชฺฌติ+จฺจาทิฯ นห=พนฺธเน, ‘‘หสฺส วิปลฺลาโส’’ติ เย วิปลฺลาโส, สนฺนยฺหติ+จฺจาทิฯ มน=ญาเณ, ณฺญการ+ปุพฺพรูปานิ, มญฺญติ+จฺจาทิฯ ตุส=ตุฏฺฐิมฺหิ, ปุพฺพรูเป ตุสฺสติ+จฺจาทิฯ สม=อุปสเม, สมฺมติ+จฺจาทิฯ

ชน=ชนเน , ‘‘ชนิสฺสา’’ติ อา โหติ กานุพเนฺธ พหุลาธิการา, โส ชายติ, ชายนฺติ+จฺจาทิฯ กเมฺม-ชนิตุํ ปโยเชตีติ ‘‘ปโยชกพฺยาปาเร ณาปิ เจ’’ติ ณิมฺหิ ‘‘อณฺญตฺราปี’’ติ วุทฺธิปฏิเสเธ กฺยมฺหิ ‘‘ทีโฆ สรสฺสา’’ติ ทีเฆ จ กเต เตน ชนียติ, ชนียนฺติ อิจฺจาทิฯ โส ชายิสฺสติฯ เตน ชนิสฺสติฯ โส อชายิ, เตน อชนียิฯ โส อชายิสฺส, เตน อชนียิสฺสฯ โส ชาเย ชาเยยฺย, เตน ชนีเยยฺยฯ โส ชายตุ, เตน ชนียตุ อิจฺจาทิฯ (ทิวาทินโย)ฯ

ตุท=พฺยถเน,

๕,๒๒. ตุทาทีหิ โก

ตุทาทีหิ กตฺตริ ลวิสเย โก โหติฯ ตุทติ, ตุทนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-ตุทฺยติ ตุชฺชติ, ตุทฺยเร ตุทฺยนฺติ, ตุชฺชเร ตุชฺชนฺติ+จฺจาทิฯ ตถา ตุทิสฺสติ ตุชฺชิสฺสติฯ อตุทิ, อตุทึสุ, อตุชฺชิฯ อตุทิสฺส อตุชฺชิสฺส, ตุเทยฺย ตุเชฺชยฺยฯ ตุทตุ, ตุทนฺตุ, ตุชฺชตุ อิจฺจาทิฯ

วิส=ปเวสเน, ปปุโพฺพฯ โส คามํ ปวิสติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-ปวิสียติ อิจฺจาทิฯ ปวิสิสฺสติฯ ปวิสียิสฺสติฯ ปาวิสิ, อีมฺหิ ‘‘ภุชมุจา’’ ทินา โยควิภาคา กฺขงฯ ปาวิสิ, ปวิสิ ปาเวกฺขิ, ปถวิํ ปาวิสึสุ ปวิสึสุฯ ปาวิสียิฯ ปาวิสิสฺส ปวิสิสฺสฯ ปาวิสียิสฺสฯ ปวิเส ปวิเสยฺย, วิกรณโลโป ปวิสีเยยฺยฯ ปวิสตุ, ปวิสียตุ อิจฺจาทิฯ นุทติฯ ทิส=อุจฺจารเณ, อุทฺทิสฺสติ, ลิขติ, ตุสติ อิจฺจาทิฯ (ตุทาทินโย)ฯ

ชิ=ชเย,

๕,๒๓. ชฺยาทีหิ กฺนา

ชฺยาทีหิ กตฺตริ ลวิสเย กฺนา โหติฯ น วุทฺธิฯ กิเลเส ชินาติ, ชินนฺติฯ เตน กิเลโส ชียติ, ชียนฺติ, เกฺย ทีโฆฯ ชินิสฺสติ, ชินิสฺสนฺติฯ อชินิ ชินิฯ อชียิ, อชียิตฺถฯ อชินิสฺสฯ อชียิสฺสฯ ชิเนยฺยฯ ชินาตุ อิจฺจาทิฯ จิ=จเย, ตถา จินาติ, จินนฺติ อิจฺจาทิฯ

ญา=อวโพธเน,

๕,๑๒๐. ญาสฺส เน ชา

ญาธาตุสฺส ชา โหติ นกาเรฯ วิชานาติฯ

๖๑. ญาสฺส สนาสฺส นาโย ติมฺหิ

สนาสฺส ญาสฺส นาโย วา โหติ ติมฺหิฯ นายติ, วิชานาติ อิจฺจาทิฯ กมฺเม-วิญฺญายติ อิจฺจาทิฯ เกฺย ‘‘อาเสฺส จา’’ติ เอตฺถ ‘‘อาเสฺส’’ติ โยควิภาคา อาสฺส เอ โหติ, ยสฺส ทฺวิเตฺต เญยฺยติ, เญยฺยนฺติ อิจฺจาทิฯ วิชานิสฺสติ, วิชานิสฺสนฺติฯ กมฺเม – ‘‘กฺยสฺส เสฺส’’ติ กฺยโลเป รเสฺส จ กเต ญาสฺสติ, ญาสฺสนฺติ, วิญฺญายิสฺสติ, ปญฺญายิสฺสติฯ

๖๕. สฺสสฺส หิ กมฺเม

ญาโต ปรสฺส สฺสสฺส หิ วา โหติ กมฺเม, ปญฺญายิหิติ, ปญฺญายิหินฺติฯ อญาคเม สมชานิ, สํชานิ, สํชานิํสุฯ สมชา- นิํสุ ฯ กมฺเม-ปญฺญายิ, ปญฺญายิํสุฯ อชานิสฺสฯ กมฺเม-อญฺญายิสฺสฯ

๖๓. เอยฺยสฺสิ+ยาญา วา

ญาโต ปรสฺส เอยฺยสฺส อิยา+ญา โหนฺติ วาฯ ชานิยาฯ

๖๒. ญามฺหิ ชํ

ญาเทเส สนาสฺส ญาสฺส ชํ วา โหติฯ ชญฺญา, ชาเนยฺย, ชาเนยฺยุํฯ กมฺเม-ปญฺญาเยยฺย, ปญฺญาเยยฺยุํฯ วิชานาตุ, วิชานนฺตุฯ กมฺเม-วิญฺญายตุ อิจฺจาทิฯ

มา=มาเน, ‘‘อา อี สฺสาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิญ’’ อิติ อิญอิติ โยควิภาคา อิญาคเม ปุพฺพสรโลโป, มินาติ, มินนฺติฯ กมฺเม-มียติ อิจฺจาทิฯ ลู=เฉทเน, ‘‘กฺณากฺนาสุ รโสฺส’’ติ ธาตุสฺส รโสฺส, ลุนาติ, ลุนนฺติฯ กมฺเม-ลูยติ อิจฺจาทิฯ ธุ=กมฺปเน, ธุนาติ อิจฺจาทิฯ (ชฺยาทินโย)ฯ

กี=ทพฺพวินิมเย,

๒๔. กฺยาทีหิ กฺณา

กฺยาทีหิ ลวิสเย กฺณา โหติฯ ‘‘กฺณากฺนาสุ รโสฺส’’ติ รเสฺส กิณาติ, กิณนฺติ อิจฺจาทิฯ กมฺเม-วิกฺกียติ, วิกฺกียนฺติฯ วิกฺกิณิสฺสติ, วิกฺกิณิสฺสนฺติฯ วิกฺกียิสฺสติ, วิกฺกียิสฺสนฺติฯ อกิณิ, วิกฺกิณิ, วิกฺกียิฯ อกิณิสฺส, วิกฺกิณิสฺสฯ วิกฺกิเณ วิกฺกิเณยฺยฯ

วิกฺกีเย ฯ วิกฺกีเยยฺยฯ วิกฺกิณาตุ, วิกฺกิณนฺตุ, วิกฺกียตุ, วิกฺกียนฺตุ อิจฺจาทิฯ สุ=สวเน, สุณาติ, สุณนฺติ อิจฺจาทิฯ

สก=สตฺติยํ,

๕,๑๒๑. สกา+ปานํ กุก+กุ เณ

สก+อาปานํ กุก+กุอิเจฺจเต อาคมา โหนฺติ เณฯ สกฺกุณาติ, สกฺกุณนฺติฯ สกฺกุนาติ, สกฺกุนนฺติฯ

๕๓. เสฺส วา

สกสฺมา กฺณาสฺส โกฺข วา โหติ เสฺสฯ สกฺขิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติฯ

๕๘. สกา กฺณาสฺส ข อีอาโท

สกสฺมา กฺณาสฺส โข วา โหติ อีอาทีสุฯ อสกฺขิ สกฺขิ, สกฺขึสุฯ อสกฺขิสฺส, อสกฺขิสฺสํสุฯ สกฺกุเณ สกฺกุเณยฺยฯ สกฺกุณาตุ, สกฺกุณนฺตุฯ

อป=ปาปุณเน, ปปุโพฺพ, ‘‘สกา+ปานํ กุก+กุ เณ’’ติ กุกเต สมฺปตฺติ ปาปุณาติ, ปาปุณนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺมปาปียติ, ปาปียนฺติฯ ปาปุณิสฺสติ, ปาปุณิสฺสนฺติฯ กเมฺม-ปาปียิสฺสติ, ปาปียิสฺสนฺติฯ ปาปุณิ, ปาปุณึสุฯ กเมฺม-ปาปียิ, ปาปียิตฺถฯ อปาปุณิสฺสฯ กเมฺม-อปาปียิสฺสฯ ปาปุเณ, ปาปุเณยฺยฯ กเมฺม-ปาปีเยยฺยฯ ปาปุณาตุ, ปาปุณนฺตุฯ กเมฺม-ปาปียตุ อิจฺจาทิฯ (กฺยาทินโย)ฯ

สุ=สวเน,

๒๕. สฺวาทีหิ โกฺณ

สุอาทีหิ ลวิสเย โกฺณ โหติฯ กานุพนฺธตฺตา น วุทฺธิฯ ธมฺมํ สุโณติฯ ปรสฺสรโลเป สุโณนฺติฯ กเมฺม-เกฺย ทีเฆ สูยติ, สูยนฺติฯ ทฺวิเตฺต สุยฺยติ สุยฺยนฺติ+จฺจาทิฯ อิญาคเม สุณิสฺสติ, สุณิสฺสนฺติฯ กเมฺม-กฺยโลเป วุทฺธิฯ โสสฺสติ, โสสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ อสุณิ สุณิ, อสุณึสุ สุณึสุฯ

๖๐. เตสุ สุโต โกฺณ+กฺณานํ โรฏ

เตสุ อีอาทีสุ สุโต ปเรสํ โกฺณ+กฺณานํ โรฏ วา โหติฯ รกาโร อนุพโนฺธฯ โฏ สพฺพาเทสโตฺถฯ อุสฺส โลเป ทฺวิตฺตํ อีสฺส สิ จฯ อโสฺสสิ, อโสฺสสึสุฯ ‘‘อึสฺส จ สิญฺ’’ติ โยควิภาคา สิญฺ, อโสฺสสึสุ, ปจฺจโสฺสสุํฯ อสุยิ, อสุยิตฺถฯ อสุณิสฺส, เตน อสุยิสฺสฯ สุเณ สุเณยฺย, สุเณยฺยํฯ เตน สูเย สูเยยฺยฯ สุณาตุ, สุณนฺตุฯ สูยตุ, สูยนฺตุ อิจฺจาทิฯ

คิ=สเทฺท, คิโณติฯ คิณนฺติฯ ตฺวํ คิโณสิฯ คิณิสฺสติ, คิณิสฺสนฺติฯ อคิณิสฺสฯ คิเณยฺยฯ คิโณตุ อิจฺจาทิฯ วุ=สํวรเณ, อาวุโณติ, อาวุณนฺติฯ อาวุโณสิ อิจฺจาทิฯ เสเสสุปิ โยเชตพฺพํฯ (สฺวาทินโย)ฯ

ตน=วิตฺถาเร,

๒๖. ตนาทิโตฺว

ตนาทิโต กตฺตริ ลวิสเย โอ โหติฯ กิตฺตึ ตโนติ, ตโนนฺติ อิจฺจาทิฯ

๗๖. โอวิกรณสฺสุ ปรจฺฉเกฺก

โอวิกรณสฺส อุ โหติ ปรจฺฉกฺกวิสเยฯ ตนุเต, ตนฺวเนฺตฯ ตนุเส, ตนุเวฺหฯ ตเนฺว, ตนฺว เมฺหฯ กเมฺม –

๕,๑๓๘. ตนสฺสา วา

ตนสฺส วา อา โหติ เกฺยฯ ปปฺโพฺพ, ปตายติฯ ปตญฺญติ, ปตายเร ปตายนฺติ ปตญฺญเร ปตญฺญนฺติ+จฺจาทิฯ ตถา วิกรณโลเป อิญาคเม จ ตนิสฺสติ, ตนิสฺสนฺติฯ ปตายิสฺสติฯ อตนิ, อตนึสุฯ อตนิสฺสฯ ปตายิสฺสฯ ตเนยฺย, ตเนยฺยุํฯ ตโนตุ, ตโนนฺตุ อิจฺจาทิฯ

กร=กรเณ,

๕,๑๗๗. กรสฺส โสสฺส กุพฺพ+กุรุ+กยิรา

กรสฺส ส โอการสฺส กุพฺพาทโย วา โหนฺติ นฺต+มาน+ตฺยาทีสุฯ กุพฺพติ, กุพฺพนฺติฯ กโรติ, กโรนฺติฯ กโรสิ, กโรถฯ

๒๓. กรสฺส โสสฺส กุํ

กรสฺส ส โอการสฺส กุํ วา โหติ มิเมสุฯ กุมฺมิ กโรมิฯ กุมฺม กโรมฯ ปรจฺฉเกฺก กุรุเต กุพฺพเต, กุพฺพเนฺต อิจฺจาทิฯ กยิรติ, กยิรนฺติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-กฺยสฺส ทฺวิเตฺต อีสฺส รโสฺส, กริยฺยติ, กรียติ วา อิจฺจาทิฯ ‘‘ตวคฺควรณา’’ ทินา เย รสฺส ยกาเร กยฺยติ, กยฺยนฺติฯ พหุลาธการา กเมฺม กฺวจิ อิมินา กยิราเทเส เตน กยิรติ, กยิรนฺติ อิจฺจาทิฯ ภวิสฺสติมฺหิ –

๒๕. หาสฺส จา+หง เสฺสน

กรสฺส โสสฺส หาสฺส จ อาหง วา โหติ เสฺสน สหฯ กาหติ, กาหนฺติ อิจฺจาทิฯ อิญาคเม กาหิติ, กาหินฺติ อิจฺจาทิฯ อาหงาเทสาภาวปเกฺข กริสฺสติ, กริสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ อชฺชตเน –

๒๔. กา อีอาทีสุ

กรสฺส ส โอการสฺส กา โหติ วา อีอาทีสุฯ

๔๔. ทีฆา อีสฺส

ทีฆโต ปรสฺส อีสฺส สิ วา โหติฯ อกาสิฯ อีโลเป อกา, อกํสุฯ โอสฺส สิอาเทเส อกาสิฯ สิญาคเม อกาสิตฺถฯ อกาสิ, อกาสึ, อกาสิมฺหฯ อญฺญตฺร อกริกริ, อกรึสุ กรึสุ อกํสุ อิจฺจาทิฯ เตน อกรียิ อิจฺจาทิฯ อกริสฺส อิจฺจาทิฯ กเมฺม-อกรียิสฺส อิจฺจาทิฯ เอยฺยาทิมฺหิ ‘‘กฺวจิ วิกรณานํ’’ติ โอวิกรณโลเป กเรกเรยฺย, กเรยฺยุํ อิจฺจาทิฯ กุเพฺพ กุเพฺพยฺย อิจฺจาทิฯ

๗๑. ฎา

กยิรา ปรสฺส เอยฺยสฺส ฎา โหติฯ โส กยิราฯ

๗๐. กยิเร+ยฺยเสฺส+ยฺยุมาทีนํ

กยิรา ปรสฺส เอยฺยุมาทีนํ เอยฺยสฺส โลโป โหติฯ กยิรุํฯ ตฺวํ กยิราสิ, กยิราถฯ กยิรามิ, กยิรามฯ

๗๒. เอถสฺสา

กยิรา ปรเสฺส+ถสฺส อา โหตีติอาทิสฺส เอสฺส อา โหติฯ กยิราถ ธีโรฯ กเมฺม-กริเยยฺย, กริเยยฺยุ+มิจฺจาทิฯ กโรตุ กุรุตุ วา, กุพฺพนฺตุ กโรนฺตุ อิจฺจาทิฯ ปรจฺฉเกฺก-กุรุตํ, กุพฺพนฺตํฯ กุรุสฺสุ กรสฺสุ อิจฺจาทิฯ ''เอโอน+ม วเณฺณ''ติ อกาโรฯ กุรุโวฺห, กุเพฺพ, กุพฺพามเสฯ กเมฺม-กรียตุ อิจฺจาทิฯ

๕,๑๓๓. กโรติสฺส โข

ปาทิโต ปรสฺส กรสฺส กฺวจิ ข โหติฯ อภิสงฺขโรติ อิจฺจาทิฯ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ ''ตทมินา''ทินา ขาเทเส อภิสํขาสีติ วิเสโสฯ สก=สตฺติยํ, สโกฺกติ อิจฺจาทิฯ อป=ปาปุณเน, ปปฺโปฺพ, ปโปฺปติ อิจฺจาทิฯ (ตนาทินโย)ฯ

จุร=เถเยฺย,

๑,๑๕. จุราทิโต ณิ

จุราทีหิ กฺริยเตฺถหิ สกเตฺถ ณิ ปโร โหติฯ ''ณิณาปฺยาปีหิ วา''ติ วิกเปฺปน โลฯ ธนํ โจรยติ โจเรติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-โจรียติ อิจฺจาทิฯ โจรยิสฺสติ โจเรสฺสติ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-โจรียิสฺสติ อิจฺจาทิฯ อโจรยิ โจรยิ อโจเรสิ โจเรสิ อิจฺจาทิฯ อโจรยิสฺส อิจฺจาทิฯ กเมฺม-อโจรียิสฺส อิจฺจาทิฯ โจรเย โจรเยยฺย อิจฺจาทิฯ โจเรตุ โจเรนฺตุ อิจฺจาทิฯ

จินฺต=จินฺตายํ, สํโยคตฺตา น วุทฺธิ, จิเนฺตติ จินฺตยติ, จิเนฺตนฺติฯ กเมฺม-จินฺตียติ, จินฺตียนฺติ อิจฺจาทิฯ มนฺต=คุตฺตภาสเน, มเนฺตติ มนฺตยติ อิจฺจาทิฯ ปาล=รกฺขเณ, โส ธมฺมํ ปาเลติ ปาลยติฯ เตน ปาลียติ+จฺจาทิฯ (จุราทินโย)ฯ

ภูวาทิ จ รุธาทิ จ, ทิวาทิ จ ตุทาทโย;
ชฺยาที กิยาที สฺวาที จ, ตนาที จ จุราทโยฯ

(วิกรณวิธานํ)ฯ

๕,๑. ติช+มาเนหิ ข+สา ขมา+วีมํสาสุ

ขนฺติยํ ติชา, วีมํสายํ มานา จ ข+สปจฺจยา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ติช=นิสาเน, อการสฺสา+ปโยโคฯ เข ''ลหุสฺสุปนฺตสฺสา''ติ ปเตฺต+การสฺส ''อญฺญตฺราปี''ติ ปฏิเสโธฯ ยการวชฺชิตพฺยญฺชนสฺส ''ปรรูป+มยกาเร พฺยญฺชเน''ติ ปรรูปญฺจฯ ''จตุตฺถทุติยา'' ทินา ปฐมกฺขรกาเร จ ''ขฉสาน+เมกสฺสโร+ทิ เทฺว''ติ ติกฺข ติกฺข อิติ ทฺวิภาเว ''โลโป+นาทิพฺยญฺชนสฺสา''ติอาทิโต+ญฺญสฺส พฺยญฺชนสฺส โลเป จ กเต ติติกฺขาธาตุโต ตฺยาทิปจฺจย+ลวิกรณานิฯ ติติกฺขติ อิจฺจาทิ ปุริมสมํ ฯ กเมฺม-ติติกฺขียติ อิจฺจาทิฯ อิโต ปรํ กโมฺมทาหรณํ น กริสฺสามฯ

มาน=ปูชายํ+ติมสฺมา สปจฺจย, ทฺวิตฺตาทิมฺหิ กเต ''มานสฺส วี ปรสฺส จ มํ''ติ ปุพฺพมานสฺส วี จ ปรมานสฺส มญฺจ โหติฯ วีมํสธาตุโต ติปจฺจยาทิมฺหิ กเต วีมํสติ อิจฺจาทิฯ ติติกฺขิสฺสติ,

วีมํสิสฺสติ อิจฺจาทิฯ เอว+มุปริปิ อชฺชตนาทีสุปิ โยเชตพฺพํฯ ปโยชกตฺตา ณิ, ‘‘ณิณาปฺยาปีหิ วา’’ติ ลวิกรณํ, เตชยติ เตเชติฯ ตถา จุราทิตฺตา น ลวิกรณํ, มานยติ มาเนติฯ

๕,๒. กิตา ติกิจฺฉา+สํสเยสุ โฉ

ติกิจฺฉายํ สํสเย จ วตฺตมานา กิตา โฉ โหติฯ กิต=นิวาเส, ฉปจฺจเย ปุเพฺพว ปรรูปาทิมฺหิ จ กเต ‘‘กิตสฺสา+สํสเย วา’’ติ ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส ติอาเทเส ติกิจฺฉธาตุโต ตฺยาทโยฯ ติกิจฺฉติ, ติกิจฺฉนฺติ+จฺจาทิฯ วิปุพฺพโต กิตา ฉปฺปจฺจยาทิมฺหิ กเต ‘‘กวคฺคหานํ จวคฺคชา’’ติ ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส กสฺส โจฯ วิจิกิจฺฉติ, วิจิกิจฺฉนฺติ+จฺจาทิฯ ปโยชกตฺตา เกตยติ+จฺจาทิ ปุริมสมํฯ

๕,๓. นินฺทายํ คุป+พธา พสฺส โภ จ

นินฺทายํ คุป+พเธหิ โฉ โหติ พสฺส โภ จฯ คุป=รกฺขเน+ตีมสฺมา ฉปฺปจฺจเย ‘‘อญฺญตฺรา ปี’’ติ โอตฺตาภาเว จ ปรรูปาทิมฺหิ ‘‘กวคฺคหา’’ ทินา คสฺส เช จ กเต ‘‘คุปิสฺสุสฺสา’’ติ ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส อุสฺส อิ โหติฯ ตฺยาทิ+ลวิกรณาทิมฺหิ ชิคุจฺฉติ อิจฺจาทิฯ นินฺทายํ-พธ=พนฺธเน+ตีมสฺมา ฉปฺปจฺจเย จ อิมินาว พสฺส ภกาเร จ ปรรูเป ปฐมกฺขเร ภจฺฉภจฺฉอิติ ทฺวิเตฺต อนาทิพฺยญฺชนสฺส โลเป ‘‘จตุตฺถทุติยานํ ตติยปฐมา’’ติ ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส ภสฺส พกาเร ‘‘ขฉเสสฺวสฺสี’’ติ อิกาเร ทีเฆ จ กเต พีภจฺฉธาตุโต ตฺยาทโย โหนฺติฯ พีภจฺฉติ, พีภจฺฉนฺติ อิจฺจาทิฯ อญฺญตฺร โคเปติ+จฺจาทิฯ

๕,๔. ตุํสฺมา โลโป จิ+จฺฉายํ เต

ตุมนฺตโต อิจฺฉาย+มเตฺถ เต ข+ส+ฉา โหนฺติ พหุลํ, ตุํปจฺจยสฺส โลโป จ โหติ, สุตฺตตฺตาฯ ภุช=ปาลน+โชฺฌหาเรสุฯ โภชนายาติ วิคฺคยฺห ‘‘ตุํ+ตาเย’’จฺจาทินา ตุํปจฺจเย ‘‘ลหุสฺสุ ปนฺตสฺสา’’ติ โอกาเร ปรรูเป จ กเต โภตฺตุ+มิจฺฉตีติ วิคฺคยฺห อิมินา ขปจฺจเย ตุํปจฺจยสฺส อิมินา จ โลเป ‘‘นิมิตฺตาภาเว เนมิตฺติกสฺสาปิ จ อภาโว’’ติ ญายา ปรรูปโอการานํ อภาเว ขสฺส ปรรูป+ขการาทิมฺหิ จ กเต ภุกฺข ภุกฺข อิติ ทฺวิเตฺต ตติยพกาโร โหติ, พุภุกฺขธาตุโต ตฺยาทโย โหนฺติ, พุภุกฺขติ, พุภุกฺขนฺติ อิจฺจาทิฯ

ชิ=ชเย, ชยนาย อิติ วิคฺคยฺห ปุเร วิย ตุมาทิมฺหิ กเต เชตุ+มิจฺฉตีติ วิคฺคยฺห สปฺปจฺจเย ชิส ชิส อิติ ทฺวิเตฺต อนาทิพฺยญฺชนโลเป ทฺวิเตฺต ปรสฺส ชิสฺส ‘‘ชิหรานํ คิํ’’ติ คิํฯ ชิคิํสธาตุโต ตฺยาทีสุ ชิคิํสติ, ชิคิํสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ฆส=อทเน , ฆสิตุ+มิจฺฉติ ฉปฺปจฺจยาทิมฺหิ ปุเร วิย กเต ฆสฺส ‘‘กวคฺคหา’’ทินา เฌ ฌสฺส ‘‘จตุตฺถทุติยา’’ ทินา ชกาเร ‘‘ขฉเสสฺวสฺสี’’ติ อิกาเร จ กเต ชิฆจฺฉธาตุโต ตฺยาทโย โหนฺติฯ ชิฆจฺฉติ, ชิฆจฺฉนฺติ+จฺจาทิฯ

๕,๕. อีโย กมฺมา

อิจฺฉากมฺมโต อิจฺฉาย+มเตฺถ อียปจฺจโย โหติฯ ปุตฺต+มิจฺฉตีติ อียปจฺจเย อียาทิวุตฺติตฺตา ‘‘เอกตฺถตายํ’’ติ วิภตฺติโลโปฯ ปุตฺตียติ, ปุตฺตียนฺติ+จฺจาทิฯ

๕,๖. อุปมานา+จาเร

กมฺมโต อุปมานา อาจารเตฺถ อีโย โหติฯ ปุตฺต+มิวา+จรติ ปุตฺตียติ สิสฺสํ, ปุตฺตียนฺติ+จฺจาทิฯ

๕,๗. อาธาราติ

อีโย โหติฯ กุฏิย+มิวา+จรติ กุฏียติ ปาสาเทฯ ปาสาเทวา+จรติ ปาสาทียติ กุฏิยํ, ปาสาทียนฺติ+จฺจาทิฯ

๕,๘. กตฺตุตา+โย

กตฺตุโต+ปมานา อาจารเตฺถ อาโย โหติฯ ปพฺพโต อิวา+จรติ สีลาทิคุณโยคโตติ ปพฺพตายติ โยคี, ปพฺพตายธาตุโต ตฺยาทโยฯ

๕,๙. จฺยเตฺถ

กตฺตุโต อภูตตพฺภาเว อาโย โหติ พหุลํฯ ภุโสติ ปฐมนฺตโต อภุโส ภุโส ภวตีติ ภุสายติ, ภุสายนฺติ อิจฺจาทิฯ ‘‘วิจฺฉาภิกฺขเณฺญสุ เทฺว’’ติ อาภิกฺขญฺเญฺ ทฺวิเตฺต อปฏปฏา ปฏปฏา ภวตีติ อาเย ปฏปฏายติ, ปฏปฏายนฺติ+จฺจาทิฯ อโลหิโต โลหิโต ภวติ โลหิตายติฯ

๕,๑๐. สทฺทาทีนิ กโรติ

สทฺทาทีหิ ทุติยเนฺตหิ กโรตีติ อสฺมึ อเตฺถ อาโย โหติฯ สทฺทํ กโรติ สทฺทายติฯ เอวํ เวรายติ, กลหายติ, ธูปายติ+จฺจาทิฯ

๕,๑๑. นโมตฺว+โสฺส

นโมอิจฺจสฺมา กโรตีติ อสฺมึ อเตฺถ อโสฺส โหติฯ นโม กโรตีติ อสฺมึ อเตฺถ อสฺสปจฺจเย ตฺยาทโย โหนฺติ, ตถาคตํ นมสฺสติ, นมสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

๕,๑๒. ธาตฺวเตฺถ นามสฺมิ

นามสฺมา ธาตฺวเตฺถ พหุล+มิ โหติฯ หตฺถินา อติกฺกมตีติ อิปจฺจเย ลวิกรณ+เอการ+อยาเทเสสุ กเตสุ อติหตฺถยติฯ เอวํ วีณาย อุปคายติ อุปวีณายติ, วินยํ ทฬฺหํ กโรติ ทฬฺหยติ, วิสุทฺธา โหติ รตฺติ วิสุทฺธายติ, กุสลํ ปุจฺฉติ กุสลายติ+จฺจาทิฯ

๕,๑๓. สจฺจาทีหา+ปิ

สจฺจาทีหิ ธาตฺวเตฺถ อาปิ โหติฯ สจฺจ+มาจิกฺขตีติ อาปิมฺหิ ตฺยาทิปจฺจเย ‘‘ณิ+ณาปฺยา+ทีหิ วา’’ติ ลวิกรณ+เอ+อยาเทสาฯ สจฺจาปยติ, สจฺจาเปติ อิจฺจาทิฯ อตฺถ+มาจิกฺขติ อตฺถาปยติฯ เอวํ เวทาปยติฯ สุกฺขํ กโรตีติ สุกฺขาปยติ สุกฺขาเปติ อิจฺจาทิฯ

๕,๑๖. ปโยชกพฺยาปาเร ณาปิ จ

กตฺตารํ โย ปโยเชติ, ตสฺส พฺยาปาเร กฺริยตฺถา ณิ+ณาปี โหนฺติ พหุลํฯ

ณิปจฺจโย อุวณฺณนฺตา, อาโต ณาเปว โหติ+ห;
เทฺว เทฺว+โก โหติ วา เสเส, พหุลํตฺยนฺวุตฺติยาฯ

อกมฺมกาปิ โหเนฺตว, ณิ+ณาปฺยนฺตา สกมฺมกา;
สกมฺมกา ทฺวิกมฺมา+สฺสุ, ทฺวิกมฺมา จ ติกมฺมกาฯ

ตสฺมา กตฺตริ กเมฺม จ, ณิ+ณาปีนํ ตุ สมฺภโว;
น ภาเว สุทฺธกตฺตา ตุ, กมฺมํ โหติ ปโยชเกฯ

นยาทีนํ ปธานญฺจ, อปธานํ ทุหาทินํ;
สุทฺธกตฺตา ณิ+ณาปีสุ, กมฺม+มกฺขฺยาต โคจรํฯ

ภวิตุํ ปโยชยตีติ อเตฺถ อิมินา ณิปฺปจฺจโยฯ ณกาโร ณานุพนฺธการิยโตฺถฯ ‘‘ยุวณฺณาน+เม+โอ ปจฺจเย’’ติ โอกาเร ‘‘อายา+วา ณานุพเนฺธ’’ติ ณานุพเนฺธ อาวาเทโสฯ ตฺยาทิมฺหิ ‘‘ณิ+ณาปฺยา+ปีหิ วา’’ติ ลวิกรเณ เอกาเร ‘‘เอโอน+มยวา สเร’’ติ อยาเทโสฯ โส สมาธึ ภาวยติ ภาเวติ , ภาวยนฺติ ภาเวนฺติ+จฺจาทิฯ กเมฺม-เตน สมาธิ ภาวียติ+จฺจาทิฯ เอตฺถ ‘‘ทีโฆ สรสฺสา’’ติ เกฺย อิการสฺส ทีโฆฯ ภาวยิสฺสติ ภาเวสฺสติ, ภาวยิสฺสนฺติ ภาเวสฺสนฺติ+จฺจาทิฯ อชฺชตเน อีสฺส สิมฺหิ อภาเวสิ ภาเวสิ, อภาวยิ ภาวยิ, อภาวยิํสุ ภาวยิํสุฯ ปรสฺสรโลเป อภาเวสุํ ภาเวสุํ, อภาวยํสุ ภาวยํสุ, อภาวยุํ ภาวยุํ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-อภาวียิ ภาวียิ อิจฺจาทิฯ อภาวิสฺส อภาวยิสฺส, อภาวิสฺสํสุ อภาวยิสฺสํสุฯ กเมฺม-อภาวยิสฺสํ อิจฺจาทิฯ ภาเว ภาเวยฺย อิจฺจาทิฯ กเมฺม-ภาวีเยยฺย อิจฺจาทิฯ ภาวยตุ ภาเวตุ อิจฺจาทิฯ กเมฺม-ภาวียตุ อิจฺจาทิฯ

ปจิตุํ ปโยเชตีติ อเตฺถ ณิ+ณาปี โหนฺติฯ โส เทวทเตฺตน โอทนํ ปาจยติ ปาเจติ อิจฺจาทิ, ตถา ปาจาปยติ ปาจาเปติ+จฺจาทิฯ กเมฺม-โส เตน เทวทเตฺตน โอทโน ปาจียติ ปาจาปียติ+จฺจาทิ, ภวิสฺสตฺยาทีสุปิ โยเชตพฺพํฯ

คนฺตุํ ปโยเชตีติ อเตฺถ โส ตํ ปุริสํ คามํ คมยติ คเมติ คจฺฉาปยติ คจฺฉาเปติ+จฺจาทิฯ กเมฺม-เตน โส คามํ คมียติ คจฺฉาปียติ+จฺจาทิฯ

คุห=สํวรเณ, คุหิตุํ ปโยเชตีติ ณิมฺหิ ‘‘คุหิสฺส สเร’’ติ ทีโฆฯ คูหยติ, คูหยนฺติ อิจฺจาทิฯ

ทิส+ทุส=อปฺปีติยํ, ทุสิตุํ ปโยเชตีติ ณิมฺหิ ‘‘ณิมฺหิ ทีโฆ ทุสสฺสา’’ติ ทีเฆ ทูสยติ+จฺจาทิฯ

ตถา อิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ อิจฺฉาปยติ อิจฺฉาเปติ, เอสยติ เอเสติฯ นิยจฺฉนฺตํ ปโยชยติ นิยมยติ นิยเมติฯ ตถา อาสยติ อาเสติ, อจฺฉาปยติ อจฺฉาเปติฯ ลาภยติ ลาเภติ, เอวํ วาสยติ วาเสติ, วาสาปยติ วาสาเปติฯ วาหยติ วาเหติ, วาหาปยติ วาหาเปติ+จฺจาทิฯ เอวํ ชีรยติ, มารยติ, ทสฺสยติ อิจฺจาทิฯ หู=สตฺตายํ, ปโหนฺตํ ปโยชยติ ปหาวยติ ปหาเวติ อิจฺจาทิฯ สายยติ สายาปยติ สายาเปติฯ นายาปยติ นายาเปติฯ ปติฏฺฐาปยติ ปติฏฺฐาเปติฯ รเสฺส ปติฏฺฐเปติฯ หนฺตุํ ปโยชยตีติ ณิ+ณาปี, ‘‘หนสฺส ฆาโต ณานุพเนฺธ’’ติ ฆาตาเทเส ฆาตยติ ฆาเตติฯ ตถา ชุหาวยติ ชุหาเวติ, ชหาปยติ ชหาเปติฯ หาปยติ หาเปติฯ ทาปยติ ทาเปติฯ วิธาปยติ วิธาเปติ, ปิทหาปยติ ปิทหาเปติฯ (ภูวาทินโย)ฯ

อิทานิ รุธาทิอฏฺฐคณา ทสฺสียเนฺต-โรธยติ โรเธติฯ เทวยติ เทเวติฯ โตทยติ โตเทติฯ ชยาปยติ ชยาเปติฯ วิกฺกยติ วิกฺกยาเปติฯ สาวยติ สาเวติฯ วิตานยติ วิตาเนติฯ โจราปยติ โจราเปติ อิจฺจาทิฯ

ขาทีหิ ปจฺจยเนฺตหิ, อปิ โหนฺติ ณิ+ณาปโย;
ณิ+ณาปินา+นกานานํ, ทสฺสนเญฺจตฺถ สาธนํฯ

ติติกฺขนฺตํ ปโยชยติ ติติเกฺขติ ติติกฺขาเปติ, ติกิจฺฉยติ ติกิเจฺฉติ ติกิจฺฉาปยติ ติกิจฺฉาเปติฯ เอวํ พุภุเกฺขติ พุภุกฺขาเปติฯ ปพฺพตายยติฯ ปุตฺตียยติ อิจฺจาทิฯ (ขาทิปจฺจยนโย)ฯ

อิติ ปโยคสิทฺธิยํ ตฺยาทิกโณฺฑ ฉโฎฺฐฯ

๗. ขาทิกณฺฑ

อถ ธาตูหิเยว ภาว+กมฺม+กตฺตุ+กรณาทิสาธนสหิตํ ขาทิวิธานํ อารภียเต –

“ติชมาเนหิ ขสา ขมาวีมํสาสุ” อิจฺจาทีหิ ปจฺจยวิธานญฺจ ปรรูปทฺวิตฺตาทิการิยญฺจ ตฺยาทิกณฺฑ วุตฺตนเยเนว ญาตพฺพํฯ ติติกฺขนํ ติติกฺขา, “อิตฺถิย+มณกฺติกยกยา จ” อิติ สุเตฺตน อปจฺจโย จ “อิตฺถิย+มตฺวา”ติ อาปจฺจโย จ โหติฯ ตถา วีมํสนํ วีมํสาฯ “กิตา ติกิจฺฉาสํสเยสุ โฉ”ติ ฉปฺปจฺจยาทิมฺหิ กเต ติกิจฺฉนํ ติกิจฺฉา, วิจิกิจฺฉนํ วิจิกิจฺฉาฯ คุป=โคปเน, พธ=พนฺธเนติ อิเมหิ ธาตูหิ “นินฺทายํ คุป+พธา พสฺส โภ จ” อิติ ฉปจฺจยาทิมฺหิ จ ทฺวิเตฺต ปรพการสฺส อิมินา ภกาเร จ กเต อปจฺจยาทิ โหติฯ ชิคุจฺฉนํ ชิคุจฺฉา, พีภจฺฉนํ พีภจฺฉาฯ “ตุํสฺมา โลโป จิ+จฺฉายํ เต” อิติ อิจฺฉาย+มเตฺถ ข+ส+ฉปฺปจฺจยา โหนฺติฯ ภุช=ปาลนโชฺฌหาเรสุ, พุภุกฺขนํ พุภุกฺขาฯ ชิ=ชเย, ชิคึสนํ, ชิคึสาฯ ฆส=อทเน, ชิฆจฺฉนํ ชิฆจฺฉาฯ

๒๗. ภาวกเมฺมสุ ตพฺพานียา

ตพฺพอนียา กฺริยตฺถา ปเร ภาวกเมฺมสุ ภวนฺติ, พหุลํวิธานา กตฺตุกรณาทีสุปิฯ ภู=สตฺตายํ, “ยุวณฺณาน+เม โอปจฺจเย”ติ โอกาเร “อูพฺยญฺชนสฺสา”ติ อูอาคโม, ญฺญกาโร อาทฺยาวยวโตฺถฯ โอสฺส “เอโอน+ มยวา สเร”ติ อวาเทโส, ภูยเตติ ภวิตพฺพํ ภวตา ภวนียํฯ ภาวเสฺส+กตฺตา เอกวจนเมว, ตญฺจ นปุํสกลิงฺคํฯ

> ตพฺพาทฺยภิหิโต ภาโว,
> ทพฺพมิว ปกาสตีติ-พหุวจนญฺจ โหติฯ

กเมฺม-อภิปุโพฺพ, อภิภูยเต อภิภูยิตฺถ อภิภูยิสฺสเตติ อภิภวิตโพฺพ โกโธ ปณฺฑิเตน, อภิภวิตพฺพา ตณฺหา, อภิภวิตพฺพํ ทุกฺขํฯ เอวํ อภิภวนีโย อภิภวนียา อภิภวนียํ, กเมฺม อภิเธยฺยเสฺสว ลิงฺควจนานิฯ

> วิเสสฺสลิงฺคาตพฺพาที, ตตฺถา+โท ปญฺจ ภาวชา;
> นปุํสเก สิยุํ ภาเว, โกฺต จา+โน อกตฺตริฯ

> ภาวสฺมึ ฆณ ปฺเม เอวํ, อิยุวณฺณา คหาทิโช;
> อปจฺจโยปิ วา+สํขฺยา, ตุ+มาทิตฺวนฺตกา สิยุํฯ

อิโต ปรํ อุปสคฺคปุพฺพตา จ กาลตฺตยสฺส วากฺยคหณญฺจ วุตฺตนเยน ญาตพฺพํ, ตสฺมา อนุรูปวากฺยเมว ทสฺสยิสฺสาม –

อาส=อุปเวสเน, อาสเน อาสิตพฺพํ ตยา อาสนียํฯ กเมฺม-อุปาสียตีติ อุปาสิตโพฺพ ครุ อุปาสนีโยฯ สี=สเย, เอ+อยาเทสา, สยนํ สยิตพฺพํ สยนียํ ตยาฯ อติสียตีติ อติสยิตโพฺพ กโฏเต อติสยนีโยฯ ปท=คมเน, “ปทาทีนํ กฺวจี”ติ ยุก, กการโร กานุพนฺธการิยโตฺถ, อุการโร อุจฺจารณโตฺถ, ทสฺสโช ปุพฺพรูปญฺจ, อุปฺปชฺชนํ อุปฺปชฺชิตพฺพํ อุปฺปชฺชนียํฯ ปฏิปชฺชียตีติ ปฏิปชฺชิตโพฺพ มโคฺค ปฏิปชฺชนีโยฯ พุธ=ญาเณ, พุชฺฌเตติ พุชฺฌิตโพฺพ ธโมฺม พุชฺฌนีโยฯ สุ=สวเน, สูยเตติ โสตโพฺพ ธโมฺม, ญฺญิมฺหิ นาคเม “ตถนรานํ ฏฐณลา”ติ เณ จ กเต “น เต กานุพนฺธ+นาคเมสู”ติ โอการาภาโวฯ สุณิตโพฺพ, สวนีโยฯ กร=กรเณ –

๙๕. ปรรูป+มยกาเร พฺยญฺชเน

กฺริยตฺถาน+มนฺตพฺยญฺชนสฺส ปรรูปํ โหติ ยการโต อญฺญสฺมึ พฺยญฺชเนฯ กรียตีติ กตฺตโพฺพ ธโมฺม, กตฺตพฺพา ปูชา, กตฺตพฺพํ กุสลํฯ

๑๑๙. ตุํ+ตุน+ตเพฺพสุ วา

ตุมาทีสุ กรสฺสา โหติ วาฯ กาตพฺพํ หิตํฯ

๑๗๑. รา นสฺส โณ

รนฺตโต กฺริยตฺถา ปจฺจยนการสฺส ณ โหติฯ กรณีโยฯ

ภร=ภรเณ, ภรียตีติ ภริตโพฺพ ภรณีโยฯ คห=อุปาทาเน ''มํ วา รุธาทีนํ''ติ อนฺตสรา ปโรมํ วา โหติฯ มกาโร+นฺพโนฺธฯ ''โณ นิคฺคหีตสฺสา''ติ นิคฺคหีตสฺส โณ, สํคยฺหตีติ สํคณฺหิตโพฺพ สํคณฺหนีโย, ''ตถนรา''ทินา ณกาเร คหณีโยฯ รม=กีฬายํ, รมียตีติ รมณีโย วิหาโรฯ อาป=ปาปุณเน, ''สกาปานํ กุกกู เณ''ติ เอตฺถ 'สกาปานํ กุก+กู'ติ โยควิภาคา กุ, อูอาคเมนาคมสฺส เณ จ กเต ปาปียตีติ ปาปุณิตโพฺพฯ ปรรูเป ปตฺตโพฺพ, ปาปุณนีโย, ปาปนีโยฯ

๙๖. มนานํ นิคฺคหีตํ

มการ+นการนฺตานํ กฺริยตฺถานํ นิคฺคหีตํ โหตฺย+ยกาเร พฺยญฺชเนฯ วคฺคนฺตํ, คมิยตีติ คนฺตโพฺพฯ คมิตพฺพํ คมนียํฯ ขน=ขณ=อวทารเณ, นิคฺคหีตํ วคฺคนฺตตฺตญฺจ, ขญฺญเตติ ขนฺตพฺพํ อาวาฏํ ขนิตพฺพํ ขนนียํฯ หน=หึสายํ, หญฺญเตติ หนฺตพฺพํ หนิตพฺพํ หนนียํฯ มน=ญาเณ, มญฺญเตติ มนฺตโพฺพ มนิตโพฺพฯ ''ปทาทีนํ กฺวจี''ติ ยุก, จวคฺคาทิมฺหิ กเต มญฺญิตพฺพํ มญฺญนียํฯ

ปูช=ปูชายํ, ''จุราทิโต ณี''ติ ณิมฺหิ ณฺการสฺส คฺรุตฺตา โอการาวุตฺติ ''ยุวณฺณาน+เมโอ ปจฺจเย''ติ เอกาเร ปูเชตโพฺพ อูมฺหิ อยาเทเส ปูชยิตโพฺพ ปูชนีโย ภควาฯ

กตฺตริ-ยา=ปาปุณเน, นียตีติ นิยฺยานิโย มโคฺค, คจฺฉนฺตีติ คมนียา โภคาฯ กรเณ-นห=โสเจเยฺย, นหายนฺตฺย+เนนาติ นหานียํ จุณฺณํฯ สมฺปทาเน-ทา=ทาเน, สํ+ปปุโพฺพ, สมฺมา ปทียเต อสฺสาติ สมฺปทานิโย พฺราหฺมโณฯ

๒๘. ฆฺยณ

ภาวกเมฺมสุ กฺริยตฺถา ปโร ฆฺยณ โหติ พหุลํฯ อูมฺหิ กตฺตพฺพํ การิยํฯ หร=หรเณ, หรียตีติ หาริยํฯ ภร=ภรเณ, ภริตพฺพํ ภาริยํฯ ลภ=ลาเภ, ''วคฺคลเสหิ เต''ติ ปุพฺพรูปภกาเร ''จตุตฺถทุติยา'' ทินา ตติยกฺขเร จ กเต ลภิตพฺพํ ลพฺภํฯ

วจ=พฺยตฺตวจเน,

๙๘. กคา จชานํ ฆานุพเนฺธ

ฆานุพเนฺธ จการ+ชการนฺตานํ กฺริยตฺถานํ ก+คา โหนฺติ ยถากฺกมํฯ

๘๔. อสฺสา ณานุพเนฺธ

ณการานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร อุปนฺตสฺส อการสฺส อา โหติฯ วจนํ วุจฺจเตติ วากฺยํฯ ภช=เสวายํ, ภชนียํ ภาคฺยํ, ชสฺส คกาโรฯ จิ=จเย, จยนํ จียตีติ วา เจยฺยํฯ ยสฺส ทฺวิตฺตํฯ

๕,๑๒๒. นิโต จิสฺส โฉ

นิโต ปรสฺส จิสฺส โฉ โหตีติอาทิจการสฺส โฉฯ วินิจฺฉยตีติ วินิเจฺฉยฺยํ, นาคเม วินิจฺฉินิตพฺพํฯ เอ+อยาเทเสสุ วินิเจฺฉตพฺพํ วินิจฺฉนียํฯ นี=ปาปเน, นียตีติ เนโยฺย เนยฺยา เนยฺยํ, เนตพฺพํฯ

๒๙. อาเสฺส+จ

อาการนฺตโต กฺริยตฺถา ฆฺยณ โหติ ภาวกเมฺมสุ อาสฺส เอ จฯ ทา=ทาเน, ทาตพฺพํ เทยฺยํฯ ปา=ปาเน, ปียตีติ เปยฺยํฯ มา=มาเน, มียตีติ เมยฺยํฯ ญา=อวโพธเน, ญายตีติ เญยฺยํ ญาตพฺพํ, อูมฺหิ นาคโม ‘‘ญาสฺส เน+ชา’’ติ ญาสฺส ชาเทเส ชานิตพฺพํ, วิชานิยํฯ ขา=ปกถเน, สํขาตพฺพํ สํเขยฺยํฯ

๓๐. วทาทีหิ โย

วทาทีหิ กฺริยเตฺถหิ โย โหติ พหุลํ ภาวกเมฺมสุฯ วท=วจเน, วทนํ วชฺชตีติ วา วชฺชํฯ มท=อุมฺมาเท, มทนํ มชฺชเต อเนนาติ วา มชฺชํฯ คมนํ คมฺมเตติ วา คมฺมํฯ คท=วจเน, คชฺชเต คทนียํ วาติ คชฺชํฯ ปท=คมเน, ปชฺชนียํ ปชฺชํ คาถาฯ อท+ขาท=ภกฺขเน, ขชฺชตีติ ขชฺชํ ขาทนียํฯ ทม=ทมเน, ทมฺมเตติ ทโมฺม ทมนีโยฯ

ภุชา+เนฺนติ คณสุเตฺตน อเนฺน วตฺตเพฺพ ยปจฺจโยฯ

๘๓. ลหุสฺสุปนฺตสฺสติ

ลหุภูตสฺส อุปนฺตสฺส อิยุวณฺณสฺส เอโอ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ยสฺส ปุพฺพรูเป ภุญฺชิตโพฺพติ โภโชฺช โอทโน, โภชฺชา ยาคุฯ

๓๑. กิจฺจ ฆจฺจ ภจฺจ ภพฺพ เลยฺยา

เอเต สทฺทา ยปจฺจยนฺตา นิปจฺจเนฺตฯ กร=กรเณ, อิมินา นิปาตนา เย กิจาเทเส จ กเต ปุพฺพรูปํ, กตฺตพฺพํ กิจฺจํฯ หน=หึสายํ, ฆจฺจาเทสาทิมฺหิ กเต หนนํ หญฺญเตติ วา ฆจฺจํฯ ภร=ภรเณ, ภจฺจาเทสาทิมฺหิ กเต ภรณีโย ภโจฺจฯ ภู=สตฺตายํ, ยมฺหิ โอกาเร อิมินา อวาเทเส ภวตีติ ภโพฺพฯ ลิห=อสฺสาทเน, ยมฺหิ อิมินา หสฺส ยกาเร เลหิตพฺพํ เลยฺยํ, เอการวุทฺธิฯ

๓๒. คุหาทีหิ ยก

คุหาทีหิ กฺริยเตฺถหิ ภาวกเมฺมสุ ยก โหติฯ คุห=สํวรเณ, ‘‘ลหุสฺสุปนฺตสฺสา’’ติ สมฺปตฺตสฺส โอการสฺส ‘‘น เต กานุพนฺธนาคเมสู’’ติ ปฏิเสโธฯ ‘‘หสฺส วิปลฺลาโส’’ติ วิปลฺลาเส คุหนํ คุหิตพฺพํ คุยฺหํฯ ทุห=ปปูรเณ, โทหนํ ทุยฺหตีติ วา ทุยฺหํฯ สาส=อนุสิฏฺฐิยํ –

๑๑๗. สาสสฺส สิส วา

สาสสฺส สิส วา โหติ กานุพเนฺธฯ ปุพฺพรูปํ, สาสียตีติ สิโสฺสฯ

สิทฺธา เอเว+เต ตพฺพาทโย เปสา+ติสคฺค+ปฺปตฺตกาเลสุ คมฺยมาเนสฺวปิ, สามเญฺญน วิธานโตฯ เปสนํ – ‘‘กตฺตพฺพ+มิทํ ภวตา’’ติ อาณาปนํ อเชฺฌสนญฺจฯ อติสโคฺค นาม ‘‘กิ+มิทํ มยา กตฺตพฺพํ’’ติ ปุฏฺฐสฺส ‘‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ’’ติอาทินา ปฏิปตฺติทสฺสนมุเขน กตฺตพฺพสฺส อนุญฺญาฯ ปตฺตกาโล นาม สมฺปตฺตสมโยฯ โย กิจฺจกรณสมยํ อุปปริกฺขิตฺวา กโรติ, ตสฺส สมยาโรจนํ, น ตตฺถ อเชฺฌสน+มตฺถิฯ โภตา ขลุ กโฏ กตฺตโพฺพ กรณีโย การิโย กิโจฺจ’’ เอวํ ตฺวยา กโฏ กตฺตโพฺพ, โภโต หิ ปโตฺต กาโล กฏกรเณฯ

เอวํ อุทฺธมุหุเตฺตปิ วตฺตมานโต เปสาทีสุ สิทฺธา เอวฯ ตถา อรเห กตฺตริ สตฺติวิสิเฏฺฐ จ ปตียมาเน, อาวสฺสกา+ธมีณตาวิสิเฏฺฐ จ ภาวาโท สิทฺธาฯ อุทฺธํ มุหุตฺตโต-โภตา กโฏ กตฺตโพฺพฯ โภตา รชฺชํ กาตพฺพํ, ภวํ อรโหฯ โภตา ภาโร วหิตโพฺพ, ภวํ สโกฺกฯ โภตา อวสฺสํ กโฏ กตฺตโพฺพฯ โภตา นิโกฺข ทาตโพฺพฯ

๓๗. กตฺตริ ลฺตุ+ณฺกา

กตฺตริ การเก กฺริยตฺถา ลฺตุ+ณฺกา โหนฺติฯ กร=กรเณ, ปรรูเป ‘‘ลฺตุ+ปิตาทีน+มา สิมฺหี’’ติ อา สิโลโป จฯ กโรตีติ กตฺตาฯ เอวํ ภรตีติ ภตฺตาฯ หรตีติ หตฺตาฯ ภิทตีติ เภตฺตา, เอกาโร, อูมฺหิ เภทิตาฯ ฉินฺทตีติ เฉตฺตาฯ โภชนสฺส ทาตา โภชนทาตาฯ สนฺธาตีติ สนฺธาตาฯ วจตีติ วตฺตาฯ โอการปรรูเปสุ ภุญฺชตีติ โภตฺตาฯ ‘‘ปทาทีนํ กฺวจี’’ติ ยุกาคโม, พุชฺฌตีติ พุชฺฌิตาฯ ชานาตีติ ญาตาฯ ฉินฺทตีติ เฉตาฯ สุณาตีติ โสตาฯ ‘‘อู+ลเสฺส’’ติ อูสฺส เอกาเร คณฺหาตีติ คเหตาฯ ภวตีติ ภวิตาฯ สรตีติ สริตาฯ ‘‘มนานํ นิคฺคหีตํ’’ติ มสฺส นิคฺคหีเต วคฺคเนฺต จ คจฺฉตีติ คนฺตาฯ นการนฺตานมฺปิ นิคฺคหีตํ, ขนตีติ ขนฺตาฯ สนตีติ สนฺตาฯ มญฺญตีติ มนฺตาฯ ปาเลตีติ ปาลยิตา ปาเลตา, เอตฺถ จุราทิตฺตา ณิฯ

ณิณาปีสฺ-ภาวยตีติ ภาวยิตา ภาเวตาฯ เอวํ สารยิตา สาเรตา, ทาปยิตา ทาเปตา, หาปยิตา หาเปตา, นิโรธยิตา นิโรเธตา, โพธยิตา โพเธตา, ญาปยิตา ญาเปตา, สาวยิตา สาเวตา, คาหยิตา คาเหตา, การยิตา กาเรตา, การาปยิตา การาเปตา อิจฺจาทิฯ

ณฺกปจฺจเย-ณกาโร วุทฺธฺยโตฺถฯ รถํ กโรตีติ รถการโก, ‘‘อสฺสา ณานุพเนฺธ’’ติ อา อมาทิสมาโส จฯ อนฺนํ ททาตีติ อนฺนทายโกฯ ‘‘อธาตุสฺส กา+สฺยาทิโต เฆ+สฺสี’’ติ เฆ ปเร อสฺส อิอาเทโส, อนฺนทายิกา, อนฺนทายกํ กุลํฯ ‘‘อาสฺสา+ณาปิมฺหิ ยุก’’ อิติณาปีโต+ญฺญตฺร ยุกฯ โลกํ เนตีติ โลกนายโก, เอกาเร ‘‘อายา+วา ณานุพเนฺธ’’ติ อายาเทโสฯ เอวํ วิเนตีติ วินายโกฯ

อกมฺมุปปเท-กโรตีติ การโก, เอวํ ทายโก นายโก, โอกาเร อาวาเทเส สุณาตีติ สาวโกฯ ปุเร วิย อิกาเร สาวิกาฯ ลุนาตีติ ลาวโกฯ ปุ=ปวเน, ปุนาตีติ ปาวโกฯ ภวตีติ ภาวโก, อุปาสตีติ อุปาสโกฯ คณฺหาตีติ คาหโก ปาวโก, ยาชโกฯ วธ=หึสายํ, วเธตีติ วธโก, ‘‘อญฺญตฺราปี’’ติ วุทฺธิปฏิเสโธฯ ‘‘หนสฺส ฆาโต ณานุพเนฺธ’’ติ ฆาตาเทโส, หนตีติ ฆาตโกฯ ‘‘มํ วา รุธาทีนํ’’ติ มํ, รุนฺธโก, คุรุตฺตา น วุทฺธิฯ ตถา ภุญฺชตีติ ภุญฺชโกฯ อายสฺส รเสฺส กิณาตีติ กยโกฯ ปาเลตีติ ปาลโกฯ ปูเชตีติ ปูชโกฯ

ขาทีสุ-ติติกฺขตีติ ติติกฺขโกฯ วีมํสตีติ วีมํสโก อิจฺจาทิฯ ปนุทตีติ ปนูทโก, ‘‘พฺยญฺชเน’’จฺจาทินา ทีโฆฯ ‘‘ภีตฺวา+นโก’’ติ เอตฺถ ‘อานโก’ติ โยควิภาคา อานโก, อาสฺส รเสฺส นการาคเม จ ‘‘ญาสฺส เน ชา’’ติ ชาเทโส, ชานนโกฯ ณาปิมฺหิ –

อณ-อิติ ทณฺฑกธาตุ, อาณาเปตีติ อาณาปโกฯ ตถา สญฺญาปโก, ปติฏฺฐาปโกฯ สํ+ปปุโพฺพ อาป=ปาปุณเน, นิพฺพานํ สมฺปาเปตีติ นิพฺพานสมฺปาปโกฯ การาปโก, การาปิกา อิจฺจาทิฯ

พหุลํวิธานา กเมฺมปิ-ปาเทหิ หรียตีติ ปาทหารโกฯ จุป=มนฺทคมเน, คเล จุปฺปตีติ คลโจปโกฯ

สิโทฺธว ลุตฺ อรหาทีสุ ‘‘ภวํ ขลุ กญฺญาย ปริคฺคหารโห’’ติ (ปริคฺคหิตา)ฯ สีลเตฺถ-อุปาทานสีโลติ อุปาทาตาฯ สาธุ คจฺฉตีติ คนฺตาฯ มุณฺฑนธมฺมา มุณฺฑนาจาราติ มุณฺฑยิตาโร, เอตฺถ ‘‘ธาตฺวเตฺถ นามสฺมี’’ติ อิมฺหิ อูอาคเม เอ+อยาเทเส มุณฺฑยิตุสทฺทมฺหิ อารงาเทเส จ กเต โยสฺส โฎฯ

๓๔. อาวี

กฺริยตฺถา อาวี โหติ พหุลํ กตฺตริฯ ‘‘ทิสสฺส ปสฺส+ทสฺส=ทส+ท+ทกฺขา’’ติ ทสฺสาเทโส, ภยํ ปสฺสตีติ ภยทสฺสาวีฯ นีมฺหิ ภยทสฺสาวินีฯ ภยทสฺสาวิ จิตฺตํฯ อปฺปวิสยตาญาปนตฺถํ ภินฺนโยคกรณํฯ สามญฺญวิหิตตฺตา สีลาทีสุ จ โหเตวฯ

๓๕. อาสิํสาย+มโก

อาสิํสายํ คมฺมมานายํ กฺริยตฺถา อโก โหติ กตฺตริฯ ชีว=ปาณธารเณ, ชีวตูติ ชีวโกฯ นนฺท=สมิทฺธิยํ, นนฺทตูติ นนฺทโกฯ ภวตูติ ภวโกฯ

๓๖. กรา ณโน

กรโต กตฺตริ ณ โน โหติฯ กโรตีติ การณํฯ กตฺตรีติ กิํ, กโรติ อเนนาติ กรณํฯ

๓๗. หาโต วีหิ+กาเลสุ

หาโต วีหิสฺมิํ กาเล จ ณโน โหติฯ ‘‘อาสฺสา’’ตฺยาทินา ยุก, ชหนฺติ อุทกํติ หายนา วีหโยฯ ชหาติ ภาเว ปทเตฺถติ หายโน สํวจฺฉโรฯ วีหิกาเลสูติ กิํ, ชหาตีติ หาตาฯ

๓๘. วิทา กู

วิทสฺมา กู โหติ กตฺตริฯ กกาโร ‘‘กูโต’’ติ วิเสสนโตฺถฯ วิทตีติ วิทู, โลกวิทูฯ

๓๙. วิโต ญาโต

วิปุพฺพา ญาอิจฺจ+สฺมา กู โหติ กตฺตริฯ วิชานาตีติ วิญฺญูฯ

๔๐. กมฺมา

กมฺมโต ปรา ญาอิจฺจ+สฺมา กู โหติ กตฺตริฯ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญูฯ เอวํ มตฺตญฺญู, ธมฺมญฺญู, อตฺถญฺญู กาลญฺญู, กตญฺญู อิจฺจาทิฯ (ภิกฺขูติ ปน ‘‘ภราทิ’’ ณฺวาทิสุเตฺตน สิทฺธํ)ฯ

๔๑. กฺวจณ

กมฺมโต ปรา กฺริยตฺถา กฺวจิ อณ โหติ กตฺตริฯ กุมฺภํ กโรตีติ กุมฺภกาโร, อมาทิสมาโสฯ อิตฺถิยํ กุมฺภการีฯ เอวํ กมฺมกาโร, มาสากาโร, กฏฺฐกาโร, รถกาโร สุวณฺณกาโร , สุตฺตกาโร, วุตฺติกาโร, ฏีกากาโรฯ สรํ ลุนาตีติ สรลาโวติ โอ+อวาเทสาฯ มเนฺต อชฺฌายตีติ มนฺตชฺฌาโย, อิ=อเชฺฌนคตีสุ, อธิปุโพฺพ, เอ+อยาเทสา, อธิโน อิสฺส ยการ+จวคฺคาทโย จฯ

พหุลาธิการา อิห น โหติ ‘‘อาทิจฺจํ ปสฺสติ, หิมวนฺตํ สุโณติ, คามํ คจฺฉติ’’ฯ กฺวจีติ กึ, กมฺมกโร, เอตฺถ อปจฺจโยฯ

๔๒. คมา รู

กมฺมโต ปรา คมา รู โหติ กตฺตริฯ รานุพนฺธตฺตา อมภาคโลโปฯ เวทํ คจฺฉตีติ เวทคู, เอวํ ปารคูฯ

สามญฺญวิธานโต สีลาทีสุปิ โหติฯ ภวปารํ คจฺฉติ สีเลนาติ ภวปารคูฯ อนฺตคมนสีโล อนฺตคู, เอวํ อทฺธคูฯ

๔๓. สมาน+ญฺญ+ภวนฺต+ยาทิตู+ปมานา ทิสา กเมฺม รี+ริกฺข+กา

สมานาทีหิ ยาทีหิ โจ+ปมาเนหิ ปรา ทิสา กมฺมการเก รี+ริกฺข+กา โหนฺติฯ ‘‘สฺยาทิ สฺยาทิเน+กตฺถํ’’ติ สมาเส ‘‘รานุพเนฺธ+นฺตสราทิสฺสา’’ติ ทิสสฺส อิสภาคโลเป ‘‘รีริกฺขเกสู’’ติ สมานสฺส สาเทเส จ สมาโน วิย ทิสฺสตีติ สที, สทิโกฺขฯ เก – ‘‘น เต กานุพนฺธนาคเมสู’’ติ เอตฺตาภาโว, สทิโสฯ

๑๒๕. สมานา โร รี+ริกฺข+เกสุ

สมานสทฺทโต ปรสฺส ทิสสฺส ร โหติ วา รี+ริกฺข+เกสูติ ปเกฺข ทสฺส ราเทเส สรี, สริโกฺข, สริโสฯ

๓,๘๖. สพฺพาทีน+มา

รี+ริกฺข+เกสุ สพฺพาทีน+มา โหติฯ อโญฺญ วิย ทิสฺสตีติ อญฺญาที, อญฺญาทิโกฺข, อญฺญาทิโสฯ

๓,๘๗. นฺต+กิ+มิ+มานํ ฏา+กี+ฏี

รี+ริกฺข+เกสุ นฺต+กึ+อิมสทฺทานํ ฏา+กี+ฏี โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ฏการา สพฺพาเทสตฺถาฯ ภวาที ภวาทิโกฺข ภวาทิโส, กีที กีทิโกฺข กีทิโส, อยมิว ทิสฺสตีติ อีที อีทิโกฺข อีทิโสฯ อาการเร ยาที ยาทิโกฺข ยาทิโส, ตฺยาที ตฺยาทิโกฺข ตฺยาทิโส อิจฺจาทิฯ

๓,๘๘. ตุมฺหามฺหานํ ตาเม+กสฺมึ

รี+ริกฺข+เกสุ ตุมฺหามฺหานํ ตามา โหเนฺต+กสฺมึ ยถากฺกมํฯ ตฺวํ วิย ทิสฺสติ, อยํ วิย ทิสฺสตีติ ตาที มาที อิจฺจาทิฯ เอกสฺมินฺติ กึ, ตุมฺหาทิโส อมฺหาทิโสฯ

๓,๘๙. ตํ+ม+มญฺญตฺร

รีริกฺขกนฺตโต+ญฺญสฺมึ อุตฺตรปเท ตุมฺหามฺหาน+เมกสฺมึ ตํ+มํ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ ตฺวํ ทีโป เอสํ, อหํ ทีโป เอสํติ อญฺญปทเตฺถ ตํทีปา มํทีปาฯ ตฺวํ สรณ+เมสํ, อหํ สรณ+ เมสนฺติ ตํสรณา มํสรณาฯ ตยา โยโค ตโยฺยโค, มยา โยโค มโยฺยโคติ อมาทิสมาเส นิคฺคหีตโลโปฯ

๓,๙๐. เว+ตเสฺส+ฏ

รี+ริกฺข+เกสุ เอตสฺส เอฏ วา โหติฯ เอที เอตาที, เอทิโกฺข เอตาทิโกฺข, เอทิโส เอตาทิโสฯ

๔๔. *ภาวการเก สฺว+ฆณ ฆ กา*

ภาเว การเก จ กฺริยตฺถา อ ฆณ ฆ กา โหนฺติ พหุลํฯ

อปจฺจโย-ปคฺคณฺหนํ ปคฺคโห, เอวํ นิคฺคโห, ธมฺมํ ธาเรตีติ ธมฺมธโร, เอวํ วินยธโรฯ ตถา ตํ กโรตีติ ตกฺกโร, ทฺวิตฺตํฯ เอวํ หิตกโร, ทิวสกโร, ทินกโร, ทิวากโร, นิสากโร, ธนุํ คณฺหีติ ธนุคฺคโหฯ เอวํ กวจคฺคโหฯ ทท=ทาเน, สพฺพกามํ ททาตีติ สพฺพกามทโท, สพฺพทโทฯ อาโต ‘‘ปโรกฺขายญฺจา’’ติ จคฺคหเณน ทฺวิเตฺต ‘‘รโสฺส ปุพฺพสฺสา’’ติ รเสฺส จ อนฺนํ ททาตีติ อนฺนทโท, เอวํ ธนโทฯ สํปุโพฺพ ธา=ธารเณ, สพฺพํ สนฺธหตีติ สพฺพสโนฺธฯ นี=ปาปเน, วิปุโพฺพ, วิเนสิ วิเนติ วิเนสฺสติ เอเตน เอตฺถาติ วา วินโย, เอ+อยาเทสาฯ นยนํ นโยฯ สิ=เสวายํ, นิปุโพฺพ, นิสฺสียตีติ นิสฺสโยฯ สิ=สเย, อนุสยิ อนุเสติ อนุเสสฺสตีติ อนุสโยฯ อิ=คติมฺหิ, ปติปุโพฺพ, ปฏิจฺจ เอตสฺมา ผล+เมตีติ ปจฺจโยฯ สํ+อุปุโพฺพ, ทาคเม สมุทโย ฯ จิ=จเย, วินิจฺฉยเต+เนน วินิจฺฉยนํ วา วินิจฺฉโย, ‘‘นิโต จิสฺส โฉ’’ติ จิสฺส โฉฯ อุจฺจยนํ อุจฺจโย, สํจโยฯ ขิ=ขเย, ขยนํ ขโยฯ ชิ=ชเย, วิชยนํ วิชโย, ชโยฯ กี=ทพฺพวินีมเย, วิกฺกยนํ วิกฺกโย, กโยฯ ลี=สิเลสเน, อลฺลียนฺติ เอตฺถาติ อาลโย, ลโยฯ (อิวณฺณนฺตา)ฯ

อาสุณนฺตีติ อสฺสวา, อาสฺส รโสฺสฯ ปฏิสฺสวนํ ปฏิสฺสโวฯ สุ=ปสฺสวเน, อาภวคฺคา สวนฺตีติ อาสวาฯ รุ=สโทฺท รวตีติ รโวฯ ภวตีติ ภโวฯ ปภวติ เอตสฺมาติ ปภโวฯ ลู=เฉทเน, ลวนํ ลโวฯ (อุวณฺณนฺตา)ฯ

จร=จรเณ, สํจรณํ สํจโรฯ ทร=วิทารเณ, อาทรนํ อาทโรฯ อาคจฺฉติ อาคมนํติ วา อาคโมฯ สปฺป=คมเน, สปฺปตีติ สโปฺปฯ ทิพฺพตีติ เทโวฯ ปกฺกมนํ ปกฺกมตีติ วา ปกฺกโม, เอวํ วิกฺกโมฯ จร=จรเณ, วนํ จรตีติ วนจโรฯ กาโม อวจรติ เอตฺถาติ กามาวจโร โลโก, กามาวจรา ปญฺญา, กามาวจรํ จิตฺตํฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโรฯ ปาเทน ปิวตีติ ปาทโปฯ เอวํ กจฺฉโปฯ สิรสฺมึ รุหตีติ สิโรรุโห, มนาทิตฺตา โอฯ คุหายํ สยตีติ คุหาสยํ จิตฺตํ, เอวํ กุจฺฉิสยา วาตาฯ ปพฺพเต ติฏฺฐตีติ ปพฺพตโฏฺฐ ปุริโส, ปพฺพตฏฺฐา นที, ปพฺพตฏฺฐํ ภสฺมํฯ เอวํ ถลฏฺฐํ ชลฏฺฐํฯ

กิจฺฉเตฺถ ทุมฺหิ อกิจฺฉเตฺถ สุ+อีสํ+สุข อุปปเทสุ-ทุเกฺขน กรียติ กรณํ วา ทุกฺกรํฯ เอวํ ทุสฺสโย, ทุเกฺขน ภรียตีติ ทุพฺภโร มหิโจฺฉฯ เอวํ ทุรกฺขํ จิตฺตํ, ทุทฺทโส ธโมฺม, ทุรนุโพโธ ธ

โมฺมฯ อีสํ สยตีติ อีสํสโย, เอวํ สุขสโยฯ อีสํ กรียตีติ อีสกฺกรํ กมฺมํฯ สุเขน กรียตีติ สุกรํ ปาปํ พาเลนฯ เอวํ สุภโร อปฺปิโจฺฉ, สุทสฺสํ ปรวชฺชํ, สุโพธ+มิจฺจาทิฯ สพฺพตฺถ ปาทิอมาทิสมาสาฯ

ฆณ-ภวตีติ ภาโว, โอ+อาววาเทสาฯ อย=อิติ ทณฺฑกธาตุ, อยติ อิโตติ อาโย, อาหรตีติ อาหาโรฯ อุปหนตีติ อุปฆาโต, ‘‘หนสฺส ฆาโต ณานุพเนฺธ’’ติ ฆาตาเทโสฯ รญฺชตีติ ราโค, ‘‘กคา จชานํ ฆานุพเนฺธ’’ติ ชสฺส โคฯ รญฺชนฺติ อเนนาติ ราโคฯ ‘‘อสฺสา ณานุพเนฺธ’’ติ อา, ปชฺชเต+เนนาติ ปาโทฯ ตุท=พฺยถเน, ปตุชฺชเต+เนนาติ ปโตโทฯ ชรียติ อเนนาติ ชาโร, เอวํ ทาโรฯ ภชียตีติ ภาโคฯ เอวํ ภาโรฯ ลพฺภตีติ ลาโภฯ วิ+โอปฺโปฺพ, โวหรียตีติ โวหาโรฯ ทิยฺยตีติ ทาโย, ยุกฯ วิหญฺญติ เอตสฺมาติ วิฆาโตฯ วิหรนฺติ เอตฺถาติ วิหาโรฯ อารมนฺติ เอตสฺมินฺติ อาราโมฯ ปจนํ วา ปาโก, จสฺส โกฯ จชนํ จาโคฯ ยชนํ ยาโคฯ รชนํ ราโคฯ

๑๒๗. อน+ฆณสฺวา+ปรีหิ โฬ

อา+ปรีหิ ปรสฺส ทหสฺส โฬ โหต+น+ฆณสุฯ ปริทหนํ ปริฬาโหฯ เอวํ ทาโหฯ ภญฺชนํ สโงฺคฯ เอวํ สโงฺคฯ สํขรนํ สํขาโร, ‘‘กโรติสฺส โข’’ติ กสฺส โขฯ เอวํ ปริกฺขาโรฯ ‘‘ปุรสฺมา’’ติ กรสฺส โข, ปุเรกฺขาโร, เอตฺตํ ตทมินาทิปาฐาฯ เอวํ อุปกาโร, คาโหฯ

ฆ-วจตีติ วโกฯ สิจ=ปคฺฆรเณ, เสจนํ เสโกฯ เอวํ โสโก, เอโอวุทฺธิโยฯ ยุญฺชนํ โยโคฯ

ก-ปี=ตปฺปเน, ปีเนตีติ ปีโย, กานุพนฺธตฺตา น วุทฺธิ, ‘‘ยฺวณฺณาน+มิยงุวง สเร’’ติ อิยงฯ ขิป=เปรเณ, ขิปตีติ ขิโปฯ ภุญฺชนฺตฺย+เนนาติ ภุโชฯ ยุธ=สมฺปหาเร อายุชฺฌนฺติ อเนนาติ อายุธํฯ

๔๕. ทาธาตฺวิ

ทาธาโต พหุล+มิ โหติ ภาวการเกสุฯ ทา=ทาเน, อาทิยตีติอาทิฯ เอวํ อุปาทิฯ ธา=ธารเณ, อุทกํ ทธาตีติ อุทธิ, ‘‘สญฺญาย+มุโท+ทกสฺสา’’ติ อุทกสฺส อุทาเทโสฯ ชลํ ธิยเต อสฺมินฺติ ชลธิฯ วาลานิ ธียนฺติ อสฺมินฺติ วาลธิฯ สนฺธียติ สนฺธาตีติ วา สนฺธิฯ ธียตีติ ธิฯ วิธียติ วิธาติ วิธานํ วา วิธิฯ สมฺมา สมํ วา จิตฺตํ อาทธาตีติ สมาธิฯ

๔๖. วมาทีหฺย+ถุ

วมาทีหิ ภาวการเกสฺว+ถุ โหติฯ วม=อุคฺคิรเณ, วมนํ วมียตีติ วา วมถุฯ
เวป+กมฺป=จลเน, เวปนํ เวปถุฯ

๔๗. กฺวิ

กฺริยตฺถา กฺวิ โหติ พหุลํ ภาวการเกสุฯ กกาโร กานุพนฺธการิยโตฺถฯ

๑๕๙. กฺวิสฺส

กฺริยตฺถา ปรสฺส กฺวิสฺส โลโป โหติฯ สมฺภวตีติ สมฺภูฯ เอวํ วิภวตีติ วิภู, อภิภู, สยมฺภูฯ ตถา ธุ=กมฺปเน, สนฺธุนาตีติ สนฺธุฯ วิภาตีติ วิภาฯ ปภาตีติ ปภาฯ สํคมฺม ภาสนฺติ เอตฺถาติ สภา, ‘‘กฺวิมฺหิ โลโป+นฺตพฺยญฺชนสฺสา’’ติ อนฺตพฺยญฺชนสฺส โลโปฯ ภุเชน คจฺฉตีติ ภุชโคฯ

เอวํ อุรโคฯ ตุรํ=สีฆํ คจฺฉตีติ ตุรโงฺคฯ เขน คจฺฉตีติ ขโคฯ วิหายเส คจฺฉตีติ วิหโค, ตทมินาทิปาฐา วิหาเทโสฯ น คจฺฉตีติ นโคฯ เอวํ อโค, ''นโค วา+ปฺปาณินี''ติ วิกปฺปน นญฺสมาเส ฎาเทสนิเสโธฯ ชน=ชนเน, กมฺมโต ชาโตติ กมฺมโช, อมาทิสมาโส, กมฺมโช วิปาโก, กมฺมชา ปฏิสนฺธิ, กมฺมชํ รูปํฯ เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํฯ อตฺตโช ปุโตฺต, วาริมฺหิ ชาโต วาริโชฯ เอวํ ถลโชฯ ปงฺกชํฯ ชลชํฯ อณฺฑชํฯ สรสิชํ, อุปปทสมาเส พหุลํวิธานา วิภตฺยโลเป ''มนาทีหี''ติอาทินา สิอาเทโสฯ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชาโต ทฺวิโช, ''ตทมินา'' ทินา กฺขตฺตุํโลโปฯ ปจฺฉาชาโต อนุโชฯ สญฺชานาตีติ สญฺญาฯ ปชานาตีติ ปญฺญาฯ เอวํ ปติฎฺฐาตีติ ปติฎฺฐาฯ ฌา=จินฺตายํ, ปรสมฺปตฺตึ อภิชฺฌายตีติ อภิชฺฌาฯ หิเตสิตํ อุปฎฺฐาเปตฺวา ฌายตีติ อุปชฺฌาฯ โส เอว อุปชฺฌาโย, ''สกเตฺถ''ติ โยฯ สมฺมา ฌายนฺติ เอตฺถาติ สํฌาฯ กฺวิทนฺตา ธาตฺวตฺถํ น ชหนฺติ, ลิงฺคตฺถํ ปฏิปาทยนฺติฯ

๔๘. อโน

กฺริยตฺถา ภาวการเกสุ อโน โหติฯ นนฺท=สมิทฺธิยํ, ภาเว-นนฺทิยเต นนฺทนํฯ กเมฺม-อนนฺทียิตฺถ นนฺทียติ นนฺทียิสฺสติ นนฺทิตพฺพนฺติ วา นนฺทนํ วนํฯ คหนํ คหนียํ วา คหณํ, ''ตถนรา'' ทินา นสฺส โณฯ คณฺหนํ, นิคฺคหีตสฺส โนฯ จริตพฺพํ จรณํฯ ภุยเต ภวนํฯ หุยเต หวนํฯ รุนฺธิตพฺพํ รุนฺธนํ โรธนํ วาฯ ภุญฺชิตพฺพํ ภุญฺชนํ โภชนํ วาฯ พุชฺฌิตพฺพํ พุชฺฌนํ, ''ปทาทีนํ กฺวจี''ติ ยุกฯ โพธนํ วาฯ สุติ สุยฺยติ วา สวนํฯ ปาปียตีติ ปาปุณนํ, ''สกาปานํ กุก+กู''ติ โยควิภาคา กุอาคเม นาคเม จ ตสฺส โณ จฯ ปาลียตีติ ปาลนํ อิจฺจาทิฯ

กตฺตริ-รชํ หรตีติ รโชหรณํ โตยํฯ วิชานาตีติ วิญฺญาณํฯ ฌา=คโนฺธปาทาเน, ฆายตีติ ฆานํฯ ฌา=จินฺตายํ, ฌายตีติ ฌานํฯ กโรติ อเนนาติ การณํ, ทีโฆฯ วิอากรียนฺติ เอเตนาติ พฺยากรณํฯ ปูรติ+เนนาติ ปูรณํฯ ทียเต+เนนาติ ทานํฯ ปมียเต+เนนาติ ปมาณํฯ วุจฺจเต+เนนาติ วจนํฯ ปนุทติ ปนุชฺชเต+เนนาติ วา ปนุทนํฯ สูท=ปครเณ, สูทติ สุชฺชเต+เนนาติ วา สูทโนฯ สุณาติ สุยเต+เนเนติ วา สวนํฯ ลุยติ ลุยเต+เนเนติ วา ลวนํฯ เอวํ นยนํฯ ปุนาติ ปุยเต+เนเนติ วา ปวโนฯ สเมตีติ สมโณ สมนํ วาฯ ตถา ภาเวติ ภาวียติ เอตายาติ วา ภาวนํฯ เอวํ ปาจนํ ปาจาปนํ อิจฺจาทิฯ ''อน+สณสฺวา ปรีหิ โฬ''ติ โฬ, อาฬาหนํฯ

อธิกรเณ-ติฎฺฐติ อสินฺติ ฐานํฯ เอวํ สยนํ, เสนํ วา อาสนํฯ อธิกรียติ เอตฺถาติ อธิกรณํฯ

สมฺปทานาปาทาเนสุ-สมฺมา ปทียเต ยสฺส ตํ สมฺปทานํฯ อเปจฺจ เอตสฺมา อาททาตีติ อปาทานํฯ พหุลาธิการา จลนาทีหิปิ สีลสาธุธเมฺมสุปิ อโน, จลติ สีเลนาติ จลโน เอวํ ชลโน, โกธโน, โกปโนฯ มณฺฑ=ภุสเน, มเณฺฑติ สีเลนาติ มณฺฑโนฯ เอวํ ภูสโนฯ ''อญฺญาตฺรปี''ติ โอการนิเสโธฯ

๔๙. อิตฺถิย+ม+ณ+กฺติ+ก+ยก+ยา จ

อิตฺถิลิเงฺค ภาเว การเก จ กฺริยตฺถา ออาทโย โหนฺติ อโน จ พหุลํฯ

อ-ชร=วโยหานิยํ, ชิรติ ชิรณํ วา ชราฯ ''อิตฺถิย+ม+ตฺวา''ติ อาปจฺจโยฯ ปฎิสมฺภิชฺชตีติ ปฏิสมฺภิทาฯ ปฏิปชฺชติ เอตายาติ ปฏิปทาฯ เอวํ สมฺปทา, อาปทาฯ อุปาทียตีติ อุปาทาฯ อิกฺข+จกฺข=ทสฺสเน, อุปอิกฺขตีติ อุเปกฺขาฯ ''ยุวณฺณาน+เมโอ ลุตฺตา''ติ เอกาโรฯ จินฺตนํ จินฺตาฯ สิกฺข=วิโชฺชปาทาเน, สิกฺขนํ สิกฺขียนฺตีติ วา สิกฺขาฯ เอวํ ภิกฺขาฯ อิจฺฉนํ อิจฺฉาฯ

‘‘คมยมิ’’จฺจาทินา จฺฉงาเทโสฯ ปุจฺฉ=ปุจฺฉเน, ปุจฺฉนํ ปุจฺฉาฯ มิธ+เมธ=สงฺคเม, อปฺฐิตธาตุ, เมธนํ เมธาฯ เอวํ คุธ=ปริเวฐเน, โคธนํ โคธาฯ ติติกฺขนํ ติติกฺขาฯ เอวํ วีมํสา, ชิคุจฺฉา, ปิปาสา, ปุตฺติยาฯ อีหนํ อีหาฯ

ณ-กรณํ การา, ‘‘อสฺสา ณานุพเนฺธ’’ติ อา โหติ, เอว+มุปริปิฯ หรณํ หารา มุตฺตาวลิฯ ตรณํ ตารา, ธรณํ ธาราฯ อรณํ อาราฯ

ยถากถญฺจิ สทฺทมฺหิ, รุฬฺหิยา อตฺถนิจฺฉโยฯ

กฺติ-สมฺภุวนํ สมฺภุติฯ ‘‘น เต’’จฺจาทินา น วุทฺธิฯ สวนํ สุติฯ นยนํ นยติ เอตายาติ วา นีติฯ มญฺญตีติ มติ, ‘‘คมาทิรานํ โลโปนฺตพฺยญฺชนสฺสา’’ติ คมาทิตฺตา นโลโปฯ คมนํ คนฺตพฺพาติ วา คติฯ อุปหนนํ อุปหติฯ รมนฺติ เอตาย รมนํ วา รติฯ ตนนํ ตติฯ นิยมนํ นิยติฯ ภุญฺชนํ ภุตฺติฯ ยุญฺชนํ ยุตฺติ, ปรรูปํฯ เอวํ สมาปชฺชนํ สมาปชฺชเตติ สมาปตฺติฯ สมฺปตฺติฯ ยช=เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ, ยชนํ อิฏฺฐิ, ‘‘ยชสฺส ยสฺส ฏิยี’’ติ ฏิอาเทโส, ‘‘ปุจฺฉาทิโต’’ติ ตสฺส โฐ, ปรรูปปฐมกฺขรา จฯ สาสนํ สิฏฺฐิ, ‘‘สาสสฺส สิส วา’’ติ สิส, สานนฺตรสฺส ตสฺส โฐ’’ติ ฐาเทโสฯ เภทนํ ภิชฺชเตติ วา ภิตฺติฯ ภช=เสวายํ, ภชนํ ภตฺติฯ ตน=วิตฺถาเร, ตโนตีติ ตนฺติ, นสฺส นิคฺคหีตาทิฯ

ก-คุหนฺตี เอตฺถาติ คุหา, โอการนิวุตฺติฯ รุชตีติ รุชาฯ โมทนฺติ เอตายาติ มุทา นาม มุทิตาฯ

ยก-วิท=ญาเณ, วิทนํ วิทนฺติ เอตายาติ วา วิชฺชา, ทสฺส เช ปุพฺพรูปํฯ ยชนํ อิชฺชา, ฏิอาเทโสฯ

ย-สยนฺติ เอตฺถาติ เสยฺยา, ทฺวิตฺตํฯ อช=วช=คมเน, สมชนํ สมชนฺติ เอตฺถาติ วา สมชฺชาฯ ปปฺโพฺพ, ปพฺพชนํ ปพฺพชฺชาฯ ตวคฺควรณา’’ทิมฺหิ ‘‘จวคฺคพยญา’’ติ โยควิภาเคน วสฺส เพ ทฺวิตฺตํฯ อูมฺหิ ปริจรณํ ปริจริยาฯ ชาครณํ ชาคริยาฯ

อน-ปโยชเก การิยธาตุโต กตฺตุํ ปโยชนํ การณํ, เอการนิเสโธ นสฺส โณ จฯ เอวํ หริตุํ ปโยชนํ หารณํฯ วิท=อนุภเว, วิตฺติ เวทยตีติ วา เวทนาฯ วนฺท=อภิวาทนถุตีสุ, วนฺทนํ วนฺทนาฯ อุปาสนํ อุปาสนาฯ จิต=สํเจตนายํ, เจตยตีติ เจตนาฯ เทสิยตีติ เทสนาฯ ภาวิยตีติ ภาวนาฯ

๕๐. ชาหาหิ นิ

ชา=วโยหานิมฺหิ, หา=จาเค, อิเมหิ อิตฺถิยํ นิ โหติฯ ชานํ=วยปริปาโก ชานิฯ หานํ หานิฯ

๕๑. กรา ริริโย

กรโต ริริโย โหติ+ตฺถิยํฯ รานุพนฺธตฺตา อรโลเป กรณํ กิริยาฯ ‘‘กฺริยา’’ติ ‘‘ตุํตาเย’’จฺจาทิมฺหิ ‘‘กฺริยายํ’’ติ โยควิภาคา ริยรมฺหิ อรโลโป, ริกาโร กกาเร+นุพโนฺธ โหติฯ

๕๒. อิ+กิ+ตี สรูเป

ธาตุสฺส สรูเป+ภิเธยฺย เอเต โหนฺติฯ วจอิจฺจ+ยํ ธาตุ เอว วจิฯ เอวํ ยุธิฯ ‘‘กโรติสฺส โข’’ติ วิกรณสฺส ญาปิตตฺตา ‘‘กตฺตริ โล’’ติ โล, ปจติฯ อกาโร กกาโรติ ฆณเนฺตน การสเทฺทน ฉฏฺฐีสมาโสฯ

๕๓. สีลา+ภิกฺขญฺญา+วสฺสเกสุ ณี

กฺริยตฺถา ณี โหติ สีลาทีสุฯ สํส=ปสํสเน, ปิยปุโพฺพ, ปิยํ ปสํสติ สีเลนาติ ปิยปสํสี ราชาฯ อถ วา ปิยํ ปสํสติ สีเลน วา ธเมฺมน วา ตสฺมึ สาธุ วาติ ปิยปสํสี, ปิยปสํสนี, ปิยปสํสิ กุลํ, อาวุทฺธิมฺหิ ตถา สจฺจวาที, ธมฺมวาทีฯ สีฆยายีติ ‘‘อสฺสา+ณาปิมฺหี ยุก’’ อิติ ยุกฯ ปาปการี, มาลการี อิจฺจาทิฯ อุณฺหํ ภุญฺชติ สีเลนาติ อุณฺหโภชี, ‘‘ลหุสฺสุปนฺตสฺสา’’ติ โอกาโรฯ

อาภิกฺขเญฺญ-ปุนปฺปุน ขีรํ ปิวตีติ ขีรปายี, ยุกฯ อวสฺสํ กโรตีติ อวสฺสการีฯ ‘‘สฺยาทิ สฺยาทิเน+กตฺถํ’’ติ สมาเส วิภตฺติโลเป จ กเต ‘‘โลโป’’ติ นิคฺคหีตโลโปฯ สตนฺทายีติ เอตฺถ พหุลํวิธานา วิภตฺติอโลเป อมาทิสมาสปฏิเสเธ จ กเต วคฺคนฺตํฯ

อญฺญสฺมึ อเตฺถปิ ‘‘ณี’’ติ โยควิภาเคน สิทฺธํฯ สาธุการี, พฺรหฺมจารี, อสฺสทฺธโภชีฯ ปณฺฑิตํ อตฺตานํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานี, พหุสฺสุตธารี อิจฺจาทิฯ

สาธุกรณํ สาธุกาโร, โส อสฺส อตฺถีติ สาธุการีติ ฆณนฺตา อีฯ

๕๔. ถาวริ+ตฺตร ภงฺคุร ภิทุร ภาสุร ภสฺสรา

เอเต สทฺทา นิปจฺจเนฺต สีเล คมฺยมาเนฯ อิมินา นิปาตนา วรปจฺจโย จ ถาสฺส โถ จ, ติฏฺฐติ สีเลนาติ ถาวโรฯ อิ=อเชฺฌนคตีสุ , ตฺตรปจฺจโย, คจฺฉติ สีเลนาติ อิตฺตโรฯ ภญฺช=โอมทฺทเน, ภชฺชเต สยเมว ภชฺชติ วา อตฺตนา อตฺตานนฺติ ภงฺคุโร, กเมฺม กตฺตริ วา คุรปจฺจโยฯ ภิชฺชเต สยเมว ภินฺทติ วา อตฺตานนฺติ ภิทูโร, เอตฺถ กูรปจฺจโย, กกาโร+นุพโนฺธฯ ปรภญฺชนวิสเยสฺปิ อุทาหรเณสุ น โหติฯ ตตฺถาปิ เกจิ ‘‘โทสนฺธการภิทูโร’’ติ อิทํ สนฺธาย อิจฺฉนฺติฯ ภาสติ ทิปฺปตีติ ภาสุโร, อุรปจฺจโยฯ สรปจฺจเย ภสฺสโร, ‘‘พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา’’ติ รโสฺสฯ (เตกาลิกปฺปจฺจยา)ฯ

๕๕. กตฺตริ ภูเต กฺตวนฺตุ+กฺตาวี

ภูเต อเตฺถ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา กฺตวนฺตุ+กฺตาวี โหนฺติ กตฺตริฯ วิชินีติ วิชิตวา วิชิตาวี, กานุพนฺธตฺตา น วุทฺธิฯ คุณวนฺตุ ทณฺฑิสมํฯ หุ=หวเน, อคฺคึ อหวีติ หุตวา หุตาวี, หุตาวินี หุตวานีฯ ‘‘ภูเต’’ติ ยาว ‘‘อาหารตฺถา’’ติ อธิกาโรฯ

๕๖. โกฺต ภาวกเมฺมสฺติ

ภาเว กเมฺม จ ภูเต โกฺต โหติฯ อสนํ อาสิตํ ภวตา, ญิฯ กรียิตฺถาติ กโต กโฏ ภวตา, ‘‘คมาทิรานํ’’ ตฺยาทินา รโลโปฯ เอว+มฺปริปิฯ

๕๗. กตฺตริ จา+รเมฺภ

กฺริยารเมฺภ กตฺตริโกฺต โหติ ยถาปตฺตญฺจ, ปกรีติ ปกโต ภวํ กฏํฯ ปกรียิตฺถาติ ปกโต กโฏ ภวตาฯ ปสุปีติ ปสุโตฺต ภวํฯ ปสุปียิตฺถาติ ปสุตฺตํ ภวตา, ปรรูปํฯ

๕๘. ฐา+ส วส สิลิส สี รุห ชร ชนีหิ

ฐาทีหิ กตฺตริ โกฺต โหติ ยถาปตฺตญฺจฯ อุปฏฺฐาสีติ อุปฏฺฐีโต ภวํ ครุํฯ อุปฏฺฐียิตฺถาติ อุปฏฺฐิโต ครุ โภตา, ‘‘ฐาสฺสี’’ติ ฐาสฺส อิฯ เอวํ อุปาสีติ อุปาสิโตฯ อุปาสียิตฺถาติ อุปาสิโตฯ ‘‘ญิ พฺยญฺชนสฺสา’’ติ ญิฯ อนฺวุสิ อนฺวุสียิตฺถาติ วา อนฺวุสีโตฯ ‘‘อสฺสู’’ติ อสฺส อุกาโรฯ อาปุโพฺพ สิลิส=อาลิงฺคเน, อาสิเลสิ อาสิเลสียิตฺถาติ วา อาสิลิโฏฺฐฯ ‘‘สานนฺตรสฺส ตสฺส โฐ’’ติ เฐ ปร รูปํ ปฐมกฺขรญฺจฯ อธิสยิ อธิสียิตฺถาติ วา อธิสยิโต ขโฏฺปิกํ ภวํ, อธิสยิตา ขโฏฺปิกา โภตาฯ เอวํ อารุหิ อารุหียิตฺถาติ วา อารุโฬฺห รุกฺขํ ภวํ, อารุโฬฺห รุโกฺข โภตา, ‘‘รุหาทีหิ โห ฬ จา’’ติ ตสฺส หกาโร ปุพฺพหการสฺส จ โฬฯ อนุชีริ อนุชีรียิตฺถาติ วา อนุชิโณฺณ วสลึ ภวํ, อนุชิณฺณา วสลี โภตา, ‘‘ตราทีหิ ริโณฺณ’’ติ กฺตสฺส ริณฺณาเทโส ‘‘รานุพเนฺธ’’ตฺยาทินา อรภาคสฺส โลโป จฯ อนฺวชายิ อนฺวชายิตฺถาติ วา อนุชาโต มาณวโก มาณวิกํ, อนุชาตา มาณวิกา มาณวเกน, ‘‘ชนิสฺสา’’ติ นสฺส อาฯ

๕๙. คมนตฺถา+กมฺมกา+ธาเร จ

คมนตฺถโต อกมฺมกโต จ กฺริยตฺถา อาธาเร โกฺต โหติ กตฺตริ จ ยถาปตฺตญฺจฯ ยา=ปา ปุณเน, ยาตวโนฺต อสฺมินฺติ ยาตํ ฐานํฯ ยาตวโนฺต ยาตา, ยานํ ยาตํฯ เอตฺถ สนฺตมฺปิ กมฺมํ อนิจฺฉิตํฯ ยายิตาติ ยาโต ปโถฯ ‘‘เย คตฺยตฺถา, เต พุทฺธฺยตฺถาฯ เย พุทฺธฺยตฺถา, เต คตฺยตฺถา’’ติ วุตฺตตฺตา ตถลกฺขณํ ยาถาวโต อาคโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต อิติปิ โหติฯ อาสิตวโนฺต อสฺมินฺติ อาสิตํฯ อาสิตวโนฺต อาสิตาฯ อาสน+มาสิตํฯ

๖๐. อาหารตฺถา

อโชฺฌหารตฺถา อาธาเร โกฺต โหติ ยถาปตฺตญฺจฯ ภุตฺตวโนฺต+สฺมินฺติ ภุตฺตํฯ เอวํ ปีตํ, ‘‘คาปาน+มี’’ติ อีฯ ภุญฺชนํ ภุตฺตํ ปานํ ปีตํฯ ภุญฺชียิตฺถาติ ภุโตฺต โอทโนฯ เอวํ ปีตํ อุทกํฯ อกตฺตตฺถํ ภินฺนโยคกรณํฯ พหุลาธิการา กตฺตริปิ ‘‘อปิวึสูติ ปีตา คาโว’’ติ โหเตวฯ สิท=ปาเก, ปสฺสิชฺชีติ ปสฺสโนฺน, ‘‘คมนตฺถ’’ ทินา โกฺต, ‘‘ภิทา’’ ทินา ตสฺส โน ปรรูปญฺจฯ อมญฺญิตฺถาติ มโตฯ อิจฺฉียิตฺถาติ อิโฏฺฐฯ อพุชฺฌิตาติ พุโทฺธ, ‘‘โธ ธหเภหี’’ติ ตสฺส โธฯ ปูชียิตฺถาติ ปูชิโต, จุราทิตฺตา ณิฯ เอวํ สีลียิตฺถาติ สีลิโตฯ รกฺขียิตฺถาติ รกฺขิโตฯ ขมียิตฺถาติ ขโนฺต, มสฺส นิคฺคหีตํฯ อโกฺกจฺฉียิตฺถาติ อกฺกุโฏฺฐ, อาสฺส รโสฺสฯ รุส=โรเส, อโรสีติ รุโฏฺฐ, ‘‘คมนตฺถา’’ ทินา กตฺตริ โกฺตฯ ญิมฺหิ รุสิโตฯ หร=หรเณ, อภิ+ วิ+อาปุโพฺพ , อภิพฺยาหรียิตฺถาติ อภิพฺยาหโฏฺฯ ทย=ทานคติหึสาทาเนสุ, อทยียิตฺถาติ ทยิโตฯ หส=อาลิเกฺย, อหสีติ หโฏฺฐฯ กามียิตฺถาติ กโนฺต, ‘‘ณิณาปีนํ เตสู’’ติ เอตฺถ ‘‘ณิณาปีนํ’’ติ โยควิภาคา จุราทิณิโลโปฯ สํยมีติ สํยโตฯ นญฺปุโพฺพ, น มรีติ อมโต, นญสมาเส นสฺส โฏฺฯ

กฏฺฐํ ทุกฺขํ อาปโนฺนติ ผลภูเต ทุเกฺข กฏฺฐสทฺทสฺส วตฺตนโต ผลสฺส ภาวิตฺตา ภูเตเยว โกฺตฯ กส=คติหึสาวิเลขเนสุ, อกสิ=หึสีติ กฏฺฐํฯ

๑๕๐. ภิทาทิโต โน กฺต+กฺตวนฺตูนํ

ภิทาทีหิ ปเรสํ กฺต+กฺตวนฺตูนํ ตสฺส โน โหติฯ อากติคโณ+ยํฯ ‘‘โกฺต ภาวกเมฺมสู’’ติ กเมฺม อุปริ สพฺพตฺถ โกฺตฯ ภิชฺชิโตฺถติ ภิโนฺน, ตสฺส เน ปรรูปํฯ อภินฺทีติ ภินฺนวา, ‘‘กตฺตริ ภูเต’’ จฺจาทินา กฺตวนฺตุฯ เอว+มุปริปิฯ ฉิชฺชิตฺถาติ ฉิโนฺนฯ อฉินฺทีติ ฉินฺนวาฯ ฉท=อปวาร

เณ, ฉาทียิตฺถาติ ฉโนฺนฯ อฉาทยีติ ฉนฺนวา, จุราทิตฺตา ณิ, ตสฺส ‘‘ณิณาปีนํ เตสู’’ติ เอตฺถ ‘‘ณิ’’ อิติ โยควิภาคา โลโปฯ ขิท=อสหเน, ขิชฺชีติ ขิโนฺน ขินฺนวา, กตฺตริฯ เอว+มุปริปิฯ อุปฺปชฺชีติ อุปฺปโนฺน อุปฺปนฺนวาฯ สิท=ปาเก, อสิชฺชีติ สิโนฺน สินฺนวาฯ สท=วิสรณคตฺย วสาทนาทาเนสุ, สิทีติ สโนฺน สนฺนวาฯ ปีนีติ ปีโน ปีนวาฯ สู=ปสเว, สูนีติ สูโนฯ ปสวีติ สูนวาฯ ที=ขเย, ทียีติ ทีโน ทีนวาฯ ฑี+ลี=อากาสคมเน, ฑียีติ ฑีโน ฑีนวาฯ ลียิ เลยิ อลียีติ ลีโน ลีนวาฯ อลุยีติ ลูโน ลูนวาฯ

๑๕๑. ทาตฺวิ+โนฺน

ทาโต กฺต+กฺตวนฺตูนํ ตสฺส อิโนฺน โหติฯ อทายิตฺถาติ ทิโนฺนฯ อทฺทีติ ทินฺนวาฯ

๑๕๒. กิราทีหิ โณติ

โณฯ อุปริ สพฺพตฺถ กฺต+กฺตวนฺตูนํติ โยเชตพฺพํฯ กิร=วิกิรเณ, อกิรียิตฺถาติ กิโณฺณฯ อกิรีติ กิณฺณวาฯ อปุรีติ ปุโณฺณ ปุณฺณวาฯ อขียิตฺถาติ ขีโณฯ อขียีติ ขีณวาฯ

๑๕๓. ตราทีหิ ริโณฺณติ

ตสฺส ริโณฺณฯ รกาโร อนฺตสราทิโลปโตฺถฯ อตรีติ ติโณฺณ ติณฺณวาฯ อชีรีติ ชิโณฺณ ชิณฺณวาฯ ปริจียิตฺถาติ จิโณฺณฯ ปริจียีติ จิณฺณวาฯ เอตฺถ จิสฺส วิกปฺปวิธานตฺตา ปน ปริจิต+อุปจิตาทโยปิ สิทฺธา เอวฯ

๑๕๔. โค ภญฺชาทีหิติ

ภญฺชาทิโต ตสฺส ค โหติฯ อภญฺชีติ ภโคฺค ภคฺควาฯ ‘‘คมนตฺถา’’ ทินา กตฺตริ กฺตปจฺจเย ตสฺส อิมินา คกาเร ปรรูปํ นิคฺคหีตโลโป จฯ ลค=สเงฺค, อลคีติ ลโคฺค ลคฺควาฯ มุชฺช=มุชฺชเน, นิมุชฺชีติ นิมุโคฺค นิมุคฺควา, เอตฺถ สํโยคาทิโลโปฯ วีช+ภยจลเนสุ, สํปุโพฺพ, สํวิชฺชีติ สํวิโคฺค สํวิคฺควาฯ

๑๕๕. สุสา โขติ

สุสโต ปเรสํ กฺต+กฺตวนฺตูนํ ตสฺส โข โหติฯ สุส=โสเสฯ สุสฺสีติ สุโกฺข สุกฺขวาฯ

๑๕๖. ปจา โก

ปจา ปเรสํ กฺต+กฺตวนฺตูนํ ตสฺส โก โหติฯ ปจฺจีติ ปโกฺกฯ ปจีติ ปกฺกวาฯ

๑๕๗. มุจา วาติ

มุจา ปเรสํ กฺต+กฺตวนฺตูนํ ตสฺส โก วา โหติฯ มุจ=โมจเน, มุจฺจีติ มุโกฺก มุโตฺตฯ อมุจีติ มุกฺกวา มุตฺตวาฯ สโกฺก-ติณฺวาทีสุ ‘‘อิ ภี กา’’ ทินา สิทฺธํฯ อสกฺขีติ สโกฺกฯ กฺต+กฺตวนฺตูสุ สโตฺต สตฺตวาเตฺวว โหติฯ

๑๐๖. มุห+พหานญฺจ เต กานุพเนฺธ+เตฺว

มฺห+พหานํ ทฺหิสฺส จ ทีโฆ โหติ ตการาโท กานุพเนฺธ ตฺวาน+ตฺวาวชฺชิเตฯ มุห=เวจิตฺต, พห+พุรห+พฺรูห วุทฺธิยํฯ มุยฺหิตฺต พยฺหิตฺถาติ มูโฬฺห พาโฬฺห, ‘‘คมนตฺถา’’ ทินา อกมฺมกตฺตา กตฺตริ เกฺต ทีโฆ ‘‘รุหาทีหิ โห ฬ จา’’ติ ตสฺส โห จ หสฺส โฬ จ โหติฯ เอวํ คูโฬฺหฯ ‘‘กานุพเนฺธ+เตฺว’’ติ ยาว ‘‘สาสสฺส สิส วา’’ ตฺย+ธิกาโรฯ

๑๐๗. วหสฺสุ+สฺส

วหสฺส อุสฺส ทีโฆ โหติ เตฯ วุยฺหิตฺถาติ วูโฬฺห, ‘‘อสฺสู’’ติ อุกาเร อิมินา ทีโฆฯ

๑๐๘. ธาสฺส หิ

ธา=ธารเณ+ติมสฺส หิ โหติ วา เตฯ นิธียิตฺถาติ นิหิโตฯ นิทหีติ นิหิตวา นิหิตาวีฯ

๑๐๙. คมาทิรานํ โลโป+นฺตสฺส

คมาทีนํ รการนฺตานญฺจ อนฺตสฺส โลโป โหติ เตฯ อคมีติ คโตฯ ขญฺญิตฺถาติ ขโต, กเมฺมฯ เอวํ หญฺญิตฺถาติ หโตฯ ตน=วิตฺถาเร, ตญฺญิตฺถาติ ตโตฯ ยม=อุปรเม, สํยมีติ สญฺญโต, ‘‘คมนตฺถา’’ ทินา กตฺตริ โกฺต, ‘‘เย สํสฺสา’’ติ นิคฺคหีตสฺส โญ ปุพฺพรูปญฺจฯ เอวํ อรมีติ รโตฯ กรียิตฺถาติ กโตฯ

๑๑๐. วจาทีนํ วสฺสุ+ฏ วา

วจาทีนํ วสฺส อุฏ วา โหติ กานุพเนฺธ อเตฺวฯ วุจฺจิตฺถาติ อุตฺตํฯ อสฺส อุ วุตฺตํ, อุภยตฺถ ปรรูปํฯ วส=นิวาเส, วสนํ อวสิ วสึสุ เอตฺถาติ วา อุตฺถํ วุตฺถํ, ‘‘คมนตฺถา’’ ทินา โกฺต, ‘‘สาส วสสํส สํสา โถ’’ติ ตสฺส โถฯ

๑๑๒. วทฺธสฺส วา

วทฺธสฺส อสฺส วา อุ โหติ กานุพเนฺธ อเตฺวฯ อวทฺธีติ วุโทฺธ วโทฺธ, กตฺตริ เกฺต ‘‘โธ ธ+หเภหี’’ติ ตสฺส โธ, ตติยกฺขรโท จ สํโยคาทิโลโป จฯ วุตฺตีติ ‘‘สพฺพาทโย วุตฺติมเตฺต’’ติ โยควิภาคา อสฺส อุฯ วตฺตีติปิ ยถาลกฺขณํฯ

๑๑๓. ยชสฺส ยสฺส ฏิ+ยี

ยชสฺส ยสฺส ฏิ+ยี โหนฺติ กานุพเนฺธ อเตฺวฯ ยชนํติ โกฺต, ‘‘ปุจฺฉาทิโต’’ติ ตสฺส เฐ ปรรูปาทิมฺหิ กเต อิฏฺฐํ ยิฏฺฐํฯ

๑๑๔. ฐาสฺสิ

ฐาสฺส อิ โหติ กานุพเนฺธ อเตฺวฯ อฏฺฐาสีติ ฐิโตฯ

๑๑๕. คา+ปาน+มี

คา+ปาน+มี โหติ กานุพเนฺธ อเตฺวฯ คานํ คีตํฯ ปานํ ปีตํฯ พหุลาธิการา ปิตฺวาฯ

๑๑๖. ชนิสฺสา

ชนิสฺส อา โหติ กานุพเนฺธ อเตฺวฯ อชนีติ ชาโต, “ฉฎฺฐิยนฺตสฺสา”ติ อนฺตสฺส อา โหติฯ

๑๑๗. สาสสฺส สิส วา

สาสสฺส สิส โหติ กานุพเนฺธ อเตฺวฯ สาสนํติ โกฺต, ตสฺส “สาส วส สํส สสา โถ”ติ เถ ปรรูปํ ปฐมกฺขโร จ, “ต+ถ+น+รา” ทินา ตสฺส โฎฯ ถสฺส โฐ, สิฎฺฐํฯ อณฺณุตฺร สตฺถํฯ “คุหาทีหิ ยก” อิติ ยกปจฺจเย สาสียตีติ สิโสฺสฯ อุมฺหิ สาสิโยฯ

๑๔๐. สานนฺตรสฺส ตสฺส โฐ

สการนฺตา กฺริยตฺถา ปรสฺสา+นนฺตรสฺส ตสฺส ฐ โหติฯ ตุสฺสีติ ตุโฎฺฐ, “คมนตฺถา” ทินา เกฺต อิมินา ตสฺส เฐ ปรรูปาทิฯ เอวํ ตุฎฺฐวาฯ ตพฺพ+กฺตีสุ โตสนํ ตุฎฺฐพฺพํ, “อณฺณุตฺราปี”ติ โอการาภาโวฯ เอวํ ตุฎฺฐิ, กานุพนฺธตฺตา น วุทฺธิฯ

๑๔๑. กสสฺสิ+ม จ วา

กสฺมา ปรสฺสา+นนฺตรสฺส ตสฺส ฐ โหติ กสสฺส วา อิม จฯ กสียิตฺถาติ กิฎฺฐํฯ กิฎฺฐาทึ วิย ทุปฺปสํ, กเมฺม โกฺตฯ อิมาภาเว กฎฺฐํ, อกฎฺฐปากิมํ สาลึฯ

๑๔๒. ธโสฺต+ตฺรสฺตา

เอเต สทฺทา นิปจฺจเนฺตฯ ธํส+ธํสเน, ธํสียิตฺถาติ ธโสฺต, พินฺทุโลโปฯ อุตฺรสีติ โอตฺรโสฺตฯ

๑๔๓. ปุจฺฉาทิโต

ปุจฺฉาทีหิ ปรสฺสา+นนฺตรสฺส ตสฺส ฐ โหติฯ ปุจฺฉียิตฺถาติ ปุโฎฺฐฯ ภชฺช=ปาเก, ภชียิตฺถาติ ภโฎฺฐ, สํโยคาทิโลโปฯ ยชิตฺถาติ ยิโฎฺฐ, “ยชสฺส ยสฺส ฎิ+ยี”ติ ยิฯ

๑๔๔. สาส วส สํส สสา โถ

เอเตหิ ปรสฺสา+นนฺตรสฺส ตสฺส ถ โหติฯ สาสนํ สาสียิตฺถาติ วา สตฺถํฯ วสนํ วุตฺถํ, “อสฺสู”ติ อุฯ ปสํสนํ ปสํสียิตฺถาติ วา ปสตฺถํฯ สส=คติ+หึสา+ปาณเนสุ, สสนํ คมนํ หึสนํ ชีวนญฺจ สตฺถํฯ อนุสาสียิตฺถาติ อนุสิโฎฺฐ, ตฺถสฺส โฎฺฐฯ

๑๔๕. โธ ธ+ห+เตหิ

ธการ หการ ภการเนฺตหิ ปรสฺส ตสฺส ธ โหติฯ วทฺธิตฺถาติ กเมฺม เกฺต ตสฺส ธการาทิมฺหิ จ “วทฺธสฺส วา”ติ อุกาเร กเต สํโยคาทิโลโป, วุโทฺธฯ ทุยฺหิตฺถาติ ทุทฺธํฯ ลภียิตฺถาติ ลทฺธํฯ

๑๔๖. ทหา โฒ

ทหา ปรสฺสา+นนฺตรสฺส ตสฺส ฒ โหติฯ ทยฺหิตฺถาติ ทโฑฺฒ, ปรรูปาทิมฺหิ กเต ‘‘จตุตฺถ ทุติเย’’ จฺจาทินา ฑกาโรฯ

๑๔๗. พหสฺสุ+ม จ

พหา ปรสฺสา+นนฺตรสฺส ตสฺส ฒ โหติ พหสฺสุ+ม จ ฒสนฺนิโยเคนฯ พห+พฺรห+พฺ รูห=วุทฺธิยํฯ อพหีติ พุโฑฺฒฯ

๑๔๘. รุหาทีหิ โห ฬ จ

รุหาทีหิ ปรสฺสา+นนฺตรสฺส ตสฺส ห โหติ โฬ จ+นฺตสฺสฯ อารุหีติ อารุโฬฺหฯ คุยฺหิตฺถาติ คุโฬฺหฯ อพหีติ พาโฬฺหฯ ทฺวีสุ ‘‘มุหพหา’’ ทินา ทีโฆฯ

๑๔๙. มุหา วาติ

กฺตตสฺส หกาโร อนฺตสฺส วา โฬ จฯ อโมหีติ มุโฬฺห, มุโทฺธ, ตสฺส โธฯ (อตีตกาลิ กปจฺจยวิธานํ)ฯ

๖๔. โนฺต กตฺตริ วตฺตมาเน

วตฺตมานเตฺถ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา โนฺต โหติ กตฺตริฯ ติฏฺฐตีติ ติฏฺฐโนฺต, ‘‘กตฺตริ โล’’ติ โล, ‘‘ฐาปานํ ติฏฺฐปิวา’’ติ ติฐาเทโสฯ กตฺตริ มาน+นฺต+ตฺยาทิสุ อิมินาว โลฯ

๖๕. มาโนติ

กตฺตริ มาโนฯ ติฏฺฐมาโนฯ

๖๖. ภาวกเมฺมสุติ

ภาวกเมฺมสุ มาโนฯ ฐานํ ฐียมานํฯ ‘‘โกฺย ภาวกเมฺมสฺว+ปโรเกฺขสุ มาน+นฺต+ตฺยาทีสู’’ติ ภาเว กเมฺม จ โกฺยฯ ‘‘กฺยสฺสา’’ติ อีมฯ ปจียตีติ ปจฺจมา โนฯ เกฺย ปุพฺพรูปํฯ

๖๗. เต สฺสปุพฺพา+นาคเต

อนาคเต อเตฺถ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา เตนฺตมานา สฺสปุพฺพา โหนฺติ, เล อาสฺส โลโป, ฐสฺสตีติ ฐสฺสโนฺต ฐสฺสมาโนฯ ฐียิสฺสตีติ ฐียิสฺสมานํ, เกฺย อี, ‘‘ญิพฺยญฺชนสฺสา’’ติ ญิฯ อสฺส ตฺยาทิวิสยตฺตา ‘‘อาอีสฺสา’’ ทินา อิญ น โหติ, ออีหิ สหจริตตฺตา สฺสาสฺสฯ ปจฺจิสฺสตีติ ปจฺจิสฺสมาโน โอทโนฯ ‘‘รา นสฺส โณ’’ติ เณ ปเตฺต –

๕,๑๗๒. น นฺต+มาน+ตฺยาทีนํ

รนฺตโต ปเรสํ นฺต+มาน+ตฺยาทีนํ นสฺส โณ น โหติฯ กโรตีติ กโรโนฺต กุรุมาโน, ‘‘ตนาทิ โตฺว’’ติ โอฯ

๕,๑๗๓. คม ยมิ+สาส ทิสานํ วา จฺฉง

เอเตสํ วา จฺฉง โหติ นฺต+มาน+ตฺยาทีสุฯ ง-นฺพนฺธตฺตา อนฺตสฺส โหติ, คจฺฉนฺโต คจฺฉมาโนฯ ยม=อุปรเม, ยจฺฉนฺโต ยจฺฉมาโนฯ อิจฺฉนฺโต อิจฺฉมาโนฯ อาส=อุปเวสเน, อจฺฉนฺโต อจฺฉมาโน, ‘‘พฺยญฺชเน’’จฺจาทินา รโสฺสฯ ทิส=อติสชฺชเน, ทิจฺฉนฺโต ทิจฺฉมาโนฯ ววตฺถิตวิภาสตฺตา วาสทฺทสฺส อญฺญปจฺจเยสุ จ กฺวจิ, อิจฺฉียตีติ อิจฺฉิตพฺพํ, อิจฺฉนํ อิจฺฉา, ‘‘อิตฺถิย+มณา’’ ทินา อปฺปจฺจโยฯ อิจฺฉิตํ, อิจฺฉิตพฺพํ, อิจฺฉิตุํฯ อเญฺญสญฺจ โยควิภาคา, ปเวจฺฉนฺโตฯ

๑๗๔. ชร+มราน+มียง

เอเตส+มียง วา โหติ นฺต+มาน+ตฺยาทีสุฯ ชียนฺโตฯ ‘‘ชรสทา’’ ทิจฺจาทินา อีมฯ ชีรนฺโตฯ ชียมาโน ชีรมาโนฯ มียนฺโต มรนฺโต, มียมาโน มรมาโนฯ

๑๗๕. ฐาปานํ ติฎฺฐปิวา

ฐาปานํ ติฎฺฐปิวา โหนฺติ วา นฺตาทีสุฯ ติฎฺฐนฺโต, ติฎฺฐมาโนฯ ปิวนฺโต ปิวมาโนฯ

๑๗๖. คม+วท+ทานํ ฆมฺม+วชฺช+ทชฺชา

คมาทีนํ ฆมฺมาทโย วา โหนฺติ นฺตาทีสุฯ ฆมฺมนฺโต คจฺฉนฺโต, วชฺชนฺโต วทนฺโต, ทชฺชนฺโต ททนฺโตฯ

๑๗๗. กรสฺส โสสฺส กุพฺพ กุรุ กยิรา

กรสฺส สโอการสฺส กุพฺพาทโย วา โหนฺติ นฺตาทีสุฯ กุพฺพนฺโต กยิรนฺโต กโรนฺโต, เอวํ กุพฺพมาโน อิจฺจาทิฯ อญฺญตฺร ‘‘มานสฺส มสฺสา’’ติ มานสฺส มสฺส โลเป กราโณฯ ‘‘โสสฺสา’’ติ วุตฺตตฺตา กตฺตริเยวฯ

๑๗๘. คหสฺส เฆโปฺป

คหสฺส วา เฆโปฺป โหติ นฺตาทีสุฯ เฆปฺปนฺโต เฆปฺปมาโนฯ

๑๗๙. โณ นิคฺคหีตสฺส

คหสฺส นิคฺคหีตสฺส โณ โหติ, ‘‘มํ วา รุธาทีนํ’’ติ มํ, คณฺหิตพฺพํ, คณฺหิตุํ, คณฺหนฺโตฯ

๑๓๐. นฺต+มาน+นฺติ+ยิ+ยุํสฺวา+ทิโลโปติ

อาทิโลโปฯ อส=ภุวิ, ภวตีติ สนฺโต สมาโนฯ

๑๓๑. ปาทิโต ฐาสฺส วา ฐโห กฺวจิติ

ฐาสฺส ปาทีสุ ฐโหฯ สณฺฐหนฺโตฯ สนฺติฎฺฐนฺโตฯ

(วตฺตมานปจฺจยนฺตนโย)ฯ

๖๑. ตุํ ตาเย ตเว ภาเว ภวิสฺสติ กฺริยายํ ตทตฺถายํ

ภวิสฺสติอิเตฺถ วตฺตมานโต กฺริยตฺถา ภาเว ตุมาทโย โหนฺติ กฺริยายํ ตทตฺถายํ ปตียมานายํฯ กรณาย คจฺฉติ กาตุํ คจฺฉติฯ ‘‘ตุํตุนตเพฺพสุ วา’’ติ กรสฺส วา อา โหติ, ปุพฺพรูเป กตฺตาเยฯ ‘‘กรสฺสา ตเว’’ติ นิจฺจํ อา, กาตเวฯ นิปาตตฺตา ‘‘อสเงฺขฺยหิ สพฺพาสํ’’ติ จตุตฺถีสสฺส โลโปฯ เอว+มฺุปริ ตุนาทีสุฯ กตฺตุํ กาเมตีติ กตฺตุกาโม, อภิสงฺขริตุ+มากงฺขติฯ สทฺธมฺมํ สุณิตุํ, ญิมฺหิ นาคเม ตสฺส โณ, นาคมตฺตา น วุทฺธิฯ โสตเว โสตุํ สุณิตุํ วา ปเตฺถหิฯ เอวํ อนุภวิตุํ, ปจิตุํฯ คนฺตุํ, ‘‘มนานํ นิคฺคหีตํ’’ติ นิคฺคหีตํฯ คมิตุํ, ขนฺตุํ, ขนิตุํ, หนฺตุํ, หนิตุํ, มนฺตุํ, มนิตุํ, หริตุํ, อนุสฺสริตุํ อิจฺจฉติฯ ตถา ตุทิตุํ, ปวิสิตุํ, อุทฺทิสิตุํ, โภตฺตุํ, สยิตุํ, เนตุํ, ชุโหตุํ, ปชหิตุํ, ปหาตุํ, ทาตุํ, โรทฺธุํ, รุนฺธิตุํ, โภตฺตุํ, ภุญฺชิตุํ, เฉตฺตุํ, ฉินฺทิตุํ, สิพฺพิตุํ, อูมฺหิ วสฺส โพ, ทฺวิตฺตํ, พุทฺธุํ, ตสฺส โธฯ พุชฺฌิตุํ, ยุกฯ ชานิตุํ ญา=อวโพธเนฯ ชนิตุํฯ เชตุํ ชินิตุํฯ ปตฺตุํ ปาปุณิตุํฯ เกตุํ กิณิตุํฯ วินิเจฺฉตุํ, อิสฺส เอ, วินิจฺฉินิตุํฯ คเหตุํ คณฺหิตุํฯ โจริตุํ โจเรตุํ โจรยิตุํ, ปาเลตุํ ปาลยิตุํฯ ปโยชเก-ภาเวตุํ ภาวยิตุํ, กาเรตุํ การยิตุํ การาเปตุํ การาปยิตุํ อิจฺฉติ+จฺจาทิฯ

เอวํ กฺริยตฺถกฺริยายํ คมฺยมานายํ, ยถา สุโพทฺธุํ วกฺขามิ, เอวํ ทฏฺฐุํ คจฺฉติ, คนฺตุ+มารภติ, คนฺตุํ ปโยเชติ, ทเสฺสตุ+มาห อิจฺจาทิฯ

อรหสกฺกาทีสุปิ สิทฺธํ, ตถา กาล สมยเวลาสุฯ โก ตํ นินฺทิตุ+มรหติ, ราชา ภวิตุ+มรหติ, อรโห ภวํ วตฺตุํ, สกฺกา เชตุํ ธเนน วา, สกฺกา ลทฺธุํ, ภสฺส โธฯ กตฺตุํ สกฺขิสฺสติฯ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ, อภโพฺพ กาตุํฯ อนุจฺฉวิโก ภวํ ทานํ ปฏิคฺคเหตุํ, อิทํ กาตุํ อนุรูปํ, ทานํ ทาตุํ ยุตฺตํ, ทาตุํ วตฺตุญฺจ ลภติฯ เอวํ วฏฺฏติ ภาสิตุํ, ฉินฺทิตุํ น จ กปฺปติ อิจฺจาทิฯ ตถากาโล ภุญฺชิตุํ, สมโย ภุญฺชิตุํ, เวลา ภุญฺชิตุํฯ

อลมเตฺถปิ สิทฺธํ, อลเมว ทานานิ ทาตุํ, อลเมว ปุญฺญานิ กาตุํฯ

๖๒. ปฏิเสเธ+ลํขลูนํ กฺตุน กฺตฺวาน กฺตฺวา วา

อลํ+ขลุสทฺทานํ ปฏิเสธนตฺถานํ ปโยเค กฺตุนาทโย วา โหนฺติ ภาเวฯ อลํปุโพฺพ, สุ=สวเน, อลํ สวนํ กตฺวา ขลุ สวนํ กตฺวาติ อลํ โสตุน ขลุ โสตุน อลํ สุตฺวาน ขลุ สุตฺวาน อลํ สุตฺวา ขลุ สุตฺวาฯ นิปาตตฺตา สิโลโปฯ

๖๓. ปุเพฺพ+กกตฺตุกานํ

เอโก กตฺตา เยสํ พฺยาปารานํ, เตสุ โย ปุโพฺพ, ตทตฺถโต กฺริยตฺถา ตุนาทโย โหนฺติ ภาเวฯ ‘‘ตุํตุนา’’ ทินา กรสฺส อา, โส กาตุน กมฺมํ คจฺฉติ, อกาตุน ปุญฺญํ กิลิสฺสนฺติฯ รโลเป กมฺมํ กตฺวาน ภทฺรกํ, ปุญฺญานิ กตฺวา สคฺคํ คจฺฉติฯ อภิสงฺขรณํ กตฺวา อภิสงฺขริตฺวา กริตฺวา วา ฯ ตถา สิพฺพิตฺวา ฉาทยิตฺวา ชานิตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สุตฺวาน ธมฺมํ โมทติ, สุณิตฺวา, ปตฺวา ปาปุณิตฺวา, กินิตฺวา, เชตฺวา ชินิตฺวา ชิตฺวา, โจเรตฺวา โจรยิตฺวา, ปูเชตฺวา ปูชยิตฺวา, ตถา เมตฺตํ ภาเวตฺวา ภาวยิตฺวา, วิหารํ กาเรตฺวา การยิตฺวา การาเปตฺวา การาปยิตฺวา สคฺคํ คมิสฺสนฺติ+จฺจาทิฯ ปุเพฺพติ กึ, ภุญฺชติ จ ปจติ จฯ ‘‘อปตฺวา นทึ ปพฺพโต, อติกฺกมฺม ปพฺพตํ นที’’ติอาทีสุ ภูธาตุสฺส สมฺภวา เอกกตฺตุกตา ปุพฺพกาลตา จ คมฺยเตฯ ‘‘ภุตฺวา ภุตฺวา คจฺฉตี’’ติ อิมินาว สิทฺธํ, อาภิกฺขญฺญนฺตุ ทฺวิพฺพจนาว คมฺยเตฯ กถํ ‘‘ชีวคฺคาหํ อคาหยิ, กายปฺปจาลกํ คจฺฉตี’’ติ, ฌณเนฺตน กฺริยาวิเสสเนน สิทฺธํ, ยถา โอทนปากํ สยตีติฯ

๑๖๔. โปฺย วา ตฺวาสฺส สมาเส

ตฺวาสฺส วา โปฺย โหติ สมาเสฯ ปกาโร ‘‘เปฺย สิสฺสา’’ติ วิเสสนโตฺถฯ อภิปุโพฺพ ปาทิสมาโส, อภิวทนํ กตฺวา อภิวาทิย ภาสิสฺสํฯ ตถา อภิภุยฺย, ทฺวิตฺตรสฺสานิฯ สิ=สเย –

๘๘. เปฺย สิสฺสา

สิสฺส อา โหติ ปฺยาเทเสฯ นิสฺสยนํ กตฺวา นิสฺสายฯ ปุพฺพรูเป วิภชฺช วิภชิยฯ ทิส=อติสชฺชเน, อุทฺทิสฺสฯ ปวิสฺส ปวิสิย ปวิสิตฺวา, อุปนย, อติเสยฺย อติสยิตฺวา, โอหาย โอหิตฺวาฯ อาทาย, ทาสฺสิ+ยง, อาทิยฯ ปฏฺฐาย, วิเจยฺย, วิญฺญาย วิชานิตฺวา, สมาเสติ กึ, ปตฺวาฯ กฺวจา+ สมาเสปิ พหุลาธิการา, ลตํ ทเนฺตหิ ฉินฺทิยฯ ตถา ภุญฺชิตฺวาฯ

๑๖๕. ตุํ+ยานา

ตฺวาสฺส วา ตุํ+ยานา โหนฺติ สมาเส กฺวจิฯ อภิหรณํ กตฺวา อภิหฏฺฐุํ, อภิหริตฺวา, ปาทิสมาโส, ‘‘ปุจฺฉาทิโต’’ติ ตสฺส โฐ ปรรูปาทิ จฯ อนุโมทนํ กตฺวา อนุโมทิยาน อนุโมทิตฺวา วา, กานฺุพเนฺธปิ ‘‘วา กฺวจี’’ติ วิกปฺปตฺตา ‘‘ลหุสฺสุปนฺตสฺสา’’ติ โอกาโรฯ กฺวจา+สมาเสปิ พหุลาธิการา, ทฏฺฐุํ, ทิสโต ตฺวาสฺส ตุมาเทเส ทิสสฺส ทสฯ อญฺญตฺร ‘‘ทิสา วาน+วา ส จา’’ติ ตฺวาสฺส วาน+วา ส โหนฺติ, ทิสฺวาฯ เอวํ ลภนํ กตฺวา ลทฺธา ธนํติอาทีสุ ตสฺส โธ ภวติฯ

อิติ ปโยคสิทฺธิยํ ขาทิกโณฺฑ สตฺตโมฯ

ปโยคสิทฺธิ นิคมนํ

๑. เย นนฺตตนฺตรตนากรมนฺถเนน,
มนฺถาจโลลฺลสิตญาณวเรน ลทฺธา;
สารามตา+ติสุขิตา สุขยนฺติ จ+เญฺญ,
เต เม ชยนฺติ คุรโว คุรโว คุเณหิฯ

๒. ยสฺส สาธุคุณุพฺภูต-กิตฺติ สพฺพตฺต ปตฺถฏา;
โมคฺคลฺลาโน มหาปโญฺญ, ชยตี โส ห สพฺพทาฯ

๓. ปรมปฺปิจฺฉตา+เนก-สเนฺตสูปสเมสินํ;
สุจิสเลขวุตฺตีนํ, สทา+รญฺญนิวาสินํฯ

๔. สาสนุโชตการีน+มาเจรตฺต+มุปาคตํ;
อุทุมฺพรคิรีขฺยาตา+ยตนํ ยติปุงฺควํฯ

๕. เมธงฺกโรติ อาขฺยาต-นามเธยฺยํ ตโปธนํ;
เถรํ ถิรทยา เมธา-นิธานํ สาธุ ปูชิตํฯ

๖. สิสฺสํ สหาย+มาคมฺม, กลฺยาณมิตฺต+มตฺตโน;
โสเธตุํ สาสนํ สตฺถุ, ปรกฺกม+มกาสิ โยฯ

๗. สงฺฆรกฺขิตนาเมน, มหาเถเรน ธีมตา;
นิวาสภูเตนา+เนก-คุณาน+ปฺปิจฺฉตาทินํฯ

๘. โมคฺคลฺลานพฺยากรณ-ปโยคกฺกมสาธกา;

เอตฺตาวตา กตา เอสา, ปโยคสิทฺธิ นิฏฺฐิตาฯ

๙. เตเนว รจิตา สาธุ, สาสโนทยการินา;
ขุทฺทสิกฺขาย ฏีกา จ, ตถา สมฺพนฺธจินฺตนาฯ

๑๐. สุสทฺทสิทฺธึ โย โยค-นิจฺฉยํ สพฺภิ วณฺณิตํ;
อกา สุโพธาลงฺการํ, ตถา สมฺพนฺธจินฺตนํฯ

๑๑. สตฺถสญฺจิตปุเญฺญน, นิพฺพานสาธกํ หิตํ;
สาเธนฺตุ โลกนาถสฺส, สทฺธมฺโม ติฏฺฐตํ จิรนฺติฯ

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิเถรปาทวิรจิตา

ปโยคสิทฺธิ นิฏฺฐิตาฯ

(วิเสสลกฺขณํ)ฯ ยถาวุตฺตานํ ปน ปโยคสิทฺธินิคมน คาถานํ เอกาทสนฺนํ ปุเพฺพเยว วกฺขมานา อิมา คาถาโย ทิสฺสนฺติ โปราเณ สีหฬมูลปโยคสิทฺธิปาเฐฯ ตา จ คาถาโย ปจฺฉา สีหฬมูลปโยคสิทฺธิสํโสธเกน เมธงฺกโรติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน เถเรน ปกฺขิตฺตาติ เวทิตพฺพา, ตสฺมา มยํ ตา คาถาโย สพฺพปจฺฉาเยว อิมสฺมึ-ฐาเน ฐเปมฯ ตา ปน คาถาโย กตมาติ เจ –

๑. จาควิกฺกมสทฺธานุ-สมฺปนฺนคุณสามิโน;
ปรกฺกมนรินฺทสฺส, สีหฬินฺทสฺส ธีมโตฯ

๒. อตฺรเชนา+นุชาเตน, ภูปาลกุลเกตุนา;
ทิสนฺตปตฺถโฏฺฐทาร-วิกฺกเมน ยสสฺสินาฯ

๓. ภุวเนกภุชเวฺหน, มหาราเชน ธีมตา;
จตุปจฺจยทาเนน, สตตํ สมฺปฏฺฐิโตฯ

๔. ‘‘ชมฺพุโทณี’’ติ วิขฺยาตา –
วาเส นิวสโต สโต;
สุมงฺคลมหเตฺถร –
สามิโน สุจิวุตฺติโนฯ

๕. วํเส วิสุเทฺธ สํชาโต,
ปนฺถเสนาสเน รโต;
ปริยตฺติมหาสินฺธุ –
นิยฺยามกธุรนฺธโรฯ

๕. อปฺปิจฺฉาทิคุเณเปโต, ชินสาสนมามโก;
วเนรตมหเตฺถโร, เมธงฺกรสมวฺหโยฯ

๖. ปาฏวตฺถาย ภิกฺขูนํ, วินเย สุวิสารโท;
ปโยคสิทฺธึ โสธยิ, สทา สปฺปญฺญโคจรํฯ

๗. อิมํ ลิขิตปุเญฺญน, เมเตฺตยฺยํ อุปสํกมิ;

ปติฏฺฐหิตฺวา สรเณ, สุปฺปติฏฺฐามิ สาสเนติฯ

ปโยคสิทฺธิสิทฺธํฯ